

ВСЕ журнал
іноземної
літератури
ВІТ'96
12

Спеціальний баварський номер

ДЕРЖАВНИЙ ГЕРБ

«Баварія — Вільна Держава. Державні кольори — білий і синій. Державний герб затверджено законом» (Стаття 1 Конституції Вільної Держави Баварії).

Геральдичні елементи Великого Баварського Герба вилучаються в такий спосіб:

ЗОЛОТИЙ ЛЕВ

Золотий лев на чорному полі був здавна символом графів Палатинських, які мали свої володіння на Рейні. По тому як 1214 р. палатинські землі перейшли під владу баварського герцога Людвіга, золотий лев протягом кількох століть був емблемою баварського й палатинського роду Віттельсбахів. Сьогодні палатинський лев, що стоїть на задніх лапах у золотому й червоному обладунку, символізує адміністративний округ Верхній Палатинат.

«ФРАНКОНСЬКИЙ ГРЕБІНЬ»

Друге поле має два кольори — червоний і білий. Воно розділене трьома зубцями, які стримлять із білого. Цей гребінь уперше зображено 1350 року як герб деяких во-

лостей Вюрцбурзького єпископства і на печатах князів-єпископів. Сьогодні він репрезентує Верхню, Середню й Нижню Франконію.

СИНЯ ПАНТЕРА

На нижньому лівому полі зображена пантера на задніх лапах в синьому й золотому обладунку на білому тлі. Здавна вона була елементом герба графів Палатинських із Ортенбурга, згодом її запозичили Віттельсбахи. Сьогодні вона репрезентує Нижню й Верхню Баварію.

ТРОЄ ЧОРНИХ ЛЕВІВ

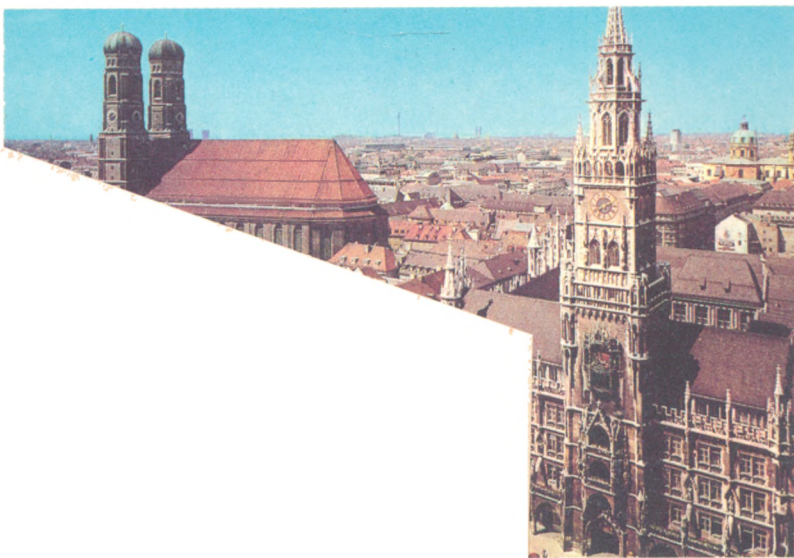
На четвертому полі зображено трьох чорних левів у червоному обладунку. Вони запозичені з давнього герба Гогенштауфенів, колишніх герцогів Швабії. У державному гербі Баварії вони репрезентують Швабію.

БІЛО-СИНИЙ ШИТ

Центральний шит, на якому зображені білі й сині видовжені ромби, був колись гербом графів Богенів. 1247 року родина Віттельсбахів прийняла його як свій родинний герб. Біло-сині видовжені ромби є нині емблемою Баварії, і сьогодні цей шит символізує Баварію як єдину державу. Також його використовують офіційно разом з народною короною як «малий герб» держави.

НАРОДНА КОРОНА

Корона, яка складається із золотої стрічки, оздобленої п'ятьма орнаментованими листками, увінчує шит, поділений на чотири поля, з центральним шитом посередині. Ця корона вперше побудована в баварському гербі 1923 року і символізує верховенство народу.

ч Нова ратуша (1867 — 1908), зведена у плані ліворуч — собор Фрауенкірхе, у 1943 р., відновлений у 1947 — 57 рр.

В С Е № 12 ГРУДЕНЬ (816) журнал іноземної літератури В І Т '96

ВИХОДИТЬ
3 СІЧНЯ 1925 р.

WSESVIT-REVIEW OF WORLD LITERATURE

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК
ЗАСНОВНИКИ: СПІЛКА ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА ТРУДОВИЙ КОЛЕКТИВ
РЕДАКЦІЇ ЖУРНАЛУ «ВСЕСВІТ». ВИДАЄ РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ

«WSESWIT» («WELT»)

UKRAINISCHE LITERATUR- UND KUNSTZEITSCHRIFT
GRÜNDER: UKRAINISCHE SCHRIFTSTELLERVERBAND UND REDAKTIONSKOLLEKTIV
HERAUSGEBEN VON REDAKTION DER ZEITSCHRIFT «WSESWIT» («WELT»)

GEWIDMETE DEM FREISTAAT BAYERN SONDERAUSGABE

Місто Пассау стоїть там,

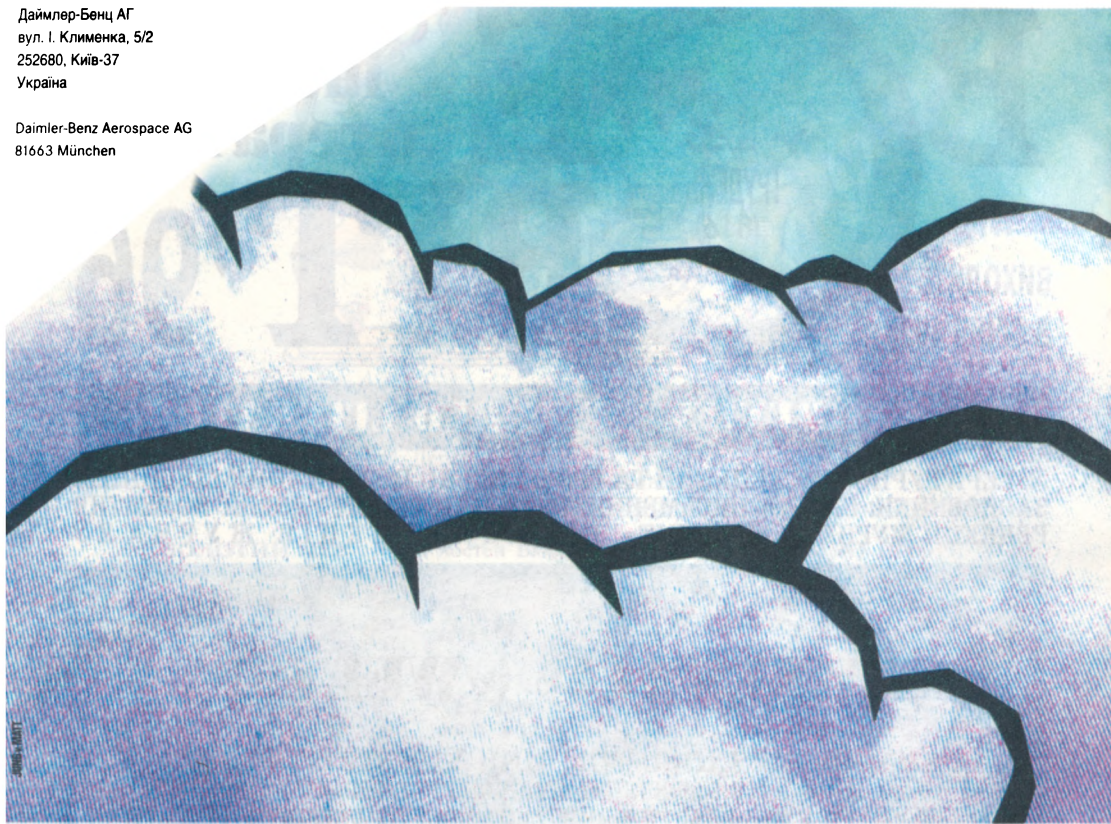
ають разом свої

Дунай, Інн та Ільз.

Даймлер-Бенц АГ
вул. І. Клименка, 5/2
252680, Київ-37
Україна

Daimler-Benz Aerospace AG
81663 München

На перший погляд здається цілком дивовижним те, що саме акула може надихати на нові ідеї в аеронавтиці. Однак, з причини малого аеродинамічного опору, акули на протязі значного часу є об'єктом величезної зацікавленості для аеродинаміки — мікроскопично точні зигзагоподібні бороздки проходять у напрямку потоку. Ці ребра гасять будь-які поздовжні завихрення, що можуть виникнути, отже, зменшують опір середовища. Організми, що протягом мільйонів років довели свою аеродинамічність у воді, також почали набувати інтерес і для аеронавтики. Вже протягом семи років до теперішнього часу Daimler - Benz Aerospace

Птахи надихнули Зараз фактором

Airbus разом із партнерами здійснюють дослідні програми від невеличких аплікацій з плівки до повноцінної бортової обшивки Airbus A340 ребристими плівками. Це тільки один приклад наших видатних досягнень у сфері досліджень та розробок. В майбутньому використання ребристих плівок повинно призвести до величезної економії керосину. Це не тільки значно скоротило б витрати на паливо, але також сприяло б поліпшенню умов щодо навколишнього середовища і, як наслідок, щодо наших блискучих прикладів: птахів та риб.

**аеронавтику.
прогресу стають риби.**

*З глибокою повагою
і найкращими побажаннями
читачам відомого і авторитетного
українського часопису «Всесвіт»*

Григорій ХОРУЖИЙ,
професор, Генеральний консул
України в Мюнхені

БАВАРІЯ — ПОТУЖНИЙ РЕГІОН ЄВРОПИ

Вільна Держава Баварія є найбільшою за територією (70,5 тис. кв. км) землею Німеччини. Розташована на південному сході ФРН, вона має сприятливі географічні умови для розвитку співробітництва з багатьма західноєвропейськими країнами та державами Центрально-Східної Європи. Найбільшою водною артерією є Дунай, який пронизує регіон від Нового Ульма до Пассау. Альпи з найвищим гірським масивом на території Німеччини — Цугшпітце, Баварський ліс, мальовничі озера, долини рік є природною окрасою цього чудового краю. Туристів і гостей приваблює багата культурно-історична спадщина. Створення культурного ландшафту відбувалось у процесі взаємодії кельтсько-римських та германських традицій. Значну роль при цьому з часом стали відігравати монастирі. Систематизоване введення християнства почалося у VII ст., коли в країну баюварів прийшли численні місіонери.

Слід підкреслити, що серед усіх німецьких земель Баварія має найдавнішу державницьку традицію. Вже у VI ст. існувало Баварське герцогство. Баварці пишаються своїм гімном, текст якого склав Міхаель Екснер, а музику — Макс Кунц. Державними кольорами Баварії є білий і голубий. Варто згадати, що ще в 630 році було прийнято зібрання законів «Lex Baiuvariorum». У нині чинній Конституції Вільної Держави записано, що баварський народ пам'ятає

свою більш ніж тисячолітню історію. Впродовж багатьох віків Баварія була герцогством і королівством. Першим герцогством баварців став Гарібальд I (555 р.). У 1180 році кайзер Барбаросса передав правління країною Отто I, графу фон Віттельсбаху. З того часу до 1918 року династія правила Баварією.

Перша світова війна та загострення внутрішньополітичної ситуації спричинили падіння монархії. Внаслідок революційних подій 7 — 8 листопада 1918 року під керівництвом Курта Айснера була проголошена Вільна Держава Баварія, а з числа представників робітничо-селянських рад створено Національну Раду. Деякий час уряд очолював Курт Айснер. Його вбивство викликало масові виступи, котрі призвели до створення Радянської республіки в Баварії, яка проіснувала кілька місяців.

У цілому політичне життя Баварії після першої світової війни характеризувалось сильними антикомуністичними, антисемітськими та правоекстремістськими тенденціями. Все це сприяло піднесенню націонал-соціалізму, що 8 — 9 листопада 1923 року вилилось у так званий «путч Гітлера». Баварська поліція відкрила вогонь по його учасниках, частина яких, і серед них Гітлер, були тимчасово заарештовані. Відносно стабільний подальший розвиток Баварії перервав прихід до влади націонал-соціалістів. Наприкінці березня 1933 року розпущено ландтаг, у якому депутати від Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії (НСНРП) склали

Д-р Едмунд Штойбер,
прем'єр-міністр Вільної Держави Баварії

Вітальне слово для спеціального баварського номера українського журналу «Всесвіт»

Для того, щоб побачити корені баварсько-українських відносин, треба перегорнути сторінки в книзі історії далеко назад. Перекази оповідають про жваві торговельні стосунки між містами Регенсбург і Київ у IX сторіччі. Баварські купці поставляли насамперед сіль, що користувалася великим попитом, із Зальцбурга та Берхтсгадена, а на батьківщину поверталися з кіньми та воском. Через взаємовигідні торговельні стосунки виникла взаємна довіра — таким чином було створено перший міцний міст між нашими народами.

Сьогодні між Баварією та Україною існують різноманітні контакти. Навіть нашу столицю землі Баварії можна знову знайти в селі Мюнхен неподалік від Одеси, а Мюнхен і Київ є містами-партнерами. Підписану 29 січня 1990 року Спільною заявою про «Основні напрямки партнерського співробітництва» було закладено фундамент для широкого економічного, політичного та культурного співробітництва між Баварією та Україною.

Вже у червні 1991 року відбулося в Києві перше засідання покликаної до життя Постійної баварсько-української робочої комісії і було розроблено плани на майбутнє. Однак колесо історії сильно сколихнуло Європу на порозі третього тисячоліття і кардинально змінило географічну карту континенту, що до того здавалася такою незмінною. Вже через кілька тижнів після засідання згаданої комісії, а саме 24 серпня 1991 року, Україна проголосила свою незалежність. У подальшому самостійність поставила перед молодого державою численні проблеми. Таким чином, хоча в 1992 році й відбулося друге засідання Постійної робочої комісії, проте після того річної черговості вже не можна було дотримуватися.

Лише візит українського президента до Мюнхена у 1995 році дав можливість продовжити роботу комісії. Вже в грудні то-

го ж року під керівництвом баварського міністра економіки, транспорту й технології та українського міністра зовнішньоекономічних зв'язків була зроблена спроба нового початку, хоча в даному випадку вираз «новий початок» не зовсім підходить, адже протягом минулих кількох складних років баварсько-українські контакти, на превелику радість, ніколи не переривалися, а раніше розпочаті проекти продовжувалися. На цьому тлі я хотів би висловити своє переконання в тому, що заплановане на осінь 1996 р. четверте засідання Постійної баварсько-української робочої комісії в Мюнхені означатиме великий крок у наше спільне майбутнє.

Україна перебуває сьогодні в ситуації подібній тій, в якій перебувала Баварія після 1945 року: вона звершує перехід від чисто аграрної до розвинутої індустріальної держави. Як в Україні, так і в Баварії головною проблемою в промисловості є запровадження новітніх технологій. У зв'язку з цим у майбутньому численні точки стикання між нами спостерігатимуться і в науково-технічній сфері.

Я дуже радий, що відомий український літературно-мистецький журнал «Всесвіт» свій спеціальний випуск присвячує Вільній Державі Баварії. Це теж є ознакою того, що баварсько-українські відносини розвиваються позитивно. Як прем'єр-міністр Баварії я хотів би побажати читачам спеціального номера великої втіхи під час знайомства з ним*.

меншість. У червні того ж року всі інші партії, крім НСНРП, змушені були припинити свою діяльність. У Дахау, недалеко від Мюнхена, 1933 року виник перший у Німеччині концентраційний табір. Ватажки рейху оголосили Мюнхен «столицею націонал-

соціалістичного руху», а Нюрнберг — «містом з'їздів НСНРП», де пізніше (14 листопада 1945 р. — 1 жовтня 1946 р.) засідав Міжнародний трибунал над 22 головними військовими злочинцями.

* Переклад з німецької Олега Блащука.

У квітні 1945 року до Баварії увійшли американські війська, а згодом під керівництвом адміністрації США було сформовано перший повоєнний земельний уряд на чолі з Фріцем Шефером, який проіснував до вересня 1945 року. Наступними прем'єр-міністрами Баварії були Вільгельм Хьогнер (1945 — 1946 рр., 1954 — 1957 рр.), Ганс Ехард (1946 — 1954 рр., 1960 — 1962 рр.), Ганс Зайдель (1957 — 1960 рр.), Альфонс Гоппель (1962 — 1978 рр.), Франц Йозеф Штраус (1978 — 1988 рр.), Макс Штрайбль (1988 — 1993 рр.). З 1993 року прем'єр-міністром Баварії є д-р Едмунд Штойбер. Земельний уряд визначається баварською Конституцією як вища керівна та виконавча установа Вільної Держави, котра включає прем'єр-міністра, державних міністрів та статс-секретарів.

Створений у повоєнний час Християнсько-соціальний союз (ХСС) засудив націонал-соціалістичну диктатуру і своєю діяльністю впродовж 50 років підтвердив вірність цінностям демократії і свободи, християнським традиціям і орієнтирам соціальної ринкової економіки. ХСС, головою якого є міністр фінансів ФРН Тео Вайгель, залишається провідною політичною силою у Баварії, вважає себе «народною партією», активно шукає контакти з різними соціальними групами населення і успішно співпрацює на федеральному рівні з Християнсько-демократичним союзом (ХДС).

Важливим інститутом влади є Баварський ландтаг, який обирає прем'єр-міністра, здійснює законотворчу діяльність, виконує контрольні та представницькі функції. За підсумками виборів 25 вересня 1994 року депутатські мандати розподіляються таким чином: Християнсько-соціальний союз (ХСС) — 120 місць; Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН) — 70 і Союз 90/Зелені — 14 місць. Президентом ландтагу є Йоганн Бьом, який представляє керівну політичну партію — Християнсько-соціальний союз.

На відміну від інших німецьких земель Баварія, крім ландтагу, має також сенат, до якого входять 60 представників, делегованих відповідними галузями промисловості, торгівлі, сільського та лісового господарства, вищими навчальними закладами, профспілковими, кооперативними та благодійними ор-

ганізаціями, релігійними об'єднаннями. Сенат покликаний давати кваліфіковану експертну оцінку різних законодавчих проектів уряду, особливо стосовно бюджету, може вносити запити та пропозиції до законів безпосередньо або через уряд. Щороку сенат поновлює свій склад на одну третину.

Основний закон Вільної Держави Баварії узгоджений з Конституцією ФРН, яка чітко визначає сфери повноважень і відповідальності федеральних, земельних та комунальних органів. Так, наприклад, до компетенції федерації належить все, що стосується загальнодержавних інтересів. Інші питання вирішуються на рівні земель, котрі за умов федерального устрою мають власну державність. Чітко визначений Конституцією ФРН (стаття 70) розподіл обов'язків дозволяє Баварії формувати на своїй території відповідне законодавство і здійснювати управління, регулювати економічні, політичні та соціальні процеси, здійснювати широкі міжнародні зв'язки і при цьому не ставити під сумнів державну цілісність Федеративної Республіки Німеччини.

Адміністративно-територіально Баварія поділяється на 7 округів, кожен з яких має свій уряд та парламент (беціркстаг), а також герб: Нижня Франконія, Середня Франконія, Верхня Франконія, Верхній Пфальц, Нижня Баварія, Верхня Баварія, Швабія. Найбільші міста — Мюнхен, Нюрнберг, Аугсбург, Регенсбург, Інгельштадт, які мають велику історію і є добре відомими індустріальними та науково-культурними центрами з багатою архітектурою. Серед численних пам'яток мистецтва Мюнхена слід, перш за все, назвати церкви Лібфрауенкірхе та Театінеркірхе, замки Німфенбург і Шляйсгайм, Резиденцію та Нову ратушу. Гості баварської столиці захоплюються також оригінальними спорудами головного правління фірми БМВ та спортивного комплексу Олімпійських ігор 1972 року. Старе імперське місто Нюрнберг, де жив і працював Альбрехт Дюрер, знамените Кайзерівським замком, церквами святого Зебальдуса і святого Лоренца. Придунайський Регенсбург привертає увагу готичним собором та середньовічним центром з вежами патриційв. Місто Вюрцбург славиться замком Марієнберг та своєю резиденцією. Ніколи не бракує відвідувачів

у «казкових замках» короля Людовіка II Нойшванштайн, Ліндергоф, Герренхімзее, у всесвітньовідомій церкві Візкірхе, монастирях Етталі і Банц.

Переважну більшість 12-мільйонного населення землі складають три відмінні за звичаями та діалектом народності: старобаварці, франконці та баварські шваби. На території Баварії проживає понад один мільйон іноземців, серед яких майже 330 тис. вихідців з Туреччини, 250 тис. з колишньої Югославії, 100 тис. австрійців, понад 80 тис. італійців та 65 тис. греків. Особливістю демографічного розвитку Баварії є також те, що в перші повоєнні роки сюди прибули 2 мільйони переселенців та вигнаних зі східноєвропейських країн. Сучасне суспільство, котре складають представники різних соціальних і етнічних груп, характеризується різнобарвною палітрою культурних, мовних особливостей, що суттєво збагачує життя, але водночас ускладнює процес узгодження інтересів, ментальності, звичок. Здійснювана соціально-культурна політика сприяє поєднанню баварської самосвідомості з німецькою національною ідентичністю.

Збереження і примноження історико-культурних багатств є фактично конституційним обов'язком. В Основному законі землі написано, що «Баварія є культурною державою». Цьому слугують, зокрема, різноманітні державні, міські, громадські і приватні музеї, зібрання та виставки. Вже у XVI ст. Мюнхен — старе місто-резиденція герцогів і королів — було визнаним міжнародним осередком мистецтва. Варто нагадати про Стару і Нову пінакотеки, Баварський національний, Німецький та етнографічний музеї у Мюнхені, Німецький національний музей, Музей іграшок і транспортних засобів у Нюрнберзі, Східнонімецьку галерею у Регенсбурзі, Майнсько-франконський музей у Вюрцбурзі. Цікаво, що численними замками, резиденціями, бургамі та фортецями опікується спеціальне земельне управління, підпорядковане міністерству фінансів.

Характерною ознакою різнобарвного культурного життя є діяльність близько 80 державних, міських, комунальних та приватних театрів. Тисячі відвідувачів збирають сучасні концертні зали і центри. Традиційними стали різноманітні мистецькі фестивалі та свята. Скажімо, в Аугсбурзі

відбувається Літо Моцарта, котре включає концертні вистави. Мюнхен і Гарміш-Партенкірхен влаштовують фестивалі, присвячені Ріхарду Штраусу, а у місті Байройт проводяться фестивалі Ріхарда Вагнера та міжнародні фестивалі зустрічі молоді. Концертні зали нерідко є господарями різноманітних конкурсів музичного мистецтва. Великою популярністю користуються народні святкування та обряди. Далеко за межами Баварії відоме мюнхенське жовтнєве свято «Октоберфест», яке щороку відвідують близько 6 мільйонів гостей.

В умовах динамічного поступу сучасного суспільства головним принципом життєдіяльності вважається висока мобільність. Економічна політика баварського уряду виходить з необхідності постійного оновлення продукції, врахування змін на світових ринках, пошуку нових резервів та корекції дій. Велика увага приділяється підвищенню конкурентоспроможності продукції, підтримці малого та середнього бізнесу. Вирішення актуальних проблем господарювання та забезпечення соціальної стабільності вимагає взаємоузгодження інтересів держави, підприємців і профспілок. Попри різні соціально-економічні проблеми Баварія має найнижчий у Німеччині рівень безробіття. Земельний уряд прагне і надалі зберігати існуючі та створювати нові робочі місця. Характерно те, що більше половини працюючих зайняті у сфері послуг та торгівлі.

Однак визначальним є індустріальний сектор економіки, який перетворив переважно аграрну південнонімецьку землю на потужний промисловий район Європи з високорозвиненим науково-технічним потенціалом. Обсяг валового внутрішнього продукту (600 млрд. нім. марок) Баварії приблизно дорівнює ВВП Бельгії, Ірландії та Люксембургу разом узятих. Найбільшу питому вагу серед промислових підприємств становлять електротехнічне виробництво, машино- і автомобілебудування, текстильна, харчова, фармацевтична та хімічна промисловість. Високою репутацією користуються виробі концернів «Сіменс», БМВ, М.А.Н., «Ауді», «Даймлер-Бенц аероспейс».

Особливістю баварської економіки є значні витрати на наукові дослідження та розвиток технологій, які перевищують 4 відсотки валового

внутрішнього продукту. Таким чином Баварія послідовно реалізує заклик колишнього прем'єр-міністра, голови ХСС Франца Йозефа Штрауса, який наголошував, що «духовна сировина» є основою економічного успіху і стабільності суспільства. Науково-освітній ландшафт землі визначають Баварська академія наук, найбільший у Німеччині Університет імені Людвіга Максиміліана, Товариство імені Макса Планка, численні вищі навчальні заклади та дослідницькі центри.

Поряд з індустріальним потенціалом, Баварія є найбільшим виробником сільськогосподарської продукції у ФРН. Впродовж останніх 10 років у аграрному секторі економіки відбулися глибокі структурні зміни. За цей час, зокрема, кількість господарств зменшилась на п'яту частину і тепер складає 200 тисяч одиниць, на кожне з яких у середньому припадає трохи більше 16 гектарів землі. Загальний щорічний збір зерна досягнув 7 млн. тонн, а поголів'я великої рогатої худоби перевищує 4 млн. голів. І при цьому сільськогосподарська продукція займає лише понад 2 відсотки від загального обсягу. Далеко за межами Баварії відомі франконські вина, у сотнях броварень готується баварське пиво. Економічний розвиток забезпечується необхідними транспортними комунікаціями: мережа автомобільних доріг становить 134 тис. кілометрів, а довжина залізничних колій — 6900 км. Мюнхенський аеропорт імені Франца Йозефа Штрауса щороку приймає близько 15 млн. пасажирів.

Глобалізація економічного розвитку і загострення конкуренції у міжнародному масштабі змушують баварські підприємства вживати активних заходів щодо експорту своєї продукції. Загальний обсяг зовнішніх економічних зв'язків наближається до 200 млрд. нім. марок. Головними торговельними партнерами Баварії є США, Австрія, Італія. Успішно розвивається співробітництво з країнами Центральної та Східної Європи, серед яких Чеська Республіка, Російська Федерація й Угорщина. Водночас у 1995 році Баварія виглядала найпривабливішою серед німецьких земель для іноземних інвесторів, у результаті чого приплив закордонних капіталів становив 3,7 млрд. нім. марок.

Баварія бере активну участь у міжнародному співробітництві ФРН і

здійснює широкі та різнобічні зв'язки з багатьма країнами світу, зокрема, з державами Центрально-Східної Європи, що визначається географічною близькістю та економічними, політичними і культурними чинниками. Українсько-баварська співпраця займає важливе місце у відносинах між Україною та Федеративною Республікою Німеччиною. Політико-правовим фундаментом взаємин стала спільна Заява про головні напрямки партнерського співробітництва між УРСР та Вільною Державою Баварією від 29 січня 1990 року. Механізмом співпраці була визначена Постійна українсько-баварська робоча комісія, перше засідання якої відбулося у Києві в червні 1991 року. Протягом останніх років підписані протоколи, угоди та декларації між окремими українськими і баварськими відомствами, установами, організаціями.

Помітні зрушення у двосторонньому співробітництві відбулися в результаті перебування у Мюнхені в липні 1995 року Президента України Л. Д. Кучми. Прем'єр-міністр землі Едмунд Штойбер висловив готовність Баварії бути «локомотивом» німецько-української співпраці. Свідченням розвитку взаємин стало засідання Постійної українсько-баварської робочої комісії у грудні 1995 року в Києві. Наступна зустріч запланована на осінь 1996 року. Співголовами комісії є міністр зовнішніх економічних зв'язків та торгівлі України Сергій Осика і міністр економіки, транспорту та технологій Баварії Отто Вісгой.

У центрі уваги стоять питання економічного співробітництва. Обсяг торгівлі у 1995 році порівняно з минулим роком збільшився на 17 відсотків і досяг 300 млн. нім. марок, з яких дві третини припадає на імпорт. Україна ввозить, зокрема, багато електротехнічних виробів, різноманітних машин, харчових та смакових продуктів. В українському експорті переважають напівфабрикати та готова продукція легкої, хімічної і металургійної промисловості. Проте частка України в зовнішньоекономічному обсягу Баварії залишається незначною і становить тільки 0,1 процента. Баварські фірми охоче беруть участь у різних виставках машинобудування, сільськогосподарської та харчової промисловості, які відбуваються в Україні. Впродовж останніх років Мюнхенський центр менеджменту «Схід — Захід» провів семі-

нари для сотень українських фахівців та підприємців.

Постійні ділові контакти підтримують міністерства внутрішніх справ. Конкретні результати дає співробітництво баварського міністерства праці і соціального порядку, сім'ї, жінок та охорони здоров'я з міністерством соціального захисту населення України. Слід нагадати, що саме завдяки зусиллям баварських партнерів засновано реабілітаційний центр при Першій дитячій клініці м. Києва, переобладнується дитяча клініка та створюється уста-

Федеральний канцлер ФРН Гельмут Коль та Президент України Леонід Кучма. Київ, 1996.

нова для протезування інвалідів у Харкові. Протягом останніх років в Україну надійшли сотні конвоїв з гуманітарною допомогою. З досвідом соціальної роботи в Баварії ознайомились десятки працівників українських органів соціального захисту населення. У Баварії побували міністр соціального захисту населення Аркадій Єршов та інші керівники міністерства.

Важливою складовою частиною двосторонніх відносин є зв'язки поріднених міст Києва та Мюнхена, Харкова і Нюрнберга, Чернігова та Меммінгена і деяких інших. При цьому йдеться не лише про обмін офіційними делегаціями, а дедалі частіше — про контакти між родинами, окремими установами, підприємствами. У липні 1995 року в Меммінгені відбувся Тиждень України. Восени минулого року в Харкові відкрито Дім Нюрнберга, який став центром поширення німецької мови і культури та ділових стосунків двох міст.

Договірнo-правовою основою українськo-баварських взаємин у гуманітарній сфері служать Протоколи про співробітництво у галузях освіти і науки та культурну співпрацю. У баварських вузах проходять стажування випускники української вищої школи. Розширюються зв'язки Інституту «Буковина» в Аугсбурзі з Чернівецьким університетом. Вища технічна школа Аугсбурга здійснила конкурс студентських проектів на базі архітектурних факультетів українських та баварських вузів. Зміцнюються зв'язки

університетів в Одесі та Регенсбурзі. Представники німецьких учбових закладів взяли участь у виставці-конференції «Освіта-95», влаштованій Українським домом у Києві, та зібранні українських викладачів німецької мови.

Цікаву роботу проводить Баварський дім в Одесі.

Успішно розвиваються культурно-мистецькі контакти. Протягом останніх років у Києві побував мюнхенський «Марштал-театер», а в баварській столиці показали свої вистави київські театри імені Івана Франка та Лесі Українки. Напри-

кінці 1995 року в Мюнхені відбулася виставка українського сучасного мистецтва та міжнародної філателії, до учасників якої звернувся Президент України Л. Д. Кучма. Перед баварською публікою періодично виступають відомі мистецькі професійні, самодіяльні та дитячі колективи з різних міст України. Минулого року творча група Баварського телебачення подорожувала Львівською, Івано-Франківською, Чернівецькою та Тернопільською областями і зняла фільм про життя та діяльність класиків української літератури Івана Франка, Лесі Українки, Василя Стефаника.

Активну роль у розвитку українсько-баварського співробітництва відіграє Фонд імені Ганса Зайделя, який з 1992 року працює в нашій країні і вже реалізував чимало цікавих проектів. Багато роблять для зміцнення і розширення всебічних контактів з Україною Центральне представництво українців у Німеччині, Український вільний університет, представники української греко-католицької церкви та багатьох організацій української громади в Баварії. Відчутнішою стає діяльність Німецько-східного форуму «Остфорум», Німецького східного товариства та Німецько-українського товариства. Поєднання зусиль різних державних установ та громадських організацій, приватної ініціативи є запорукою подальшого розширення українсько-баварських взаємин, котрі мають велике майбутнє і добрі шанси на найближчу перспективу.

Платон БІЛЕЦЬКИЙ

МИСТЕЦТВО БАВАРІЇ

Німеччина недаремно є федеративною республікою: кожен край, що до неї входить, має в побуті, господарстві, культурі особливості, які історично склалися. Баварія посідає почесне місце серед німецьких республік.

Баварія — країна велика. Східна частина Баварії включає долину ріки Дунай, південна — альпійські полонини. Біля Баденського озера височать Альгаузькі Альпи з вершинами до 3600 метрів, далі — Баварські Альпи, з якими межує Швабсько-Баварське плоскогір'я. Північна Баварія розташована на північ від Дунаю. На її східному кордоні густіші лісові масиви з темними невилазними хащами і сонячними долинами. Таким чином, географічні умови країни надзвичайно різноманітні, а відповідно її краєвиди захоплюють своєю мальовничістю.

Є в баварських краєвидах, у менталітеті її населення дещо спільне з Україною. Столиця Баварії — Мюнхен — є побратимом Києва; вже це визначає нашу цікавість до нього.

Мюнхен славний своєю обсерваторією, броварнями, лихими студентами — «буршами» — пиворізами та задираками, веселим ритмом життя, двома музеями світового значення — Старою та Новою пінакотеками, — скарбницями національного живопису, Академією мистецтв, учнями якої було чимало видатних живописців. Вже в XIX столітті до цього міста їхали з багатьох країн світу молоді художники для вдосконалення в майстерності. Тут навчали рисунку знамениті на цілий світ художники-педагоги Антон Ашбе і Ференц Холлоші. Студію останнього відвідував наш видатний графік Георгій Нарбут, до нього тут навчалися його старші товариші по угрупованню «Мир искусства» Іван Білибін і Мстислав Добужинський, учнем Ашбе був українець за походженням Ігор Грабар.

Значення Баварії в загальноєвропейському мистецтві зростало поступово, і лише в останні століття. Політична вага її в XVI столітті була незначною — герцог баварський не брав навіть участі в обранні імператора. Сусідня з нею на

Альбрехт Дюрер (1471 — 1528). Апостоли Іоанн-євангеліст та Петро. Стара пінакотeka, Мюнхен.

півночі Франконія, навпаки, квітнула. Нюрнберг — столиця Франконії — славився у XVI ст. на цілий світ своїми ремісничими виробами і мистецтвом, літературою, наукою. Тут був винайдений механічний годинник, створений перший у світі глобус, виготовлений перший кларнет. Тут працював один з найбільших художників світу Альбрехт Дюрер та поет Ганс Сакс, часто-густо відбувалися тут імперські сейми.

Місто стоїть у добре впорядкованій піщаній долині, вельми придатній для вирощування хмелю. Ріка Пегніц розділяє Нюрнберг на дві частини — Себальдську і Лоренцьку. Збереглася частина давніх мурів міста, замок на високій горі, ратуша початку XVII ст. у стилі італійському, з картинами Дюрера. В південній частині міста є готична церква святого Лоренца з будиночком святих Таїн — кращим твором славетного Адама Крафта, з вітражами роботи Гіршфогеля, прегарна синагога (серед нюрнберзьких майстрів і комерсантів було чимало євреїв), цілі квартали ста-

Карл Шпіцвер (1808 — 1885). Вічний жених. Приватна колекція.

рожитних житлових будинків, інколи з сучасними їм інтер'єрами та меблями. Тут можна милуватися художньо оформленими середньовічними криницями («Гарна криниця», «Криниця добродійності»). У Домініканському монастирі містяться бібліотека і міський архів з документами за шість століть, чудовий німецький національний музей, баварський музей ремесел, латинська гімназія, заснована ще у XVII ст. відо-

Карл Штратманн (1866 — 1939). Загублена рукавичка. 1910. Міська галерея у Домі Ленбаха, Мюнхен.

Франц фон Штук. Саломея. 1906 (Дім Ленбаха).

Франц фон Ленбах. Автопортрет з дружиною і дочками. 1903.

ним діячем Реформації Меланхтоном, що його портретував Дюрер, Академія мистецтв, архітектурна школа, Дюрерівське товариство та інші культурні заклади з давніми міцними традиціями. Нюрнберзькі вироби — іграшки, дерев'яні, рогові, металеві витвори, келихи здавна користуються світовою славою. Батьківщина до наших днів найліпших у світі олівців Фабера — теж Нюрнберг. З 1806 року Нюрнберг у складі Баварії. Через місто пролягали торговельні шляхи з півдня на північ Європи, що сприяло його розквіту.

Нині Франконія є частиною Баварії, що дає підставу починати історію баварського мистецтва з імен нюрнберзьких художників — великого Альбрехта Дюрера та Ганса Гольбейна Молодшого, який переніс до Англії традиції німецького мистецтва. Творчість обох митців гідно репрезентована в мюнхенських музеях («Апостоли» Дюрера, «Розп'яття» Гольбейна). Коли Добужинський запитав Нарбута, що він робив у Мюнхені, — той відповів: «Копіював Дюрера». І це копіювання відкрило йому таємниці впевнено накреслених шляхетних чарівних ліній...

Коли українець, юрист за фахом, Василь Кандінський 1900 року приїхав до Мюнхена, він став художником, основоположником нового напрямку в живо-

Йозеф Венгліян (1845 — 1915). Збирачки вапняка на березі Ізар. Нова пінакотека, Мюнхен.

писі — абстракціонізму, безпредметного живопису, який самими кольоровими плямами та їх розташуванням на полотні виявився здатний висловлювати різноманітні почуття і настрої. Нині абстракціонізм популярний у цілому світі, — звичайно і на батьківщині його засновника.

У Мюнхені навколо Кандінського згуртувалися його німецькі однодумці — Франц Марк, Аугуст Маке та наш співвітчизник Олексій Явленський. Створене ними художнє товариство вони назвали «Блакитний вершник». До них приєднався ще Пауль Клее, учень славетного Франца Штука. 1922 року художники перейменували своє товариство, давши йому назву «Баугауз» («Будівельний дім»). Ланка зв'язку України з Мюнхеном — виставки об'єднання «Сецесіон» («Відгалуження»). На них з успіхом виступав Олександр Мурашко, який навчався у Мюнхені ж.

Кандінський не лише малював, а й теоретично обґрунтовував засади свого мистецтва. Великий інтерес для розуміння абстракціонізму становить його трактат «Про духовне в мистецтві». Своєю метою Кандінський вважав усунення з живопису всього матеріального, буденного, конкретного, створення настрою, що його не можна було б описати словами, впливаючи на глядача самими кольоровими плямами, їхніми обрисами і ритмом взаємного розташування на площині картини. Літературність живопису він відкидав, відаючи перевагу «музиці фарб та ліній». Свої найліпші абстракції він створив у 1911 — 1914 роках. Працював він надзвичайно плідно: за приблизно тридцять років намалював близько півтори тисячі картин.

У Мюнхені збереглася лише єдина, але типова і досконала пам'ятка середньовічної архітектури — храм «Лібфрауенкірхе» («Церква любові жінок»). Свого художнього розквіту Мюнхен сягнув у ХІХ столітті за короля Людвіга ІІ Баварського, палкого шанувальника музики Ріхарда Вагнера. Тоді місто прикрасила низка споруд різних стилів, від античного і готики до рококо включно. Ім'я короля і його загадкова кончина овіяні легендами.

Поблизу Мюнхена, на лузі Терезії, височить статуя Баварії, представленої в одязі давньогерманської героїні. Довгий, у бранках, стрій падає зі стегна на оголену ногу, напівоголені груди прикриті звіриною шкурою, волосся розпущене до спини. У піднесеній лівій руці вона тримає вінок з дубового листя, у правій — меч. Біля неї сидить лев. Споруджено було цього колоса заввишки

20,5 метрів за короля Людвіга I Баварського 1850 року, за проектом Л. Шванталера. Піднявшись сходами позаду статуї до рівня її голови, можна побачити чудовий далекий краєвид.

Яскравим представником стилю «бідермаєр» (від прізвища, що уособлює міщанський ідеал та своєрідний затишний побут) був у XIX столітті Карл Шпіцвег. На його невеликих за розміром побутово-жанрових полотнах бачимо підстаркуватих бюргерів у домашніх ковпаках, що поливають люлечки, поливаючи квіти в своїх садочках, гарновидих дівчат у національних строях, до котрих залицяються старші чоловіки; різноманітні вуличні сценки. На підвіконнях затишних будинків розцвітають квіти, всі дійові особи в доброму гуморі (хіба що якийсь філософ лежить на ліжку, поглинений своїми хитромудрими роздумами), загальний настрій творів завжди благодушний, персонажі змальовані з гумором, але не карикатурно.

Похмурі, інколи хворобливі образи панують у картинах Франца Штука, одного з основоположників німецького модерну. Б'ються відчайдушно, охоплені зненавистю «Суперники», хтива кремезна жінка пропускає між ніг товстезного змія («Гріх»), диявольське задоволення на обличчі Саломеї, що танцює, поглядаючи на відтату голову Іоанна Хрестителя...

Уславленим мюнхенським портретистом XIX ст. був Франц фон Ленбах, художник вищих кіл німецького суспільства. Він створив декілька портретів канцлера Бісмарка; малював великосвітських красунь; але одним із найворушливіших його творів є «Автопортрет з дружиною і доньками». Всі вони відверто позують, але в компактній групі чудово передана згуртованість та взаємна любов членів родини. Будинок Ленбаха збережений з усією його первісною обстановкою, робітнею, картинами майстра та інших баварських живописців, не обов'язково його часу

Аугуст Мацке. Люди біля синього озера. 1912.

(зокрема, близько шестисот завершених творів, ескізів і начерків Кандінського).

Реалістично-імпресіоністичний напрямок мюнхенського малярства представлений творчістю Ловіса Корінта і Макса Слефогта. «Мюнхенська манера» — живопис енергійно нанесеними на полотні широкими, експресивними мазками — стала популярною у всіх країнах Європи, не виключаючи її колишньої художньої столиці — Парижа. З українських майстрів її засвоїв харків'янин Порай-Кошиць, учень Корінта. Манера останнього, єдина в загальних рисах, не робить його твори одноманітними. Працюючи переважно у портретному жанрі, він щоразу знаходив найліпше вирішення композиції і колірних сполук. Енергійна постава постаті Дютера, поданої на повен зріст, з широко розставленими ногами, стає особливо виразною завдяки тому, що вималюється чітким силуетом на світлому тлі. Ось портрет худорлявого графа Едуарда фон Кейзерлінга; його хвацько закручені вуса, що кумедно стирчать гострими кінчиками, його яскраво-червоні вуста і білий крохмальний комірець створюють вельми характерний образ паца, який старанно позує, не маючи сумніву щодо своєї значущості. Себе самого художник намалював з напівоголеною чорнявою жіночкою, з келихом вина у руці, — для епатації надто цнотливих глядачів він pestить пальцями її груди, — ось, мовляв, що я за один!

Пауль Клеє (1879 — 1940). Тарілка з рибкою. 1926. Музей модерного мистецтва. Нью-Йорк.

Василь Кандінський (1866 — 1944). Імпровізація 3. 1909. Міська галерея модерного мистецтва, Мюнхен.

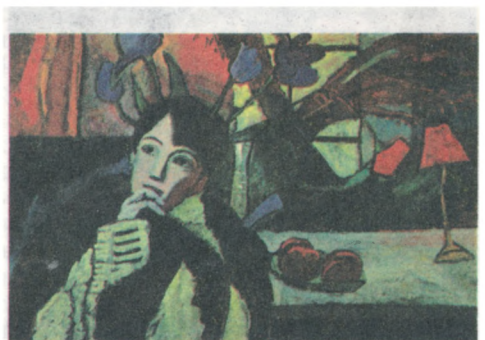
Різноманітні за композицією і портрети Слефогта. Танцюристка приготувалася до танцю, поставила ноги у «третю балетну позицію», руки поклала на талію; на сцені емоційно співає співак Д'Анраде, виконуючи роль Дон Жуана; сам художник полює в гірській місцевості... Був Слефогт також чудовим графіком, що блискуче володів техніками літографії («Острів Вак-Вак») та офорту («Автопортрет»).

Разючий контраст із манерою Корінта і Слефогта становить стиль

Олексій Явленський (1864 — 1941): Іспанка. 1913. Дім Ленбаха.

майстрів «Блакитного вершника». Спільні з Кандінським за засадничими переконаннями, кожен з них мав свою індивідуальність. Найближчий до нього з формального боку — Пауль Клее. Судячи з назв його творів, вони не цілком абстрактні — «Еолова арфа», «Риби на тарілці», «Слимак», «Дим». Але назви (за винятком «Слимака») не відповідають зображенням, які не нагадують ані диму, ані «Музики вітру». Франц Марк взагалі не вдавався до абстракції. Улюбленими об'єктами зображення були для нього тварини. Проте «музика кольору» і для нього стояла на першому плані. Ось, наприклад, «Синій кінь»: міцний, кремезний — блакитне на жовтому і червоному поряд із зеленим. Цей кінь сприймається як алегорія сили, мужності, працелюбства. «Оголена з кішкою» — тіло жовте, що переходить у жовтогаряче, й далі у яскраво-червоне, зовсім жовта кішечка, на тлі — блакить, зелене, червоне. «Купальниці» — порівняно бліді, білувато-зеленкуваті

Габріель Мюнтер. Замислена. 1917. Дім Ленбаха.

кольори, руді плями волосся. «Жовта королева» — яскраво-жовта тварина у динамічному русі, а навкруги — зелене, чорне, рожеве. «Бик» — білий з червоним на зеленому тлі. «Лисиця» — жовта, яскраво-червона на зеленому тлі і так далі — геть усюди не тільки і не стільки форми, хоч і вишукані, а передусім пануюча стихія кольорів.

Певною мірою з художниками «Блакитного вершника» перегукується Аугуст Маке: у нього теж домінує колір. Малював він побутово-жанрові сцени: батьки з маленькою донечкою на прогулянці, жінка біля вітрини крамниці дамських капелюхів. Усі персонажі без облич — риси обличчя не цікавлять майстра, він кохається в самих кольорових плямах. «Портрет іспанської жінки» Олексія Явленського — теж кольорові, в даному випадку руді й червоні плями на зеленкуватому тлі й великі виразні очі, прорисовані товстими чорними лініями.

У цілком реалістичному плані малював Йозеф Венглейн («Розробка покладів вапняку біля Тольцу») та старший за нього Едуард Шлейх Старший («Краєвид з поламаню сосною»). Габрієла Мюнтер (художниця померла 1962 року) своєю манерою письма дещо нагадує Мартироса Сар'яна. В дусі модерну, з присмаком містики картина Карла Штратмана «Втрачена рукавичка», де між червонястих, з зеленими стовбурами дерев крокує за рукавичкою якийсь доводзьобий, ніби металевий, сріблястий птах (до речі, у Макса

Клінгера теж є твір з назвою «Втрачена рукавичка»).

Середньовічною технікою (яєчна темпера на дереві) намалював картину без назви Карл Губбух. У ній багато огрядних, череватих персонажів 1930-х років, років націонал-соціалізму: ось чому картина не має назви. Образи цього полотна перегукуються з образами Георга Гроса своєю неприхованою експресіоністичністю. Славетного Пітера Брейгеля не можна не згадати, дивлячись на картину художниці Доріс Хюзгер, мальовану 1949 року. Це не тільки кухня, але також лазня і туалетна кімната відьом, які готуються летіти верхи на мітлах на свій шабаш — причепурюються, варять своє чаклунське зілля — своєрідна згадка про темні часи розгулу фашистів.

Яке вражає розмаїття стилів і манер! Це характерна риса мюнхенських живописців.

Видатний німецький мистецтвознавець XIX — початку XX ст. Генріх Вельфлін вирізняв стилі живопису — північний і південний. Представник північного — Дюрер, з його міцною, гнучкою, вишуканою лінією і локальними кольорами, представник південного — Тиціан, з його найтоншими вальорами, колористичною гармонією, світлотіньовими нюансами. Якщо визнати цей поділ за слушний, то що ж тоді робити з баварським живописом? Він починається принаймні з Дюрера і Кранаха, які зросли на місних і тривалих у Німеччині традиціях готики. «Північне відродження» — це зовсім не те, що

Ловіс Корінг. Гімн Мікеланджело. 1911. Дім Ленбаха.

Карл Губбух (1891 — 1979). Мюнхен 1933/35. Дім Ленбаха.

італійський Ренесанс. Воно є не революцією в мистецтві, а тільки щаблем у більш-менш плавному розвитку готики. З іншого боку, саме в Баварії колір, яскравий, майже без нюансів, став головним виразним засобом. Тут-таки народився абстракціонізм, що заповнив цілий світ. Таким чином, у Баварії співіснували північний і південний

стилі, що свідчить про схематизм, ба помилковість концепції Вельфліна.

Атмосфера художнього життя Мюнхена і в наш час лишається бурхливою, яскравою, різноманітною. Багатство і розмаїття мистецтва Баварії притягало і продовжує притягати туди молодих живописців з усіх країн світу, не виключаючи й України.

Доріс Гюсген. Відьомська кухня. 1949. Дім Ленбаха.

РАЙНЕР КУНЦЕ

Райнер Кунце народився 1933 року в Ельсниц-Гебірге. Син шахтаря. Студював філософію і журналістику в Лейпцизькому університеті, де з 1955-го по 1959 рік працював науковим асистентом. Після звільнення з університету — помічник слюсаря. З 1962 року займається виключно письменницькою працею. 1977 року переселився з НДР до Федеративної Республіки Німеччини. Поет, прозаїк, сценарист, есеїст. Член Баварської академії красних мистецтв, Академії мистецтв (Берлін), Німецької академії мови та поезії. Твори його відзначено літературними преміями в Чехословаччині, Австрії, Швеції. Лауреат Німецької молодіжної книжкової премії (1971), літературної премії Баварської академії красних мистецтв (1973), премії Георга Траля (1977), Баварської кінопремії (1979), премії сестри і брата Шоль (1981), літературної премії Айхендорфа (1984). Вірші і прозу Райнера Кунце перекладено більш як на двадцять мов.

ПОЕЗІЯ

З німецької переклав Леонід ЧЕРЕВАТЕНКО

ВІДПОВІДЬ

Батько мій, кажете ви,
мій батько працює на шахті,
я маю на спині рани,
шрами,
жорстокі сліди кам'яних обвалів,
я втім, я
наспівую про любов

я відказую:
саме якраз через це

НОКТЮРН

Сон ти не хочеш прийти

Адже ти боїшся
так само

В моїх думках помічаєш ти
сновидіння своїх
убивць

ПРОШУ НА ЧАШКУ ЖАСМИННОГО ЧАЮ

Приходьте, облиште
свої печалі, ось тут
можете ви мовчати

КІНЕЦЬ БАЙКАМ

Була собі лисиця...
розпочинає півень
складати байку

Він гадає при цьому
що нічого не скоїться
лисиця-бо чує цю байку
і його не спіймає
був собі селянин...
розпочинає півень
складати байку

Він гадає при цьому
що нічого не скоїться
селянин-бо чує цю байку
і його не заріже

Було собі якимось...

Поглянь сюди-туди тайкома
Жодних байок на світі нема

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ЦЕНЗУРИ

Ретушується геть
усе

Окрім негатива що в нас
самих

ІСТОРИЧНА ПОТРЕБА

П'ять правд
реабілітували

Видовище
п'ятисот неправд
це катастрофа

Отже
танки

ЙОГАНЕС БОБРОВСЬКИЙ

IN MEMORIAM

Його фото
на стовпі оголошень

Нині
Його спадщину пере-
чищено, віршник
вгамувавшись вмер

Перекладено за виданнями: Reiner Kunze. Auf einige Hoffnung. Gedichte. S. Fischer. 1981. — Reiner Kunze. Gespräch mit dem Amsel. S. Fischer. 1984. — Reiner Kunze. Die Wunderbaren Jahre. Prosa. S. Fischer. 1996. © S. Fischer Verlag. GmbH, Frankfurt am Main, 1981, 1984, 1996.
© Леонід Череватенко, 1996, переклад.

Він мовив: слугуйте
вірі

Такою малою є його віра
у творіння

Я ПРИЇХАВ

Довго я марив чутками
ваших чекань

Я їх помацав
Все-таки я приїхав

Це також моя країна
Я вишуюю розподільників світла
вже у пільмі

СТАРОДАВНІЙ МОТИВ

Мисливський коли розлягається ріг,
розбиваючися об зграю

долає відстані дичина, і мають
найкращий спомин
мисливці

ДО ТЕБЕ У ЯСНО-СИНІМ ПЛАЩІ (для Елізабет)

З початку читаю ще раз
рядки будинків шукаю

тебе ясно-синю кому яка
зрозуміння дарує

КОРОТКА ПРОЗА

ПОРЯДОК

Дівчата і юнаки, що примостились на лавці в кутку безлюдної вокзальної зали, поприходили з джаз-концерту. Їхня розмова хутко вщухла. Вони поклали одне одному голови на плече. Найперший потяг вирушав о четвертій годині сорок шість хвилин.

Двоє поліцаїв залізничної охорони, з вівчаркою на повідку, з'явившись раптом у дверях, попрямували до лавки і посмикали сонних за рукав.

— Або ви сядете рівно, або залишите приміщення вокзалу,— порядок мусить бути!

— Який ще вам порядок? — запитав хлопчина, він єдиний прокинувся. — Ви ж бачите, кожний свою голову прихилив, як усі.

— Будете хамити, негайно підете звідси! Ясно? — Поліцаї простують далі.

Молоді люди перехиляються на інший бік. По десяти хвилинах патруль повертається і виганяє всіх їх з вокзалу.

Надворі сіється дрібний дощ. Стрілки великого годинника здригнулись на одиниці, як гумовий кийок.

ОКУЛЯРИ

Вона шкодує за тим, що не страждає на розлад зору. Коли б вона страждала на розлад зору, то могла б носити нікельовані окуляри. Батьків одного учня, який у школі носив нікельовані окуляри, було застережено. Нікельовані окуляри — то імперіалістичний вплив на моду і декаданс. На доказ чого класний керівник показував картинки з ілюстрованих західних часописів: там фігурували довговолосі носії нікельованих окулярів.

Того ранку, коли б вона могла піти до школи в нікельованих окулярах, пішла б вона вельми охоче. Прадідусь її носив нікельовані окуляри. Він був шахтарем. Дідусь її теж носив нікельовані окуляри. Він був шахтарем. На доказ чого продемонструвала б вона фотографії.

ШКІЛЬНИЙ ТОВАРИШ

Вона вважала, що маси, тобто її друзі, мають конче побачити кольорову листівку, що надійшла з Японії: торговельна вулиця Токіо ввечері. Вона понесла цю листівку до школи, і маси, розглядаючи таку екзотику, переставали розтріскувати між зубами бульбашки жувальної гумки.

© S. Fischer Verlages GmbH, Frankfurt am Main, 1976.

© Л. Череватенко, 1996, переклад.

Під час перерви класний керівник оголосив їй догану. А один її шкільний товариш доніс учителю, що вона в межах школи займається пропагандою капіталістичної системи.

РІЗДВО ХРИСТОВЕ

Вона сиділа поряд мене на лавці й купала своє обличчя в сонці. Вона замінила собі брови, пінцетом: раз і назавжди. Нові брови були немов суворі кордони, що відокремлювали дитинство.

Ми обоє мовчали, вона з примруженими очима. Втім, хто ж відав, що вона бачить, бо раптом вона сказала:

— Коли б уже настало Різдво Христове.

Розпускались троянди.

— А що ти робитимеш на Різдво? — запитав я.

— Нічого,— відказала вона. — Але якби вже настало Різдво Христове.

Я пригадав, що минулого року вона також не захотіла відмовитись на Різдво від ялинки. Миготливі прикраси, цукерки і дванадцять свічок, що їх він поставив до неї в кімнату,— перед гігантським червоним плакатом з усміхненим Че Геварою.

ПАЛЬТО

1

Гардеробниця схопила моє пальто, яке вона, підвівшись, була вже повісила, і запхала в якусь комірчину, а я вступив до кафе.

Географія зрештою дійшла згоди зі мною. На великі віконні шиби, що біля них я шукав собі місця, жерло своєї гармати націлив танк, який, здавалось, їхав прямо на мене.

Я перебував у Празі.

Для гамбурзького видавництва мною було перекладено поему Владіміра Гола-на «Ніч із Гамлетом», але я не міг цю книгу здати до друку, поки не обговорю переклад з автором. Сюди мали бути переказані гроші з державного банку ФРН, отож я зберігав чехословацьку візу, хоч подорожувати по країні було заборонено.

Тут, у кафе «Славія» я хотів написати поштівки. Вивіски газетних кіосків було залатано великоформатними поштовими листівками: старовинні мистецькі гравюри, які зображували середньовічну Прагу під час облоги або — з висоти пташиного лету — битву при Білій Горі 1620 року, що після неї Чехію було рекатолізовано і значна частина чеської інтелігенції залишила країну.

Я любитель чаю, а мистецтво заварювати чай — то було чи не поодиноке мистецтво, яке в цій країні допускала ще кривава доба. Отож я спокійно чекав на кельнерку.

Прага, 9 грудня 1968 року.

Я писав у Моравію, а дві особливо ретельно вибрані поштівки — до Москви, де навесні друзі мене пригосщали в ресторані «Прага». Ми тоді не приховували своїх симпатій до Чехословаччини.

Коли за сорок хвилин мене ще не обслуговували, я зробив благальний жест до кельнерки: затримка, перепрошую, розпорядіться! Та я недооцінив висоти її поглядів. Мій наступний жест, який, у цьому я пересвідчився, було зауважено, залишився так само без наслідків.

Я почав підозрювати, що до мого столика так і не підійдуть. Гість, що умотивився неподалік, трохи пізніше за мене, ще й не переглянув газети, як до нього наблизилась кельнерка і запитала, чого він бажає. Мого замовлення вона, одначе, не прийняла. Вона просто поверталась до мене спиною і йшла геть.

Раптом мені стало зрозуміло, що саме звідти, звідки я прибув, і вдерлися військові з'єднання до Чехословаччини.

2

— Ти здавав своє пальто в кафе?

Мої друзі дивились один на одного і переморгувались. Я ніколи не звертав уваги на фірмовий ярлик на підкладці: INFORM. І російськими літерами: «Изготовлено в ГДР».

— Ти перед тим ніколи не був у «Славії», але офіціанти одразу дізналися, звідки ти,— мовила колежанка, що наливала каву.

Ще один поцікавився:

— А що ти там взагалі робив?
— Писав листівки.
— Скажи ще, в Радянський Союз!
Коли я це підтвердив, він похлинувся.
— Нині жоден юний дончак не шпацірує Прагою — до того ж без своєї частини, — це кожному ясно.
— Ми повинні для приятеля виправити документ, — мовила колежанка. — І додала: — Пий. Тепер ми варимо кави ще більше.
Чутка, що мені у «Славці» — так зветься празьким жаргоном кафе «Славія» — відмовились подати каву, мене випереджала. Де б я не завітав у гостину, скрізь мене пригощали кавою.
Три дні і три ночі дудлив я каву, дудлив із такою силою, що якби її засто-совувати до військових справ, вона обеззброїла б усі розгорнуті до бою танки і пильні, бадьорі солдати попрямували б додому.

ПОЛІСОВЩИК

— Пане доктор?
— Я не пан доктор.
— Ах, так...
Чолов'яга, що в сутінках гукнув до мене з-за плоту, повернувся назад до альтанки, де розважались під гармоніку і дзвінко вряди-годи реготали.
Я ледве сліпав очима, проте продовжував косити далі.
Тут я тимчасово жив, щоб зрештою дописати книгу. Знайомий лікар, яко-му належав цей дачний будинок, задалегідь повідомив про візит своєї дружи-ни і двох онуків, і я хотів оцей лужок довести до ладу. Коли жало коси зачіпа-ло камінь, викрешувалися іскри.
— Пане доктор? — чолов'яга знову стовбичив за плотом.
— Я не пан доктор.
— Ну, то йди-но сюди, чорти забирай!
Я заніс косу й брусок під повітку і подався до нього.
Кількість порожніх пляшок на столі дозволяла здогадатися про кубометри крові, яка тут ходила по колу. Громада зсунулася ще тісніше, і жіноцтво завер-ещало.
— Отже, скажи мені, що ти поробляєш потойбіч? — запитав чолов'яга, який підходив до плоту і якого я нещодавно бачив з упряжкою, коли він волочив з лісу дерева.
— Ти що там — сієш чи косиш?
Всі зареготали.
— Зізнайся, що ти орав! Бо там блискотіло і гуркотіло!
— Він має дати мені спокій, — сказав господар сусіднього будинку.
— Якби не була тут місцями негодяща земля, господар сам би упорався із цим лужком... А крім того, якби я не був письменник...
— Ти що — письменник? — перебив мене власник запрягу. І, уникаючи по-середництва, голосно запитав: — Ти — голодний?
З такою палкою рішучістю ще ніколи й ніхто не довідувався про мої тілесні потреби.
— Траутель, — звернувся він до жінки, що відала частуванням. — Траутель, принеси-но сюди порцію ковбаси, якнайбільшу. Зараз цей чолов'яга дістане від мене порцію ковбаси, бо він — голодний!
Жінка поставилась до його вимоги несерйозно і посміхнулась мені.
Власник запрягу одначе наполягав, щоб вона принесла мені порцію ковба-си, а жінка знижувала плечима і присідала чоловікам на коліна. Вона була вже біля дверей, аж він раптом сказав:
— Почекай, я хочу його спершу про щось запитати.
Довкола репетували, і він ударив кулаком по столу:
— Ану, замовкніть! — Потім поглянув на мене трохи збоку: — Скажи, ти пишеш усе, як друкують в газетах, чи так, як воно у житті?

**Покровитель мистецтв, відбудовник замків
Нойшванштайн, Герренхімзее та Ліндергоф
король Баварії Людвіг II.**

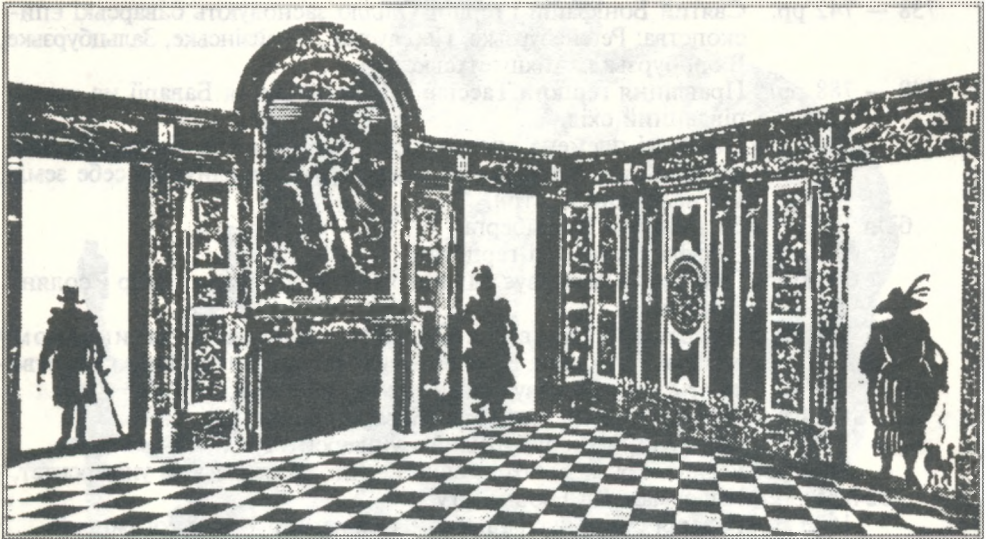
ДАТИ БАВАРСЬКОЇ ІСТОРІЇ

- 15 р. до н. е. Римляни в Ретії та Норікумі.
179 р. н. е. Регенсбург стає римським колоніальним містом.
VI століття Утворення баварського племені і племінного герцогства.
738 — 742 рр. Святий Боніфацій і герцог Оділло засновують баварські єпископства: Регенсбурзьке, Пассауське, Фрайзінське, Зальцбурзьке, Вюрцбурзьке, Айхштеттське.
748 — 788 рр. Правління герцога Тассіло III, поширення Баварії на схід і південний схід.
955 р. Німецькі племена виступають проти угорців. Битва під Лехвельдом біля Аугсбурга. Баварія вдруге приєднує до себе землі, що належали Австрії.
біля 1050 р. Заснування Нюрнберга.
1070 р. Гельфи, баварські герцоги.
1158 р. Генріх Лев засновує Мюнхен (будує монетний двір і соляні склепи).
1180 р. Імператор Фрідріх віддає Баварське герцогство палатинському графові Отто фон Віттельсбаху. Племінне герцогство перетворюється на державу з визначеною територією.
1214 р. Палатинат переходить до Баварії.
1402 р. Заснування Вюрцбурзького університету.
1472 р. Герцог Людвіг Багатий засновує Інгольштадтський університет.
1524/25 рр. Реформація в Нюрнбергу.
1623 р. Баварія стала курфюрством Священної Римської імперії.
1628 р. Верхній Палатинат увійшов до складу Баварії.
1662 — 1726 рр. Курфюрст Макс Емануель, покровитель барокового мистецтва і культури.
1663 — 1806 рр. Регенсбург — постійний осідок ради Священної Римської імперії.
1705 р. Народне повстання в Баварії проти правління Габсбургів. Битви під Сендлінгом і Айденбахом (1706).
1743 р. Заснування Ерлангенського університету.
1759 р. Заснування Академії наук у Мюнхені.
1778 р. Баварська війна за престолонаслідування. Іннський округ перейшов до Австрії.
1.1.1806 р. Баварія стає королівством, королівський престол займає Макс I Йозеф; Аугсбург і Нюрнберг входять до складу Баварії. Слідом за ними 1810 р. Байройт і Регенсбург. Міністр Монтлелас створює нову державну систему.
1818 р. Баварія приймає Конституцію.
1825 — 1848 рр. Король Людвіг I. Мюнхен стає європейським осередком мистецтва і науковим центром.
1864 — 1886 рр. Король Людвіг II. Баварія бере участь у війнах із Пруссією (1866) і Францією (1870 — 1871).
1868 р. Заснування Мюнхенського технологічного коледжу.
1919 р. Радянська республіка; нова баварська Конституція.
1923 р. Гітлер робить спробу захопити владу в Мюнхені.
1933 р. Гітлер приходиться до влади; державна незалежність Баварії скасована.
1945 р. 8.V. Німеччина капітулює. Баварія стає частиною окупаційної зони США.
1946 р. 1.XII. Всенародний референдум схвалив третю баварську Конституцію.
1946 р. Палатинат відокремлено від Баварії.
1947 р. 13 — 14.VI. Перша і єдина всенімецька конференція міністрів-президентів у Мюнхені.
1948 р. 10 — 25.VIII. На запрошення баварського міністра-президента Ерхарда в Герренінзелі на Хімзее відбуваються засідання комітету, який працює над проектом Конституції Західної Німеччини.
1949 р. 27.V. Конституцію Федеративної Республіки Німеччини введено в дію.

Альберт фон ШІРНДІНГ (1935)

РОДОВІД

ПОВІСТЬ
З німецької переклав
Олександр МОКРОВОЛЬСЬКИЙ

14 липня 1789 року відбулося не тільки взяття Бастилії, а й народження в графа Веррі делла Боз'я, що примандрував з Ломбардії до Баварії, в Нойбург на Дунаї, п'ятої дитини — Кароліни. На вулиці Герренштрассе, де родина Веррі заселила будинок, не було від чого й шибиці забряжчати. Тут ще панувало стародавнє право спадкування. Саме спадщина й звабила їх здійснити перехід через Альпи: два замки в околицях Нойбурга та ще палац у Мюнхені. І все це дісталось щасливчикові Йозефу Аскану від померлої тітоньки.

Кароліна померла на сімнадцятому році життя (впала в колодязь у Гансгаймі, в замковому садку, й кров текла й текла з її носа, й зупинити кровотечу було неможливо). Саме в цей час через Німеччину переходила Наполеонова армія, й Франц II зрікся кайзерської корони, чим поставив остаточну крапку після Священної Римської імперії німецької нації.

Оскільки Кароліна була сестрою мого прапрадідуся, її дочасна смерть із самого малечку бавила мою фантазію. Той колодязь я бачив просто перед собою — круглий, вимурований із сірого каменю, а на масивному високому зрубі сиділа офірована смерті дівчина в рожевій сукні, задерикуватю поклавши ногу на ногу. Цвіли вишні та яблуні, між двох стовбурів висіла дитяча гойдалка — Кароліна ще донедавна гойдалася на ній. І як тільки в мене, бувало, потече з носа кров, смерть ураз, немов родичка, ставала мені такою близькою. Цю загрозу могла прогнати лише материнська турботливість, а тим часом лікарське мистецтво спорудило такі високі загати, що через них годі було перелитися кровотечі хоч би й з чийого носа. Згодом, аби напевне забезпечити собі достатнє віддалення од тих лихих часів, я почав лічити, а скільки ж поколінь одділяє мене від бідолашки. Й жажнувся, коли налічив тільки чотири. Несподівано та, що, здавалося б, давно відійшла в інший світ, виявилася так близько, на відстані поклику.

Це моє занепокоєння минулось аж тоді, коли я прочитав про ту смертовбивчу нежить, яку Наполеон 1812 року підхопив у Росії. Як же давно це було! Людина, перед якою тремтів цілий світ, пішла в потойбіччя, й це було написано чорним по білому: через якусь там нежить! Темне минуле... світла сучасність.

Перекладено за виданням: Albert von Schirmding. Herkommen. Erzählung. Langewiesche — Brandt.
© 1987, Langewiesche — Brandt KG.
© О. Мокровольський, 1996, переклад.

Краса нойбурзького спадку зблякла так само швидко, як і розцвіла. Йозеф Аскан виїжджає лише шестериком, на передку сидить кучер у пречудовій лівреї, чисте золото весело скаче йому з рук. У певні дні на столі в гансгаймському замку стоїть великий, по вінця наповнений монетами таріль — щоб слуги брали, скільки хто собі хоче.

Ось уже граф потрапляє в тенета курфюрстової дружини, яка під шалені відсотки позичає гроші аристократам, що зазнали скрути, аби вимагати негайного повернення боргу в найнесприятливіший для жертви момент. Під час однієї такої виправи стягнення боргу, коли карета саме котилася з крутого узвозу, важка скриня з грошима, яку курфюрстиха завжди ставила позад себе, раптом посулася наперед і зламала лихварці в'язи. Але для мого тричі закресленого в її списках прадідуся це вже було запізно.

За феодальною посидючістю слідком іде двірське кочівництво. Після втрати нойбурзьких статків родина переселяється до Мюнхена, й син Йозефа Аскана, баварський офіцер, бере участь у російському поході Наполеона. Він потрапляє в полон, і його саджають до в'язниці графського замку десь на березі Західної Двіни. Графа саме немає вдома, воює, тим часом між молодою графінею та моїм прадідусем, унаслідок довговечорових, по-французькому проваджуваних розмов, зав'язуються ніжні стосунки. Господина допомагає йому втекти, а на прощання дає наповненого апельсинами пояса. Пояс, натякає вона йому, може придатися в дорозі. Коли ж після стомливого переходу прадідусь вирішує спожити апельсин, то помічає, що всі апельсини понадрізувані тонким лезом, і в кожній щілині заховано по золотому дукату.

Тісну пов'язаність речі й супровідного слова, непоказного дарунка та його прихованої вартості я пізнав з багатьох казок, тож ця історія запала мені в пам'ять. Коли ж придивитися ближче, то мені, порівняно з моїм предком та його помаранчями, повелося саме навпаки. Його пригода розчинилася у світлі свідомості, що пробуджувалася: така собі композиція з містичних мандрівних мотивів. Коли мені подарували калейдоскоп, я труснув його разів чотири чи п'ять, і погляд мій втупився у той мертвий куточок, якого не зачіпало ніяке дзеркальне перетворення. Я побачив: лежать там якісь нікчемненькі дві скалки кольорового скла, і враз увесь той чар барв і комбінацій утратив для мене свою силу. Хоч скільки я тужився не помічати сумної дійсності, гарний оманливий образ так і лишився зруйнованим; я просвітивсь.

Надвечір одного дуже тихого, сонячного листопадового дня 1802 року дві карети (одна — велика, закрита, а друга — ошатна напівкаретка) зупинилися в Порті дель Пополо, де вже були попереджені про цих мандрівників: Гумбольдт, що від останньої станції Ла Сторта їхав із своєю дружиною Кароліною та старшим сином Вільгельмом у відкритій напівкаретці, одержав од сторожі записку від свого попередника на посаді, Удена, де той повідомляв, що його наступникові зовсім не треба зупинятися десь у заїзді, оскільки у Віллі ді Мальта на нього чекає затишне помешкання. Погляд Гумбольдта ковзнув через Віа дель Бабуїно, повз знівечену статую сатира, тоді по Іспанській площі й, минаючи Сан-Джузеппе а Капо ле Казе, вгору по Монте-Пінчо, а далі все повільніше по вузькій Саліті аж у двір химерно скупченного, погруппованого довкола садочків гурту будинків.

Гумбольдт зійшов перший, і зразу ж за ним — малий Вільгельм із розпашілими від хвилювання щоками. Няня Емілія підхопила дворічну Аделю, яку їй з великої карети подав слуга Фрідріх. А вже за Фрідріхом, ледь похитуючись, з'явилася стара няня із дбайливо перев'язаним згортком під пахвою. Аж тепер зіскочила додолу найстарша дочка, Кароліна, яку задля зручності на час подорожі наполовину вбрали в дитячий одяг. За нею зійшов вихователь Рімер з п'ятирічним Теодором. Насамкінець допомогли підвестися з місця й виснаженій матері, що досі з віконця напівкаретки спостерігала за висадкою. А вже поспішала їй назустріч письменниці Фрідеріка Брун — вона разом із своєю донькою займала у Віллі ді Мальта дві кімнати. Всі були по-святковому збуджені — окрім Рімера. Той не міг зігнати зі свого обличчя вираз одрази, викликаний вуличним смородом і пронизливим вереском жебрачень. Ті кинулись до повозів, простягаючи зашкарублі від лепу руки, а панські діти пирскали, дивлячись, як вихователь, махаючи руками, мов птах крильми, безуспішно намагається прогнати геть настирливих прохачів.

Кімнати видалися Гумбольдтові вельми привітними, він похвалив обстанову. Біля його покою тяглася відкрита тераса, з якої, понад Монте-Кавалло, відкривався краєвид Капітолійського й Палатинського пагорбів разом із Кампо Ваччіно й Колізеєм; ліворуч серед глушини, на тлі Латинських гір, виднів Латеран; просто попереду громадилися руїни терм Каракалли, а праворуч височіла Гора черепків із пірамідою, поважність якої славила блакить небес. Смерть утрачала свою страхітливість. *Померти б тут, о люба Лі...*

Від тераси невеличкі східці вели до саду, де зручно було бавитися дітям. Тіністі алейки сходилися до вишуканого водограю посеред саду. Пані Брун відразу звернула Гумбольдтову увагу на те, що тут росте пальма, яку посадив на прощання Гете. Гумбольдт дивився на ту пальму не без гіркоти. Останній веймарський візит відбувся таки не під доброю зорею. Глибока досада, що вже не перший місяць гніздилась у душі Гете, окопалася за сухою офіційністю, крізь яку так і не пощастило пробитися словами, і довіку віднині болітиме Гумбольдтові, що він одкрив Шиллерові таку жалюгідну голизну своєї пригніченості. Це була, казав він собі тепер, мить переходу.

Коли б Ви, найдорожчий мій друже, завітали сюди, Ви були б задоволені мною. Felici faustoque ingressui¹. Це побажання щастя, викарбуване на брамі, крізь яку він уїхав сюди, Гумбольдт міг би прикласти й до себе. Чи ж не повернувся він, таємний тріумфатор, на свою справжню батьківщину? Мов відтята, видалася йому звідсіля юність у Тегелі, юність під тягарем любові вихователя Кунта, який постійно вичікував, чи не образиться вихованець, провінційно-задушлива атмосфера берлінських салонів з їхньою доброчесністю. В Іені якийсь час він почувався вдома, та коли Шиллер подався до Веймара, Іену швидко полишила й решта світлих умів, отож порвалися й ті сув'язі, що двічі місяцями тримали його там. Мука віденського часу, що замикався на самому собі; зламані крила, роззяті жили. Париж був вирвав його з неплідної самозаглибленості, — там було дуже світсько, вельми блискуче, трохи аж занадто блискуче, як на його смак, аби бути там довший час. Але нині хилилося туди Каролініне серце.

Йому пригадалась одна з найщасливіших часинок життя: повернення з Іспанії четвериком сивих коней — від Барр'єре дель Буфа аж до Рю де Верней. Сину Вільгельмові минало шостий, «Дітям Сонця» називали його погоничі мулів, з якими він спілкувався їхньою мовою, а жінки благословляли Вільгельмову матір за те, що має таке янголятко. Вільгельм-молодший сидів поряд з батьком як запорюка істинності сприйняття. Він — благословен і не потребує покровительства жодного божества, не має й претензій на безсмертя. Й коли інші, аби виправдати своє існування, мусили докладати до цього надмірних зусиль, Гумбольдт усе робив без надриву, спокійно, що давало йому більшу втіху.

Але ж тільки тут, у Римі, він був самим собою. Ні, не помиливсь у своїх розрахунках. Тому, кому важило ввібрати в себе якомога більше світу, аж ніяк не байдуже було, де той світ знайти. Ось тут був осередок світу, отут нарешті його туга за самозростанням, за самоздійсненням ставала на твердий ґрунт, отут вона могла пов'язатися з тим найвищим людським родом, чії сліди траплятимуться йому в цьому осередку на кожному кроці. *Ах, моя Лі, це дурість, — бажати підпорядковувати своє життя чужій матері. Людина ж випрядає його, мов шовкопряд, поки стачає нитки, а тоді вже й край.* Над довершеним «я» не височіє вже жодна вершина в усій природі. Однак це «я» не є чимсь відрубним, уподібненим до грані майстерно відшліфованого дзеркала серед Єдиного. Виявити себе з найбільшою силою як особистість означає водночас розчинитися в людстві, — оце тобі моя улюблена ідея, ключ до мого — й будь-чийого іншого — існування.

Службові справи, як з'ясувалося незабаром, вимагали не надто багато зусиль, — саме стільки, щоб та діяльність, яка мала настати після років самовтіхи, могла, в рамках програми розвитку особистості, достатньою мірою вилитися назовні. Свої обов'язки міністра-резидента Пруссії він міг і так виконувати сумлінно, то більше, що виконання їх доводилося сприймати в суто символічному плані. Святий престол перевівся на трон смерті, на смерт-

¹ Щасливі й блаженні будьте, хто сюди в'їхав! (Лат.)

не леже; церковна держава хиріла. Римляни голодували, живились покидьками, якими були занечищені вулиці та майдани; на весну з моторошним передчуттям дожидали епідемії. Навіть кардинал і статс-секретар Консальві не приховували стурбованості. Через широкі простори античної старовини переходили, мов через зруйноване місто. Гідною глибокої зневаги виступала на світло Боже нужденна сучасність, та досить було ледь змістити кут зору, щоб на руїнах ожило минуле.

Під новий 1803 рік родина Гумбольдтів переїхала до помешкання, де досі жив Уден,— у просторий палаццо Томаті в Грегоріані. Кароліна мріяла привести палац до пуття, щоб там збиралося світське товариство, хай-но тільки прибуде скриня з близькою та сріблом, порцеляною та сріблом, яку вона ще рік тому була послала з Тегеля. Невдовзі облаштовано годівницю для голодного мистецького люду, що стікався сюди з різних країн. Гумбольдт мимоволі згадав при цьому зимову годівницю для птахів перед великим еркерним вікном там, удома, в Бургернері. Стара няня, яка почала пити відколи в неї пропало молоко, була скандально звільнена; довелося звільнити також Рімера, чоловіка похмурого, внутрішньо мертвого. Вогонь неподоланного почуття до Кароліни лютував у сухій пустелі його серця.

У Л'Аріччі, сільці, що лежало зразу за Альбано, три години їзди від Рима, Гумбольдт винайняв на початку літа будиночок посеред саду, де в затінку виноградної лози, коли траплялася вільна часина, читав своєму дев'ятирічному синові Гомера та ідилії Теокріта, навчав його латини, математики й фізики, оскільки взятий на місце Рімера вихователь не годивсь на вчителя. Диво дивне, як прихилився до нього хлопець. Так спливали години, та й цілі дні. Батько з сином переривали заняття лише короткими прогулянками та виїздами. Очі малого блищали гарячковою радістю. Щодві години з'являвся, посланий Кароліною, бравий Фрідріх із напоями та легкою закускою.

Нескінченно, один за одним, тяглися ці липневі дні. Й відходили в минуле. Потім справи покликали Гумбольдта назад, до міста, де його надовше, ніж він сподівався, затримало запалення горла. Лікував його молодий лікар Генріх Кольрауш, який, окрім археолога Зоєги та швейцарського скульптора Келлера, найчастіше був його супутцем у походах по Риму. Хоча Кольраушеві минало тільки двадцять шостий, але служба військового хірурга дала йому неабиякий досвід.

Четвертого серпня нарешті прибула з Тегеля скриня. Кароліна, що стільки місяців дожидалася цієї миті, поспішила до Рима. З нею поїхали й малий Вільгельм, що рвався до батька, й маленька Аделя. Гумбольдт виставив книги, на відсутність яких складав відповідальність за те, що досі так і не завершено жодної з розпочатих праць, навіть невеличкої розвідки про басків. Чи, може, річ зовсім не в цьому? Невже природа обдарувала його тільки очима, щоб бачити височінь, та чуттям, щоб відчувати глибину, відмовивши в крилах і мові? Малий Вільгельм спостерігав, як батько розставляє книжки, й допомагав, називаючи імена авторів та заголовки томів.

У неділю сподівалися в гості принца-наступника Мекленбурзького, що збував літо в Альбано, неподалік від Гумбольдтового сільського будиночка. Карета принца з'явилась перед палацом на годину раніше від домовленого часу.

— Який чарівний сюрприз! — вигукнула мати, побачивши, що гість привіз із собою й Кароліну та Теодора. Тільки наступної миті вона звернула увагу на знічені обличчя дітей.

— Дозвольте мені,— мовив принц майже пошепки,— розповісти вам про вельми незвичайну подію, що скоїлась у вашому домі в Л'Аріччі...

А сталося таке: тільки-но Кароліна поїхала до Рима, слуга Фрідріх подався верхи на прогулянку. Повернувся додому ополудні, в нестерпну спеоту. Неспроможний прислужувати дітям і вихователеві, Фрідріх просто впав на ліжку, страждаючи від сильного головного болю. Але довго він там не вляжав, безперестанку метався кімнатою туди-сюди, його стогони чути було в усьому будиночку. Вихователь просив, вимагав стриматись заради дітей, але все намарне. Послали до лікаря в Альбано. Коли той прибув, хворий, мов отруєний, качався по підлозі, тож вихователь мусив, хоч як йому не хотілося, тримати Фрідріха силоміць. Опій, упорснутий лікарем, дав лише нетривале

знеболення: в ніч проти неділі почалися жахливі корчі, внаслідок яких нещасний і помер за вісім годин. Його страшні зойки змусили Емілію послати по принца, аби той вирвав дітей із чадного кола цього моторошного конання. Принц же дозволив собі забрати й привезти у своїй кареті також Габрієлу разом із її нянею: за такої великої спеки недоречним видавалося залишати малючку поблизу трупа.

Гумбольдт одразу ж узявся за виконання формальностей — уже вдруге за час його перебування на цій посаді йому довелося виконувати такий обов'язок. Лікар з Альбано видав довідку про смерть, зазначивши сонячний удар як causa mortis. І вже в ніч із понеділка на вівторок біля піраміди відбувся еретичний похорон; участь у ньому взяв також один з камергерів принца. Прийшовши туди наступного ранку, Гумбольдт не зміг відшукати могилу, яку було зрівняно з землею. Із собою він прихопив томик Есхіла, тож продекламував на ходу пісню для хору з «Агамемнона», переклад якого в цьому році йому пощастило трохи просунути вперед, добре хоч це!

Присутність усіх дітей у все ще не цілком облаштованому домі стомлювала Кароліну, тож вона й попросила відданого їй скульптора Келлера відвезти назад у село обох хлопчиків і Габрієлу разом із нянею.

Поки ті ще не вирушили, Гумбольдт відвідав з Вільгельмом Кампо Ваччіно, ввійшовши туди попід напівзасипаною аркою Септимія Севера.

— Вони хочуть, — сказав він синові, — розкопати арку, щоб обвести її муром. Погано це, погано. Старовина повинна являтися нам тільки як щось проминуле. Але зараз повсюди копирсаються. Коли ти, любий Біле, доживеш до мого віку, матимеш перед очима зовсім інший Рим. Сяде після К'яромонті порядний папа на трон, хоч би як цього не хотіли решта сімдесят двоє кардиналів, і все буде зіпсовано. *Лише поки в Римі панує така божественна анархія, а довкола Рима — таке чарівне здичавіння, зостається місце для тіней, однаднісінька з яких вартіша за весь цей рід.* Утішайся цим краєвидом, мій маленький, і згадай колись свого батька та наші походеньки.

Тож увечері тієї середи повернувся Вільгельм із сестричкою та братиком до Л'Аріччі. А надвечір наступного дня, коли трохи спала жарота, він разом із вихователем, Келлером і Теодором поїхав до озера Немі верхи. Вранці поскаржився на головний біль і залишився в ліжку. Коли в неділю разом із лікарем Кольраушем приїхала мати, хлопець був у лихоманці й марив. Хворий Фрідріх стояв біля піраміди, махав рукою й гукав. *Любий Гумбольдте, ми застали нашого Вільгельма хворішого, ніж сподівалися. Перевезти його сьогодні чи завтра навряд чи буде можливо. Надішли завтра вранці весь верхній одяг, який ти чи Маріучча знайдете у великій шафі, а також шість Вільгельмових сорочок. Adieu — більш нічого не скажу.*

Ох, кров з носа полилася, й за кілька хвилин червоною стала вода купелі, якою доктор Кольрауш сподівався збити температуру. Вільгельм трохи заспокоївся, тільки час від часу тілом перебігали корчі, страшно було дивитися. Розтираючи хворого руками й щіткою, лікар іще раз повернув його до життя. Вільгельмові очі спалахнули щонайпрекраснішими зорями. Безперестанку питався він про батька. О другій годині по півночі до Л'Аріччі прибув Гумбольдт у супроводі принцевого кур'єра-верхівця, а за кілька хвилин потому Вільгельм помер. У ніч із 17-го на 18-е його поховали біля піраміди, у відлюдному місці під деревами. Присутність батьків на церемонії була б порушенням тутешнього звичаю, зате на похороні були обидва камергери принца. Папа відступив Гумбольдтові місце поховання в особисту власність — знак найвищого благовоління. Отже можна було бодай загородити могилку від худоби, що витолочила геть усе довкола.

Коли Гумбольдта спіткало це лихо, йому минуло тридцять шостий. Він написав Гете, що досі смерть перебувала геть поза сферою його думок: *Я більше не вірю ні в щастя, ні в долю, ні в силу речей.*

Мати бере мене за руку, веде до червоного дитячого автомобіля з педалями:
— Це — твоя машина!

Моє авто — чоловіче, а те, голландське, що дісталось моїй сестричці, явно жіноче. На мій п'ятий день народження мені дарують ліжко-лавку: цілоденно стоїть воно мовчечки під стіною й не зраджує своїй таємниці. Лише

посвячений бачить між сидінням та спинкою вузьеньку щілину. Треба тільки потягти лавку до себе, й вона зразу розкладається; дерево із стукотом відходить набік, відкриваючи широкий, м'яко вистелений пір'ям простір. Так день несе в собі зачаєну ніч, усі речі мають свої оболонки, що заховують нерозгаданий скарб, усе на щось перетворюється. Треба знати механізми або вичікувати своєї години.

Грамофон належав не мені — моя була тільки платівка з «Маршем гоенфрідбергців», я завжди трусився за тим маршем, не міг наслухатись. Розхвилювано совав я платівкою туди-сюди, а дірочка ну ніяк не хотіла натрапляти на шпеник диску. Яюсь я був настільки незграбний, що розбив ту платівку. І, не встиг іще мій розпач виплеснутися назовні, як мені швиденько вже й пообіцяли нову платівку. І справді, я отримав подарунок за декілька годин. Недовіриливо й доскіпливо роздивився платівку: вона була достоту схожа на першу, й музика звучала так самісінько, як та, до якої я звик, але чогось вона була мені вже не так до душі. Нова платівка не змогла замінити втрату старої, хоча я нікому не зважився виказати, як це мене засмутило.

Ігнац фон Рудгарт супроводжував короля Баварії Отто в його подорожі до Греції — як голова Кабінету міністрів. Важлива людина, письменник! Я бачу це на високому злеті його чола. Мармурове погруддя Рудгарта увінчує книжкову шафу, мов приросло — ні, проросло крізь неї. І чи не стоїть тритомна праця «Про стан Королівства Баварії» на комоді в спальні моєї матері? На жаль, я не вмю читати. Чи ж навчуся коли? Щось лихе мало спіткати мене, щось нездоланне повинне було звалитися на мене, розпечена залізняка — пропекти очі... Помилуй мене, любий Боже! Але я дуже ціную те, що саме мій прадід написав ці книги.

В січні 1837 року один книгописець вирушає морем у явно безнадійну подорож. Ігнац — жертва гуманістичного виховання, яке дали йому навчителі з Бамберзької гімназії. Чи ж став би він причетним до Високого, чи сповнився б, чи покріпився б тим Високим, якби той гість, що був завітав до батьківського дому, та не запримітив іскри в дитячій душі й не роздмухав із неї полум'я? Один голландський офіцер, розповідає хроніка, який мав за плечима далекі мандри та сповнені пригод морські подорожі до Індії, прихилив до себе хлопцеве серце, розбуркав його уяву й жадання подвигів. Звісно ж, той голландець, давно ставши невидимим, був разом із Рудгартом на королівському кораблі. Я стою на березі й гукаю. Хриплю з усіх іще не виявлених життєвих сил. Не запливай надто далеко! Марно, марно... Той летючий голландець таки дужчий за мене.

А ще ж панове Гомер (що заховав свою сліпоту за темними окулярами), Платон, Демосфен, до підозрілого невідозріло вбрані, не дозволяють йому подивитися на самого себе збоку. До того ж і обставини його еллінізації є скорше принизливі. Всемогутній державний канцлер граф Арманшперг, що провадить в Афінах урядові справи, тимчасом як Отто, всупереч сподіванням, дійшовши повноліття, підшукує собі в Марієнбаді підхожу принцесу, не здогадуються навіть, що його мають замінити на високій посаді. Й ким же? Ненависним бюргером, його супротивником ще з часів мюнхенської парламентської опозиції. Ніхто не ризикнув сказати йому це, а мені — ніхто не доручив.

Рудгарт подорожує інкогніто, звичайним державним радником із Баварії, під шапкою-невидимкою якоїсь незначної місії. Після буряного плавання корабель наближається до Пірея. На палубі вже збираються їхні величності разом із почтом; і в мого прапрадіда є окрема каюта, де він своїй невідступній згазі не протиставляє нічого кращого за читання «Одіссеї» та студювання актів, помінявши місцями з грецьким сонцем. Коли це в простір між берегом та тим небесним оком фурією вирається англійський прапор. Ось причалює барка, й умить опиняється перед спантеленим королем сер Лайонс, англійський амбасадор, пінячись від люті, в костюмі для верхової їзди й зі стеком у руці.

— Ваша величносте, будьте готові до неминучих революційних заворушень,— загорлав він на короля,— якщо буде звільнено прихильного до Англії канцлера!

— Арманшперга звільнено! — із притиском у голосі й тремтячими коліна-

ми, які, власне, тільки я й бачу, відказує Отто. До цього ж моменту він ще ні разу й нікому не повідомляв про свої рішення. Я вдячно бокую його у прикритті королівською блакиттю ребра. Непогано, Отто! Своїм чарівним заклинанням ти обернув мого прапрадіда на грецького прем'єр-міністра.

От тільки до нього самого це ще не зовсім дійшло. Брак духу огортає його, мов та хмара, якою грецькі боги огортали своїх улюбленців, коли виривали їх із виру січі. Давньогрецькою він розмовляє краще, ніж англійською, а в шлунку йому й досі маркітно. Ввесь трусячись, полишає сер Лайонс борт фрегата. На пристані чекає пан Арманшперг, чії груди покриті всіма знаками його посади, які враз стали такими кричуще недійсними. Постріли салюту й вітальні вигуки заглушують його промиррене вітання, а потім і проціджений крізь зуби проклин. Величності не удостоїли й поглядом його поклону, і так ледь помітного. Для високих і найвищих панів, що сходять на берег, він — повітря. Отто, коли вирушав до Німеччини, здавався опецькуватим добродушним підлітком, тепер же він королівською ходою, ввесь променіючи мужністю, поспішає повз Арманшперга назустріч своєму народові. На крок позад нього, заклавши ліву руку за скромний сирій сурдут і втопивши погляд у туманну далину, ступає мій прапрадід. Святкова процесія розподілилася по каретах, радісна юрба розбіглась, а Арманшперг усе ще ані руш із місця. Настав мій момент.

Володарі мені байдужі, а безвладними я гидую. Люба мені вистава — падіння із запаморочливої висоти. Ще допіру — такий бундючний і самовпевнений, він аж роздимався від певності своєї перемоги, громами й блискавками знищував супротивника. А нині це — жалюгідний лантух убозтва, черв'як, що корчиться в поросі. Пудра на зів'ялих щоках пана фон Арманшперга дає дорогу двом важким краплинам, підборіддя опускається на жабо. Очевидно, граф збагнув, що самовладання, те друге слово, яке вихований ним Отто колись почув із його суворо стиснених вуст, утрачено раз і назавжди. Коліна йому підгинаються, він падає долілиць, і я ставлю ногу на його потилицю.

І в тебе, Ігнаце, кінець буде сумний. Тільки й того, що ти завжди лишався таким мило скромним. І як це в тебе виходило: там, у своєму нещасті створювати образ такого картинного падіння? Від самого початку ти зашпортався в місцевій політичній боротьбі. Військо пересварилось, фінанси розладнані, народ вимагає конституції та національного самоврядування. Досить по-державницьки зазирнути до преси, хоча б до тієї провокаторської газетки, яка чомусь називається саме «Елліс», щоб переконатися, як стрімливо падає авторитет Баварії. Як зрештою провідний репортер Левідіс, кому жоден закон про пресу все ніяк не заткне лайливої пельки, поливає брудом величність Людвіга, аж моему довготерпляче ліберальному прапрадідусеві вривається терпець. Із розхвилюваним серцем поспішає він до королівського кабінету й ставить вимогу, погрожуючи відставкою, вжити негайних заходів проти того листка. Й моя кров закипіла, повставши за скривджене ім'я королівської родини. Ігнац надто розлючений, аби зазначити, що це ж я, що цей виступ розігрується в моїй бідолашній розтривоженій голові.

Тим часом король (це — між нами), за ті декілька місяців, одколи Рудгарт перебрав на себе керівництво урядом, сам виріс до масштабів своєїрідної катастрофи. Зусилля його нового ментора виховати в ньому самостійність почали приносити скалічені плоди. Повноліття прибрало подобу непоступливої, свавільної впертості; логічне мислення, втовкмачуване неслухняникові під час напучувальних уроків, вилилось у невідчепні думки. Висловлюючись мовою хроніста: Отто аж ніяк не був одним з тих пагонів на віттельбахівському стовбурі, які сильно йшли в ріст. Коли Рудгарт, тамуючи серцебиття, подає йому статтю, де його царственного батечка зивають рабовласником, Отто поринає в розшифрування того допису, от ніби перед ним шойно видобутий на світло Боже папірус. А тоді починає недорікувато розбирати стильові особливості тексту, аж незрозуміло стає, чи пам'ятає він іще про присутність свого прем'єр-міністра, що просто нетямиться з нетерплячки. Оце ж я прийшов, утративши терпець, повідомляє Ігнац баварському монархові, оце ж я прийшов од вашої величності до короля Отто... *От ніби коршак кігтями своїми пошматував мені мозок.*

Пан фон Рудгарт розгортає бурхливу діяльність. У тому позірно безневинному реченні, яке Отто був написав його батькові, криється трагічна передісторія моєї внутрішньої загнаності. Оте напружене обличчя, за чію всюдисущість ручиться мармурове погруддя на книжковій шафі, той одяг із зафіксованих моментів зростання мого ранкового світу, вкарбовує мені охоту до виснаження, схильність до пришпорювання себе самого, аж поки кінь із вершником полетять шкереберть. Шовечора, перш ніж заснути, я схиляюся над пораним, який лежить на землі, а з ураженого плеча цебенить кров. І всі чудуються, чому це я відмовляюся од колискових, казочок на сон грядущий, від поцілунків після «на добраніч». Просто маю що робити: зупиняти геройську кров, зализувати рану. В червні 1837 року лихоманка від сонячного удару кидає мого одержимого роботою прапрадіда до ліжка — отак-от об'явилася класична перипетія. Тільки-но видужав, як почали його трусити виступи, ноти протесту, афери, скандали.

І чи багато тут зарадить те, що борці за свободу Колокодроніс та Мевроміхаеліс, архітектори Гертнер і Кленце то заходять до салону прем'єр-міністра, то виходять; що професор Тірш після чаю читає лекцію про Саламінську битву, аж одна двірська дама зомліла; що діти від трьох подружжів кушем, у грецькому національному вбранні, гуртуються навколо найменшого свого брата, народженого в затінку Акрополя Георга Арістіда, мого двюрідного прадядька? Арістід — класичний взірць переслідуваної самовідданості! Наречення його грецьким ім'ям — це ж останній порух еллінофільства у моєму прапрадідусеві, яке він забрав із собою в могилу. Сутеніє, Мінервина сова вирушає у свій політ, і тут Арістід починає розуміти: із такою любов'ю в серці людина гине, мов пацюк від отрути. Він помирає дорогою додому в Трієсті, сорокавосьмирічним.

Європейська кончина, однак земля, що його породила, забрала його до себе. Щойно звістка про Рудгартову смерть дійшла до Пассау, як приголомшені власті звернулися до короля із проханням: колишньому уряду й генеральному комісарові, що відійшов у вічність, необхідно спорудити пам'ятник на місці його довготривалої, благословенної діяльності. Засновується комітет, лунають заклики до населення, збираються кошти. За якийсь рік зібрано тисячу двісті гульденів; створити пам'ятник доручили мюнхенському скульпторові Зіккінгеру. Ще раз Фауст і Гелена опинилися разом, обнялись мимохідь. На шестикутному цоколі зводиться така собі готична башточка, а на ній троє геніїв тримають герба з написом. 17 червня 1844 року цей витвір мистецтва повантажено в Мюнхені на плоти: за чотири дні він мав прибути до Пассау.

Це була чудова валка, хоча водний шлях вибрали якомога дешевший. Шість плотів полинули Ізаром за течією, плотогони веслували-кермували, робітники пили, жандармерія стежила за порядком. Молодь висипала на берег. Нижче Фрайзінга, неподалік від села Марцлінг скоїлося незбагненне: шостий пліт, де, як на те, повантажені були саме фігурні частини пам'ятника, налетів на мостового бика. Ганьба на мою незграбність! Пліт перевернувся, скинувши свій вантаж у потік, а глибина ж на цьому місці сягала дванадцяти футів. Один жандарм подався із печальною новиною назад до Мюнхена. Ще затемна на місце катастрофи прибув розчарований майстер, королівська ливарня надіслала спеціальний пристрій для підняття фігур. Увесь наступний день пішов на гарячкові пошуки геніїв мого прапрадідуса, але тільки один із них, заліплений тванню, з'явився знов на людські очі. Бідолашному Зіккінгерові не лишалось нічого іншого, як знов узятися за зроблену вже раз роботу, а громадянам Пассау довелося задовольнитись для початку встановленням самого лише цоколя. Запрошення на врочистості було відмінено, промови забуті, оркестр зіграв щось, та й по всьому. Більш ніколи не зможу я поткнути туди носа.

Батько вирізбив трон, сідай-но сюди, тримайся спокійно. Герб, що рельєфно виступає зі спинки, давить на хребет. Поклади ногу на ногу, сиди отак-о. Ванна вже не ванна, а фотоательє, всі геть, геть звідсіля, тільки батько вовтузиться в темній кімнаті. Коли твоя фотографія проявиться, ванна знову стане ванною. Мати підносить сірника до маленького отвору газової печі, суцільним килимком спалахують голубі племінці.

Вже десять годин дереться він нагору, а верху й знаку немає. Він міг би виліпити його з кавалка тіста ще кілька днів тому, коли, добираючись до шпиля о трьох брамах, виявив: понад округлою головою випинається пальцеподібно зігнутий ріг, відкидаючи начебто всяку думку про наближення до нього.

Щастя самоти, якої він шукає знов і знов, до дна якої годі сягнути поглядом. Він ішов, дерся, перестрибував; ось альпеншток вислизнув йому з руки й поторохтів урвищем униз. «Туди тобі й дорога!» — вигукнув він голосно, майже з радістю, викликавши багатоголосу луну, от ніби навздогін «утікачеві» пожбувати каменюку й тим самим зрушив цілу лавину. Ну що ж, не хоче дзьобата паличка наверх, то її господар і сам, без неї, вилізе!

Раптом перед очима постала відстрашлива картина, жахлива й водночас невідпорно приваблива: три масивні горизонтальні верстви громадились одна над одною; стрімко обтесані скелі стягували тіло гори, але тільки до половини, східний та північний схили, кам'яними поясами, тоді як протилежна сторона вривалася прямовисно. А між нижнім і середнім поясами лежала широка, круто зрізана тераса, що зі східного боку щербилася западиною верхньої приступки, але аж до горішнього краю її тяглася прямовисна, без приступок, смуга породи, від дванадцяти до п'ятнадцяти футів заввишки.

Скісне поле уламків, на яке він саме ступив, упиралося безпосередньо у стіни верху. Він зразу ж повернув ліворуч, аби обстежити ту западину зі сходу. Ставши у внутрішньому закутку, глянув угору: горішній край тераси був десь на висоті кімнатної стелі. Вистачило б драбини з п'ятьма-шістьма шаблями. Але бувши сам-один, без будь-якої сторонньої допомоги, він мусив тут відступити. Є ж межі можливого...

Коли це зирк — ліворуч щілина в стіні. Внизу розширена, видно приступки, де можна стати ногою, а вище стуляється до купи. Безвихідь? Ні, слід випробувати цю можливість! До висоти кімнатної стелі дістався досить легко, а далі вели два круті, вузькі виступи. Прямовисна скеля більш не дозволяє жодного руху — бодай би за щось учепитися! Тут хоч як корчя-вигинайся, а не добудешся нагору. Завмерши на єдиному заломчику, мацає за краєм навислої над ним крутизни й натрапляє на один-єдиний кам'яний зубець. Хапається за нього лівою рукою, зависає навкіс над безоднею, лівою ногою відштовхується від скелі, упирається правими коліном та ліктем у стіну — і вже він нагорі, між шпиликама й гострячками, звідки вище куцим зигзагом, подібно до витесаної вулички, веде розколина. Хутко опиняється він на верхній смузі осипу. Перестрибуючи через брили-сходинки, далі по встеленій гравієм вуличці поспішає він нагору. Гора — у нього під ногами! Ні, таки немає нічого неможливого.

29 серпня 1871 року мюнхенському молодшому урядовому чиновникові Герману фон Барту пощастило здійснити перше в історії сходження на верх Ефелекопф у горах Веттерштайнгебірге — через три тижні після того, як він здолав Трибрамний шпиль. Що стосується числа підкорених верхів, то тут це літо видалося не дуже плідним; маршрутна книга налічила їх двадцять два. За перший свій альпіністський рік, 1868-й, починаючи з Берхтсгадена, Барт здійснив шістдесят дев'ять сходжень. Роком пізніше в Альгої — сорок чотири, а в 1870-у, при систематичному дослідженні Карвенделя, довів число до дев'яноста верхів. За чотири роки завершилась ця війна, яку альпініст-одинак, в ім'я людства, вів проти бастіону природи, цілковитою перемогою. Він довів, хто дужчий.

Двадцятисемирічний юрист полишив державну службу, аби присвятити себе науково-природничим студіям. Літо 1872 року пішло на геологічні екскурсії до Передніх Альп. Наступного року він востаннє повернувся на місце своїх колишніх боїв: на пропозицію Едуарда Амтора, видавця з Гери, Барт дозволив собі здійснити великий повторний тур. А ще за рік вийшла друком книжка, 637 сторінок завтовшки, під заголовком «Із північних вапнякових Альп». Вона принесла авторові Рицарського хреста II класу Ернестинського придворного ордену. Тим часом удостоєному такої відзнаки стало затісно в Європі. Перш ніж обійняти посаду польового геолога в португальських колоніях Анголі та Бенгелі, він склав іспити: із палеонтології як головної

спеціальності, а також з геології й мінералогії. Влітку 1876 року йому присуджено звання доктора філософії, *summa cum laude*¹.

Погожими днями здалеку ряхтів дах замку Ойразбург — червоний прямокутник на тлі синьо-зеленого моренного кряжу, що займав увесь небокрай. Герман сидів за письмовим столом, одержимо працюючи над рукописом; лише зрідка підводив голову й кидав погляд надвір, щоб яскравіш уявити собі ту чи ту альпійську ситуацію. Тут, у Гарматінгу, кожна кімната мала своє ім'я, й чи не в кожній стояло ліжко з балдахіном якоїсь іншої барви. Його робоча кімната виходила вікнами на Ойразбург, тому й називалась Ойразбурзькою. Лежачи під балдахіном, Герман дивився на майстерно виконане гаптування, яке нагадувало йому про батьків. Обидва герби переплелися, а з того переплетіння виросла на довгій стебліні бородата голова — авжеж, то він сам, першонароджений, вроджений першопрхідець. Унизу безстатеві генії тримали цифри: 1844, а поміж усім тим вигадливі літери склали родинне гасло: «На Христа уповаю».

Ця готична будівля, зі стін якої дивилися наївно грізні обличчя предків — краєвих комісарів та бургомістрів, — душила в самому зародку всяке бажання робити екскурси в минуле. Лише одна кімната зберігала сліди барокової насолоди — на стелі був намальований сонячний юнак, що нісся в кареті-мушлі. Поверхом нижче така сама карета-мушля була на настінному рельєфі, але цього разу в ній сиділа Мадонна з Дитям, а Дух Святий в образі голуба тяг карету понад хмарами.

У цьому родовому маєтку Герман почувався не зовсім удома. Народився він і виріс під отим червоним дахом по той бік Ізару, в просторішому й світлішому замку. Продавши замок, Барти переїхали на мюнхенську Карлштрассе. Там він ходив до королівської гімназії, і тільки на канікулах, разом із батьками й братами, приїжджав до Гарматінга. Що тут було найкращого, так це підземний хід, який починався підвальним склепінням, але, з якоїсь необхідності, був забитий дошками. Колись-бо, розповідав йому батько, цей хід зв'язував Гарматінг із Ойразбургом. Батько свято вірив у це, хоча й нелегко було уявити собі, як це тунель може проходити попід Ізаром. Уже на порозі повноліття Герман вирушив сам-один у підземну експедицію, але, продираючись крізь плетиво коріння та завали, опинився в такому моторошному місці, з якого виборсався ледь живий; матінка так перелякалася, що звеліла взагалі замурувати вхід.

Герман швидко переріс матір. Безпорадно й розгублено дивилася вона, як син іде своєю стежкою, хоча й намагалась не звертати уваги. На замковій каплиці вона прибудувала неоготичну башточку, а ще замовляла відправи за здоров'я його душі. Зі своєї спальні мати могла, подолавши всього кілька сходинок, потрапити на церковні хори, а там, у церковці, горіло вічне світло й спеціально найнятий священник день у день правив службу Божу. Мешканці цього дому жили опостінь із Господом Богом, і не було нічого легшого, як радитися з ним денно й нічно.

Син пустився берега. У Франконському корпусі діялися страхітливі речі. Та коли він після котроїсь із своїх дуелей і пропитих ночей заявив сміючись: «Із чоловіками битися, з дівчатами — миритись!» — мати відчула якусь явну втіху. Настане день, і те буйство де й подінеться. Й справді Герман угамувався, спрямувавши всю свою бурхливу енергію на здобуття в конкурсі державної посади. Ось коли б тільки не лежали вічно на його столі книги Дарвіна й Геккеля!.. Люди розповідають таке жажіття... Вона поспитала свого духівника з храму театинів і дістала приголомшливу відповідь: то — найгірші з навчителів-спокусників нового часу, їхні твори — в списку забороненої літератури, а хто їх читає, той упадає в тяжкий гріх.

Саме ці лихі уми вона підозрювала у причетності до того синового пороку, що вже не вкладався ні в які рамки, — до його ненаситного, відчайдушного лазіння по горах. Без будь-якої потреби син важив життям. Коли її сини-близнюки Ернст і Гуго пішли на війну з Францією, мати звеліла спору-

¹ З відзнакою (лат.).

дити в парку під липами хреста — задля їхнього щасливого повернення. Коли б вони наклали головами, то принаймні знали б, за віщо. А Герман того не знав. Він боровся не проти Франції, а проти Бога, в якого не вірив. Навіть коли б мати побачила той флакончик із отрутою, якого він постійно мав при собі у своїх самотинних вилазках (остання втіха на випадок безвихідної скрути), мати б не засмутилася більше, ніж була й так засмучена.

9 січня 1876 року Герман Барт полишив Мюнхен, яким король правив більш по-мрійницьки, й подався спочатку до Берліна, де містилося правління Німецького товариства досліджень Екваторіальної Африки, аби доповнити ще дечим своє дорожнє спорядження. Його нещодавно видана книжка про Східну Африку від Лімпопо до Сомалі, «особливо — про життя, подорожі й смерть Лівінгстона», кілька примірників якої їхали разом із ним у багажі, відчиняла йому двері до всіх діячів, з якими необхідно було познайомитися. Хоча договір, якого Барт уклав із португальським урядом, усіма пунктами спирався на національні пріоритети. Але особисті погляди дозволяли віддавати перевагу загальнолюдським інтересам. Який-бо сплав фізичних і духовних обдаровань! Очевидно ж, у цьому диві природи з Баварських Альп, яке впало португальцям снігом на голови, втілюється той моністичний світогляд, за перемогу якого боролися найкращі голови віку. Успіх був написаний на чолі тридцятирічного ентузіаста.

Засипаний побажаннями, порадами, словами сподівань, відплив він 20 січня із Гамбурга до Лісабона, куди прибув на восьмий день і де затримався до початку березня. Адже й тут належало ще зробити деякі приготування до щонайменше трирічного, як планувалось, перебування в Анголі.

А по кількох тижнях корабель уже стоїть у гавані бухти Тежо, й день до дня дивиться Барт із берега, як корпус «Банго» дедалі глибше осідає у воду під тягарем вантажів, що підвизяться барками. Сьомого березня після обіду останні човни, що доправляли на борт вугілля, важко відчіплялись од борту корабля, аби повернутися до пристані, а добрий десяток дрібніших човнів повіз назад, до берега, друзів та рідних тих пасажирів, які вирушали в плавання. За п'ять хвилин корабельний дзвін дав сигнал відчалувати. З доків біля міністерства морських сполучень пролопотів ще один з тих невеличких гвинтових корабликів, аби в останню хвилину передати щось для когось із колоніальної адміністрації. Лунає третій сигнал, до буя підпливає шлюпка, від його кільця відв'язують лінву. Шлюпка-шкаралупка прослизав попід бугшпритом корабля, до пасажирів долинає прощальне: «Боа віажем!»

Усі махають руками, й ніхто не дивується, що Герман також підняв руку вгору. А він махає своїм батькам, які малесенькими залишилися в минулому, на моренному гребені, у долині Верхнього Ізару. Під кристою червоним гонтом башточкою замкової каплиці стоять вони навколінці, мов пара добродійників на надгробному камені. Полиште-но ті склепінчасті приміщення, де немає світла, кричить він їм, розпрощайтесь із мотлохом сторіч, накопиченим у тій чотириповерховій коморі, рушайте разом зі мною в новий час! Але вони хоч би зворухнулися — надто заглиблені в молитву. Не врятувати вас... Перед Торре ду Бужіу — маяком, обмурованим кільцевою стіною, — до пароплава, злітаючи з гребеня на гребінь, підплив човен, щоб забрати лоцмана. Корабель ліг на південно-західний курс. Позад нього змикалося минуле; те, що було, йшло на дно; ні туга, ні жалощі не сягали сюди. На дні опинилися й ті гори, що він їх подолав. Їх йому було замало. Той кам'яний опір піддався його натискові; він пробився крізь нього — в порожнечу.

Тепер йому доведеться мати справу із зовсім іншими труднощами. Герман фон Барта застерегли стосовно кліматичних умов Луанди. Відоме вогнище тропічної лихоманки. Але й тут непомірна переоцінка небезпечності незвіданого — як і з невідкореними горами. Він здогадувався про це ще до від'їзду, а підтвердження цьому знайшов у розмові з тими лузитанцями, що прижилися в тропіках, — їх було найбільше серед пасажирів, що товклися на палубі. Від 1868 року епідемія більше й не потикалася до міста. Берлінці стурбовано говорили про малярійні міазми, про отруйні випари ґрунту при пробудженні вегетативного життя. Ну то й що? Тому, хто впорався з горами, чи

ж випадало боятися рослин? Лихоманка шукає своєї здобичі не серед справжніх чоловіків, одним із яких він є. Її жертви були вже вибрані: не здогадуючись про це, валялися вони в носовій частині корабля на мішках із харчами та бочках із нафтою. То були депортовані, здебільшого солдати, що їх як «інкорігівейс» («невиправних») посилали на кілька років до Луанди — виправлялись. А з того повного ексцесів життя, якому ці люди віддавалися там на дозвіллі, вже не було шляху назад до Європи.

У боротьбі з природою найдійовішою зброєю був розум. Розум стояв на службі в самоутвердженні й поступу людського роду, який саме завдяки тому-таки розумові виробив у собі волю до виживання. А хто не користався з нього, той утрачав право на існування. Вирок уже зачитано. Й лихоманка в певний строк виконає його. Але ще жалюгідніші за цих бездуховних істот там, унизу, були ті наділені духом, кого він принагідно здибував на мандрівних дорогах літньої свіжості Берхтесгадена й Гарміша, паразити цивілізації. І розум може хворіти, як і всякий інший орган, може відособитися й роздутись пухлиною. І це вони називають духом!

Барт продумав свої власні запобіжні заходи. На два місяці він зупиниться на островах Зеленого Мису, щоб поступово акліматизуватись, Цей час не буде втрачений марно. Барт проведе ґрунтовне геологічне дослідження й топографічну зйомку островів Сан-Жагу й Сан-Антау.

Увечері 15 травня Барт знову вирушив у плавання й 5 червня, на тридцять перший свій день народження, добувся до Сан-Паулу-де-Луанда. Багато що виявилось тут іншим, не таким, як він вчитав в описах. Із тих описів дістав був враження, нібито європець може вижити лише в Сідаде-Алті, розташованій на узвишші частині міста, тоді як тубільне, африканське населення, животіло в нездоровому нижчому Сідаде-Байксі. Насправді ж усе міське життя, яке мало себе за європейське, зосереджувалося саме внизу: тут були крамниці й рундуки, тут розташовувалися колоніальні власті й казарми. Майже завжди однакова температура — 24 градуси — унеможлиблювала будь-які балачки про болота як вогнища зарази. Легкий напад лихоманки тут ураз подолали, віддавши належну данину африканському ґрунтові. Підготовку до першої експедиції вглиб країни пощастило закінчити швидко, тож 30 липня Барт із сімнадцятьма африканцями вирушив у дорогу.

Початок мандрівки давав щонайкращі надії. За день у середньому проходили по 33 кілометри. Кращої дороги й побажати годі було — дощу сподівалися десь аж під кінець вересня. «І чого тільки не набалакають про бідолашну Африку й зокрема про Анголу, — писав Герман додому. — Я перебуваю на відстані восьми денних переходів од Луанди в мальовничій місцевості, почувваюся таким, нівроку, здоровим, яким рідко бував у Європі, нічого не знаю ні про лихоманку, ні про всі подібні дурниці, а скоро й зовсім забуду, що перебуваю в Африці».

Та коли пройшли гори Ганама, ландшафтні красоти раптом де й поділися. Попереду, замість позначеного на карті нагір'я з плоско-хвилястими улоговинами, стелилась одноманітна рівнина, нагадуючи болота біля Дахау. Ці видовжені високогірні плато були не тільки геологічно нецікаві, а й несприятливі для здоров'я, що засвідчив уже перший ковток відвортної на смак, винно-жовтавої води. В Дукі-ді-Браганса, куди прибули 25 серпня, долаючи дуже важкі терени, Германа спіткав напад лютої лихоманки. Африканці на полягали на поверненні: за дев'ять днів можна було дістатися до Кванзи, а звітіля — пароплавом — до Луанди. Але Германові ніяк не вклядалось у голову, щоб то вже перша виправа, за маршрутом, пройденим, певне, сто разів іншими, мала закінчитися ганебним фіаско. Він завдався метою пробитися до Енкоже через місцевість, заселену незалежними племенами, і так має статися. В Енкоже, мовляв, знов будуть гори, й від переїми повітря він сподівався видужати. І, зрештою, хай болить шлунок, хай болять ноги, але ж голова ясна, й він здатен тримати олівця, записника й компаса, здатен роздивлятися з нош, які камінці лежать на землі, й, коли треба, звеліти, щоб зразок породи підняли й піднесли йому ближче до очей. Ах, він був у добромуморі!

В середині вересня Герман вирушив з Дукі, за десять днів ледве добувся

до Мамбулу, а там африканці відмовилися йти далі. Нових носильників тут, у місцевості Жентіу, годі було набрати, оскільки вичерпався запас бісеру, якого постійно вимагали місцеві вожді за дозвіл перетнути їхню територію. «Щонайнищша, щонаймерзенніша раса, яку тільки можна собі уявити», — занотував Барт непевною рукою. На цьому записи вриваються. Йому сказали, коли він вирушить на південь, то за кілька днів зможе вийти на перші португальські патрулі з Амбаки. Туди Барт прибився в цілковито виснаженому стані, звідтіля його переправили в Дондо, звідки він водним шляхом повернувся до Луанди. Закінчувався листопад. Один лікар настійно порадив йому вертатися до Європи найпершим же пароплавом. Але таке рішення було для Барта неприйнятним. Як соромився він своєї слабкості! Сьомого грудня пострілом у серце Барт поквитався з життям.

Мені дуже припала до душі гра в мотузочку. Кожен гість мусив сплатити мені таку данину, адже ця гра можлива тільки в чотири руки. Перехоплюючи від інших зашморгнуто навколо твоїх долонь мотузочку, досягаєш того, що утворюється, залежно від способу переплітання, — візерунок, пліт, наприклад, чи щось таке, що можна назвати струмком, зіркою. Певні взірці часто повторювалися, їхня поява була цілковито в рамках моєї сили волі, інші ж виходили несподівано, а ще інші, високомистецькі витвори, з'являлися самі по собі, і їх так не хотілося руйнувати. Були такі взірці, що містили в собі лише одну-єдину можливість перетворення на інший візерунок, а з інших можна було домогтися багато метаморфоз. Деякі ряди приводили до таких комбінацій, що не дозволяли більш ніяких перетворень, це був кінцевий продукт, який можна було тільки розв'язати-розформувати. Мій захват сягав найвищих верхів, коли двома зовсім відмінними способами створювався один і той самий образ. От ніби спочатку заблукав у лабіринті небачених майданів і провулків, а тоді з найбезнадійнішого закутка вискочив у таке знайоме тобі місце!

Дірмштайн, 20 лютого 1890 року

«Високоповажна пані графине!

Учора ввечері отримав Ваші приятні рядочки й поспішаю відповісти на них повідомленням, що бідолашна пані Ф. К. ще в понеділок опівдні, о дванадцятій годині, померла від страшних болів і завтра вранці, о дев'ятій, відбудеться похорон. Воістину лиха, трагічна доля: щоб останній паросток такої високошанованої родини фон Камуці та мусив загинути в такий прикрий і моторошний спосіб! І співчуття всіх-усіх цій безневинній жертві було одно-стайне... Із стоїчним спокоєм і впокореністю зносила небіжка ті жахливі муки, тож усі сподівалися, що її витривала природа, з усім відомою несприйнятливістю до зовнішніх подразнень, зможе вистояти, в чому принаймні д-р Беннінгоф, лікар, що займався нею, не міг мати ніяких сумнівів. Але з таким ступенем опіків взагалі дивно, що вона ще так довго чинила опір смерті.

Оскільки ж я знаю, що ви бажаєте бодай дешицю довідатися про причину цього прикрого випадку, про який взагалі краще було б розповісти усно, то я хочу спробувати стисло описати, як це скоїлося. В четвер увечері, о сьомій годині, коли пан фон К. перебував у їдальні, пані фон К. — у спальні, в тильній частині будинку, що над виїзними ворітьми, троє дівчат-служниць — у кухні (розташування всього цього Ви ще, либонь, пам'ятаєте), й дівчата зненацька почули якісь стогони й пихкання, от ніби то був голос пані фон К., але ще декілька секунд вагалися, не бігли подивитися, що там, поки ті звуки подужчали. Коли ж служниці вийшли з кухні, то побачили: стоїть пані К. в коридорі перед дверима спальні, вся охоплена полум'ям, горить, мов підпалена колона, і хоч би раз покликкала на допомогу! Тільки й робила, що голими руками збивала на собі полум'я. На вереск дівчат, які від переляку та розгубленості нічого не робили для порятунку господині, прибіг пан фон К. Він заходився збивати полум'я рушниками, а тоді й власним халатом, не скинувши його попередньо, — але зрештою таки погасив вогонь, причому дуже попик собі обидві руки. В бідолашної нічого не зосталося на тілі такого, що не обвуглилося б повністю; не тільки тонка сукня, а й усе спіднє вбрання, панчохи, черевики й навіть корсет — усе згоріло, і все її тіло було геть попе-

чене — лише обличчя залишилося неушкоджене. Найдужче ж боліли її руки, які найбільше постраждали, жадливо спеклися. Пан фон К. незагадно ж, раз і вдруге, послав по пана д-ра Орта, але того, як на лихо, саме не було в Дірмштайні; ось чому лікувати потерпілу прибув д-р Б.

Причину ж виникнення пожежі потерпіла пояснювала так: вона-бо хотіла погріти спину до гарячої, може, навіть розпашілої печі, й не помічала, що сукня ззаду зайнялась, аж поки стало запізно й уже годі було збити полум'я руками. Почасти винен тут, мабуть, ще й той злощасний кринолін, із яким вона ніколи не могла розлучитись і який зіграв тут таку фатальну роль.

Що робитиме пан фон К. в його теперішньому становищі, того ніхто не знає; та найпечальнішу картину являє собою їхній син, єдиний паросток роду,— він шойно перед кончиною матері прибув додому з Мюнхена, де навчається.

У Т. нині знову все гаразд, після того як вони всі дуже перехворіли на грип. На Великдень приїде сюди моя сестра з дітьми. Фройляйн Бабетта почувується добре й передає Вам безліч привітів. Залишаюся Ваш давній і найвідданіший друг...»

У сріблясто-сірій сукні стояла вона біля відчиненого вікна нашого регенсбурзького будинку й радісно щebetала до своєї сестри та до мене, коли ми (я в червоній дитячій автомашині з педалями, а сестра на своєму «голландці») їздили круговою смугою бруківки в протилежних напрямках, верещачи на поворотах у передчутті зіткнення. Останнім часом наша бабуся стала така неуважна, що навіть забула, хто вона така, і коли б Міцці Дойчман із Граца на якусь часину ослабила пильність і випустила бабуся під час прогулянки з поля зору, то бабуся нізащо не втрапила б сама додому. Цю рису впадкоувала від неї моя сестра. Коли її забирали зі школи додому, вона поривалася йти повз наш дім, а як до її свідомості доводили, що це ж вона тут і живе, недовірливо розглядалася довкола. Досить було їй півдня пробути в школі, щоб у неї зовсім вивітрилось почуття домівки. Раптом стільки будинків уявлялися їй схожими на наш дім, що як тут було не переплутати. Тільки за металевою огорожею, що відокремлювала нашу територію від вулиці, на брукованій доріжці, де зі щілин пробивалися кушки трави, а подекуди й незабудки, зберігалися ще якісь рештки безпеки. Потрясіння, породжувані розривами, лишалися лагідними, а ще ж від них виникало оте блаженне відчуття під ногами. Бабуся, що попри незабудки саму себе витрусила зі своєї пам'яті, навіть уже не мала права ходити сама. Вона називала нас бозна-якими іменами, на які ми не відгукувалися. Те, що ми хихотіли замість відповідати, її ніскільки не бентежило.

А втім, такими видавалися й будні прадідуся, такими вибляклими зробилися світанки його останніх років, та й вечорові заграви обернулися сірятьною. Однак при цьому, через пізнє одруження його єдиного сина, стався вирішальний і, як йому видавалось, остаточний поворот на краще. Я бачу все в щонайрожевішому світлі, писав він своїй свасі після заручин, що успішно відбулися восени 1904 року. Чого він не добачив, так це того, що Карл, після семи років виконання офіцерських обов'язків в Аугсбурзі, Берліні й Вюрцбурзі, безглуздо витративши на них найкращі подружні літа, ненадовго пережив свого батька, залишивши вдову з двома маленькими дівчатками, що підірвало родину. «Згаслий по чоловічій лінії рід» — так звучала видрукована петитом примітка, що з'явилася 1911 року під його ім'ям у генеалогічних кишенькових книжечках. І як же зумів я стати спадкоємцем згаслого роду? Це ж знуцання якесь, чиста випадковість, що саме перед моєю матір'ю ввірвалася нескінченна низка чоловічих носіїв родового імені.

Мого ж прадідуся перспектива вимирання родового імені навряд чи хоч скількись непокоїла. У його листах простежується повна легконогість, яка хоч і не веде нікуди, але все ж запрошує до наслідування. Власне, тільки його доля не важила для нього нічого. А от заради своїх рідних він ладен був розбитись, аби зробити для них усе можливе. Невтомно умовляє він невістку, щоб берегла себе, повсякчас добачає загрозу здоров'ю онуків од протягів і застуди. І взагалі дихальні шляхи, їхня схильність до всіляких запальних, зокрема астматичних захворювань, звучать у його листах лейтмотивом. Аж ви-

дається, ніби членів цієї родини дужче, ніж кривна спорідненість, тримала до купи якась спільна ідея такої розгалуженої дихальної системи. Коли ж не брати до уваги цього «дихального» пунктика, то мій прадід справляє враження напрочуд безжурного чоловіка, от ніби з кожним роком, що наближав його до кінця, він скидав із гондолої своєї повітряної кулі по мішку з піском. «Смерть нагорі!»— так звучить таємний літунський пароль; підністись у повітря, розчинитися в легких хмаринках, над золотим проминушим часом Мюнхена?

Дні мої злічено. Без будь-яких симптомів захворювання, відчуваю всілякі порушення й розлади, що постійно нагадують мені: стара машина, вважай, повністю зносилась, настав час її зупинитися. Страх смерті цього вісімдесятирілітнього діда, здавалося б, аж ніяк не переважував над певним жалем, що він тільки на початку зможе бути причетним до щастя молодого подружжя, передовсім до підростання дівчаток.

Щось язичницьке, античне промовляє до мене з цієї життєвої позиції. І зовсім інакше — в його нащадка. Той чи не забагато ввібрав у себе гірко-солодкої сутності християнства, випив із чари його незмірних перебільшень. Постривайте лишень, поки все зайде аж ось так далеко, і тоді ви, стоячи перед моєю могилою, рватимете на собі волосся. Вимріяна думка про безмежну вартість одиничного, про його вічну незнищенність зросла в нас, тлінних, і принесла свої хворі, дорогоцінні плоди.

Ні, мій прадід просто не хотів брати на себе більше, ніж природа йому взначала. Звичайно, й у нього ввійшло щось із тих віянь, які носилися в атмосфері в останні роки перед світовою війною: стомленість життям, що знаходила вираження не тільки в приглушенні волі, в занепадницьких настроях, не тільки в смертельному еросі з прекрасним, а й, хоч і не так прозоро, в самозреченості,— своєрідна скромність, у якої пропала й остання іскра аскетичного палання; виховання без сціплених зубів, таке собі граціозне пруссацтво, танцівницьке кантіанство. Мій прадідусь, хоча носив італійське ім'я і в жилах не мав жодної краплі нордично-німецької крові, був прихильником фельдмаршала Мольтке, того великого мовчуна, й ніщо не йшло йому так *contre coeur*¹, як пишномовне мрійництво доби та її кайзера. Тим часом я в найпотаємнішій клітинці його самовдоволеності відкриваю якусь невизнану померлість: нічого більш не відбувається, й то не тільки для мене — ні для кого нічого не відбувається; це кінець світу. Без звуку, без пісні стекла в пісок затія під назвою «людство».

Ах, ця веселість старого віку мала свою бліду, смертельно-бліду зворотну сторону. Іноді я, дивлячись сюди зі свого далека, шкірою відчуваю ту блідість. Якась залізна монета холодно лягає між мої плечі. Моя звичайно швидка хода, майже стрімливість, переходить у спотикання; речі втратили свою притягальну силу. Байдуже, де саме випадає мені перебувати в ось цю мить, голова моя хилиться додолу, ніби я поринув у бездонну задуму. Але я нічого не думаю — нічого, окрім двох речей: це вже край, я більш не можу. Й воно нагадує мені, що моя складна рівновага може бути позбавлена сили тільки з однієї-єдиної точки, а цю точку слід шукати десь у сонячному сплетінні мого прадіда.

Але таке шукання позбавлене глузду. Що я знаю про нього, що зумію бодай-коли довідатися? Як далеко зайшов його спадок? Власне, з мюнхенської Оттоштрасе він міг утратити хіба до Гарміша, тож чом би йому й не перетривати там ті задрипані сім десятиріч, що спливли від дня смерті старого?

Хоча воно мені зовсім не важко — зорганізувати доступ до гарміського дому; мене там навіть, коли по світлій боковій алеї швиденько вийду на просторе подвір'я перед будинком, його мешканці привітають, як і годиться родичам, із надмірною щирістю, й за якихось чверть години я опинюся біля накритого для чаю столу, де на мене чекатимуть розрізані й намащені маслом кренделі, які й прадідусь мій їв із цього ж таки тареля голубого мейсенського розпису — речі з домашнього начиння прапратітки Брюль; тарель також перейшов у спадок,— то тут, принаймні в цю мить, факт передачі буде поза всяким сумнівом. Отже, в салоні матері його невістки, моєї прабабусі по ма-

¹ Супроти серця (франц.).

теринській лінії, тобто коли вона відбувала в Мюнхені свій щотижневий журфікс.

Так чи так, а далі не простежиш: слід кренделів із маслом губиться в імлі.

Ці тисячі й тисячі літніх надвечірніх годин, на які всі сходяться після сієсти, здебільшого на зеленому, залитому сонцем балконі, куди долинають лише сухі дерев'яні звуки гольфових биток, що ударяють по м'ячеві, й чимраз лінивіші вигуки гравців, та ще голоси гостей, які в сусідньому готелі «Зонненбіхль», по той бік запилюженої вулиці, спустилися вниз насолодитись вечоровою свіжістю.

Тітка Віктуар, яка для всіх є тільки la tante¹, урочисто несе тут, майже завжди схилена над вишиванням, своє десятирічне відство. Як уроджена італійка, вона цурається прогулянок і майже не бере участі в невеличких екскурсіях, що бувають перед dejeuner² або після чаю до водоспаду Шляер чи до руїн Верденфельсу. Натомість вона щодня проходить через парк одним і тим самим маршрутом, де речі носять імена членів родини: видно, як дибуляє від Карлової лавки до липи Асканії, а далі — Гідеоновою стежкою поміж соснами й сріблястими тополями.

Недільного дня вона бере візника й іде до гармиської церкви. В кухні порядку маленька Ліна, а служник Діоніс, який у такій далекій, аж уявити неможливо, майбутній революції покаже себе «червоним», тим часом самовіддано начищає срібні гудзики з гербами на своїй синій лівреї, в якій пунктуально, з точністю до хвилини, подаватиме чай.

Сповнене дзеленчанням коров'ячих дзвоників літо триває тут вічно, а зима, що її збувають у Мюнхені, майже не береться до уваги. В повторному поверненні криється вічність; тітонька Віктуар — безсмертна. Вдовиний тітчин дім... Цей жіночий елемент вириває його з лабет часу; чоловіки вертаються сюди тільки на часинку — в рідкісні миті перепочинку між маневрами й місіями. Сповнені почуття обов'язку й суворой відповідальності, вони клопочуться тим, щоб пустити в дію неповоротке чакування нового сторіччя та підготуватись до того моменту, коли їм самим доведеться лягти їй під колеса. Її сопіння й рипіння тут зовсім не чути. Щонайтонший матеріал для гаптування й тонко напахчений нафталіном та сушеною лавандою матеріал розмов — невичерпні. Мені аж голова гуде від їхніх голосів, і я мушу, відкушуючи шмат кренделя, якнайгостріше закликати себе до розважливості, аби в родичів лишилося незагруженим враження цілком звичайної гостини. Я вмів непомітно повернути розмову на минуле, адже довкола стільки предківських портретів, досить лишень запитати про котресь (давню мені відоме) ім'я. Розігруючи святу простоту й доводячи це розігрування до краю, я допитувався, кого ж зображає ось ця заведена в рамку фотографія, на якій пишався мій прадідусь в усипаному орденами мундирі генерал-капітана гвардійського полку. В супроводі котрогось із моїх кузенів, який ані на мить не спускав мене з ока, через стільки проміжних зупинок добрався я до заповітної комори-скарбниці! І все ж, як тільки потрапив до того затхлого приміщення без вікон, мені враз ставало зрозуміло, що мета моя — безнадійно далека й недосяжна.

Надворі липень чи серпень, на горищі все аж лускотить від сухості. Кризь щілини в даху просочується світло і долинає хлюпотіння водоспаду. Ми ледве відшукуємо прохід поміж завішаних білизною бантин. От тільки б, міркую я, хоча мій брат у перших покашлюваннях виказує свою нетерплячку, от тільки б підняти віко скрині, де зберігається посуд... Марно силкуюся, вхопившись за скоби обіруч. Але це моє дурне силкування є просто вираженням чемності: не хотілося розчарувати кузена. Ні, річ була не в тім, нібито вся та незора маса накопичених реліквій зламала мою мужність. Ні, приголомшувала цілковита втрата тієї притягальної сили, якою аж до цього моменту вабив мене предмет моїх пошуків. На запитання, яке, я бачу, вже ладне зірватися з вуст мого двоюрідного брата, запитання, якого дідька мені потрібно на цьому горищі, я впадаю в понуру задуму. І коли б той дійшов до такого нахабства, що нагадав би мені про мого прадіда, то я, ображено спалахнувши, мусив би заборонити самому собі надалі всяке згадування його імені.

¹ Тітка (франц.).

² Сніданком (франц.).

Зима. Сходи, що ведуть від скляної веранди в сад, геть засипано снігом, щоб була в нас гірка для катання на санчатах. Спочатку спускаємося разом із сестрою, вона сидить позаду, а потім я сам виганяюся далеко в білу пустельність саду. Коли санчата нарешті зупиняються, обертаюся. Моя мати в пальті з хутром стоїть на веранді й махає мені рукою: сходинки зникли, будинок тріпоче, мов паперові куліси, й осідає тилом, а я сам-один із саночками посеред якоїсь осяйної площини.

Ці останні дні, що лишилися ген позаду, й досі стоять переді мною. Далеке помежоване минуле, що не дає мені дороги, майбутнє, яке не бажає наставати. Стіна з мигливої спекоти, прозора, але непроникна. Нерухоме повітря, немов у склепінні печі. Ох, витягни мене, витягни, а то згорю, я вже ж давно спікся! — гукає хліб із печі. Жаль мені, але ж не маю сили. Ні, я не проходжу мимо, як та бридка й ледача дочка, ніколи ж не був я ледащом, це несправедливість, от тільки не втримати мені дека з хлібом, ну ніяк не змусити самого себе лізти туди, звідки воно гукає. Але ж це я сам сиджу, впійманий-полонений, серед цього сухого жару, і чую, як тут, усередині, гукаю в найлихішому з усіх кошмарів. Він-бо поглинув усе, чим я був, і нічого не випускає на волю. І що я загубив у цьому гнізді, як не самого себе? Дозволь собі загубитися! — ще зранку загукало воно з лісу. Не треба мені його чути. Хто ж не хоче чути, той мусить відчувати. Відчувати? Відчуття спраги висмоктало все інше.

«Не те місце, не той час. Бад Ноенар, серпень 1911 року. Не літо, а щось таке, що присусідилось до нього, літо-антипапа, а те, справжнє, яке зараховують літописці, править у Вюрибургу, Мюнхені, в Тьольці, повсюди, куди тільки я надсилаю свої сповнені почуття обов'язку листи, а тримати ручку в руці, люба Кларо, таки нелегко. Я потрапив під владу якогось двійника й лише допіру це завважив. То ж треба, щоб свій останній притулок він знайшов саме в Ноенарі. Його резиденція — санаторій для хворих на цукровий діабет. Літня резиденція, кінцева станція. Він іще міркує, а так більше вже нічого. Ми його останні приборічники. При боці в нього йшли, при боці попались, при боці ж і загойдалися.

Санаторійна пустеля — та коли б тільки вона! Але ж, любий друже, моя меланхолія корениться глибше. Склалося таке враження, ніби мені вже й сорок шість, хоча саме зараз я дійшов межі моїх спроможностей. Відпустка на певний час подарує мені здатність напружуватись, але я вже ніколи не вимагатиму від себе того, що потрібно людині, аби вона була на висоті становища. Бад Ноенар, 28.8.11».

«21 серпня, середа. Серденько моє, стан трохи кращий, але дивно: сьогодні вранці, після довгого відпочинку, я все ще почувуюся страшенно розслабленим. Як на мене, то все це наслідки подвійного катару шлунка, а не цукрового діабету, як уважає Грауль. Зараз у мене три відсотки; із запорами тут борються в дуже енергійний спосіб, що взагалі властиво цьому домові. День у день усе ближче підступається такий жахливий для мене привид — неможливість провадити маневри разом з усіма; великий, дуже великий удар для мене».

«Бад Ноенар, 23.8.1911. Ваша ясновельможносте! Не можу доповісти про поліпшення стану. Відчутна слабкість; шанси стати у вересні придатним до військової служби видаються дедалі примарнішими.

Доктор Грауль, цей чоловічок, що навряд чи коли сідав на коня, нічого не тямить. Надто вже запопадливий, аби щось допетрати. Сніданки-обіди споживає разом із пацієнтами, п'є навіть мінеральну воду й цей відворотний чай. Здоровий може собі таке дозволити. Він забуває те, що й всі лікарі забувають: лікування робить хворого ще хворішим, оскільки поглинає його останні сили. Курс лікування — це гора, яку я повинен брати парфорсним наскоком, а я ж не піднімаюся, лежу прикутий до своєї койки. А Кларо ще пише й допитується, чи дотримую я постільного режиму. Не вір, ніби я тут взагалі був ходячим; зваж-но: в мене ж був рецидив, тож я насилу спромогався доплентати до колодязя, до якого п'ять хвилин ходи. Тепер мені приносять той келих, що підвищує вартість лікування.

Я зазнав гравітаційного колапсу — як би пояснити це Вам зрозуміліше?

Зрозуміти — для того, хто намагається щось зрозуміти, це є водночас знищенням всякого розуміння, всякого поняття. Вже саме це слово ніхто не розуміє. А воно ж єдине, що пояснює суть справи. Гравітаційний колапс. Сила тяжіння робиться такою могутньою, що сама в собі розривається. Концентрація страхітливих енергій в одній точці, яка потім вибухнула, залишивши мені цю величезну діру. Безрозмірну діру. *Res cogitans, res extensa*¹. Межі знято, розрізнення більше не дійсні. Німеччина — Франція. Тіло — Душа. Я плив Рейном униз, потім написав: «Чудова мандрівка, на жаль, закінчилась; вона принесла користь здоров'ю — заспокоїла нерви»; але я не знав, що та річка, на яку вийшов, зникає в мені, в напрямку безодні, і є лиш вона, єдина».

«У травні ще Лотарингія. Не скоро зможу я забути це чудове поєднання: чиста прозоринь разом із приємно-прохолодним леготом. Сьогодні, серденько, це далось мені нелегко: похід верхи вздовж кордону, через густі ліси, причому вельми дошкуляли комарі. Але ж спостережні пункти! Робота моя посувається вперед дуже поволі; доходжу висновку, що насправді я так і не зрушив із місця. Вже й у голову собі не покладаю, що зумію повністю реалізувати свою програму. На полігоні в Бічі панує тиф чи, можливо, лише підозра на тиф. Там, у прусському таборі, ми маємо частину пфальцьської дивізії. Нині у Вюрцбургу не знають, що діяти; маневри поставлено під знак запитання. Його ясновельможність написав геть-то нетерплячого листа. Є тут прикрі перешкоди. Я мушу їх уладнати. Лишайся з Богом. Цілуй дітей. В щ. с. Твій Карл».

«Скорочення входили до моєї життєвої стратегії, а на зволікання я реагував завжди болісно. Коли ще час був зовні, пролітав повз мене, а я за ним гнався. Нині ж годинники рівняються на мене, і що ближче вони, то повільніше рухаються стрілки. Я завважив це чотирнадцять днів тому, коли їхав до Берліна. Ми проїздили повз Гьорсдорфську залізничну катастрофу: поїзд увесь зійшов із рейок, і його вагони були почасті один на одному. В Російському дворі, куди ми прибули з великим запізненням, я, замість роздягтися, впав у шезлонг, так ніби вже виконав свою місію. Змусив командувача ждати мене. Поїзд, що зійшов із рейок».

«Треба написати рапорт і надіслати у Тяньцзінь. Цзінань, 10.05.12. Генералові фон Роршайдтові. Зважаючи на передану мені консулом Ленцом звістку, що в Тайніні вибухнули серйозні заворушення, відмовляємось од первісного маршруту подорожі. Назад через Тунчен на Ліньцзінь, Чаосянь. На випадок, якщо чиновники й місцевість біля Даосяня віднесуть до загрозованих, робимо обхід далі на схід. Усе гаразд».

«Усе гаразд, серденько, принаймні самопочуття поліпшилось».

От тільки непокоїть мене моя надто мала вага — 52 кілограми, руки стали, як мотузки. Щоб поголитись, доводиться робити несказанні зусилля. А втім, все ж має налагодитися. Повсталих боксерів розбито, бунтівників покарано, угоду про мир підписано. Що, власне, вам тут треба? — спитав мене губернатор Цзінаня, бридкий опасистий чоловік, не позбавлений, щоправда, добродушності. Мою відповідь, що ми просто збавляємо відпустку, хочемо побачити країну й людей, він прийняв із радісною згодою, з якої, однак, проглядало, що вірити мені й не думав».

«24 серпня. Своїм повідомленням, що бажаєш перевідати мене, нагнала мені добрячого жаху. Чи ж ти не знаєш, що моя подорож через Шаньдун має розвідувальний характер, я досі перебуваю на військовій службі? Цей доктор Грауль — вельми енергійний лікар і ніяких жартів не розуміє. Чи я мав би приховати те, що переніс рецидив? Прошу тебе, зваж на мої пошарпані нерви: мені й справді будь-які емоції ще не до снаги. Зрештою, я вже ж казав, що за першої сприятливої нагоди залюбки повернусь, але для цього мені спочатку треба знову стати спроможним подорожувати. Тож знов і знов пишу, що я з місця — ані руш».

«25-го. Сподіваюся, серденько моє, ти не надто розгнівилася через мою телеграму. Але ж пишеш так, ніби просто візьмеш та й приїдеш. Сюди, в цей пустельно-спекотний курорт! Страхітлива думка. Я ще не можу ні ходити, ні писати — все коштує мені по-справжньому великих зусиль. Навіть читання

¹ Річ мисляча, річ розтягнута (лат.).

не приносить радості. Але вчора, уяви собі, я побував на Тайшані. Вже саме сходження — шість тисяч сходинок на двадцять кілометрів шляху — це найвища винагорода. Численні скелі зводяться вежами обабіч гори, верхня частина якої в прозорій височині розділяється на групу шпилів, і найвищий з них зовсім не набагато вивищується над своїми сусідами. У зворах струмки, що зараз майже повністю попересихали, повивертали могутні брили каміння. Викликають зачудування не тільки хатки, що, тулячись по виступах і терасах, здираються на шістсотметрову висоту, а й той лісовий заріст, який підіймається щонайменше на 1100 метрів, аж десь там розсіюючись поодинокими соснами.

Священність гори Тайшань відразу ж впадає в око туристам. На це вказує вже хоча б безліч храмів. А ще ж тут є й інші, всякого сорту споруди: павільйони, станції перепочинку, ворота і неосяжна маса кам'яних плит із написами, в яких літератори в більш чи менш дотепний спосіб увічнили свій захват природою.

Захмарене небо, важкі тумани, що виповзають із зворів, огортаючи схили, ще дужче підсилюють загальне враження від тих скель: прямовисно, так видається, йдуть угору східці, просто в хмари, і в запаморочливій височині виступає із хмарної запони Нантяньмень — «Південна небесна брама». Коли ти нарешті добуєш до цього небесного кордону, тобі лишається ще пройти ребром гори, брукованою доріжкою, аж поки перед тобою вималюється сам верх. А він увесь зайнятий цілим гуртом просторих храмів, які завдяки замкоподібній забудові, високим терасам, ваговитому обмуруванню та пістрявій барвистості справляють мальовниче враження».

«Бад Ноенар, 27.8.11. Любий друже! На жаль, із здоров'ям у мене як було, так і лишається кепсько. Я тут не зумів добитись анінайменшого поступу — навпаки, через ті грубі втручання мого лікаря почувуюся ще гірше. Не віряться, що тут я зумію видужати. Моя дружина також тут, хоч як я заперечував проти її приїзду! *Que femme veut — Dieu veut!*¹ Завтра ми з нею їдемо до Вюрцбурга, де я владнаю свої службові справи, аби потім податися до Гарміша — шукати видужання там. Не описати пером, який я слабкий і жалюгідний. Гадаю, ти вже весь у клопотах підготовки до великих маневрів. Вітаю тебе й зичу всього найкращого у твоїй діяльності. Твій вірн. і вдячн. Карл. P.S. Бога ради, ніякої відповіді!»

Мої очі бачать погано, й то давно вже. Тільки озираючись на батьків, сприймав я свою короткозорість як ваду. Тягар тієї болісної таємниці давив, хилив додолу, мов каменюка, яку хтось прив'язав до душі. Був той тягар у грудях, і я міг бачити його, мов на рентгенівському знімку, не тільки в себе, а й у сестер. Чорний і весь ніздрюватий — віддзеркалення того спустошливого стану, в якому перебувала власна душа. Це відкриття я тримав у собі, вдячний дорослим за їхню незбагненну байдужість.

Куди важче було приховати ваду зовнішню — короткозорість. Вона змушувала вдаватися ще змалечку до складної тактики, до запобіжних витівок і хитромудрих маскувальних маневрів. Так я старався запам'ятовувати назви населених пунктів на щитах і прочитував їх, як тільки щит показувався вдалині, дивуючи цим батька.

Те, що мене гнітило, лише додавало енергії. Сумніви в правдивості того, що відбувається, знання про чорноту душі й цей клопіт із зором належали мені, тільки мені. Усвідомлення самого себе загострювалось, воно натиралося до білини об ці мої набутки, аж поки стало нерозлучним моїм дзеркалом. Тепер ніщо лихе вже не могло мене спіткати, я був певен цього, та й нас же було двоє.

Але ж водяні лілеї приносять нещастя! Йоганна-вродливиця застерігала, тільки ж хто її слухав. «Ось побачите! Година вашого тріумфу так чи так обернеться сірятиною. — А Йоганна знала це: — Тоді ті, інші, осліпнуть від сліз, як ці нині сліпі від радощів!» Стрілчасті двері до кімнати нареченої, крізь які трохи зависока й неповоротка дівчина могла пройти лише нахилившись, були оповиті водянисто-зеленим лататтям — їх брат нареченої Карл Макс іще вдосвіта нарвав на ставку. Рівно о четвертій гримнули вітальні постріли —

¹ Чого хоче жінка, того хоче Бог! (Франц.)

відлуння того феєрверку, яким три години тому догорів нічний бал. Що за свято! А підкидання вгору капелюхів і махання рукавичками! А величезні банти в косах дівчаток! А нарциси у вазочках дружок!.. Коли б не водяні лілеї, вона б і помилилася — як Елла. Та спитала сміючись:

— Що з нас буде, коли ми після всіх дотеперішніх утіх та ще поглинаємо весільне пригощення вісьмома нападами?

Відповідь Йоганни просвистіла, мов удар канчука:

— Що з нас буде? Це я можу сказати тобі, люба: порох і попіл, так чи так!

Промовивши ці слова, Йоганна пошкодувала за вкладену в них злість. Чи був це вимушений захист, аби не розплакатися, коли хтось із її залицяльників підвівся серед метушні й пішов геть? Елла нібито недочула це її недоречне *me mento mori*¹.

— Ну чи не диво це? — вигукнула вона й сплеснула руками. Ох, забудькувата! Дивом був спільний витвір цілого покоління. Йі сама вона чимало посприяла тому, що у слухну мить з'явився принц-визволитель Саша.

— Чудова пара! — поспішила додати Йоганна. — І як же вона сяє, твоя Асканія!

У сп'янінні цієї години вона найменше заздрила своїй молодшій сестрі. Знала, що в Елли зарані щось задихнулося: полум'яна віра в те, що немає більшого щастя, як бути народженим на цей світ. У Юрцбургу її старшого синочка спіткав крововилив у мозок, йому було десять років: так старе сторіччя взяло свою останню жертву. Її чоловік за першої ж нагоди пішов у відставку, щоб осісти в своєму замку в глухому закутні Верхньої Баварії. Надалі цей відставний генерал завжди захищався від будь-якого порушення тієї розміреності, що правила сільськими буднями, як від зазіхання на тяжко, після численних утрат, відвойований спокій душі. Наскільки ж по-іншому змальовувала Елла цей відтинок життя: літо вони проводили у маєтку, що кишив ріднею; крикет у парку під вишнями, а після чаю — похід у долину, до ставка, де під дахом купальні пірнали в брунатно-золотаву воду; навіть ключ мисливських ріжків вона сприймала здала в душі скерцо цієї пасторалі.

Зиму зазвичай перебували в розташованому під Санкт-Боніфацом родинному домі. Піти в гостину, прийняти гостей... Коли б вона перенесла мережу родинних стосунків на карту Мюнхена, вийшов би план міста, де майже не було б прогалин. Шляхи кривих перехрещень виходили з того осідку, де батько її командував гвардійським полком, і знов стікалися туди ж, назад.

Тут, на селі, Елла жила анемічно, якось ніби розшнуровано. За освітленим гасовою лампою столом писала вечорами листи, що джерелували із стримуваного протягом дня бажання про все повідомляти, розливаючись неозорим, безберегим потоком. Дещо, однак, не встигала вилити, й воно оберталося в рух: за будь-якої погоди Елла, з кошачком у руці, пробігала свій маршрут по довколишніх селах. Агітувала за Червоний Хрест, вела курси домашнього господарства для юних селянок і клопоталася про старих, що тихо згасали по мансардах. Останній відтинок дороги додому вона вже пробігала по-справжньому: годинник в Ашолдінгу вибивав полудень на всю околицю, і її чоловік уже стояв на порозі, калатаючи коров'ячим дзвіночком.

Дочка Асканія була надто загальмована, щоб Елла могла розраховувати на неї хоча б як на співрозмовницю, не кажучи вже про те, щоб виливати перед нею душу. Лише син Карл Макс додавав Елліному життю радості. Захоплюючись ним, вона, невіруюча, добачала в ньому дух другого, померлого, обожнюваного синочка, дух, що повернувся в цей світ. От тільки надто рідко показувався Карл Макс на очі — відколи засів у Зоологічному інституті за написання докторської дисертації. Вчора ввечері тітонька Йоганна поцікавилася, яку ж він обрав тему, й отримала приголомшливу відповідь. Як міг такий сповнений духовних та фізичних сил хлопець згайнувати юність на «Випадок непереності домашнього голуба»? Не без внутрішнього здригання думала вона про історію, яку юний дослідник радо розповів їй і яка лягла в основу його праці. В травні 1907 року один торговець приніс до інституту голуб'я, що було зовсім без пір'я; воно прожило там понад п'ять років. Птаха весь час перебувала в своїй клітці й постійно хотіла їсти. То виявилася голубка,

¹ Пам'ятай про смерть (*лат.*).

яка, здається, зовсім не потребувала товариства собі подібних. Коли одного дня голубці підсадили голуба, вона на нього й уваги не звернула. Лише раз у піддослідній спостерегли своєрідні здригання, внаслідок чого думки науковців розділились: одна група дослідників витлумачила це як статурву реакцію (адже ті здригання супроводжувалися булькотливими звуками), а друга схилилась до висновку, що то був напад люті. Асканія (збитошник Карл Макс і справді нарік птаху сестриним ім'ям), на протигагу своїй тезці, взагалі дуже легко впадала в гнів. Це пояснювалось посиленням, через відсутність оперення, обміном речовин. Її забарвлена в темний колір, мов вичинена, шкіра ні разу не зазнала бодай якоїсь зміни, що нагадувала б линяння. Ні разу за весь час не виказавши жодної ознаки нездоров'я, голубка здохла однієї ночі під час осінніх канікул — уранці її знайшли в клітці неживу.

Дивлячись на пару молодят, що перед каплицею приймала від сільчан побажання щастя, Йоганна спіймала себе на думці, що це ж побралось двійко безперих голубів, які сховали свою ганебну ваду під візиткою та весільною сукнею. І прикусила собі язика.

Після обіду захмеліле товариство потяглося на вільне повітря. Нагорі біля сторожки під липами, де вже підтрухлий хрест нагадував про щасливе повернення батька нареченої та його брата-близнюка з німецько-французької війни, гості стали позувати перед фотоапаратом: ситі, жадібні до життя втиснулись в промінь тієї єдиної миті, в якій їм судилося пережити смерть. Найчепуристіші чоловіки були в мундирах. Із капелюшків паній стирчали страусячі пір'їни у молоде ще сторіччя. Друге липня 1914 року не скупилося на світло.

У музичній кімнаті, досить просторій, щоб умістити всіх мешканців та гостей на оббитих блакитним шовком кріслах довкола фотелю на коліщатах баронеси Ольги, очі моєї майбутньої матері, тоді семирічної, стежили за примарною рукою, що відбивала на клавіатурі електричного піаніно врочистий вальс, написаний господарем дому. Відколи її кухня Асканія із Сашею, когось весільна мандрівка ввергла у схвальну сприйнятій його матір'ю стан набундюченості (цілими днями, вимахуючи каталогами із грецьких музеїв, він розводився про пам'ятки античності), в'їхали в замок Майзенберг, кінця не було маніжностям. Російська рідня (Сашина мати Ольга родом була з Одеси) кублилася в боковому флігелі, облямованому баштами, й на час чаю висипала в парковий павільйон, тим часом моя майбутня мати та її на два роки старша сестра Амелія сиділи, ніким не помічені, на стінці за броварнею, а під ногами в них шилась у водах річечки Паар форель. По напрочуд рівнинній місцевості пробігала дорога на Аугсбург, крихіткою здавалась на обрії вежа Ульріхстурм.

Прокинувшись у затемненій дитячій кімнаті, Віктуар із лагідності сну занурилася в щось іще м'якше-пухнастіше. Разом із Анною в білому фартусі, до кімнати проникло й це відчуття чогось приємно-котячого. Анна поставила на вмивальник кухля з мейсенської порцеляни й налила туди гарячої води; мить — і від тріскотливого полум'я в каміні ранково прохолодну кімнату заповонило тепло. Надворі зашурхотіло крісло на коліщатах, провістивши обмін сповненими любові вітаннями між матір'ю й тіткою Ольгою в Жовтому салоні, де до сніданку вже був накритий стіл. Віктуар надлетіла до розмови жінок про людей та про книжки: й іскрами в її вуха посилались імена Толстого й Тургенєва, Бальзака й Стендаля. Там спалахнуло інше полум'я, дух вивільнився з материнського начала, став звуком. Віктуар знала, що й Амелія прокинулася тієї самої миті, що й вона, але тільки тепер, от ніби їхня власна мова згасла на ніч і її щоразу треба було запалювати від вогню дорослих, знявся пташиний щебет сестричок. На одному з величезних вітрильників причаляють вони до килимового грецького берега й повз метушню моряків, що, лаючись, роблять серед снастей свою роботу, поспішають далі. Перевідують гавані Корфу, Патроса, Науплії, Пірея, блукають у покручених на східний манір вуличках міст. Вони не стомлюються лічити люд, що хвилюється на майданах, річками тече по провулках, лічать рибалок і солдатів, торговців і гуляк. Гуртують їх за статтю й віком, ділять між собою, міняють одного хлопця на двох дівчат.

Серед сіро-сріблястих снастей, скільки сягнеш оком, висли моряки, чекаючи, щоб заплутатись у збігах обставин. Саша страждав: перед ним громадилася перепона, якої не перескочиш. Залізний обруч здавив йому череп, не випускаючи із затемненої кімнати. В цій сутіні корабельні юнги нахабніли, висолоплювали йому язика, тицяли на нього пальцем. Лічив він їх, незлічених, та все починав спочатку. Ніяк не щастило вимовити те таємне число, котре визволяло б із безсилі дитинства, позбавило б тиску в голові й того хустрянистого відчуття, яке, підіймаючись від стіп, заповняло ноги й попереки. Викликаний із Мюнхена професор говорив про порушення розвитку, пив чай у Жовтому салоні, дивуючись наборові золотих та срібних шахових фігур, і їхав собі додому.

Одного дня Саша встає, знову їсть разом з усіма і їде, як давно колись, у школу до Аугсбурга. Однокласники, дарма що всі молодші за нього (він пропустив два навчальні роки), вже переступили межу зрілості, але це відкриття його більш не зачіпає: Саша-бо знає, що він — особливий випадок, для якого грубо природне не йде в рахунок. Так, він зневажає однокласників, що хизуються своїм змушнінням, приписуючи собі щось гарне, виступаючи безвольними знаряддями того гарного; програма статевого дозрівання розгорталася в їхніх тілах так само механічно, як програвалися записані на валиках домашнього електропіаніно полонези, польки й марші. Його монотонний голос викликає глузування однокласників, і тоді він просто замовкає. Розмовляє тільки з сусідю по парті — шиплячою, тільки їм зрозумілою мовою, супроводжуючи в'їдливим коментарем усе, що діється довкола них двох. В особі Людвіга, сина службовця броварні, що при замкові Майзенберг, Саша знайшов беззастережно відданого шанувальника; на нього він каже: «Мій народ».

Знову не перейшовши до наступного класу, мусить Саша їхати до Мюнхена, в інтернат д-ра Ремера, що спеціалізується саме на безнадійних випадках. Пиха веде за собою падиння: сторчголов покотився янгол у пилюку. Ця метафороза, яка вже давненько не загрожувала йому, відбулася так раптово, аж його поійняла паніка. Саші здається, начебто на нього напала небезпечна хвороба, тож вимагає лікаря. Щойно медик переступає поріг, як хлопця бере сором; він скаржиться на головний біль і свист у вухах, а тоді затинається й замовкає. Віднині ніколи не простить лікареві того, що його, Сашу, віддано на поталу цьому чужому чоловікові; до кінця життя свого звиватиме він лікарів шарлатанами. Хоча саме цьому ескулапові аж ніяк не бракувало чемності: звертався-бо до Саші на «ви», порекомендував обмиватися холодною водою й частіше бувати на свіжому повітрі. Натомість молодик «з ходу» віддавав тому пороківі, від якого якраз і мала вберегти його порада медика.

Навіть військова служба в четвертому кавалерійському полку в Аугсбурзі не допоможе зцілитися. Його демобілізували так передчасно, що це впадало в око. Аби уникнути скандалу, командування щось там написало про порок серцевого клапана, а сам Саша поширив чутку, нібито зловживав дурощами з однією акторкою аугсбурзького міського театру. Лише як вільний слухач, без права складати іспити, відвідує він вищу школу пивоварства у Вайгенштефані. По смерті батька (цього пожиттєвого меланхоліка знайшли одного ранку з роззятими венами в так званому кабінеті, де зберігалося його зібрання естампів) Саша перебирає на себе управління замковим господарством, що насправді здійснювала його енергійна матінка, тоді ще не прикута до крісла на коліщатах жорстокою подагрою.

Ще як заслугу йому приписують те, що згодом викликатиме осуд і відразу: він водить до замку чотирнадцяти-п'ятнадцятирічних учнів недільної школи, серед яких є й діти робітників його броварні, мовляв, хоче своїм благодатним впливом виховати з них пристойних людей, уберегти від хибних учень сторіччя. Саша звертається до своїх «народів» із нескінченними промовами. Отак і дійшло до остаточного заснування по-абсолютистськи керованої багатонаціональної держави. Він дбає про чистоту своїх підданців, купаючи їх власноручно у шаплику, спеціально для цієї мети поставленому в пральні. То з допомогою одного католицького капелана та його парафіян улаштовує на подвір'ї замку галасливі пиятики, то чинить у садовому павільйоні священне правосуддя. Грішники мусять шикуватися голяка й смиренно терпіти,

поки їх шмагають канчуком. Лише його улюбленим «народом» щастить, завдяки милостивому призову правителя, уникати цієї виховної процедури.

Пішла слава про майзенберзьке хлоп'яче господарство. Аби його підтримати раз та гаразд, матінка й послала Асканію, яка ні про що таке й не думала — не гадала: їй належало перетворити Сашу на респектабельного володаря замку. Однак нове життя протривало лише декілька тижнів. На чолі загону місцевого юнацтва той, хто дивом ізцілівся від серцевого пороку й загадковим способом зробився лейтенантом, вирушив проти ворога на захід. Батьківщина покликала й Асканіного брата Карла Макса, тож його наукова розвідка про випадок неопереності домашнього голуба та про аномалії в розвитку похідних епідермісу так і лишилася недописана. Її автор наклав головою 11 серпня 1916 року при штурмі Магури в Румунії й на світанку наступного дня був похований біля підніжжя гори Обедешті недалеко від Тіфешті. А жертви другого войовника Господь Бог так і не зволив прийняти: Саша повернувся додому з легкою формою жовтяниці, й до самого закінчення війни його вже більше не чіпали, як «незамінного» в тилу.

У Гаратсгаузені, де Тойфель, доглядач замку, не стомлювався нагадувати їм, що вони ж мешкають у тих самих покоях, де колись відпочивало королівське подружжя з Неаполя (ось чому й значно вища вартість проживання), закінчилася їхня весільна подорож. Бачите, як батьки мої вересневого ранку погойдуються у човні на тихому Штарнберзькому озері, поки служник із замку веслує, перевозячи їх до Аммерланда? У моєї матері був такий грайливий настрій, що вона звисла ноги через борт човна й бовтала ними у воді... Пора, саме пора мені заявити про себе! Ось вона скорчилася від нападу нудоти. Ми всі сидимо в одному човні. Тільки ніяких ескапад! Притихла й зблідла сидить біля свого чоловіка, що перелякано дивиться на неї, обхопивши засмаглою рукою її дівочі плечі. Я цього не потерплю. Вона зітхає під тягарем його руки: «Прошу, пусти!» По той бік чекає поштовий омнібус на Вольфратсгаузен.

— Слово «омнібус» означає «для всіх», — сказав мій батько, бо він же вивчав латину. «Але не для мене», — думає мати, їй смертельно важко; даремно сподівалася, що на березі її відпустить. Ніде передихнути, світ пливе перед очима. Вона ж, власне, носить під серцем справжнього діалектика. Ще не має певності щодо статі, однак розміри голови вже свідчать про найістотніше. Суходіл — це вивищення над водою, отже, своєрідне заперечення, тож синтезу доведеться поки що зачекати.

Та й не до задоволення йдеться. Їй треба востаннє побачити свого вмируючого дядька. Знов і знов доводиться виконувати що-небудь невідкладне. Так було вже три тижні тому, після першої ночі, у поштовому заїзді Міттенвальда. А як поетично все почалося! Наречений у вертерівському фракі підхоплює молоду разом із криноліном на приступці карети спецпошти, й їх з гідністю вітає опасистий господар заїзду, в червоному ковпаку й сніжно-білому фартусі, на якому нареченій увижаються тут і там свіжі краплини крові. Ах, чарівної сили фантазії їй вистачило тільки до порога, за яким вона знов пригадує себе 1934 року молодю жінкою в світлому пальті з льняного полотна й у блакитному фетровому капелюшку; має таке відчуття, ніби раз і назавжди переступила якусь межу, й ніколи вже не зробити їй кроку назад, у колишню безжурність. А вже наступного ранку з'ясувалося, що треба енергійно давати раду ревматизмові допіру спеченого мужа, адже хвороба ще й загострилася й стала постійною проблемою через біль у попереку, виниклий від контузії під Аррасом. Тож новошлюбні, замість рухатися далі на легковажний південь, узяли курс на мінеральні води — на респектабельний Вільдбад у Шварцвальді.

Інша, бувши тобою, рішуче відкопилила б губку, а то й розбурчалася б, а ти — якраз навпаки: ти, що досі тільки ледь торкалася визначного в географії й історії, віднині сприймаєш усе як надзвичайно зворушливе, нове, дивовижне. Така в тебе мандрівка в купе другого класу, адже зубожілий після шойно перебореної економічної кризи люд їздить третім класом; такі для тебе лапаті ялини, що обступили Джерельне подвір'я, шварцвальдські дівчата й птахолови в курортному театрі, Отто-Карлові крутиголовки та його декламації в го-

дини між прийняттям ванн, і далекі-далекі на обрії контури Штрасбурзького кафедрального собору, екскурсія до якого випадає несподіваним подарунком.

«... І так-то я побачила,— пише вона на поштівці з краєвидом,— ту доле-носну цяточку, зовсім малесеньку з такої далечі, одну з тих багатьох, що че-рез них німецька історія стала історією німецької трагічності». «Робимо,— пише вона іншим разом,— одноденні екскурсії (наскільки дозволяють Отто-Карлові ванни). Ми ж бо ведемо тут неймовірно ледаче й марнотратне жит-тя. Вчора оглянули руйновище Гірзауського монастиря, а сьогодні нас зане-сло навіть у Баден-Баден». Тільки нічого не пише вона про те, що курортний оркестр грає перед майже порожніми лавами, що ніхто не милується клумба-ми в парках, а Ліхтентальська алея зяє пустою.

Погані часи для російських князів та їхніх галасливих сімейств. І для по-дружніх пар погані. У вухах їй і досі звучить голос матері, яка ввечері, напе-редодні доньчиного вінчання, говорить до неї крізь двері ванної кімнати в їхньому мюнхенському помешканні на Каульбахштрассе, заважаючи наре-ченій здійснювати ритуал омовіння:

— Подумати лишень — у партії скоїлося якесь непорозуміння, щось ніби заколот. Рема начебто застрелили, а того молодого Шпреті з Вайльбаха — теж... І як воно тепер буде з твоїм заміжжям?..

Вона ж бо знала: завжди за кулісами чигає щось таємне, аби звести нанівець її життєві плани. То лист пропаде дорогою до адресата (чи дійде за-надто пізно, хоча б на день), то дверний дзвоник перестане дзвонити, то те-лефонний дзвінок так і не дійде до неї, бо хтось інший заблокував лінію... Її життя ганебно залежало від випадків, від неприпустимих випадковостей.

І цього разу, якщо говорити взагалі, то чого б це фюрер ставав поміж нею та її весіллям, він, хто так захоочує німецьких дівчат якомога раніше виходи-ти заміж, адже йдеться про те, щоб боротися з вимиранням нації. Але ж її Отто Карл дужчий — вона знайшла коваля свого щастя. Пунктуально прибу-ває він із Регенсбурга, а попереду — спортивно-таксистська підслухувальна службова машина. У пастельно-блакитному в квіточку кресп-жоржетовому платті блукає вона наступного дня поміж гостями дівич-вечора, та це тільки її двійник, а сама вона присіла навпочіпки біля його ніг, і серце її калатає: чи не стане йому бар'єром на шляху до щастя? Вона це вичитала в підручни-ку для християнсько-католицького шлюбу, ну а він проштудював свого ван де Велде, тож обоє блискуче підготувалися до того іспиту.

Тимчасовий слуга Макс Шрекенгубер, без якого не обходилося в Мюн-хені жодне приватне святкування, нехай собі проживе якось і без них, а кош-товний, наповнений зацукрованими фруктами таріль із мейсенської порце-ляни краще хай подасть на стіл Ойген, цей хоч і вельми прищуватий, але в лайкових рукавичках юначок, допіру випущений з лакейської школи. І хто б тоді міг подумати, що за якихось п'ять років свавільний сплеск моєї крові під'юдить мене схопити той шедевр дрезденської мануфактури і вмить по-жбурити на підлогу — точнісінько на те саме місце, де після війни, що ще й не починалася, сидітиме за своїм письмовим столом директор Міжнародної бібліотеки для юнацтва, звіряючи аркушеві своє улюблене речення: «Треба бути сміливим, щоб зважитися на хлопця!»

Цей мій руйнівничий акт ужახнув не те що дорослих, а й мене самого, до-рослим заціпило, мене навіть не покарали. Це сталося наприкінці літа 1939 року. Наступні ж події не тільки позбавили мою бабусю послуг останнього служника, а й самому служникові вкоротили віку.

Омнібус іде тільки до Вольфратсгаузена. До Гарматінга треба ще дві з по-ловиною години чимчикувати пішки. Біля підніжжя гори, з верху якої полуд-невою білістю мерехтить гонтовий дах, моя мати опускається на пеньок і за-являє, що більше не ступить ані кроку. Вона перевтомилася й зневірилась у власних силах. Та по якійсь часині вже знов узля себе в руки. Ось дім незворушно приймає її в своє лоно; сьогодні це — дім смерті. Для якихось обіймів уже запізно. Тільки в ледь прочинені двері їй дозволяють подивити-ся на вмирушого дядечка; важко дихаючи, лежить остаточно переможений генерал під балдахіном у ліжку своєї «канцелярії», й руки його страхітливо білі на зеленій ковдрі. Ось за цю щілину в дверях мене так ніколи й не про-пустять далі; ніколи він не дозволить мені пропхатися до кімнати, не дасть

моїй цікавості якоїсь більшої волі за цей скрадливий погляд здаля на його відчужені руки, на сховану в затінку голову.

Регенсбурзької осені 1939 року ми переїхали до оновленої Пуштет-вілли, що навпроти парку Дьорнберг. Парк тут був більший, ніж на Альбертштрассе; велетенський криваво-червоний бук тиснувсь у вікно спальні моїх батьків. І гудки нічних поїздів долинали сюди з більшої віддалі, хоча й тут раз у раз змушували мене підхоплюватися з ліжка. Я біг через темну кімнату до домашнього телефону, що стояв біля дверей, а мене клятвено запевняли, що то звичайний сигнал, зовсім не страшний. Ні-ні, ніякого зіткнення. Просто стиснула пара виходить із труби локомотива, ти ж це знаєш.

Цього разу голосові матері ще пощастило погамувати мій страх. Пухнасто-біла хмарка заспокоєння огорнула мене й понесла назад до ліжечка. Та вже повторення цього звукового нападу я не витримав. Ще жодного разу не здавався гудок таким пронизливим: це вже було не попередження, а зойк страху, заклик на допомогу. Але я не зважився вдруге вдатися до рятівного телефону.

Цей домашній перемовний пристрій був новинкою, як і підйомник у передпокої, що ним плавно підіймали з кухні на другий поверх їжу. Ще недавно на його місці стояла дерев'яна перегородка, і по неприбитих дошках над зірваними підлогами ходили, балансуючи, робітники, мов по помості після повені.

— Це буде ваша дитяча кімната,— сказала мати й кивнула на шерехаті стіни та на вікна, заклеєні молочно-білим папером. — Тут ви, діти, будете втрьох.

— А ти скоро захворієш? — спитала моя сестричка. Один робітник у голубому комбінезоні засміявся, і я пояснив йому:

— Коли в когось має бути дитинка, той захворіє.

Обидва умивальники в новій дитячій кімнаті блищали. В руці моєї лежала розчавлена капсула з коричневого скла з-під таблеток цебіону. Я примудрився поранити з тильного боку середнього пальця на правій руці, й кров скрапувала в білосніжну мийницю. Хтось увійшов до кімнати й сказав, ніби почалася війна. Отак це крихітне поранення стало початком великої світової події. Тут, на новому місці, був і йод, він пік не так дуже,— ще одна вигода від нашого переїзду. Ні, це було не так-то й погано. Зостався лише рубчик, він ріс разом із шкірою пальця й робив мені неоціненні послуги у справі розрізнення, де праве, а де ліве. У жовтні на світ з'явилася моя сестричка Вікторія. На той час уже надходили звістки про перші перемоги. Однак це створіннячко, що так незворушно лежало собі в колясці на терасі, успадкувало своє переможне ім'я від нашої матері.

Оце «тепер і тут» рано втратило свою непроникність. Кожна подія стояла в нескінченному сутінковому ряді наперед провіщених і пригадуваних близнюків, яких і розрізнити годі. Всяка ймовірність свідчила проти того, щоб саме сьогодні святкувався мій день народження, і то, либонь, мені ввижалося, ніби саме цієї миті запрацював канатний механізм, і яким-бо абсолютно неймовірним було все-таки, що саме зараз має настати той момент, коли я з княжої ложі міського театру бачу, як підіймається завіса й починається дитяча опера «Гензель і Гретель». Сумнів учепився й у самого сумнівальника: чому саме я сиджу в княжій ложі та чому це ми шляхетні, а Дета й майже всі інші — просто бюргери-громадяни? А найнеймовірнішим було, що та мить, якої він це думав, була саме оця остання, найзовнішніша з усіх, що їх будь-хто будь-коли переживав: що за відзнака, яке нечуване вирізнення з-поміж усіх! Відчуття було таке, ніби стоїш на гострому, мов вістря голки, кінчику жердини, якою хтось глибоко внизу під тобою балансує на пучці свого мізинця.

Час біг усе по прямій лінії й ніяк не хотів скручуватись у кільце — ось чому, коли хто думав про вічність, той утрачав під ногами всякий ґрунт.

Із кам'яного балкона кімнати для гостей можна було стежити за тим, що діється на подвір'ї. Вгору піднялося невидиме око — крихітне дзеркальце сторіччя, захищене Матір'ю Божою, яка стояла в ніші на земній кулі, потоп-

туючи ногою голову Змія. Наше подвір'я від сусіднього будинку відділяв подовгасти гараж, а в ньому зручно вміщалися дві машини. Проте віднедавна половина гаража стояла порожня. Новесенького «капітана» довелося віддати державі — як важливий для потреб війни товар. А той маленький «опель», що все ще в нас лишався, враз став якимось ніби надто вже зужитим. Зверхність і достаток протривали лише одну мить — увесь довоєнний час збігся до купи в той ранній літній ранок, коли батько ніяк не міг вирішити, в котрому з двох автомобілів податися на форельні води у Фалькенштайні, і п'ять чи шість разів бігав, сміючись, назад до будинку по іншого ключа.

Біля гаража, недалеко від ґратчастих воріт, що вели на вулицю, стримів високий флагшток. Будинок належав князеві, тож це надавало йому ранг напівофіційної споруди. Чатуючи на своєму спостережному посту, я ставав свідком церемонії підняття прапора. Червона шматина обм'якло лежала на ґравії, Найважче, власне, було звести щоглу. Це здійснили декілька робітників із поблизького замку, підпираючи її жердинами. Один, найстарший з-поміж них, стояв оддалік і на пупа дерся, викрикуючи команди. Ніколи ще не доводилося мені бачити дорослих чоловіків такими схвильованими, непомірно навантаженими та безпорадними. Якесь нікчемна щогла для прапора і та вивела їх із рівноваги. Їхні мудрість і могутність наштовхнулися тут на межі, до яких я ще трохи — і дотягся б рукою.

Але вони співали: «Догори прапори!» Бувало так, що маршування та співи я чув по декілька разів на день, і навіть увечері, коли вже лежав у ліжку, з вулиці долинали ці святкові гуки, збуджуючи тугу в душі. Щось насувалося, великі події чекали на мене. Шиби тихенько бряжчали; згідливо шелестіли каштани алеї, і моє серце билосся в такт пісням.

А зараз виникла загроза, що так чудово розпочата справа передчасно зіпсується через безпорадно-гнівне покрикування й жестикулювання наглядача. Аж поки врешті скоїлося те, що накликав на себе цей чолов'яга своєю неконтрольованою поведінкою: щогла, хоч і з невеликої висоти, таки впала йому на голову. Я бачив, як вона легенько вдарила по лисому кутастому черепі, мені здалося, ніби ще й підскочила трішечки, неначе мій м'ячик. Доторк деревини до черепа супроводжувався лунким звуком. Дивно, але потерпілий не втратив самовладання. Від цього моменту бригада все робила спокійно й швидко. Мовби нічого й не сталося, замайорів прапор із свастикою на вечоровому вітерці 19 квітня 1940 року.

На другий рік війни, прохолодного літа, коли ми мешкали у поштовому заїзді в Фішбахуау, забажала Дета пошити собі святкову сукню з грубої сірої вовняної тканини, яку придбала ще за мирних часів. Пішли ми до кравчині, вона мешкала зовсім недалеко, в будиночку, що стояв ніби самотою. Дета розгорнула сувій на столі, ми пообмацували його очима, а кравчиня пом'яла оцінююче пальцями. Домовилися, що за тиждень прийдемо на примірку. Чомусь мені не хотілося, щоб матеріал лишався там; у тій земній кімнатчині, серед куп обрізків.

Коли ми в домовлений день знову прийшли до кравчині, матеріал так і лежав неторкнутий на столі. Вибачення, нові обіцянки. Ще за тиждень — те саме. Це повторювалося чотири чи й п'ять разів, аж поки наблизився кінець нашого там перебування. Кравчиня щоразу переживала невтішне горе, люто сама собі докоряла за свою ненадійність, аж нам доводилося заспокоювати її. Цього разу Дета хотіла вже була забрати матеріал, однак майстриня наполягла на такому варіанті: вона надішле готову сукню поштою, а примірки вислатить й однієї, якраз перед нашим від'їздом. Ми вже спакували наші валізи й тоді вкотре подалися тим шляхом, який стільки разів марно топтали. З'ясувалося, що кравчині немає вдома, а дівчинка-підліток віддала нам матеріал у дбайливо перев'язаному пакунку.

Я не міг надивуватись, як дорослим дуже хочеться сподіватися та обманюватись. Мене ж бо від самого початку проймало відчуття безнадійності. Сукня не мала жодного шансу хоч коли-небудь набути готового вигляду. Я здогадувався — кравчиня ще жодного разу не доводила роботи до кінця. Всю свою енергію витрачала на погодження термінів, на пояснення, чому робота ще не готова, на втішання клієнтів. Те, чого ніколи не робила руками,

постійно робила язиком. Тільки так могла вона порятувати віру замовників у її майстерність. Належала до тих людей, що ні риба, ні м'ясо; до народжених для високих дум, але приречених на постійні невдачі. Між наміром і його здійсненням утворилася прірва, і, щоб її перестрибнути, навіть дорослим бракувало сили. По один бік неторкнутий іще матеріал, по другий — ідеальна, довершена форма, й руці годі піднятись, адже вже перший доторк, яким надрижеться матеріал, буде й зрадою форми.

Війна переходила у свій п'ятий рік, але я пліч-о-пліч із Зігфрідом, легкоозброєний, виступав проти саксів. А далі,— затамувавши подих, затято, разом із бургундами,— проти гунів. Звіддалік долинали виття сирен, ворожі літаки гули понад нашим будинком, прямуючи на північ, до своєї мети — Мюнхена. Однак саме тут, поряд, кров текла ріками крізь шоломи й панцери, щити забарвлювались у червоне, трави й квіти заливав пурпуровий потік. Геройська смерть, про яку останнім часом люди день у день чули й читали, мала для мене обличчя Гагена й Фолькера, Гернота й Рюдегера, Данкварта й Гізельгера. Саме в книжці, що розповідала про них, я був у себе вдома.

А про Ахілла й Патрокла, про Гектора, Паріса та Єлену я не знав нічого. Одісей, досі безіменний мандрівник, блукав собі незаними морями. На моїй карті ще не були позначені ті Троя, ні Ітака. Вормс, що на Рейні, нідерландський Ксантен, Ісландія Брюнгільди й Гуннія Етцеля-Атили зручно розташувалися побіля Лондона, Парижа, Великонімецького рейху та Сталінграда. Тут були свої точки дотику. Дорогою до Крімгільди й до власної смерті довелося бургундам переправлятися через Дунай, аби потрапити в Баварію. Перевізник відмовляється перевести їх, тож Гаген його вбиває. Він власноручно перевозить своє військо через річку: десять тисяч воїнів за три дні. А перед тим був заскочив русалок, що купалися в річці, й забрав одягу, яку річкові дівчата залишили були на березі. Він повертає їм одяг — за обіцянку провітити, чим закінчиться його мандрівка. Я достеменно знав, де розіграно сцену: у Вельтенбурзі, де прорив Дунаю; ми якось їздили туди на екскурсію, ще коли я навчався в народній школі в Регенсбурзі.

Невтішним виявилось пророцтво річкових дівчат: «Жоден з вас не побачить більше своєї батьківщини!» Окрім одного-єдиного капелана, що («за тих давніх часів слабка ще була віра») супроводжував їх у тому поході. Щоб спростувати це провіщення, Гаген жбуряє священика у воду, але той мовби дивом вирятовується — добувається до рідного берега. Отак переконується Гаген, що він пропащий з усіма своїми воїнами.

Давній мотив — також з давньогрецького світу легенд. Герой переходить кордон і потрапляє в поле звершення своєї долі. На порозі голоси провіщають йому неunikненну лиху долю. Тільки ж голоси ті не заговорять самі собою, їх треба змусити відповісти. У воді це Протей, у лісі — Сатир, що після того, як його зв'язали вві сні, з оглушливим реготом видає смертельну істину.

Переживання ініціації, момент усвідомлення. Я є я, народжений, отже, смертний. Віднині є тільки одна дорога: вперед. Хай же розіб'ється корабель, що міг би відвезти тебе назад. Познайомившись із Гагеном, Гунтером та іншими героями епосу, я розпрощався з дитинством, принаймні з його добуттєвою стадією, яка триває поти, поки ти ще нічого не відаєш про смерть. Мені минуло восьмий, коли до рук моїх потрапила одна книжка.

Ця книжка! Вона мала формат трєбника, а посередині коричневої, облямованої золотим тисненням обкладинки красувався чорний медальйон із рельєфом Зігфрідової голови. На шоломі в героя сидів маленький, завбільшки з саламандру, крилатий дракон. Титульну сторінку обрамляли ворота у вигляді арки, нагорі, мов на троні, сидів бородатий співець, а позад нього двоє дівчаток тримало таблицю з написом: «Пісня про Нібелунгів». Праворуч та ліворуч біля ніг бороданя дві жінки грали на струнних інструментах: як з'ясувалося, жінок звали Легенда й Сага. Червоно висвічувався внизу титульної сторінки рік видання: 1892, тож книжці було саме стільки років, як і моєму батькові.

Деякі з цих численних ілюстрацій копіювали фрески Шнорре в мюнхенському палаці-резиденції (як зазначалося в книжці), й незгладно закарбували в

моїй голові ідеальне уявлення про людину як про таке собі створіння поміж красою та силою. Крїмгільда була щонайчистішим утіленням прекрасного, а Гаген — архетипом стисненої, приборканої сили. Вони виключали одне одного, як два непримиренні елементи; смертоносна ворожість існувала між ними ще до забиття Зіґфріда. У Брїонгільді поєдналися сила й цвіт дівочості, у Зіґфрїді — блиск юності і героїзм. Їм годилося б бути разом, а що вони, однак, не могли належати одне одному, то це й стало джерелом дедалі широго потоку крові.

Ось картина з картин: Зіґфрїд у діброві став на коліно перед криницею; однією рукою спирається він на могутній стовбур, а в другій — ріґ, з якого жадбно п'є. А за спиною в нього Гаген, широко майнувши полою плаща, люто замахнувся списом. Ще далі за цим мовчки спостерігають Гунтер і двоє його супутників. Зіґфрїдові кучері трохи не сягають того фатального місця, де Крїмгільда на плащі між плечима вишила була хрестика. Коли я заплющував очі, то міг відчувати ту вразливу точку на власній спині.

Жертва була юна, майже хлопець. Шнорр із Каролсфельда, як і я, мало клопотався тією текстовою деталлю, що між Зіґфрїдовим одруженням із Крїмгільдою і тим підступним запрошенням до Вормса промайнули десять прожитих у Ксантені літ подружнього життя. Та хіба ж ми з поетом не маємо цілковитого права виступати проти світу фактів? Без сліду промайнував час Зіґфрїдової та Крїмгільдиної юності, адже те десятиріччя послужило ніби завісою поміж двох дій чи просто позначкою, карбом і поворотом поміж дружбою й зрадою, любов'ю та смертю. Герої ж не старіють, вони не знають розвитку. В їхній душі панує закон раптової зміни. Щонаймиліша дівчина обертається непомітно щонайстрашнішою богинею помсти, найвірніший друг — зрадливим убивцею, а боягузливий прислужник сповненої зненависті пані — щонайхоробрішим бійцем.

Вірші ці були гладенькі, мов час переспівувача, та все ж це приємне на вигляд новоготичне драпування містило в собі неоковирні тілеса давньої саги. Із допомогою засобів психології, якою, на думку людей із її оточення, цілком володіє навіть восьмирічна дитина, не досягнути було перескоків і раптових зламів у поведінці персонажів. Як могло в Гунтеровій душі вживатися стільки хоробрості й лицемірства? Як Зіґфрїд, цей найніжніший з мужів, побив Крїмгільдине тіло «до синців», аби покарати дружину за те, що розпустила свого язика на Брїонгільду?

Та й сама Крїмгільда, лагідна й несамовита, була однією із найтрудніших загадок. Хоч як я крутив-повертав цей образ, а рівняння душі не виходило. Ніколи ні до, ні після того я не допитувався так уперто, так невтомно; протягом тижня перечитуючи книжку не раз, не двічі, не пропускав жодної зустрічі з матір'ю, щоб не причепитися до неї з котроюсь «нібелунгівською» проблемою, і щоразу йшлося про яку-небудь характерологічну неадаптивність — хоча я ніколи не задумувався над тим, що ж це воно таке: індивідуально обмежене, більш чи менш із самим собою узгоджене «я».

А це я відкрив його — на кружних шляхах розмірковувань над суперечностями, з якими без кінця-краю стикався, осмислюючи персонажів саги. Кожнісінька тобі «Пригода» — наскільки таке визначення здавалося мені привабливішим і точнішим за «Розділ», до якого я звик, читаючи інші книжки! — криком кричало, вимагаючи пояснення. Але ж кожне пояснення лишалося незадовільним, оскільки йому ніяк не щастило схопити, досягнути незбагненне. Хоча б тому, що головний герой зовсім випадав з усього прочитаного в першій половині оповіді. Я ж без перепочинку все зростав у Зіґфрїдовій чудовості, а тоді раптом перемилювався — на Крїмгільдину незмірну жалобу. Найсильніший її вияв припав на чорноту мого власного болю: знов довелось відкрити труну, ще раз узяла вона голову небіжчика в свої руки, покрила її цілунками й кривавими слізьми, а тоді саму Крїмгільду, зомлілу, віднесли геть.

Але з подальшим перебігом дії Зіґфрїдові вбивці, Крїмгільдині вороги, почали вимагати своєї частки розуміння-співчуття. Любов, жалоба й помста злилися в неподільну єдність, і все одно, що непримиренніше Крїмгільда дотримувала вірність забитому, то сильніше я відчував, як мене відтискають на протилежну сторону. Разом із Гунтером мандрував униз Дунаєм, разом із

Гагеном клав Зігфрідів меч Бальмунг перед очі королеви, на її коліна, відмовляючись привітати. Разом із Дітріхом Бернським, королем, що служив при дворі Атили, далеко від батьківщини, я говорив їй, що її позбавлено почту.

Отак, неспроможний навіть пояснити самому собі, коли та як це сталося, я відпав од Зігфріда й прибився до тих, що його зрадили. Оплатив це своєю лихою долею, адже й мене спіткала та помста: разом із бургундами і я був замкнений у залі, що його звеліла підпалити страхітлива королева; разом із ними гамував спрагу кров'ю полеглих і разом із Гунтером та Гагеном, останніми з обложених, що залишалися живими, був закутий у кайдани й кинутий до в'язниці. «Дияволиця!» — так звертається Гаген до Крїмгільди, яка переступила всяку межу пристойності, ба навіть людяності. Його твердість лишається незламною до останньої миті. Як я захоплювався ним! Однак коли він — і я разом із ним — прийняв смертельний удар від жінки, я, при всьому жахові, відчув ще й глибоке вдоволення.

Я нічого не тямив і все розумів. Засмиканий (то туди, то сюди) поміж двох ворогуючих сторін, я однак цілковито приставав на такий хід подій. Що таке трагічний конфлікт, я найтяжче пережив в образі Рюдегера. Він прибув до Вормса як посланець Атили, і вже його простодушна присяга на вірність викликала в Крїмгільди план помсти й спонукала її дати згоду одружитися з Атилою. В укріпленому замку Бехеларена бургундів прийняли з надзвичайною гостинністю: останній проблиск світла, останній передих, перш ніж усе дійде до катастрофи. І тоді йому доводиться битися за свою володарку — проти друзів! Тієї самої миті, коли Рюдегер завдає Гернотові смертельної рани, він сам падає від меча, якого власноруч був подарував гостеві. Ясно, як Божий день, що іншої розв'язки й бути не могло.

Але трагізм «Пісні про Нібелунгів» виростає ще й з глибшого кореня. Рюдегерів конфлікт був обумовлений нещасливим збігом обставин. А от Зігфрідова смерть походила з нього самого. В осередку оповіді натрапив я на образ мирушого героя. Не витязь, що зверху безприкладно-славетні подвиги, а смертельно поранений герой змусив битися частіше моє серце. Велич мала принизитися, прекрасне — згинути. Зігфрід був приречений стати жертвою зради; все, що було довкола нього блискучого, служило тільки приготуванням його долі. Перед ним блякли пишні шати пісні.

Шафи, скрині, картини позбуваються німба своєї несхитності. Заіржавілі замки раптом відмикаються. За шпалерами виявляються таємні ніші, скрині розкривають свої віддавна бережені секрети. Зависають висунути з комодів шухляди. Хмаринка золотого пороху випурхує із розпечатаного каміна: дев'ятнадцяте сторіччя, що забилося під килими, закотилось у щілини між мостинами підлоги.

Моя мати впадала замок від своєї кузини. Між березнем і вереснем 1941 року я став свідком однієї тотальної мобілізації. Починається все цілком безневинно: із Ойразбурзької кімнати, перейменованої на Дитячу, зникають портрети предків, що досі в чотири ряди покривали стіну, а залишаються тільки зменшені копії картин в інших приміщеннях. Але ж, оскільки троноподібне крісло ніяк не може помиритися з двома залізними ліжками, починається якийсь рух, що його вже годі й зупинити. Меблі, порцеляна, фоліанти в палітурках із свинячої шкіри мандрують сюди-туди, то вниз, то вгору східцями.

Ледве встигли зробити лад по-новому, як перші масовані нальоти ворожих бомбардувальників на Мюнхен змушують знов удаватися до повних перестановок. Треба звільнити величезну нашу комору від накопичених у ній спогадів, від складених по коробках та ящиках легкозаймистих матеріалів минулого. Й на верхньому поверсі також спорожняються кімнати — аж до червоних, зелених, блакитних ліжок із балдахінами. В будинок уїжджають чужі дивани та крісла й сунуться вгору по крутих східцях або теліпаються, під стогін протягів, на лінві поміж небом і землею. Евакуація з Мюнхена бернгаймерських меблів перебуває під особистим контролем гауляйтера.

Війна цілковито поглинає дорослих, а нам, дітям, щастить уникати страхітливих клопотів. Школа далеко, тож нам із сестрою доводиться лише раз на місяць з'являтися туди, аби вчителі перевірили наш поступ у науках.

Це наше домашнє навчання давно опинилось у кїльватерї всезагального ходу подїй, а в світлї докорїнного перелому, що заповідається, неїстотними, ба навіть недїйсними виявляються правила нїмецької граматики й зашифрованї в задачках із пїдручника закони свїту чисел.

Увесь айсберг навчального матерїалу розтав аж до самого ядра — десяти заповїдей. Коли вже дїло ближче до сповїдї, то ми їх так до блиску відшліфуємо, мов той актор — свою першу роль, тремтячи перед виходом на сцену. Поки йдемо тї пївтори години до церкви, все небо сповите хмарами, а як вертаємося додому — сяє сонечко серед безхмарної блакитї. Бїльш нїколи не явлено було нам такого осяйного зв'язку мїж горїшнім і долїшнім, мїж внутрїшнім та зовнїшнім. І як же при такому морї сїява може зачепити душу якась там тїнь сумнїву? Бо ж зрозумїло, мов Божий день: є рука Господа в усїй цїй грї. І вона пише, коли що повинно статися, хай навіть кров'ю пише, і так воно й має бути: багрянїє нїчне небо на півночї, Його воля скерує ворожу авїацію, байдуже, знає та авїація це чи нї; вїйна — Божий суд.

Спочатку речї, потїм — люди. До Гарматїнга прибилися бїженцї — двї маминї подруги зї своїми матерями, одна з яких, тїтонька Леонтїна, вже за першим обїдом не змогла не виказати свого жакливого обурення з приводу геть зїпсованих манер дїточок. Вона ж бо вихована не десь, а в Сакре-Керї. Її напучування тонули серед ревіння штурмовиків, яке викликало в другїй старїй дами, хворїї на серце вдови таємного радника, стереотипно повторюване скиглїння, якого вона, здавалося, нїяк не могла вконтролювати. Леонтїна відзначала кожне з тих схлипувань осудливим поглядом. Знайшла в нас притулок і розбомблена фройляйн Глокнер, що втратила всеньке своє майно, до останньої сорочки, — та, що колись була салонною дамою однїєї баронеси, яка дружила з нашою родиною. Однїєї бомбової ночї, яку фройляйн провела в пїдвалї, вона збагнула, що катастрофї батьківщини зарадить залїзний дух опору.

Вона присягалася, що тїльки через її труп вороги зможуть увїйти до цього дому, й потрясла при цьому правою рукою — це щоб стимулювати кровообїг. Коли ж звучало слово «Ашаффенбург», те потрясання правицею переходило в спазм — мовно-магїчна дїя, яку я сам випробував неодноразово.

Менї останнім часом додалося сили. В Ашаффенбурзї стояли американцї, мої союзники. Щось їх начебто затримало, наступ захлинувся, остання, сповнена радїсного передчуття затримка найвищого моменту. Хвиля якоїсь страхїтливої сили накочувалася на мене, а я дожидав її навшпиньках, ладен захоплюно кинутись у той прибїй, злитися в одно з тїєю гвалтовною силою.

І хвиля вдарила — першого травня надвечїр, тим залїзним кїльцем, що висїло на надвїрному входї, вдарила просто менї в груди, перехопила подих. Я зацїпенїло дозволив двом постатям в унїформї кольору хакї вдертися, позад моєї матерї, в кїмнату. Дуло одного з пїстолетїв було спрямоване на неї. На столї лежала «Смерть у Венецїї». Той, що не мав зброї в руцї, пїдняв книжку, поглядом знавця ковзнув по титулї й поклав назад, вигукнувши:

— О, Шекспїр!

Це було перше слово, яке я почув із вуст переможцїв.

Мїй батько був садївник. Інодї він ходив до свого кабїнету в поблизькому Княжому замку, де перетворювався на одного з Керївних наглядових радникїв. Раз на рїк одягав гофмаршальського мундира, оздобленого блискїтливими галунами, аби взяти участь у святковїй церемонїї з нагоди католицького свята тїла Христового при соборї святого Еммерама, йдучи серед почту його ясновельможности князя. Однак цї обманнї маневри не могли спростувати тїєї їстини, що мїй батько — садївник. У його садку цвіли «сльози серця», флокси, живокїст, цинїї, айстри, троянди; проте квіти вїдїгравали тїльки роль окраси. Найголовнїшим тут було корисне, те, що можна спожити. На грядках зростали редька й редиска, що в регенсбурзькїй землї родили краще, нїж деїнде; буяли салата, савойська капуста, кольрабї, капуста червона, морква, горох, помїдори і той нестерпний шпїнат, який залишався нестраним навіть тодї, коли тобі утовкмачували, що йдеться ж про зовсїм їнший овоч із їскрометним їм'ям мангольд. Очї можуть обманутися, язик — нї.

Нїзькорослї дерева, найвищї гїлки яких можна дїстати з долу й пригнути,

обважніли від яблук улюблених сортів: золотого пармену, кокс-оранжу, онтарію й боскопу. А до груш було не дотягтися: серед поріділого листа висіли вони, золоті лампочки, в чистому жовтневому небі. Вони падали самі собою. Абрикоси ж доводилося струшувати. Вкусиш персика — й сік закрпотить із підборіддя. Айви не вгризеш — тільки вже у вигляді повидла-варення. Жовта малина, жовті порічки, солодші за червону малину й червоні порічки. Ожину можна кидати в рот, не приглядаючись: ніякий черв'ячок її не зачепить. Стежина поміж кущів агрусу веде до двох великих вишень; під черемохою-магалепою, що схилилася над посипаною гравієм доріжкою, лежиш собі в холодочку й читаєш. Біля турніка високо випнулася стара слива, чії плоди аж тоді стають істівними, коли молода, що біля басейну, зовсім скине своє вбрання. Ренклоди, на противагу сусідкам-мірабелям, лишаються, навіть коли поспіють, зелені, мов трава. Посеред саду стояв «бобовий будиночок», де звилася собі гніздечко моя сестричка. Вона була домосідка, а я — кочовик. Звати мене було «пан фон Волькенштайн», і хто хотів, щоб я удостоїв його відповіддю, мав звертатися до мене на це ім'я. Засідавши ліщинового прутика, як коня, гасав я по всьому тому нескінченному просторові. Будиночок із східцями та заклоною верандою, вартований з лівого боку лісовим, «кривавим» буком, а з правого — буком зеленим, похилим, був тим кордоном, за яким простягалась вулиця. Обабіч від будиночка біг високий, у людській зріст, мур, увінчаний залізними прутами, і в його затінку лежала купа компосту, густо поросла неприборкною красолею. За кущами й не роздивитися було. Хто проникав у ту шалину, той потрапляв до анфілади зелених зал і камер, що їх ми поділили й позамикали зігнутими прутиками. По той бік лунали кроки й голоси людей, що проходили алеєю. То були навіки виключені з цього простору люди, що населяли решту світу. Четверту сторону утворював ще вищий, світлий мур, геть порослий виноградом.

Зразу ж після того, як увійдеш до садка хвірточкою, доріжка роздвоювалась і далі бігла в двох напрямках. На тому роздоріжжі я опинявся в осередку якогось символу й ставав мов укопаний, немовби хто мене зненацька зачаровував. Ніякий Геракл на розпутті й ніяка фея з того чи з того боку не спокушала здійснити вибір між добром і злом. Це була проста неможливість піти далі, віддати перевагу одному шляхові перед іншим, розполовинитися на кшталт ліщинового прутика. Паралізований і безпорадний, я ставав свідком жорстокого двобою, що розігрувався у мені ж. Вихід лишався тільки один: треба було проробити всю ситуацію від самого початку. Тож я зривався з місця, проскакував у хвірточку й гнав у дім, у материні обійми.

Отак позбувся я свого спадку. Мені й на думку не спадало допомагати батькові, піти його стопами, відбитки яких видніли на стежечках поміж грядками. То вже тільки як мені скажуть потримати шнура при землі, отоді я змушений потримати його над розпушеною землею, для напрямку, щоб батько провів борозенку та висіяв у неї насіннячко із паперових пакетиків. І не дерся я стовбурами в крони вишень, і відведений мені шматик землі занедбав, тоді як сестричка зі свого вичарувала мініатюрний садочок. Уникав я й турніка, як тільки міг. Мені накачували м'язи, тягаючи з усипаного опалим листом басейну важкі поливальниці, повні масної води. Пан фон Волькенштайн має справу з повітрям, а не з землею. Коли ж він нарешті вивчився читати, в нього вирости крила. Він лежав у траві в товаристві Піноккіо й Нільса Гольгерсона, і тоді відділялось од нього друге, ефірне тіло, линучи вгору, мов надувна куля. Час по час він кидав погляд униз і бачив самого себе, лежачого, ніби непритомного, ген там у глибині, маленьку, вписану в земну кору постать, а неподалік видніла змаліла фігура його батька, що схилився, ставши навколішки, над тим, що прокльовувалось із землі, і його зелену сорочку надимав вітер.

Навік через Кумпфмюлерштрассе здіймалася вельми закопчена вежа Палацу юстиції і тут-таки, поряд, була в'язниця. Регенсбурзькі судді недовго думали й вирішували: вирок — і в камеру. І лобне місце було недалечко, але страти відбувалися десь-інде. Паламаря собору св. Еммерама повісили, бо ж саме такого кінця побажав своєму фюрерові, а хтось із парафіян підслухав, як той пробурмотів своє благочестиве побажання, й доніс. За кілька кроків

тим самим шляхом довелось піти й священникові собору. Його ім'ям потім названо вулицю, а от імені того паламаря вже ніхто й не пам'ятає.

Батька мого американці не стратили — тільки посадили до в'язниці. Жодного суду не було, всю справу вирішили гамузом, ухваливши загальний апріорний вирок: тридцять днів на кожного «наглядного радника». Тридцять днів літа 1945 року — поки сонце даремно вливалось в мірабелі й марно рожевіла малина. Всі спохопилися надто пізно, садок мав уже здичавілий вигляд, коли ми, діти з верхньобаварського села, позбавлені протягом тривалого часу батьківської турботи, у вересні прибули до Регенсбурга вантажівкою товариства «Ферайнігте кунстмюлен ландсгут унд розенгайм», за чії гріхи мусив платити мій батько. Строк ув'язнення вже давно минув, а бранця не випускали на волю, й ніхто не міг сказати, які ще неспокутувані злочинства волали до неба понад верхівками яблунь і персикових дерев. Цілий тиждень, побравши мене й мою сестричку за руки, мати ходила від інстанції до інстанції. Батька забрали пізно ввечері, підняли з ліжка, воно так і лишилось незастелене, прикурена цигарка, покладена в попільничку на нічній тумбочці, досі жевріла в моїй пам'яті.

В тюремного наглядача Русса від усього перевороту голова не пішла обертом. У хитромудро сплетеній мережі Військового Врядування таки виявилась крихітна дірочка — відкрившись у кутньому зубі мого батька. Природа сильніша за політику: на бойовиськах росте трава, перед зубним болем мусять схилитись і війська переможців. В'язниця зглянулася й видала арештантові дозвіл на візит до зубного лікаря д-ра Бекале. На чорному шкіряному пасу в пана Русса висів пістолет, якого той міг вихопити будь-котрої миті; проте сам тюремник шанобливо тримався за декілька кроків позад ув'язненого. Виноградне плетиво ґрат, лише ледь виблякле, відділяло подвір'я княжкої стайні від вулиці. Отут і відбулося те суворо заборонене побачення з нами. Я кризь власні сльози розгледів сльози в очах тюремного наглядача.

Якось надвечір пізньої осені, коли плоди айви вже падали з гілля, відчинилися двері тераси, й на порозі став батько. Хоча ми давно чекали на нього, все одно це була несподіванка. Блискавка радості вдарила в нас, із горлянок вихопився крик радості, й ми кинулися на батька, мов шалені, — такого ще ніколи не бувало за всі ті роки. Призахідне сонце зіткнуло осяйний ореол довкола його високої, схудлої постаті в ясно-сірому капелюсі й бежевому плащі-пиловіку. Відтоді й навіки розподілилися між нами ролі того, хто повертається до рідного порога, й тих, що лишаються вдома. Я сам уже ніколи не став би Одисеем, змушений на віки вічні задовольнятися долею Телемаха.

Чи ж знав я вже тоді ці імена? Ймовірніше, що тоді в голові в мене крутився радше Зіґфрід — ворота гімназії ще були зачинені. Жовта, схожа на скриню будівля на площі Егідієнплац, декілька хвилин ходи від нашого дому, лише наступного року спромоглася перебороти своє лазаретне минуле. Тож вівторками та п'ятницями й з'являвся в наш дім на дві ранкові години наш навчитель доктор Шедле. Дитинство закінчилось — у житті моему з'явилася певна мета. Й не могло бути аніякого сумніву стосовно того, що латина є найважливішою на світі річчю.

Викладання решти предметів батько самовпевнено вирішив узяти на себе. Рік минув без особливих пригод, а вже на початку наступного літа мати вирвала нас, діточок, із тієї міської захарчованості в село, куди аж у серпні прибув і наш батько — на три тижні своєї відпустки. Щоранку о шостій ми розпочинали навчання — в нашій класній кімнаті, де столи й стільці були закидані горами підручників з математики, біології та географії. Тривало те навчання до самої ночі; туди ж, у ту кімнату, нам приносили й їсти. Десь під обід батька посідала сонливість, однак він ніколи не забував, перш ніж опустити голову на лікоть, дати мені складну задачку, яку я повинен був за кілька хвилин розв'язати й подати йому на момент його повернення зі стану короткої духовної відсутності. Стань золотом, плетена соломко!

Бог, чий бароковий образ із розпису на стелі виривався назовні, за межі приміщення, гнав сонячний повіз через розпечені вже протягом тижнів небеса, а ми сиділи собі за товстими мурами замку й навчалися. Педагогічний рецепт мого батька полягав у тому, що він не перекладав мені в голову гото-

вого знання зі своєї голови, а сам разом зі мною здобував нове знання. Тепло його енергії переливалося з нього в мене невичерпним потоком.

Помирати годилося б у дванадцять років. Це — момент рівноваги, певності себе й світу. Саме минув страх утрати батьків — страх, що невідступно мучив дитину доти. Й досі жодна тінь від тих катастроф, які мають настати, не напливла на небокрай. Жахливі боги затамовують подих, управляються в терплячості.

Отак пощастило моїм батькові-матері вирятуватися з тисячі небезпек і знайти прихисток у загадковій безпеці середини віку. Через біженців дім став тісний, тож мені виділили кімнатчину поряд із спальнею батьків, так звану гардеробну, де зсунули тісніше до купи батькові одяжні шафи та комоди, аби було де поставити моє дощане ліжко. Крізь щілину внизу дверей сочилось світло. Розмова батьків, які полягали ще перед восьмою годиною, м'якими хвилями прибавалася до мого вуха. Я не розумів, про що вони розмовляють, а просто був прилучений до їхньої злагоди. Розбірливіше звучав голос диктора — він читав останні вісті: сповіщав вироки Нюрнберзького процесу. З монотонністю лавретанської літанії, яку ми протягом двох останніх воєнних років мусили відчитувати щосуботи після обіду в гарматінській каплиці (а вона хіба ж не показала своєї чудодійної сили, хіба не змусила ворожих льотчиків повернути назад?), диктор повторив повідомлення: страта через повішення.

В заростях бузку перед нашим будинком висіла пташина хатка, яку мій вісімдесятирічний батько зробив у майстерні, — одну з багатьох, у якої ще й дощечки не потьмяніли. Рано-вранці він сипав туди зерно, а потім посвистом приманював синичок. Я сидів собі в еркері, читаючи й пишучи, хоч і не було столу біля мого вікна. Чув, як посвистує батько, й думав, що я ще згадуватиму, сидячи отут, цей посвист.

Повернення не окупиться. Я вас застеріг, але ж голос мій буде похований у документальному смітті, яке сподіваються перетравити мої сучасники. Переданим буде й те, що говорять про передачу не вартого осмислення. Від нас — нічого такого, що не було б збережене для вічності. Ви знайдете нас у вогнетривких сховищах, де зберігаються плівки, мікροстрічки й магнітофонні записи, а ще в газетних архівах та каталогізованих спадках. Ще й досі можна побачити, як ви бігаєте задля соток секунди, от ніби мусите рятувати своє життя. Кожне скорочення м'язів — на зберігання. Кожну пролиту на полі честі чи бізнесу краплину поту або крові поміщено до окремої посудинки, законсервовано. Покашлювання публіки й овації глядачів учаровані в магнітофонні записи наших ювілеїв. Мелодії, в котрих здерто їхню смертність, прекрасні голоси на найвищих нотах, які можна зупинити будь-котрої миті. Тріумфальний вираз на обличчі переможця Олімпійських ігор і той безмежний подив, що спотворив риси смертельно пораненого президента.

Вже нині минуле є непроминулим, і то в задушливих масштабах. Іще ніколи жодне сторіччя не було залюднене більшими полчищами привидів. Ти викликаєш їх натисканням кнопки, а вони лишаються так довго, як самі хочуть. Полюбляють сонячні надвечір'я, тоді транслюються (побачення приносять радість) давні фільми, фільми з пекла. Зазирни лишень до своєї програмки: після прізвищ виконавського складу — суцільні хрестики. Ти згоряєш від сорому, бо ж смієш іще дихати, досі не лишивши позад себе свого Великого Досягнення. От розсівся ти в кріслі, недозрілий хлопчина, зелений у своїй жвавості, й чекаєш на мертвих замість дождати смерті. А смерть увесь час на однаковій від тебе відстані, хоч би скільки часу ти збував, тиняючись по кінострічках тридцятих, п'ятдесятих років. Надворі срібне надвечір'я, а ти блукаєш у своєму царстві тіней. Як же весело все тут діється! Мертвим весело, бо ж вони ще за життя заповзялися змусити свою публіку забути про смерть. Тож смійся на здоров'ячко — саме цього вони й хотіли.

Чи ж відали вони, що чекає на них попереду? Хрест із доданими в дужках датами життєвого шляху. Авжеж, порядок має бути, тобто їм дано пожити ще дванадцять, ще п'ять, ну ще два рочки. Як вони чимдуж поспішали назустріч своїй нерухомості. Повтори, поновлення перерваної діяльності, повтори по-

вторів. Чи знаєте ви, що на вас чекає? І на що чекаєте ви? Ви, із вашим відмерлим майбутнім. Ось простерло воно свої тонесенькі гілочки до небес, так ніби з того виросте коли-небудь якесь минуле, відпаде ласий шматочок для Мнемозіни, вічно голодної матінки муз. Повернення до вас не окупиться.

Щочотири роки виловлювали всю рибу з Великого ставка. Зупиняли притік свіжої води, щоб стекла стара. На молочному вересневому небі хоч би тобі одна веселка заграла. Ані жодного голуба не побачиш, тільки дикі качки зненацька вилітають з очерету.

Посередині ставка був рів, де лишалася вода й збиралися всі коропи й щуки. Риба буждувала жадібність у наших сусідів, які ходили ночами по «свою» частку й мирилися з тим, що доводилося по стегна грузнути в муляці. Хіба ж могло наше незмірне багатство зменшитися через ті набіги?

У день загального відлову через те кишіння риби пропливав човен. У ньому стояли на повен зріст чи навколішки чоловіки, й серед них — мій батько; сіті наповнювалися швидше, ніж дерев'яні кийки встигали завдавати смертельних ударів. Тим часом на березі зростала купа сріблястих тіл, ставала горою; на момент прибуття замовленої вантажівки з Мюнхена вся здобич була вже готова. Найбільших щук зважували на вагах і потім розподіляли серед помічників. Сміючись, підіймав батько рекордного екземпляра вгору: голова забитої звірюки була чистісіньким вираженням розбійницької жадоби — й більш нічим. Фотоапарат увічнював обох. Зловлено — покарано.

Рік у рік це надійно спрацьовувало. Але якось замовлена для вивозу риби вантажівка не приїхала. А рибна гора, як на те, ще ніколи не громадилася так високо. Ввесь наш набуток, що доти ховався попід лататтям, у золотаво-брунатній глибині, тепер беззахисно пропонував себе жадібним поглядам голодного повоєнного світу. Вже смеркало, а ми все чекали на покупця. Рибалки один по одному підходили й ішли геть, без вітання. «Все воно пропадом пропаде!» — почув я слова останнього, й голос його аж тремтів од злорадства. Ми простояли, поки й зовсім смеркло. Нагорі, в замку, мовчки вечеряли — без риби.

Задзеленчав телефон. Абонент не назвавсь, але повідомив: «Ті там, мов стерв'ятники, обпали вашу рибу!» Батько зблід. Схопив рушницю, що завжди стояла напохваті, притулена до обличкованої кахлями печі.

— Тільки не хвилюйся через ту дурну рибу! — закричала мати.

Але батько вже сидів у машині, ми насилу встигли заскочити. На місці злочину від чорної купи відділялися тіні й зникали. Лише один злодій затримавсь — аж як ми над'їхали, він скочив на свого велосипеда й зник. Притьмом кинувся батько з автомашини — його незмірний гнів незрівнянно переважав метушливий переляк крадія. Батько стяг того з сідла велосипеда й тримав за комір, поки надбігли ми. А той лише ковтав дрижаки — чужинець, що ледве говорив ламаною німецькою й мав такий самий жалюгідний вигляд, як і рибина, що її він закріпив на багажнику свого велосипеда. А рушниця так і лежала забута в багажнику автомобіля. І все одно довкола аж лящало від собачого гавкоту й людського лементу, постріли й вибухи гранат роздирали повітря. Але це тримався для самого себе. Ти, із твоєю фантазією!.. Більш мені вже не хотілося такого чути.

Святвечір 1825 року минув винятково неспокійно. Коли молода пані фон Гете розкрила запечатаний пакуночок, адресований їй та її подрузі Аделі, й упізнала на вкладеному листі чиюсь руку, вона опукою, із пронизливим криком, упала на підлогу — на очах свого чоловіка Августа й одного з тих хлопчакуватих лордів, що юрбами прибивалися до Веймара. Пані фон Погвіш, побуючись скандалу, зовсім нелюб'язно, щоб звести на ноги, сіпнула Аделю, яка була опустилась навколішки біля її зомлілої дочки. *Ми швидко взяли себе в руки й сказали всім: Аделя посковзнулась на слизькій підлозі.*

Оттілія помилилася, переплутала той пакуночок із давно забутим прощальним листом; лист протягом дванадцяти років був для неї притягальною точкою на обрії, куди линули всі її спогади. Він так ніколи й не потрапляв їй до рук. Оцим розчаруванням і закінчивсь епізод, що цілковито перемінив життя двох тодішніх сімнадцяти- й шістнадцятирічних дівчат.

Фердинанд Гайнке брав участь у війні проти Наполеона як егер-доброволець, і його, за досить таємничих обставин, одного жовтневого вечора знайшли в парку Веймарського замку. Оттілія та Аделя, членкині натхненного патріотичним духом ордену Надії, або Сестринського товариства, з головою поринули в догляд за пораненим.

Милістю богів викинуло цього змученого лихсманкою Улісса на берег спустошеного острова феаків. Перед ореолом слави юнака-героя, перед казковим блиском його появи просто до невидимості зблякли буденні факти: цей син торгівця хутром з Бреслау-Вроцлава вже мав за тридцять літ і був юристом державної служби. Цим фактам потрібно було понад десять років, щоб розвіяти мрійну зачарованість. Той болісний вигук Оттілії означав, хоча сама вона того й не усвідомлювала, що проза остаточно перемогла поезію: з другого погляду лист Гайнке виявився таким собі тверезим писанням — *ясним, гарним, гармонійним, як і весь він*. Тьху на таку гармонію! Якщо Оттілія ладна нею захоплюватись, то Аделя може з того тільки глузливо познущатися.

Цей спокусник із світу арабесок, усякої китайщини, альманахів муз і силуетних абеток швидко дослужився до начальника бреславської поліції й уславився своїм родинним щастям, яке Бог благословив шістьма діточками. Своїми затовстими для вишуканого письма пальцями він болюче зачепив найвразливішу Аделіну струнку: часто, мовляв, доходять до нього чутки про її рідкісну духовну освіту. Оце ж і є для неї переконливий доказ того, що Гайнке нічого не зрозумів про її та їхню любов. Йому здалося, ніби мене може потішити похвала моєї духовності. Переплутав могутнє первісне почуття із сентиментальною миттєвою замріяністю.

Ні, вона аж ніяк не була просто тінню Оттілії, ця таємна компаньйонка її пристрастей. У тому болю розчарування ще жевріло незранене палке почуття. Внутрішньо близьким був їй мотив висохлих (ах, наполовину лиш!) очей, як спустілий, змертвілий світ: «Утіха зажури» — ще замолоду в Франкфурті написаний вірш Гете прикрашав її поетичний альбом. В Аделі билось серце, схильне до вибору. Жахалася вона не болю розлуки, а прикликуваного іншими зцілителя ран — часу, що не тільки згладжував муку, а й здатний почувати «я», що проганяє геть Бога. *Навіщо ж знов і знов жити далі? Усі мої думки — болючі, всі поштовхи крові мого єства — це тихі, притамовані скарги. Я, либонь, і далі змогла б іти отак своїм шляхом! Але ж це жахливо! Ніколи не висловлю, що я перестраждала.*

Трагікомедія поділеного кохання повторюється у випадку із дев'ятнадцятирічним Чарлзом Стерлінгом, якого в коло Гете ввів рекомендаційний лист лорда Байрона; разом із Аделлю він читає італійських поетів і внутрішньо відданий їй — заради Оттілії. Й цього разу також близька подруга двох у тому високодраматичному любовному романі враз загоряється полум'ям почуття. Вона шукає порятунку в материнській любові до свого на сім років молодшого двоюрідного брата Едуарда Гнушке та до його друга Луїса Штромаера. Пристрасть, що усвідомила себе провинною, має знайти спокуту в схиланні до юної чистоти. Знов і знов вірить Адель у можливість безпристрасної та неогоїстичної любові, прекрасних, лагідних дітей, мов янголяток, любити, оберігати. Вона побоюється, коли б Оттіліїне полум'я та не обпалило її улюбленців, ставить себе щитом перед їхньою юнацькою невинністю, але ті ж діти є молоді чоловіки, і цей її самообман заводить Адель у цілковито безвихідні ситуації в стосунках з оточенням.

Однак усе це — лише орнамент у вигляді витких рослин довкола власне любовної історії, що розігрується між Аделлю й веймарцем, другом юних Готфрідом Озанном. Від 1823 року вони в розлуці: Озанн викладає хімію в Дорпатському університеті. Серденько її страждає через листи, яких немає, а немає їх від нього майже весь час. Злигодні, нездійснене повторне віднайдення — ось невичерпні джерела переживань, що їх вона виливає на сторінки свого щоденника. А впадають ті потоки в чисте розчарування. *Я сиджу тут, щоб переписати смертний вирок кожній життєвій надії, кожній щасливій думці, кожному бажанню — відповідно до великого оригіналу довкола мене. Не мережатиму більше цих листочків — для кого, навіщо? Я житиму, нестиму, терпітиму, лишатимусь безнадійною, помру невтішною, адже й життя, й смерть для мене, як добре подумаю, однаково далекі, обоє моєму бажанню чужі!*

Наскільки ж серйозні ці сплески, наскільки ширий той біль, що водить таким красномовним пером? Чи не стала вона самій собі цікавою лише завдяки своєму нещасливому коханню? У Веймарі кімнати жінок були повиті меланхолією, мов блискітливою запоною, всіяною чорними цятинками туги за смертю. В театрі, де під керівництвом Гете ставили «Зламаного дуба» й «Тиха вода греблю рве», Адель якось бачила, як одна світська дама прихилилася головою до колони: світ мав знати, що їй не до снаги тягти далі лямку свого існування. Повітря було просякнуте літературою: у найчутливіших, найбільш здатних до переживання, найзадумливіших поза перетворювалась на чисте страждання.

Авторка щоденника замовкла. Їй минуло двадцять восьмий, і мала вона ще прожити двадцять три роки. Через кілька тижнів після того, як печально закінчилися її заручини з Озанном, вона впала з карети на шосе, що вело від Іени до Веймара; ця замаскована під нещасливий випадок спроба самогубства не вдалась — Адель не була Гюндеродою. Коли б мала силу обернути душевний біль на художнє слово, либонь, ще могла б бути врятованою. Але ж коли Адель зважилася присвятити себе письменницькому фахові, вона опинилася в полоні бідермаєрського епігонства — постать перехідної пори.

Забарна революція нашого часу, яка більше говорить, заперечує, мислить, аніж діє, яка закарбовує свої поступи не кров'ю, а чорнилом, дає мені таке відчуття, що нині назагал ніяка особистість не здатна справити враження ни довоколишній світ. Отак розпливчасто намагається вона, протилежність улюбленців богів, стати сповна причетною до їхніх болів і радощів. Тут перед нами феномен життя, що, при багатих талантах і високому розумі, беззвучно зводиться ні на що, безпросвітно пропадає. Ті колишні безодні — її страхітлива потворність, великі пристрасті й ще більші самозречення, — безодні, на краю яких вона жила, але над якими знов і знов підіймалася силою хоробрих злетів почуття, якось загладилися. Долею її стала та порожнеча, що поширилась по смерті Гете. Ніщо більше не приходило. *Я досить сильна, щоб принести плоди за цю пустелю, але була б вдячна холері щиро, коли б вона без сильних болів забрала мене з усієї історії. Тож дивним видається мені, любий брате, твій страх, адже й ти почувася нещасливим і тобі часто хочеться вискочити із життя з допомогою якогось-небудь гвалтовного кроку.*

Вона мала на увазі ту епідемію холери, що погнала філософів, які заперечували світ, із Берліна до Франкфурта, тим часом Гегель зостався — й помер. Адель на той момент уже два роки мешкала у Рейнланді з матір'ю, яку розбив параліч. Із Веймаром було покінчено, й спогад про лихоманкові напади, про морозяні дріжжі пристрасті більш не пролітав понад закам'янілою від горя сучасністю. Її відчайдушні спроби поновити, поза спиною матері, стосунки з братом зазнали невдачі; Адель побачила знов його вже аж перед самою своєю смертю, у березні 1894-го, через три десятиріччя після їхньої останньої зустрічі. Затхлим духом засушених лугових квітів віє від аркушів останнього розділу книги її життя, розділу, що надміру розтягся... Про що це я?

1844 року подалася вона в Італію, де на неї не чекали ні колодязь молодості, ні, звісно ж, ніяке відродження, а тільки галереї, та музеї, та ще тришки світського церемоніалу. На молодшу на півтора десятиліття Фанні Левальд, що зустріла її в Римі, ця грубокоста фройляйн Шопенгауер із її бундючними манерами та високомовним способом висловлюватися справила враження кумедної поторочі. Адель не тільки поховала свої надії, а й пережила біль самозречення.

Дорогою до чужого університету, де я мав прослухати доповідь про античне розуміння смерті, — а доповідь, хоч я наразі про це ще нічого не знав, так і не мала відбутися через хворобу вельми хирлявого вже доповідача, — довелося мені проходити, аби скоротити нескінченно довгий шлях, через цвинтар поблизу картезіанського монастиря. Я поспішав, як і всі живі; око мое вихоплювало імена тільки тих небіжчиків, кому дісталися кращі місця. І тут несправедливість. Деякі імена, звісно ж, були мені знайомі: ще змалку я не раз бував на похоронах, утиснутий поміж жалобників, чия поведінка видавалася загадковою. Мені спало на думку, що й мої померлі задовго до мого народження прадідусь та прабабуся, певне, знайшли свій останній притулок са-

ме на цьому клаптикові землі, тож, хоча час уже підпірав, попрямував я до тієї місцини, яку ми, поки ще мешкали в місті, часто відвідували та впорядковували. Я міг би заприсягтися, що впізнав ту місцину, а от потрібної мені могилки ніяк не міг розшукати. Поблизу трудився садівник, тож я і спитав його про тих двох небіжчиків, причому чогось мені нелегко було вимовити своє власне прізвище, от ніби мав роздягтися перед чужим чоловіком.

Ні, цих панів він не знає, але мені треба, й він кивнув лопатою на віддалений будиночок, звернутися до цвинтарного наглядача, той мене напутить. Ну, це не так-то й важливо, мовив я собі подумки, й рушив у напрямку університету, але садівник гукнув навздогін, що я ж не туди йду. Й ще раз показав мені напрямок лопатою, тож я, аби не заходити в довші дискусії, повернув, куди той показував. Цвинтарний наглядач спитав у мене рік смерті, достоту мов у бібліотеці питають відвідувача про рік виходу якоїсь книжки, яка чомусь не потрапила до каталога. Мабуть, 1920-й, пролепетав я, але ні, стривайте, це було таки раніше! Тоді перейдімо ближче до справи, заявив наглядач поблажливо й прищуприкував цілий стіс величезних інвентарних книг. Дарма що значно молодший за мене, він був уже небезпечно заражений вічним спокоєм мертвих. Хоча я знов і знов запевняв наглядача, що не хочу забирати його часу, ми разом переглянули всі прізвища на потрібну мені літеру між 1910-м і 1930 роками, нескінченні стовпчики в усе нових книгах, а їх доводилося почасті приносити ще й з інших приміщень, де вони зберігались у замкнених шафах архіву. І я подумав про інше кладовище, розташоване зовсім недалеко від цього, — а може, я ще й міста переплутав...

3 літ минулих

Пауль ГАЙЗЕ

Пауль Гайзе (1830 — 1914) очолював свого часу гурток мюнхенських літераторів. Нобелівська премія 1910 року присуджена йому

за художність, ідеалізм, що їх він виказував протягом усього довгого і продуктивного творчого шляху як ліричний поет, драматург і автор відомих усьому світові новел.

З ГЛИБИНИ

*З німецької переклад
Ігор КАЧУРОВСЬКИЙ*

Наді мною, найтемніша,
Вже зійшлась морська глибинь.
Забуття довкіл і тиша
Без прокльонів і жалінь.

Мов кризь скельця водолаза,
Бачу чудища морські.
Лють безсила і відраза
Простягають мацаки.

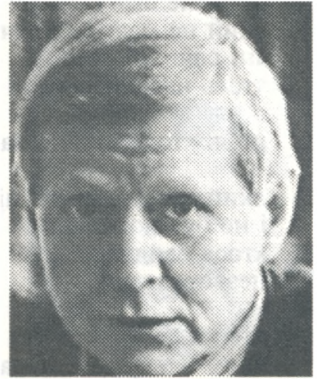
Дайте ж бо себе втопити
У самім собі на мить.
І без соняшних промінь
Знов надію й мужність пити.

Поки очі стануть в змозі
Сонце бачити сяйне.
... Хто мав струси на дорозі —
Розумітиме мене.

ГАНС МАГНУС ЕНЦЕНСБЕРГЕР

Енценсбергер Ганс Магнус — поет, прозаїк, есеїст. Народився 1929 року у Кауфбойрені. Вивчав мови, історію, літературу, філософію. Працював на радіо, викладав у вищих навчальних закладах, був видавцем. Із 1965 року видавав часопис «Курсбух». Живе у Мюнхені. Вважається одним із найбільших поетів сучасної Німеччини. У 1990 р. був гостем редакції «Всесвіту». Вірші поета друкувалися в 9-у числі журналу «Всесвіт» за 1991 рік.

З німецької переклав Олег ЖУПАНСЬКИЙ

ВІРШІ ДЛЯ ТИХ, ХТО ВІРШІВ НЕ ЧИТАЄ

Хто волає безтямно
з туману? Хто пливе
з гумовим кругом на шії
через бурхливу калюжу
з пива і крові?
Це він,
для кого на порогах написав я ці
вірші,
він, який їх ніколи не втямить.
Хто з головою закопався в лайно
і в газети? В кого уран в урині?
Хто приклеєний намертво слиною
до засідательських крісел? Хто
свинцем обривався?
Погляньте,
то він сидить з антеною у потилиці,
німий ненажера з плюгавими
мізками.

Як прочистити вуха глухі,
два нікчемні відростки,

з яких витікає засолоджена патока?
Як зірвати з них
навушники біржових бюлетенів,
які в установах залягли штабелями?
Слухайте,
зняковілі, зрадливі вуха,
холодним словом, як ніч,
я до вас промовляю.

У воланні слова мої
потопають. Ген казенні
мерзотні орли кигичуть,
у знетямленім небі ширяють,
нас чатують, кружеляють.
У печінку
мою і твою пазурями вп'ялися
й дзьобають,
читальнику мій, який мене не
читаєш.

ДЛЯ КАРАЯНА ТА ІНШИХ

Троє музик у циліндрах
біля київського залізничного
вокзалу —
тромбон, гармошка, саксофон, —

у мряці жовтневої ночі,
що хилитається між потягами —
між катастрофою і катастрофою:

грають утомленим,
святобливості сповненим
людям, котрі жують ще теплі
піріжки
і чекають, чекають

зворушливих мелодій,
вишмугльганих,
як їхні жакети, й лискучих,
як їхні циліндри;

мерзнуть поміж випивох,
ветеранів, кишенькових злоджок,—
вони б згодилися зі мною:

що Зальцбург, Бейрут і Ла Скала
не набагато ліпші
за київський вокзал.

ІНШИЙ

Хтось сміється
журиться
моє обличчя із шкіри й волосся
підставляє небу
примушує слова викочуватися
з мого рота
хтось який має гроші страх і
паспорт
який сперечається і кохає
який ще ворушиться
і тріпочеться

однак це не я
Я інший

який не сміється
який не має ні обличчя під небом
ані слів ані рота
хтось незнайомий ні з собою ані
зі мною
не я: хтось інший: завжди хтось
інший

який не здолав ще нікого
і не був подоланий
хтось байдужий
незворушний

інший
який байдужий до самого себе
про кого я нічого не знаю
про кого нічого не знає
хто він і що він
про кого мені зовсім байдуже
це я

ДОЗВІЛЛЯ

Неділя, косарка
косить секунди
й траву.

Трава росте
крізь мертву траву,
крізь небіжчиків проростає.

Хто це годе почути!
Косарка гуркоче,

крізь гуркіт
волає трава.

Дозвілля жирує.
Ми терпляче вгризаємось
у свіжу траву.

НЕ БІЙСЯ СКАЗАТИ

Що робить твій голос таким
буденним
таким немічним і таким безбарвним
страх
щось сказати фальшиве
або переливати з пустого в порожне
або сказати з чужого язика
або щось дріб'язкове
або щось безборонне
або й таке що можна хибно
зрозуміти

або щось таке
що стане у пригоді лицемірам
або щось нерозумне
або щось невідь-коли сказане
геть старе

Чи ти ще не натлився
постійним страхом
постійним страхом перед страхом
сказати щось фальшиве

завжди казати щось фальшиве?

ПЕРЕСТАВЛЕНІ

Для Неллі Закс

Їх не земля поглинула. Чи не повітря?
Без ліку їх, немов піщинок, одначе це не пісок,
вони перетворились — на ніщо. На тлум
забутих. Один по одному вони зникають,

ніби хвилини. Ми багатьох із них
не пам'ятаємо. Не записати.
На порогах не прочитати
пощезлі їхні імена й підшови.

Нам каятись нема чого. Якщо ми
навіть не можемо згадати: прийшли у світ,
втекли, а чи померли? Безвісти пропали,
вони між нас. І світ тримається
лише тому, що в ньому оселились
і ті, що переставились. Вони повсюдно.

Без тих, хто відійшов, нічого не було б.
Без тих, що відлетіли, нам бракувало б стійкості.
Без тих, кого забули, нам бракувало б віри.

Бо відлетілі — справедливі.
Ось так і ми колись відзгучимо.

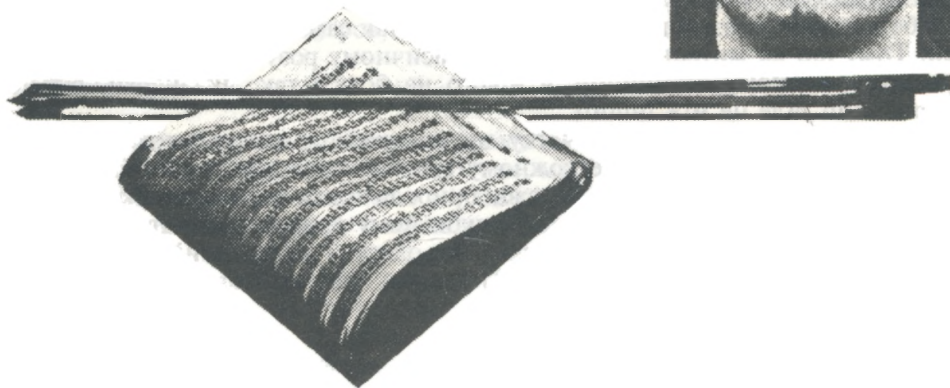

Патрік ЗЮСКІНД

КОНТРАБАС

РАДІОП'ЄСА

З німецької переклала Ірина ФРІДРІХ

Кімната. Грає програвач. Друга симфонія Брамса. Хтось наспівує ту ж мелодію. Кроки, які спочатку віддалилися, повертаються. Чути, як відкорковують пляшку, хтось наливає в склянку пиво.

Хвилинку... зараз... — Ось! Ви чуєте? Оце! Ось! Ви чуєте? Зараз він повториться, цей самий пасаж, хвилинку.

Ось! Ось послухайте! Я маю на увазі баси. Контрабаси...

Він знімає тонарм із платівки. Кінець музики.

...Це я. Вірніше ми. Колеги і я. Державний оркестр. Друга Брамса, це грандіозна річ... Тоді нас було шестеро. Середній склад. Взагалі, нас восьмеро. Часом нас підсилюють ще двома. Бувало навіть дванадцять, це сильно, повинен вам сказати, дуже сильно. Дванадцять контрабасів, якщо вони захочуть, — просто-таки, теоретично, — їм не страшний цілий оркестр. Чисто фізично. Хоч би як там інші намагалися. Але без нас узагалі неможливо обійтись. Запитайте будь-кого. Кожен музикант вам охоче потвердить, що оркестр швидше зможе відмовитися від диригента, ніж від контрабаса. Впродовж століть існували оркестри без диригентів. Якщо переглянути історію розвитку музики, то диригент, власне, є винаходом найновішого часу. Дев'ятнадцятого сторіччя. Та й сам я можу посвідчити, що ми в державному оркестрі також часом граємо, зовсім не зважаючи на диригента. Або всупереч йому. Деколи ми так граємо всупереч диригентові, що він сам того не помічає. Передні грають собі те, що їм подобається, а ми постукуємо черевиками. Тільки не у ГМД. А от у запрошених капелмейстерів щоразу. Це, так би мовити, найпотаємніші радощі. Вам цього не зрозуміти. Але це так, до речі.

З іншого боку, неможливо уявити собі одне, а саме: оркестр без контрабаса. Можна навіть сказати, що оркестр — як щось єдине — починається тільки там, де є бас. Є оркестри без першої скрипки, без трубачів, без литавр і духових, без усього. Але жодного — без баса.

Я маю на увазі той факт, що контрабас є, власне, чи не найважливішим оркестральним інструментом. Щоправда, цього не помічають.

Перекладено за виданням: Patrick Süsskind. Der Kontrabaß. Diogenes. Zürich, 1984.

© 1984. Diogenes Verlag AG Zürich.

© Ірина Фрідріх, 1996, переклад.

Але саме він утворює основну оркестральну структуру, на якій базується решта оркестру, включаючи диригента. Отже, образно кажучи, бас — це фундамент, на якому зводиться вся ця чудова споруда. Варто лише вилучити бас, як виникне справжнє вавилонське стовпотворіння, Содом, в якому ніхто вже не знає, навіщо взагалі займається музикою. Уявіть собі, наприклад, Шуберта, Симфонію сі-мінор без басів. Сенсаційно, чи не так? Без басів про неї не може бути й мови. Всю оркестральну літературу від А до Я — все, що вам завгодно: симфонію, оперу, сольний концерт, — все це ви можете викинути, якщо у вас немає контрабасів. А запитайте будь-якого оркестранта, коли він розгублюється! Запитайте! Тоді, коли не чує контрабаса. Фіаско. У джазовому ансамблі це ще помітніше. Джазовий ансамбль розлітається блискавично, образно кажучи, коли замовкає бас. Тоді нараз усе інше видається музикантам безглуздим. А взагалі я не визнаю джазу, так само, як року і подібних речей. Тому що як митець, вихований в класичному розумінні на всьому прекрасному, доброму, істинному, я нічого не боюся так, як анархії, вільної імпровізації. Але це між іншим.

Я хотів лише довести для початку, що контрабас є центральною оркестровою фігурою. В принципі, це кожному відомо. Але ніхто цього відверто не хоче визнати, бо кожен оркестрант від природи трохи ревнивий. Який би вигляд був у нашого концертмейстера, якби йому довелося дізнатися, що без контрабаса він виглядає, неначе король без одягу — жалюгідний символ власної неспроможності та пихатості? Негарний вигляд, зовсім негарний. Я вип'ю з вашого дозволу...

Відповідає ковток пива.

... Я людина досить скромна. Та як музикант я знаю, що означає ґрунт, на якому я стою; матінка-земля, в яку ми всі вкорінені; джерело наснаги, з якого бере початок кожна музична думка; започатковуючий полюс, із крижнів якого — образно — струменить музичне сім'я... — це я! Я маю на увазі бас. Контрабас. А все інше — це протилежний полюс. Все інше тільки завдяки басу перетворюється в полюс. Наприклад, сопрано. Візьмемо оперу. Сопрано як — гм, як би це сказати... знаєте, у нас є там одна юна співачка, мецо-сопрано, — я чув багато голосів, але цей, справді, вражає. Ця жінка хвилює мене до глибини душі. Ще майже зовсім дівчина, їй років двадцять п'ять. Самому мені тридцять п'ять. У серпні мені виповниться тридцять шість. Завжди під час оркестрових канікул. Чудова жінка. Джерело натхнення... Це до речі.

Отже: сопрано, наприклад, як найпротилежніше, що тільки можна уявити відносно контрабаса, з людського та й інструментально-звукового боку, було б тоді... було б тоді це сопрано... чи мецо-сопрано... саме тим полюсом, від якого... чи краще: до якого... чи вкупі з яким, контрабас... так чарівно — так би мовити — викрешує музичну іскру, від полюса до полюса, від баса до сопрано, чи аж до мецо, вгору — ніби жайворонок... божеественно, ось там, вгорі, в універсальній височині, поблизу вічності, космічно, сексуально, еротично-безмежно-жагуче, начебто... і разом з тим невід'ємно від осередку на пруги магнетичного полюса, який випромінюється із колая приземленого контрабаса, архаїчно, контрабас — він архаїчний, якщо ви розумієте, що я маю на увазі... і лише так музика є можлива. Бо в цьому напруженні між двома полюсами, між висотою та глибиною, тут відбувається все, що має значення в музиці, тут починається музичний зміст і життя, так, саме життя. — Отже, я вам кажу, що ця співачка, так, між іншим, — її звати, до речі, Сара, і я вам скажу, що з неї будуть люди. Якщо я розуміюся на музиці, а я на ній розуміюся, то з неї буде велика людина. І ми посприємо цьому, ми, оркестранти, особливо ми, контрабасисти, а отже і я. Така справа дає задоволення. Добре. А зараз підсумок: контрабас, завдяки своїй фундаментальній глибині, є основним оркестровим інструментом. Одне слово, контрабас — це найглибший струнний інструмент. Він опускається аж до контра-мі. Дозвольте, я вам заграю... Хвилинку...

Він відповідає ковток пива, підводиться, бере інструмент, натягує смичок.

... в моєму басі найкраще — це смичок. Пфрецишнерівський смичок. Зараз він коштує дві з половиною тисячі. А купив я його за триста п'ятдесят. Це божевілля, як зросли ціни за останні десять років. Ось так.

Послухайте ж но!..

Він грає на найглибшій струні.

... Ви чуєте? Контра-мі. Рівно 41,2 герци, якщо він правильно настроєний. Є басы, які йдуть ще глибше. До контра-до чи навіть до субконтра-сі. Тоді це 30,9 герци. Але для цього треба п'ятиструнного. У нього чотири. Мій би не витримав п'яти, його розірвало б. В оркестрі у нас є кілька з п'ятьма, для Вагнера, наприклад, це потрібно. Звучать вони не дуже, бо 30,9 герци — це вже й не звук у власному розумінні цього слова, можете собі уявити...

Він удруге грає мі.

... це вже не звук, швидше рокіт, щось таке, як би це сказати, щось видушене, що більше гуде, ніж звучить. Отже, мені цілком досить мого звучання. Вгору, між іншим, теоретично я міг би підніматися безмежно, але практично... Ось, наприклад, якщо повністю задіяти гриф, я можу зіграти до трьох-до...

Грає.

... ось вам три-до. А зараз ви скажете «кінець», бо далі, ніж сягає гриф, неможливо натиснути на струну. Ви так думаете! А зараз —

Він грає флажолет.

... а зараз?..

Грає ще вище.

... Флажолет. Так називають цю річ. Кладеш палець і добуваєш верхні тони. Як це фізично діє, я вам пояснити не можу, надто вже довго, зрештою, самі зможете прочитати в енциклопедії. У всякому разі, я міг би теоретично брати такі високі тони, що їх навіть не чути. Хвилинку...

Він нечутно грає високий тон.

Чуєте? Цього ви вже не чуєте. Бачите! Скільки всього приховано в інструменті, теоретично-фізично. Тільки видобути все практично-музично неможливо. У духовиків так само. А у людей і поготів — це я кажу символічно. Я знаю людей, в яких ховається цілий всесвіт, неосяжний. Але виявити його неможливо. Хоч здохни. Це я так, до речі.

Чотири струни. Мі-ля-ре-соль...

Грає на них піцкатто.

... Хромована сталь. Кишкова струна. Ось тут, угорі, на струні соль, виконують в основному соло, хто може. Коштує ціле багатство, одна струна. Думаю, що набір струн коштує зараз шістдесят марок. Коли я починав, такий набір коштував сорок. Це якесь божевілля, такі ціни. Добре. Отже чотири струни, квартова наладка мі-ля-ре-соль, а в п'ятиструнному ще до чи сі. Це притаманне зараз усім від Чиказького симфонічного до Московського держоркестру. Але раніше про це сперечалися. Неоднакова настройка, неоднакова кількість струн, неоднакова величина — немає жодного інструмента, у якого було б стільки типів, як у контрабаса, — дозвольте, я ковтну пива, мій організм страшенно зневоджений. У 17-у та 18-у століттях — чистісінький хаос: басова гамба, велика басова віола, віолонда з ладами, без ладів, терцова, квартова, квінтова настройка, три-, чотири-, шести-, восьмиструнні, різні ре-

зонансні отвори — збожеволіти. До 19 століття в Англії та Франції існує триструнний із квінтовою настройкою: в Іспанії та Італії — триструнний із квантовою настройкою; а в Німеччині та Австрії — чотириструнний із квартовою настройкою. Ми домоглися тоді визнання із чотириструнним тільки через те, що мали в той час кращих композиторів. Не зважаючи на те що триструнний бас звучить краще. Краще. Не так хрипко, мелодійніше, просто краще. Але ж для того у нас були Гайдн, Моцарт, брати Бахи. Пізніше Бетховен і вся романтика. Тим було наплювати на те, як звучить бас. Бас був для них нічим іншим, як звуковим килимом, на який вони могли поставити свої симфонічні твори — практично, найграндіозніше, що на сьогоднішній день в царині музики можна почути. Чесно кажучи, все стоїть на плечах чотириструнного контрабаса, починаючи з 1750 року і аж до двадцятого століття, вся оркестрова музика двох століть. Саме цією музикою ми й вижили триструнного.

Звичайно ж, він чинив опір, можете собі уявити. В Парижі, в консерваторії та й в опері вони до 1832-го грали ще на триструнному. В 1832-у помер Гете, як ви знаєте. Але потім Керубіні прибрав його. Керубіні. Італієць, але вихований на центральноєвропейських музичних традиціях. Ішов за Глюком, Гайдном, Моцартом. Він був тоді головним музичним директором Парижа. І він рішуче взявся. Можете собі уявити, що там почалося. Французькі контрабасисти обурені волали, що, мовляв, якийсь германофільський італієць забирає у них триструнника. Француз любить обурюватися. Тільки-но десь виникає революційний настрій, як француз уже тут як тут. Так було у 18-у столітті, в 19-у теж було так, це триває до двадцятого, по сьогоднішній день. Я був у Парижі на початку травня, тоді страйкували сміттярі й працівники метро, тричі на день вони вимикали електрику, йшли на демонстрації, 15 000 французів. Ви собі уявити не можете, як після того виглядали вулиці. Крамниці розгромлені, вітрини потрошені, автомобілі подряпані, валяються плакати й папір, ви знаєте, жахлива картина. Ось так. Але тоді, 1832-го, їм нічого не допомогло. Триструнний контрабас зник остаточно. Та й для чого таке різноманіття. Хоч, знаєте, шкода його, бо звучав він значно краще, ніж... оцей-о...

Він грюкає у дно свого контрабаса.

... Вужча тональність, але краще звучання...

П'є.

... Ось подивіться — але так уже воно є зараз. Краще відмирає, бо його нищить потік часу. А ген змітає все. В даному разі це були наші класики, які все, що їм суперечило, немилосердно відкидали. Несвідомо. Наші класики були люди пристойні. Шуберт, той навіть муху не скривдив би, а Моцарт, хоч і поводився часом трохи різко, але був надзвичайно чутливою людиною і нікому не заподіяв ніякої шкоди. Так само й Бетховен. Не зважаючи на свої напади люті. Бетховен, наприклад, розбив кілька фортепіано. Але жодного контрабаса, треба віддати йому належне. Та він і не грав на ньому. Єдиний композитор, який грав на контрабасі, був Брамс... чи то пак, його батько. Бетховен взагалі не грав на смичкових інструментах, тільки на фортепіано, зараз чомусь про це схильні забути. На відміну від Моцарта, який однаково добре грав і на скрипці, і на фортепіано. Наскільки мені відомо, Моцарт був взагалі єдиний великий композитор, який міг грати не тільки власні концерти для фортепіано, а й для скрипки. Може, ще Шуберт, у крайньому разі. В крайньому разі! Але він жодного не написав. Та й він не був віртуозом. Ні, віртуозом Шуберт, справді, не був, ні по своїй натурі, ні технічно. Ви можете уявити собі Шуберта віртуозом? Я — ні. У нього був привабливий голос, не так для соло, як для чоловічого хору. Бувало Шуберт раз на тиждень співав квартетом, до речі, разом із Нестроєм. Цього ви, очевидно, не знали. Нестрой співав баритоном, а Шуберт... — та річ не в тім. Це зовсім не важливо для проблеми, яку я розглядаю. Хоча, якщо вас, дійсно, дуже цікавить, який регістр мав Шуберт, будь ласка, це ви можете прочитати в кожній моїй біографії. Не мені вам це пояснювати. Та, зрештою, я й не музичне довідкове бюро.

Контрабас — це єдиний інструмент, слухати який краще трохи здаля, а це проблематично. Ось подивіться, все тут у себе я виклав акустичними плитками, стіни, стелю, підлогу. Двері — подвійні. Вікна із подвійного спеціального скла, рами загачені. Коштувало це скажені гроші. Але звукоізоляція — понад 95 відсотків. Ви чуєте що-небудь з міста? А я живу в центрі міста. Не вірите? Хвилинку!..

Він підходить до вікна, відчиняє його. В кімнату проривається варварський гуркіт автомобілів, будов, сміттєзбирачів, пневматичного молота й т.і.

Кричить.

Ви чуєте? Цей шум лунає так само гучно, як «Те Деум» Берліоза. Жорстоко. Вони зносять готель напроти, а далі на перехресті будують станцію метро, тому весь рух проходить біля нас, від вікнами. Окрім того, сьогодні середа, забирають сміття, та ще оце ритмічне гуп-гуп... Ось! Цей гуркіт, це жахливе гупання дають близько 102 децибел. Так-так. Я виміряв одного разу. Думаю, досить уже про це. Треба зачинити...

Він зачиняє вікно. Тиша. Він негolosно продовжує.

Так. Зараз вам нічого сказати. Чи це, може, звукопоглинання? Цікаво, як люди жили колись. Ви, сподіваюсь, не думаєте, що раніше було менше шуму, ніж зараз? Вагнер пише, що у всьому Парижі не міг знайти квартири, бо на кожній вулиці працював коваль, а в Парижі, наскільки мені відомо, вже тоді було понад мільйон мешканців, чи не так? Отже, коваль. Я не знаю, чи хтось із вас чув, цей, напевне, найнестерпніший із шумів, які тільки можуть зустрітися музикантові. Людина, яка постійно гатить молотом по залізяці! Люди ж працювали тоді з ранку до вечора. Принаймні ми так вважали. До того ще грюкання карет на бруківці, викрики на ринку та постійні мордобойі і революції, які у Франції організовує народ, простий люд, найсмердочіші покидьки з вулиці, як відомо. А крім того, в Парижі вже наприкінці 19 століття побудували метро, так що не думайте, що раніше все було значно тихіше, ніж зараз. До Вагнера я, взагалі-то, ставлюся скептично, але про це згодом.

Так, а зараз послухайте! Зараз ми проведемо тест. Мій бас цілком нормальний інструмент. Зроблений в 1910-у, мабуть, у Південному Тиролі, висота корпусу — 1,12, до завитка — 1,92, довжина струни — 1 метр дванадцять. Інструмент не з кращих, скажемо, трохи вище середнього, я спокійно міг би отримати за нього зараз вісім з половиною тисяч. А купив я його за три двісті. Збожеволіти! Добре. Зараз я вам щось заграю, скажемо, глибокий фа...

Він тихо грає.

Так. Це було піанісимо. А зараз заграю піано...

Грає трохи голосніше.

... Не зважайте на тертя. Так має бути. Чистого звуку, тобто тільки вібрації без тертя смичка, цього немає ніде в світі, навіть у самого Єгуді Менухіна. Так, а зараз послухайте, я заграю між мецо-форте і форте. І, як-то кажуть: абсолютна звукова ізоляція...

Він грає ще трохи голосніше.

... Так. А зараз треба хвилинку зачекати... Ще секунду... зараз буде...
Зі стелі чути стукіт.

Ось! Чуєте! Це пані Німейєр згори. Щойно до неї долинає ледь чутний звук, як вона вже стукає, тоді я знаю, що перейшов межу до мецо-форте. А взагалі приємна пані. При всьому тому, коли стоїш тут поруч, звук не такий вже й голосний, швидше делікатний. Ось, якщо я, наприклад, зараз заграю фортисимо... Хвилинку...

Він грає так голосно, як тільки може, і кричить, намагаючись заглушити гудіння баса.

... здавалося б, гучить не надмірно голосно, але зараз звук долинає ще вище квартири пані Німейер і вниз до двірника і напроти до сусіднього будинку, вони зателефонують пізніше...

Так. Оце і є те, що я називаю переконливістю інструмента. Залежить від глибини коливань. Всі думають, що флейта чи там труба звучать голосніше. Але це не так. Немає переконливості. Немає значущості. Ноу боді, як кажуть американці: у мене є боді, точніше, мій інструмент має боді. І це єдине, що мені в ньому подобається. Бо більше в ньому немає нічого. Це катастрофа, та й годі.

Ставить прелюдію до «Валькірії».

Прелюдія до «Валькірії». Наче пливе біла акула. Контрабас в унісон із віолончеллю. З нот, що перед нами, ми граємо, може, відсотків п'ятдесят. Оце хіба що...

Наспіває партію баса.

... оце напруження, це насправді квінтолі й секстолі. Шість окремих звуків з такою несамовитою швидкістю! Це ж неможливо виконати. Треш собі, та й годі. Чи Вагнер це усвідомлював, хтозна. Певно, ні. У всякому разі, йому було байдужісінько. Він же, взагалі, зневажав оркестр. Через те й усамітнення в Байройті, начебто його не влаштувала акустика. А насправді — через нехтування оркестром. В основному його цікавили шуми, саме театральна музика, розумієте, звукове маскування, твір мистецтва й таке інше. Окремий звук там уже не грає ніякої ролі. Те ж саме, між іншим, в Шостій Бетховена або Ріголетто останній акт — коли насувається громовиця, тоді вони нестримно записують у партитуру ноти, які не зможе зіграти жодний бас на цілому білому світі. Жодний. Від нас і так вимагають забагато. Ми й так належимо до тих, хто мусить прикласти найбільше зусиль. Після концерту я завжди мокрий від поту. Жодної сорочки я не можу одягнути двічі. Протягом опери я втрачаю в середньому два літри рідини; на симфонічному концерті — ще літр. Деякі мої колеги займаються бігом та гантелями. Я сам — ні. Але одного дня мене так скрутить прямо в оркестрі, що я вже не зможу оговтатися. Бо гра на контрабасі — перш за все вимагає сили, з музикою вона спочатку немає нічого спільного. Тому дитина ніколи в житті не зможе заграти на контрабасі. Я сам почав тільки в сімнадцять років. Зараз мені тридцять п'ять. Прийшов я до цього не добровільно. Швидше випадково, як стара діва зачинає дитину. Через пряму флейту, скрипку і діксиленд. Та це було давно, а я відкинув джаз. До речі, я не знаю жодного колеги, який би добровільно почав грати на контрабасі. Та це й зрозуміло. Інструмент дуже незручний. Контрабас, так би мовити, є швидше перешкодою, ніж інструментом. Його неможливо нести, треба тягнути, а коли впаде, то не доведи Господи... В авто він поміщається, лише якщо прибрати праве переднє сидіння. Тоді в автомобіль, практично, ніхто вже не сяде. В квартирі його постійно доводиться обходити. Він стоїть скрізь так... так недоречно, знаєте, але не так, як фортепіано. Фортепіано — це меблі. Його можна закрити, та й нехай собі стоїть. А контрабас — ні. Він стоїть скрізь, як... Колись у мене був дядько, він постійно хворів і скаржився, що ніхто про нього не піклується. Так і контрабас. Якщо у вас гості, він обов'язково зразу ж висувається наперед. І всі балачки крутяться тільки навколо нього. Якщо ви хочете залишитися наодинці з жінкою, він теж стоїть поруч, слідкуючи за всім. У вас починається інтим, а він дивиться. У вас таке враження, наче він насміхається з того, чим ви займаєтесь. І це враження передається, звичайно, партнерші, і тоді — ви самі знаєте, тілесне кохання й сміховинність, які близькі вони одне до одного і які погані між ними стосунки! Як підло! Це просто неможливо. Перепрошую...

Він вимикає музику, п'є.

... Я знаю. Тема любовців тут зовсім недоречна. Та й у принципі, що вам до неї. Можливо, вона вас тільки обтяжує. Та й у кожного, певно, щодо любовців існують свої проблеми. Але я розхвилювався. І я хотів би мати право один раз висловитися, щоб, бува, не подумали, що члени державного оркестру таких проблем не мають. У мене вже два роки не було жодної жінки, і винен у цьому він! Востаннє це було 1978-го, тоді я сховав його у ванній, але не допомогло, бо його дух ширяв над нами, як привид...

Якщо у мене ще хоч раз буде жінка — але це малоімовірно, бо мені вже тридцять п'ять; хоча є й такі, що виглядають гірше за мене, а я все ж ще посадова особа, і я ще можу закохатися!

Ви знаєте... я закохався. А може, задивився, не знаю. І вона цього ще не знає. Це та... про яку я вже говорив... із ансамблю в опері, ця молода співачка, Сара її звати... Це все так мало схоже на правду, але якщо... якщо це мало б статися коли-небудь, тоді я наполягатиму на тому, щоб це було у неї. Або в готелі. Або десь за містом, на природі, якщо не буде дощу...

Чого він не терпить, так це дощу, під дощем він набрякає, тріскається, його заливає, так що це йому зовсім не до вподоби. Так само й холод. Від холоду він жолобиться. Тоді йому принаймні дві години треба відходити перед грою. Раніше, коли я ще працював у камерному оркестрі, ми через день грали у провінції, в якихось замках чи церквах, на зимових фестивалях, — знаєте, чо́го тільки не буває. У всякому разі мені завжди доводилося виїжджати на кілька годин раніше, ніж іншим, одному в «фольксвагені», щоб, так би мовити, встигнути привести до тями свій контрабас в цих жадливіх гостиних дворах чи в ризниці біля грубки, як старого хворого. Так, це об'єднує. Це навіть породжує любов, посмію сказати. Одного разу, в грудні 74-го, ми з ним застряли між Етталем та Оберау під час завірюхи. Дві години ми змушені були чекати, поки нас візьмуть на буксир. І я поступився для нього своїм пальтом. Зігрівав його власним тілом. Зате на концерті він був у відповідному стані, а в мені вже починався грип у тяжкій формі. З вашого дозволу, я ковтну.

Ні, для контрабаса, справді, не народжуються. Шлях до нього йде побічними стежками, через випадковості та розчарування. Я певний, що у нас в державному оркестрі з восьми контрабасистів немає жодного, кого не поскубло б життя і на обличчі якого не залишилось би від того слідів. Наприклад, моя доля — це типова доля контрабасиста: впливовий батько, державний службовець, немюзикальний; слабка мати, флейта, марить музикою; я — дитина, люблю матір до нестями; мати любить батька; батько любить мою молодшу сестричку: мене не любить ніхто — чисто суб'єктивно. Ненавидячи батька, я вирішую стати не службовцем, а митцем; а щоб помститися матері — саме на найбільшому, найнезграбнішому, найнесольнішому інструменті — і щоб її смертельно образити й одночасно дати батькові штурхана в його могилі, я все ж стаю службовцем: контрабасистом у державному оркестрі, третій пюпітр. Тепер я щоденно гвалтую в образі контрабаса, найбільшого жіночого інструмента, — я маю на увазі форму, — свою власну матір, і ці вічні болючі символічні статеві зносини є для мене, звичайно, нескінченною моральною катастрофою, і ця катастрофа відображена у кожного з нас, басистів, на обличчі. Це щодо психоаналітичного аспекту інструмента. Тільки це пізнання нічого не дає, бо... психоаналізу кінець. Тепер ми це знаємо, що психоаналізу настав кінець, і психоаналіз сам це знає. Бо психоаналіз, по-перше, породжує значно більше проблем, ніж сам може розв'язати, неначе гідра, образно кажучи, яка сама собі відсікає голову. Оце і є внутрішнє протиріччя психоаналізу, якого не можна розв'язати і від якого він сам захищається, а по-друге, психоаналіз став нині загальною власністю. Про це знає кожен. Ось в оркестрі із ста двадцяти шести музикантів більше половини займаються психоаналізом. То ви можете собі уявити, що те, що, може, століття тому було сенсаційним науковим відкриттям, чи принаймні могло бути, в наш час стало таким буденним, що вже нікого більше не зачіпає. Чи вас дивує те, що зараз десять відсотків людей страждають від депресій? Це вас дивує? Мене це не дивує. Подивіться. І для цього мені не потрібен психоаналіз. Було б значно краще, якщо ми вже про це завели мову, якби ми мали психоаналіз сто — сто п'ятдесят років тому. Тоді ми

залишилися би без деяких творів Вагнера, наприклад. Цей чоловік був справжній неврастенік. Такий твір, як «Трістан», наприклад, найгарніший, що він створив, знаєте, як він виник? Тільки завдяки тому, що він злигався з дружиною свого друга, який кілька років його утримував. Кілька років. І цей обман, цей, як би правильніше сказати, ця підла поведінка його самого так мучила, що він змушений був з цього всього створити начебто трагедію про найбільше кохання всіх часів. Повне витіснення повною сублімацією. «Непереборна пристрасть» й таке інше, ви знаєте. Розлучення було тоді ще справою надзвичайною. А зараз, уявіть собі, Вагнер пішов би з цим до аналітика! Так, ясно одне: «Трістана» не було б створено. Це, певно, бо створити його можна було тільки в стані неврозу. Він, Вагнер, між іншим, і свою дружину бив. Першу, звичайно. Другу ні. Напевне, ні. Але першу бив. Взагалі, неприємна людина. А міг же бути страшенно люб'язним, надзвичайно чарівним. Але неприємний. Я думаю, що він сам себе терпіти не міг. І висипка на обличчі у нього з'являлася досить часто винятково від... бридотності. Ось так. Проте жінки вмирали за ним. Цей чоловік страшенно притягував жінок. Незрозуміло чим...

Він розмірковує.

Жінка відіграє в музиці другорядну роль. Я маю на увазі музичну творчість, композицію. Жінка тут грає роль другорядну. Чи можете назвати ви імениту композиторку? Хоч одну-єдину? Бачите! Ви коли-небудь думали про це? А варто було б подумати. Може, взагалі, про жіноче в музиці. Тепер контрабас є інструментом жіночим. Не зважаючи на свій граматичний рід — жіночий інструмент, але страшенно серйозний, можна сказати, смертельно серйозний. Як і сама смерть, — у мене таке асоціативне відчуття, — є жіночою в своїй прихованій жорстокості чи, якщо хочете, в своїй неминучій безвиході; з іншого боку також як додаток до життєвого принципу, родючість, матінка-земля й таке інше, чи не так? І в цій функції — знову про музику — переборює контрабас як символ смерті, абсолютне Ніщо, в якому можуть потонути музика й життя одночасно. Ми, контрабасисти, можна сказати, є церберами біля печери цього Ніщо, або Сизифом, що несе на своїх плечах нагору чуттєвий тягар всієї музики, ви тільки уявіть собі це! зневажений, обплюваний, з роздובаною печінкою — ні, це був хтось інший... це був Прометей; до речі: минулого літа ми були зі всією державною оперою в Оранжі, південь Франції, фестиваль. Спеціальна вистава «Зігфріда», прошу уявити: в амфітеатрі Оранжа, споруді віком два тисячоліття, класичній будівлі однієї із найцивілізованіших епох людства, на очах у імператора Августа шаленіє германський люд, пирхає дракон, на підмостках гасне Зігфрід, грубий, вгодований «бош», як кажуть французи... Ми отримали по двісті марок, але мені було так соромно за цю виставу, бо ж я грав лише п'яту частину партитури. А потім — ви знаєте, що ми робили потім? Ми, оркестранти? Ми нализалися й дуріли, як останні ідіоти, горлали до третьої години ночі, справжнісінькі боші, — поліція змушена була втрутитися, ми осоромилися, На жаль, співаки пиячили в іншому місці, вони ніколи не гуляють разом з нами, оркестрантами. Сара, ви її вже знаєте, — оця юна співачка, — сиділа також з ними. Вона виконувала варіацію Лісової пташечки. Співаки й жили в іншому готелі. Інакше ми могли б тоді зустрітися.

Один мій знайомий крутив любов із однією співачкою цілих півтора року, але він був віолончелістом. А віолончель не така громіздка, як контрабас. Вона не так владно стає між двома людьми, що кохають одне одного. Чи хочуть кохати. Та й для віолончелі є сила сольних партій, не менш престижних, ніж Концерт для фортепіано Чайковського, Четверта симфонія Шумана, опера «Дон Карлос» й таке інше. Та не зважаючи на те, скажу я вам, ця співачка добряче попосотала нерви моєму знайомому. Він мусив навчитися грі на фортепіано, щоб її супроводити. Вона його присилувала, граючи на його почуттях до неї, — у всякому разі цей чоловік став незабаром корепетитором жінки, яку кохав. Нікчемним, до речі. Коли вони грали разом, вона його значно переважала. Вона його завжди принижувала, це в коханні зворотний бік Місяця. А як віолончеліст він був справжнім віртуозом, куди їй до нього

з її мецо-сопрано. Але йому обов'язково хотілося її супроводити, хотілося обов'язково грати з нею. А партій для віолончелі та сопрано є небагато. Ду-же мало. Майже стільки, як для сопрано й контрабаса...

Ви знаєте, я дуже часто самотній. Коли не треба йти на роботу, сиджу в основному один у себе вдома, прослуховую кілька платівок, часом роблю вправи, задоволення від цього жодного, постійно одне й те ж. Сьогодні у нас фестивальна прем'єра Рейнгольда; з диригентом Карло Марією Жуліні та з прем'єр-міністром у першому ряду; найвишуканіше з вишуканого, що називається, квитки коштують до трьохсот п'ятдесяти марок, справжнісіньке божевілля. Але мені наплювати. Я навіть не готуюся. Нас восьмеро у Рейнгольда, тоді взагалі байдуже, як грає кожен окремо. Якщо концертмейстер грає пристойно, решта теж тягнеться разом з ним... Сара теж там співає. Вельгунду. Із самісінького початку. Досить велика партія для неї, це могло б стати її проривом. Прикро, звичайно, що свій прорив вона змушена робити з Вагнером. Але вибирати не доводиться. Ні там, ні тут. Як правило, у нас із десятої до першої репетиція, а потім увечері із сьомої до десятої вистава. Решту часу я сиджу дома, ось тут, у своїй акустичній кімнаті. Я випиваю кілька склянок пива через втрату рідини. А часом я саджу його в ось те плетене крісло, смичка кладу поруч, а сам сідаю напроти. І тоді дивлюся на нього. І тоді думаю собі: жажливий інструмент! Будь ласка, погляньте на нього! Ви тільки погляньте на нього! Він же схожий на товсту стару бабу. Стегна надто низько, талія зовсім невдала, вирізана зависоко та й не досить тонка, а ці вузькі обвислі рахітичні плечі — збожеволіти. А все тому, що контрабас є гермафродитом, так уже склалося історично. Знизу він, як велика скрипка, зверху — як велика гамба. Контрабас — це найбридкіший, найнезграбніший, найнеелегантніший з усіх інструментів. Часом мені хочеться його розстроцити, розпиляти, розрубати. Посікти й помолоти і розвіяти і в газовій душоубці для дерева... знищити! — Ні, що я його люблю, аж ніяк не можна сказати. Та й грати на ньому гидко. Для трьох півтонів вам треба цілу долоню. Для трьох півтонів! Ось наприклад...

Він грає три півтони.

... А якщо заграти на одній струні знизу доверху...

Грає.

тоді треба принаймні одинадцять разів змінити положення. Справжній силовий спорт. На кожную струну доводиться тиснути, як божевільному, ви подивіться на мої пальці. Ось! Мозолі на кожному пальці, подивіться, і борошенки, зовсім тверді. Цими пальцями я вже нічого не відчуваю. Я обпік пальці, недавно, я нічого не відчув, я помітив це тільки завдяки смороду власних мозолів. Самознівечення. Жодний коваль не має таких кінчиків пальців. При всьому тому руки у мене швидше витончені. Зовсім не для цього інструмента. Та я й був спочатку тромбоністом. Раніше я не мав багато сили у правій руці, скільки потрібно для смичка, бо інакше не видобути жодного тона із цієї паскудної скрині, а гарного й поготів. Тобто гарного звука ви не зможете видобути, бо гарного звука в ньому немає. Це... це ж не звуки, це ж... — я не хотів би зараз бути банальним, але я міг би вам сказати, що це... найгірший із шумів! Ніхто не може гарно грати на контрабасі, якщо казати чесно. Ніхто. Навіть найвідоміші солісти не можуть, це пов'язано з фізикою, а не з умінням, бо контрабас не має цих високих тонів, він їх просто не має, тому й звучить завжди так жажливо, завжди, і тому сольна гра на контрабасі — це велике безглуздя, навіть якщо протягом ста п'ятдесяти років техніка ставала дедалі вишуканішою, і навіть якщо є концерти для контрабаса, і сольні сонати і сюїти, і навіть якщо найближчим часом з'явиться якийсь дивак і зіграє на контрабасі Баха чи «Капричіо» Паганіні — це все одно буде жажливо, бо звучання у нього жажливе і таким залишиться довіку. А зараз я вам заграю один стандартний твір, найкраще, що є для контрабаса, певною мірою коронний Концерт для контрабаса Карла Діттерса фон Діттерсдорфа, ось послухайте...

Ось. Усе. Діттерсдорф, Концерт мі-мажор для контрабаса й оркестру. Взагалі його звали Діттерсом. Карлом Діттерсом. Жив із 1739-го по 1799-й. Одночасно був лісником. А тепер скажіть мені чесно, чи вам сподобалось? Ви хочете послухати ще раз? Не саму композицію, а звучання! Каданс? Хочете послухати каданс ще раз? Померти від сміху можна з такого кадансу. Плакати треба над таким звучанням! А це ж був перший соліст, я не хочу називати його імені, бо він, справді, нічим не може зарадити. Так само й Діттерсдорф. Господи, тоді люди мусили писати такі речі, наказ згори. Він писав страшенно багато, Моцарт в порівнянні з ним — ніщо, понад сто симфоній, тридцять опер, купу сонат для фортепіано й інші дрібниці, тридцять п'ять сольних концертів, серед них і для контрабаса. Всього в літературі існує п'ятдесят концертів для контрабаса та оркестру, всі написані менш відомими композиторами. Чи ви, може, знаєте Йогана Шпергера? Чи Доменіко Драгонетті? Чи Боттесіні? Чи Сімандья, чи Куссевіцького, чи Готля, чи Фангалія, чи Отто Гайера, чи Гофмейстера, чи Отмара Клозе? Ви знаєте хоч одного з них? Це все відомі контрабасисти. В принципі, всі люди на кшталт мене. Контрабасисти, які почали komponувати тільки з розпачу. Відповідно й концерти в них такі. Бо пристойний композитор не пише для контрабаса, у нього забагато смаку для цього. Навіть якщо й напише для контрабаса, то жартома. І маленький менут Моцарта, 344-й,— сміх, та й годі! Або у «Карнавалі тварин» Сен-Санса, номер п'ять: «слон», для соло контрабаса із фортепіано, алегрето помпозо, триває півтори хвилини,— сміх, та й годі! Чи в «Саломеї» Ріхарда Штрауса, партія для контрабаса з п'яти частин, де Саломея дивиться у цистерну: «Як темно там внизу! Напевно, дуже страшно жити в такій чорній норі. Вона як склеп...» Пасаж для контрабаса в п'ять голосів. Жажливий ефект. У слухачів волосся стає дибки. У виконавців теж. До смерті страшно!

Не завадило б творити більше камерної музики. Може, це навіть приносило б задоволення. Але хто ж прийме мене з моїм контрабасом до квінтету? Не варто. Якщо їм треба, вони запрошують. Те ж саме в септеті чи октеті. Але не мене. Два, три басисти є в Німеччині, які грають все. Один тому, що має власне концертне агентство, інший тому, що грає в Берлінській філармонії, а третій має професуру у Відні. Там нашому братові робити нічого. А можна було б зіграти такий гарний Квінтет Дворжака. Або Яначека. Або Бетховена, октет. Або, може, навіть Шуберта, «Форелевий квінтет». Знаєте, це було б вершиною музичної кар'єри. Це мрія контрабасиста, Шуберт... Але мені далеко до того, далеко. Я ж простий смертний. Сиджу за третім пюпітром. За першим сидить наш соліст, біля нього заступник соліста; за другим пюпітром — основний виконавець і його «права рука», а далі йдуть тутисти. Це мало пов'язане з якістю, просто такий порядок. Бо оркестр, уявіть собі, є і мусить бути чіткою ієрархічною будовою на кшталт людського суспільства. Не якогось певного людського суспільства, а людського суспільства взагалі.

Понад усім ширяє ГМД, генеральний музичний директор, тоді йде перша скрипка, тоді перша друга скрипка, тоді друга перша скрипка, тоді друга перша скрипка, тоді всі інші перші та другі скрипки, альти, віолончелі, флейти, гобої, кларнети, фаготи, мідні — і в самісінькому кінці контрабас. Після нас іде хіба що литавра, та й то лише теоретично, бо литавра одна і сидить на підвищенні, так що кожен може її побачити. До того ж у неї більша потужність. Якщо зазвучить литавра, то її чути до останнього ряду, і кожен може сказати, ага, литавра. Про мене жодна людина не скаже, ага, контрабас, бо я гублюся в масі. Тому й стоїть литавра практично вище від контрабаса. Хоча литавра, чесно кажучи, взагалі не інструмент із її чотирма тонами. Але є й соло для литаври, наприклад, у П'ятому концерті для фортепіано Бетховена, остання частина в кінці. Там все, що не дивиться на піаніста, дивиться на литавру, а це у більшому залі добрих дванадцять, а то й п'ятнадцять сотень людей. На мене за весь сезон стільки не гляне.

Тільки не подумайте, що я заздрю. Заздрість — чуже мені почуття, бо я добре знаю, чого вартий. Але у мене є почуття справедливості, а в музичному господарстві існують речі вкрай несправедливі. Соліста засипають опле-

сками, глядачі зараз почували б себе скривдженими, якби їм заборонили аплодувати; овації лунають на адресу диригента; диригент принаймні двічі тисне руку капельмейстеру; часом встає повністю весь оркестр зі своїх місць... Контрабасист навіть не може нормально встати. Контрабасист, пробачте на слові,— то є у всіх відношеннях останнє лайно!

Тому я й кажу, що оркестр — це відображення людського суспільства. Бо тут, як і там, усі зневажають тих, хто виконує найчорнішу роботу. В оркестрі навіть ще гірше, ніж у суспільстві, бо у суспільстві я мав би, чисто теоретично, надію, що колись зможу піднятися нагору й одного дня з вершини піраміди подивитися на метушню внизу... Мав би, кажу, надію.

Тихіше.

Але в оркестрі, тут жодної надії. Тут панує жорстока ієрархія вміння, страшна ієрархія раз прийнятого рішення, жадлива ієрархія обдарованості, несхитна, природна, фізична ієрархія коливань та звуків. Ніколи не йдуть в оркестр!..

Грко сміється.

... Звичайно, були так звані перевороти. Останній був приблизно сто п'ятдесят років тому, в розташуванні оркестрантів. Тоді Вебер посадив мідних духовиків за смичковими, це була справжня революція. Контрабасам з того нічого не перепало, ми так чи інакше сидимо позаду, як тоді, так і досі. З кінця епохи генерального баса близько 1750-го ми сидимо позаду. Так воно й залишиться надалі. Та я не скажуся. Я реаліст і вмію упокорюватися. Я вмію упокорюватися. Я вмію упокорюватися. Цьому я добре навчився, бачить Бог!..

Він зітхає, п'є, збирається з силами.

Та це мені й підходить! Як оркестрант, я людина консервативна, схвалюю такі цінності, як порядок, дисципліна, ієрархія та принцип диктату. Будь ласка, не зрозумійте мене невірною! Ми, німці, коли чуємо слово «диктат», «диктатор», завжди думаємо про Адольфа Гітлера. При всьому тому Гітлер був вагнеріанцем, а я, як ви знаєте, досить холодно ставлюся до Вагнера. Вагнер як музикант, судячи з точки зору ремесла, далеко не першокласний. В його партитурах повно неможливих речей та помилок. До того ж він не вмів грати на жодному інструменті, хіба що погано на фортепіано. Професійний музикант відчуває себе значно краще у Мендельсона, не кажучи вже про Шуберта. Мендельсон був, до речі, про що свідчить уже ім'я, євреєм. Так. Щодо Гітлера, то він, крім Вагнера, зовсім не розумівся в музиці, та й сам ніколи не хотів стати музикантом, а архітектором, художником, конструктором і таке інше. Тут у нього все ж вистачило самокритики, не зважаючи на всю його... непогамовність. Музиканти не дуже-то сприймали націонал-соціалізм. Прошу, не зважаючи на Фуртвенглера та Ріхарда Штрауса й інших, мені відомі проблематичні випадки, але цим людям більше наприписували, бо нацистами в позитивному розумінні вони не були, ніколи. Нацизм і музика — про це ви можете прочитати у Фуртвенглера — вони просто не поєднуються. Ніколи.

Звичайно, тоді теж творили музику. Це ж ясно! Музика не може припинитися просто так! Наш Карл Бьом, наприклад, він же був тоді у розквіті своїх років. Або Караян. Його навіть французи із захватом приймали в окупованому Парижі. З іншого боку навіть полонені в таборах мали власні оркестри, наскільки мені відомо. Так само, як згодом наші військовополонені в їхніх таборах для військовополонених. Бо музика притаманна людині. Поза політикою, історією й часом. Це щось загальнолюдське, можна сказати, невід'ємна вроджена частинка людської душі і люського духу. І музика буде завжди, і скрізь на Сході і Заході, в Південній Африці так само, як у Скандинавії, в Бразилії так само, як в архіпелазі ГУЛАГ. А все тому, що музика є метафізична, тобто, поза чи по той бік чисто фізичного існування, по той бік

часу, історії й політики, злиденності й багатства, життя і смерті. Музика — вічна. Гете каже: «Музика стоїть так високо, що розум не спроможний наблизитися до неї, і вона випромінює таку дію, яка заповнює усе і перед якою усе безсиле».

З цим я можу тільки погодитися.

Промовивши досить урочисто останні речення, він підводиться, схвильовано проходить кімнатою кілька разів туди-сюди, розмірковує, повертається.

Я пішов би навіть далі, ніж Гете. Я сказав би, що я, що довше живу і що глибше поринаю у безпосередню суть музики, то більше відкриваю для себе, що музика є величезна таємниця, містерія, і що більше ти про неї знаєш, то стаєш дедалі менше спроможним взагалі сказати щось розумне. Гете ж був, при всій повазі, якою він ще й зараз — і небезпідставно — користується, чесно кажучи, людиною немuzикальною. Він був передусім ліриком, а разом з тим, якщо хочете, добре знався на ритміці та мелодиці мови. Але музикантом він не був. Інакше, як пояснити його гротескні помилкові міркування щодо музикантів? Зате містику він розумів чудово. Я не знаю, чи вам відомо, що Гете був пантеїстом? Може, й відомо. А пантеїзм тісно пов'язаний з музикою, він є певною мірою витоком містичного світогляду, який також проявляється в атеїзмі, в індійській містиці й таке інше, проходить через усе середньовіччя та Ренесанс й таке інше і потім з'являється ще поміж іншим у масонському рухові 18 сторіччя. А Моцарт же був масоном, щоб ви знали. Моцарт ще у відносно молодому віці прилучився до масонського руху як музикант, і це, на мій розсуд, — та й він сам це, певно, теж розумів, — є доказом моєї тези про те, що для нього, Моцарта, музика була теж містерією і що його світогляд на той час просто не дозволяв дізнатися про щось більше. Не знаю, може, для вас усе це занадто складно, тому що вам не відомі гіпотези. Але я сам роками вивчав цю проблему, і я скажу вам одне: Моцарта — з огляду на це — дуже переоцінюють. Як музиканта Моцарта надто переоцінюють. Ні, справді, — я знаю, що зараз це звучить не дуже популярно, але я можу сказати як людина, яка роками займалася цим питанням і навчилася дечому завдяки своїй професії, — що Моцарт, у порівнянні з іншими його сучасниками, які зараз несправедливо забуті, нічим особливим не вирізнявся, і саме тому, що з дитинства був такий обдарований і вже у восьмирічному віці почав писати музику, він за дуже короткий проміжок часу зовсім вичерпав себе. А вінен у всьому його батько; він призвів його до катастрофи. Я б свого сина, якби він у мене був, нехай би він був удесятеро обдарованіший, ніж Моцарт, бо в тому нічого немає, що дитина складає музику; кожна дитина складає музику, якщо ви її спонукаєте, як мавпу, це не мистецтво, а мука, знущання над дитиною, і зараз це справедливо заборонено, бо дитина теж має право на вільний розвиток. Та це одне. Інше те, що, коли творив Моцарт, ще практично нікого не було. Ні Бетховена, Шуберта, Шумана, Вебера, Шопена, Вагнера, Штрауса, Брамса, Верді, Чайковського, Бартока, Стравінського... — всіх я навіть не можу перерахувати... дев'яносто п'ять процентів музики, яку зараз наш брат знає запросто, мусить знати, не кажучи вже про мене, як професіонала, її тоді ще зовсім не було! Вона виникла тільки після Моцарта! Про те Моцарт, взагалі, не мав ніякого уявлення! — Єдиний композитор, що в той час був іменитий, єдиний — це був Бах, а він був абсолютно забутий, бо він був протестант, і нам довелося його відкривати для себе. Тому для Моцарта становище тоді було незрівнянно простішим. Він був незаангажований. Можна було дерзати, безтурботно грати й компонувати, практично все, що хочеш. Та й люди тоді були значно вдячніші. В той час я міг би бути всевітньовідомим віртуозом. Але Моцарт ніколи так не вважав. На відміну від Гете, який тоді все ж був чесніший. Гете завжди казав: йому пощастило, що за його часів література була, так би мовити, чистим аркушем. Йому пощастило. А Моцарт ніколи так не вважав. І це я ставлю йому в провину. Тут я вільний і говорю прямо, бо це мене сердить. А ще, до речі: забудьте все, що Моцарт написав для контрабаса, — окрім того, що звучить в останній дії «Дон Жуана», — забудьте. Оце щодо Моцарта. А зараз я мушу ще разочок ковтнути...

Він встає, ідучи геть, спотикається об контрабас, лається.

... О Господи! Завжди він під ногами, цей йолоп! Ви можете мені сказати, чому чоловік тридцяти п'яти років, а саме я, живе разом з інструментом, який йому постійно заважає?! У всіх розуміннях: людському, суспільному, транспортно-технічному, сексуальному й музичному — тільки заважає?! Це якесь прокляття! Ви можете мені це пояснити?! Пробачте мені, що я кричу. Але тут я можу кричати скільки захочу. Ніхто не почує завдяки акустичним плиткам. Жодна людина не почує мене... Але я його ще розіб'ю, одного дня я його таки розіб'ю...

Йде по нову пляшку пива.

Моцарт, увертюра до «Фігаро».

Музика закінчується. Він повертається. Наливає пиво.

Ще кілька слів про еротичку: ця маленька співачка — чудова. Вона справді маленька і має чорні очі. Може, вона єврейка. Мені байдуже. У всякому разі звати її Сара. Оце була б жінка для мене. Знаєте, я ніколи не зміг би покохати віолончелістку, литавру теж метку — ні. Хоча — з огляду на інструмент — контрабас геніально парується з литаврою — симфонія з Концерту Діттерсдорфа. Тромбон теж підходить. Або віолончель. Ми й так найбільше граємо в парі з віолончеллю. А от з людьми не виходить. Це все не для мене. Мені, як контрабасисту, потрібна жінка, що являє собою протилежне мені: легкість, музичність, красу, щастя, славу і груди повинна вона мати...

Я був у музичній бібліотеці й подивився, чи є там щось для нас двох. Цілі дві арії для сопрано з контрабасом. Дві арії! Звичайно, знову-таки цього зовсім невідомого Йогана Шпергера, що помер 1812-го. Ще один Нонет Баха, Кантата 152, але нонет — це майже цілий оркестр. Отже, залишаються два твори, які ми разом могли б виконати, звичайно, замало. Дозвольте, я ковтну.

Що треба сопрано? Давайте без ілюзій! Сопрано треба корепетитора. Пристойного піаніста. А ще краще диригента. Режисер теж піде. Навіть технічний директор для неї важливіший, ніж контрабас. Мені здається, у неї було щось із нашим технічним директором. А цей чоловік — чистісінький бюрократ. Зовсім немuzикальний тип функціонера. Товстий хтивий старий козел. До того ж голубий. А може, у неї й не було з ним нічого. Чесно кажучи, я не знаю. Та мене це й не обходить. А з іншого боку мені було б шкода. Бо з жінкою, яка спить з нашим технічним директором, я не міг би піти в ліжко. І стоїть питання, чи ми взагалі коли-небудь до цього прийдемо, бо ж вона мене ще зовсім не знає. Не думаю, щоб вона мене помітила. З музичного боку, напевне ні, та й як! Хіба, може, в ідальні. Виглядаю я не так погано, як граю. Але вона рідко буває в ідальні. Її часто запрсшують. Старші співаки. Гастрольні зірки. До дорогих рибних ресторанів. Одного разу я був свідком. Морський язик коштує там п'ятдесят дві марки. Мені це видається бридким. Мені бридко, коли молодесенька дівчина сидить із п'ятдесятирічним тенором — цей тип за два вечори отримує тридцять шість тисяч! А ви знаєте, скільки заробляю я? Я заробляю одну вісімсот чистими. Якщо ми робимо записи або я граю ще десь в іншому місці, тоді трохи більше. А взагалі я отримую одну вісімсот. Таку зарплату має зараз службовець найнижчої категорії чи студент на підробіток. А яка в них освіта? Ніякої освіти. Я чотири роки провчився в музичному вузі; у професора Краучника я вивчав композицію, а в професора Рідерера — вчення про гармонію; ранками я мав три години репетицій, а ввечорами чотири години концертів, а коли був вільним, то мусив чергувати, до дванадцятої спати ніколи не лягав, а в проміжках повинен був ще займатися з інструментом, і, бачить Бог, що якби я не був такий обдарований, якби не схоплював усе на льоту, мені доводилося б щодня працювати по чотирнадцять годин!

Але я міг би піти до рибного ресторану, якби захотів! І я дав би п'ятдесят дві марки за морський язик, якби було треба. І оком не змигнув би, ви мене погано знаєте! Але мені бридко! Крім того, всі ці пани без винятку одружені.

Будь ласка, якби вона прийшла до мене — але ж вона мене не знає — і запропонувала б мені: «Милий, давай підемо обідати в рибний ресторан!», — тоді я відповів би: «Звичайно, серденько, чому ні; замовимо морський язик, навіть якщо він коштує вісімдесят марок, мені байдуже». Бо я ж кавалер жінки, яку кохаю, з голови до ніг. Але гидко, коли ця жінка ходить кудись з іншими чоловіками. Я відчуваю до цього велику огиду! Жінка, яку я кохаю! Не ходитиме з іншими панами до рибного ресторану! Вечір за вечором!.. Хоча вона мене не знає, але... але для неї це єдине вибачення! Коли вона мене знатиме... коли вона зі мною познайомиться... це неймовірно, але... коли ми знатимемо одне одного, тоді — вона у мене побачить, це я вже зараз вам обіцяю, бо... бо...

Раптом він починає верещати.

... я не дозволю, щоб моя дружина, тільки тому, що вона сопрано, і співатиме одного дня Дорабеллу, Аїду чи Баттерфляй, а я простий контрабасист! — щоб вона... тільки тому... ходила до рибних ресторанів... цього я не дозволю... перепрошую... Вибачте... мені треба трохи... заспокоїтися... здається... заспокоїтися... — Ви думаете, що... хоч одна жінка... взагалі на мене подивиться?..

Він пішов до програвача, щось поставив.

... Арія Дорабелли... з другої дії... «Cosi fan tutte»...

Коли починає звучати музика, він починає тихо схлипувати.

Ви знаєте, коли слухаєш її спів, не ймеш віри в те, що це вона. Хоча досі вона отримує менші партії — друга квіткарка в «Парсифалі», придворна співачка в «Аїді», Бейз у «Баттерфляй» і таке інше,— але коли вона співає і коли я чую, як вона співає, скажу вам чесно, у мене розривається серце, інакше я сказати не можу. І така дівчинка йде з якоюсь прибудною гастрольною зіркою до рибного ресторану! Їсти плоди моря чи буйабес! У той час як чоловік, що її кохає, стоїть у звукоізольованому приміщенні і тільки про неї й думає, ні з чим іншим, як із цим безформним інструментом в руках, на якому він не може заграти жодного, жодного звука, який вона співає!..

Знаєте, що мені треба? Мені треба завжди ту жінку, яку я не можу здобути. І якщо я не здобуду її, іншої сам по собі розумний, а жінка може бути надзвичайно дурною, оце і є жахливе в музиці.

А ще саме там є еротика. Сфера, якої жодна людина уникнути не може. Я хочу ось що сказати: коли вона співає, Сара, це мене такою мірою збуджує, майже сексуально — прошу, зрозумійте мене правильно. А часом я прокидаюся вночі — від власного крику. Я кричу, бо у ві сні чую, як вона співає, о Господи! Добре, що у мене акустичні плити. Піт летить з мене рікою, потім я знову засинаю — і знову прокидаюся, бо знову починаю кричати. І так цілу ніч: вона співає, я кричу, засинаю, вона співає, я кричу, засинаю і так далі... Це все сексуальність.

А часом — оскільки ми вже зачепили цю тему — вона являється мені і вдень. Звичайно, лише в уяві. Мені... ви тільки не смійтеся... мені здається тоді, ніби вона стоїть переді мною, зовсім близько, як оце контрабас зараз. І я не можу стриматися, я обнімаю її... ось так... іншою рукою теж, ось так... неначе смичком... по її заду... або інакше, так, як контрабас, і ліву руку на її груди, у третьому положенні на струні-соль... соло... зараз важкувато уявити — а правою рукою смичком іззовні, так, внизу, а тоді так і так і так...

Він їздить несамовитими ривками по контрабасу, потім залишає його, сідає зовсім знесилений в своє крісло, наливає пиво.

Я ремісник. В душі я ремісник. Я не музикант. Я, напевно, не музикальніший за неї. Я музику люблю. Я чую, якщо струна неправильно на-

строєна, і півтон він тона я можу відрізнити. Але я не можу заграти музикальну фразу. Я не можу гарно заграти жодного звука... — вона відкриває рот, і все, що звідти виходить, прекрасно. І навіть якщо вона тисячу помилок зробить, це прекрасно! І це не залежить він інструмента. Невже ви думаєте, що Франц Шуберт починав би свою Восьму симфонію інструментом, на якому неможливо гарно грати? Що ви собі думаєте про Шуберта! — Але я так не можу.

Технічно я вам заграю все, що завгодно. Я отримав першокласну освіту. Технічно, якщо захочу, я заграю кожну сюїту Боттесіні, це Паганіні контрабаса, і знайдеться небагато таких, хто зміг би мене повторити. Технічно, якби я добряче попрацював, але я не працюю, бо не бачу потреби, мені вистачає змісту, тому що, якби його не бракувало всередині, розумієте, всередині, саме в музиці,— а я можу про це судити, бо поки що не дуже бракує, поки що вистачає,— і тут я відрізняюся від інших, позитивно,— я контролюю себе, я ще знаю, дякувати Богу, хто я є і хто я не є, і якщо я у тридцять п'ять років засів на все життя оркестрантом державного оркестру, то я не такий дурний, аби думати, як дехто, що я геній! Такий собі посадовий геній! Невизнаний, до смерті посаджений на службу геній, що грає в державному оркестрі на контрабасі...

Я міг би навчитися гри на скрипці, якщо вже на те пішло, або композиції чи диригування. Але для цього мені чогось не вистачає. А вистачає саме настільки, щоб шкрябати на інструменті, якого я терпіти не можу, бо інші не помітили, який я бездарний, Для чого я це роблю?

Він починає раптом кричати.

А чом би й ні? Чому мені має житися краще, ніж вам? Так, вам! Ви, бухгалтер! Експедитор! Фотолаборантка! Ви, дипломований юрист!..

Схвильований, він іде до вікна, відчиняє його. До кімнати вривається вуличний гамір.

... Чи, може, ви, як і я, належите до привілейованого класу тих, хто ще й своїми руками може працювати? Мені не треба.

Одного разу я хотів спробувати на репетиції до «Аріадни». Вона співала луну, це недовго, всього кілька тактів, і режисер тільки один раз послав її наперед до рамп. Звідти вона могла б мене побачити, якби подивилася, якби не помітив ГМД... Я подумав, може, мені щось таке зробити, щоб звернути її увагу... перекинути контрабас, чи зачепити смичком віолончель попереду, чи просто відверто фальшиво заграти — в «Аріадні» це, можливо, почули б, там нас тільки двоє басів...

Але потім я це облишив. Говорити завше легше, ніж робити. Та й ви не знаєте нашого ГМД, він сприймає кожну фальшиву ноту як особисту образу. І мені самому було б це надто вже по-дитячому, започатковувати мої стосунки з нею фальшивою грою... та й знаєте, коли граєш в оркестрі, разом з колегами, а тоді раптом навмисне рубонутися не туди... — ні, я так не можу. Виходить, що я все ж занадто чесний музикант, і я подумав, якщо ти маєш грати фальшиво, щоб вона тебе помітила, то краще вже нехай вона тебе зовсім не помічає. Бачите, такий ось я є.

Тоді я спробував грати надзвичайно гарно, наскільки це можливо на моєму інструменті. І я подумав собі: якщо я своєю гарною грою впаду їй в око і якщо вона гляне сюди, гляне заради мене — тоді вона повинна стати для мене жінкою на все життя, навіки моєю Сарочкою. Якщо ж вона не подивиться — тоді всьому кінець. Так-так, ось такими забобонними стають, коли йдеться про кохання. Вона тоді так і не подивилася. Тільки-но я почав гарно грати, як вона, відповідно сценарію, встала й подалася знову назад. А на мене тоді взагалі ніхто не звернув уваги. Ні ГМД, ні Гаффінгер поряд за першим контрабасом; навіть він не помітив, як невимовно гарно я грав...

Ви часто ходите в оперу? Уявіть собі, ви йдете в оперу, нехай навіть сьогодні ввечері, фестивална прем'єра «Рейнгольда». Понад дві тисячі людей у вечірніх сукнях та темних костюмах. Пахне свіжовимитими жіночими спинами, парфумами та дезодорантами. Виблискує шовк на смокінгах, виблиску-

ють потилиці, сяють діаманти. В першому ряду — прем'єр-міністр з сім'єю, члени кабінету, міжнародні знаменитості. В директорській ложі — директор театру зі своєю дружиною й зі своєю коханкою, й зі своєю сім'єю та почесними гостями. В ложі ГМД — ГМД зі своєю дружиною та почесними гостями. Все чекає на Карло Марію Жуліні, зірку вечора. Двері тихенько зачиняються, люстра піднімається, гаснуть вогні, все пахне й чекає. З'являється Жуліні. Він вклоняється. Його свіжовимите волосся розлітається. Тоді він повертається до оркестру, останнє прокашлювання, тиша. Він піднімає руки, очима шукає контакту з першою скрипкою, кивок, ще один погляд, найостанніше прокашлювання...

І тоді, в цю піднесену мить, коли опера стає всесвітом, а ця мить — початком народження всесвіту, туди, де все завмерло в нетерплячому очікуванні, затамувавши подих, за опущеною завісою стоять, як на голках, три дочки Рейну — туди, з останнього ряду оркестру, звідтіля, де стоять контрабаси, крик серця, що кохає...

Кричить.

САРО!!!!

Враження колосальне! Наступного дня в газеті пишуть, що я вилітаю з державного оркестру, я йду до неї з букетом квітів, вона відчиняє двері, бачить мене вперше, я стою перед нею, як герой, і кажу: «Я той, хто вас скомпрометував, бо я вас кохаю», — ми падаємо одне одному в обійми, злиття, блаженство, найвище щастя, світ десь далеко внизу під нами, амінь.

Я, звичайно, намагався вибити Сару з голови. Напевне, як людина вона не дуже; характер нікчемний; духовно недорозвинена; словом, зовсім не підходить такому чоловікові, як я...

Але потім на кожній репетиції я чув її голос, цей голос, цей божественний орган. Ви знаєте, гарний голос вже Може, ви один із тих, хто там надворі щодня вісім годин доряду трощить пневматичним молотом бетонні плити. Чи один з тих, хто постійно тарабанить контейнером по сміттєвозу, щоб повилітало сміття, протягом восьми годин. Це відповідає вашим талантам? Чи образило б вас, що хтось інший краще витрушує сміттєзбирач, ніж ви? Чи ви теж так сповнені ідеалізму та самовіддачі своїй роботі, як і я? Я натискую на чотири струни пальцями лівої руки, аж доки на них виступить кров; і я вожду смичком із кінського волосся доти, аж доки мені відніме праву руку; так я виробляю шум, якого потребують, шум. Єдине, що відрізняє мене від вас, є те, що я свою роботу виконую по можливості у фраківі...

Зачиняє вікно.

... А фрак, їх нам видають. Тільки про сорочку я маю подбати сам. Зараз мені треба перевдягнутися.

Пробачте мені. Я розхвилювався. Я не хотів хвилюватися. Не хотів вас образити. Кожен перебуває на своєму місці і робить усе, що в його силах. і не нам відповідати на те, як він туди потрапив, чому він там залишається і чи...

Часом я собі таке можу науявляти, вибачте. Ось перед цим, коли замість контрабаса я уявляв Сару, її, жінку моєї мрії, порівняв з контрабасом. Її, ангела, який музикально значно мене перевершує, ширяє наді мною... уявляв як цей брудний ящик контрабаса, якого я обмацую своїми брудними мозолистими руками і збуджую брудним вошивим смичком... Тьху, чорт, і прийде ж таке в голову, це буває часом, коли я думаю, неначе хвиля якась, інстинктивно, невідчепно. Він природи я людина не хтива. Я досить стриманий від природи. Тільки коли подумаю, стаю хтивим. Коли починаю думати, моя фантазія, наче крилатий кінь, підхоплює мене й несе в безодню.

«Мислення, — каже один мій товариш — він двадцять два роки вивчає філософію і зараз захищається, — мислення — річ надто складна для того, щоб кожен міг дилетантствувати». Він — мій товариш — теж не сяде грати якусь там сонату. Бо він не вміє цього робити. Зате кожен з нас думає, що він уміє мислити, і починає собі мислити непогамовно, це найбільша помил-

ка в наш час, каже мій товариш, тому й відбуваються ці катастрофи, від яких ми ще загинемо, всі разом. І я скажу вам: він має рацію. Більше мені нічого сказати. Зараз я мушу перевдягнутися.

Він віддаляється, бере свій одяг, одягаючись, говорить.

Я — вибачте, що я так голосно балакаю, але коли я вип'ю пива, я завжди голосно балакаю, — я працівник державного оркестру, так би мовити, посадова особа, а тому не підлягаю звільненню. У мене постійна кількість робочих годин і п'ять тижнів відпустки. Страхівка на випадок хвороби. Через кожні два роки автоматичне підвищення зарплатні, згодом пенсія, я повністю застрахований.

Ви знаєте — це мене часом так лякає, я... я... я не наважуюся часом вийти з дому, такий я впевнений. У вільний час — у мене багато вільного часу, — я залишаюся сидіти дома, зі страху, як оце зараз, як би вам пояснити? Це такий пригнічений стан, такий кошмар, у мене невимовний жах перед цією безпекою, це клаустрофобія, психоз штатної служби — саме служби з контрабасом. Бо вільних басів немає. Та й звідки їм узятися? Бас завжди забезпечений роботою на все життя. Сам наш ГМД не має такої гарантії. У нього угода на п'ять років. І, якщо її не продовжать, він вилетить. Принаймні теоретично. Або директор театру. Директор всемогутній — але він може полетіти. Наш директор, наприклад, якщо він поставить оперу Генце, він полетить. Не негайно, але безумовно, я більш ніж певний. Бо Генце комуніст, і державний оркестр не виконає жодного його опусу. А це вже політика.

Зате мене ніколи не звільнять. Я можу грати й робити, що завгодно, і я не вилечу. Добре, ви можете сказати, що я все ж ризикую; так було завжди: оркестрант завжди був штатною одиницею; тепер він державний службовець, колись, двісті років тому — придворний музикант. Але тоді принаймні міг померти князь, і тоді могло статися, що оркестр розпадається, теоретично. А зараз це ж зовсім неможливо. Виключено. Нехай там що станеться. Навіть під час війни, — я чув від старших колег, — падали бомби, все зруйноване, місто лежало в руїнах, оперний театр горів яскравим полум'ям — але в підвалі сидів державний оркестр, репетиція завтра вранці о дев'ятій. Хоч ти що хочеш роби. Так, звичайно, я можу піти сам. Чому ні. Я можу сказати: ось вам заява на звільнення. Це було б незвично. Так мало хто робить. Але я міг би, це дозволяється. Тоді я був би вільний... Так, а що далі?! Що я робив би потім? Стояв би на вулиці...

Я у відчаї. Зубожіння неминуче. Так чи інакше...

Перерва. Він заспокоюється. Наступне пошепки.

... Хіба що я ще сьогодні увечері провалю виставу й крикну: «САРА!» Це був би геройський вчинок. Перед прем'єр-міністром. Йти на славу, а собі на звільнення. Такого ще ніколи не було. Крик контрабаса. Може, почнеться паніка. Або мене вб'є охоронець прем'єр-міністра. Помилково. Зірветься. Або він помилково вистрілить у запрошеного диригента. У всякому разі, щось сталося б. Мое життя тоді рішуче змінилося б. Це був би перелом у моїй біографії. І навіть якщо я завдяки цьому не здобуду Сару, вона ніколи не зможе мене забути. Я буду постійним анекдотом її життя. Це було б вартим крику. А я вилетів би... вилетів би... як директор.

Він сідає, робить ще один чималий ковток пива.

Може, я й справді це зроблю. Піду зараз туди, так як є, стану і закричу. Любі панове!.. — І ще одна можливість — камерна музика. Бути слухняним, бути старанним, працювати над собою, багато терпіння, перший басист маленького оркестру, маленьке товариство камерної музики, октет, платівка, бути покладистим, гнучким, зробити маленьке ім'я, скромненько так, і визрівати для «Форелевого квінтету».

Коли Шуберт був такого віку, як я, то він три роки вже був мертвий. Мені пора йти. Початок о пів на восьму. Я поставлю вам ще одну платівку. Шу-

берт, Квінтет для фортепіано, скрипки, альту, віолончелі й контрабаса ля-мажор, написаний у 1819-у, у віці двадцяти двох років, твір на замовлення одного директора рудника із Штирії...

Ставить платівку.

... А я піду. Піду в театр і закричу. Якщо наважуся. Завтра ви можете дізнатися з газети.

До побачення!

Його кроки віддаляються. Він виходить з кімнати, двері зачиняються на замок. У цей час починається музика: Шуберт, «Форелевий квінтет», I частина.

Кілька слів про «Контрабас»

Я народився 1949 року в Амбаху на Штарнберзькому озері і граю не на контрабасі, а на фортепіано. «Контрабас» я написав влітку 1980 року. В ньому йдеться — поряд з безліччю інших речей — про буття одного чоловіка в його маленькій кімнаті.

ПАТРИК ЗЮСКІНД

«Контрабас» — це першокласний гротеск про одного третьокласного контрабасиста, про його мрії, переживання, забаванки...

«ЗОННТАГС ЦАЙТУНГ»

Чого не створив жоден композитор, те написав письменник, а саме — повнометражний твір про одного контрабасиста.

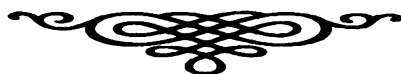
ДІТЕР ШНАБЕЛЬ

Кілька років тому мені пощастило потрапити до одного з німецьких театрів, де саме йшла п'єса П. Зюскінда «Контрабас», — ім'я автора вже тоді часто можна було почути серед інтелектуального студентства, оскільки всі ділилися враженнями про його роман «Запах», який блискучо став інтернаціональним бестселером. Але п'єса, виявляється, була написана раніше й теж не сходила з підмостків німецькомовних країн.

Спостерігаючи за розвитком п'єси, я намагалася зрозуміти, в чому ж її таємниця, причина шаленого успіху. Проте нічого особливого начебто й не відбувалося. У маленькій звукоізольованій кімнаті сидить якийсь контрабасист і розповідає про себе, про своє життя та інструмент... Таємниця п'єси не в динаміці сюжету, а в надглибокому проникненні в душу «маленької людини».

Незабаром п'єсу поставили вже в Лондоні і Нью-Йорку, але в жодній з країн Східної Європи не лише не йде, а й не перекладена. От у мене й виникло бажання перекласти твір українською, сподіваючись, що у нас знайдеться талановитий режисер, який зможе урізноманітнити репертуар наших театрів цим чудовим шедевром. Із «Контрабасом» почалося моє захоплення всією творчістю Патріка Зюскінда. Я вже переклала його роман «Запах. Історія одного вбивці» (надруковано у «Всесвіті» № 11 — 12, 1996) та поетичну казку з дитинства «Історія про пана Зоммера» (надруковано у «Всесвіті» №1, 1995). Тепер черга за повістю «Голуб» (1987).

ІРИНА ФРІДРІХ

ЕУГЕН РОТ

Еуген Рот народився 1895 р. в Мюнхені. Там-таки вивчав германістику й історію мистецтва і 1922 р. отримав учений ступінь доктора наук. Після численних подорожей по Європі й Африці працював від 1927 р. редактором мюнхенських «Останніх вістей». Від 1933 р., коли націонал-соціалісти без попередження звільнили його з роботи, жив і працював у Мюнхені як вільний письменник, де й помер 1976 року.

Творчий доробок Рота, лауреата численних премій, становлять оповідання, лірика, книжки для дітей, автобіографічно-анекдотична мала проза та славетні куплети, де мудрість і життєвий досвід цього веселого скептика знайшли своє неповторне вираження.

Рання лірика Еугена Рота змістовно й формально несла на собі сильний відбиток експресіонізму. Він був членом-засновником літературного товариства «Аргонавти», до якого серед інших належали Ганс Каросса й Георг Бриттінг. Згодом Еуген Рот дедалі яскравіше розвивався як сатиричний гуморист.

«Його духовні предки — Шопенгауер та Буш. У його віртуозній невимушеності знай проблискує Гейне. Оця суміш терпко-приватної громадянськості, захисного песимізму, щонайлегшої руки куплетиста й житейського гумору є особливістю Еугена Рота», — так славить літературний критик Йоахім Кайзер цього гумориста, поета й прозаїка, який сьогодні належить до найчастіш цитованих німецьких письменників і чії книжки сягають мільйонних тиражів.

СВЯТО ОСЕНІ

З німецької переклав
Олександр МОКРОВОЛЬСЬКИЙ

Є райські в Мюнхені куточки,
Найкращі ж — луки та лужочки.
Узимку, влітку, навесні
Там бродять тільки нависні;
Ну що робити там у маю?
Той простір — тільки для трамваю.
Та восени тут знайде Мюнхен
Відраду для душі, для духу.
«Анумо!» — з гаслом цим шорік
Розпочинати Мюнхен звик
Те свято, що сини та дочки
Мюнхенські просто звать: «Лужочки».

На простір заміських рівнин.
Ніхто не ходить сам-один.
Бо ж як у гаморі міському
Не маеш доброго пристрому,
То бродиш, мов побитий пес,
Поміж чужих тобі чудес;
Сердитий на недолю песю,
Ковтнеш того-сього й уп'єшся;
Надвечір буркнув: «Ну й бриднля!» —
Й потяг додому навманя.

А й ще ж набридливі причепи
Так і шукають недотепи,
У тлумі пхаються до кас,
Щоб пропустити саме вас,
Бо ось сьгнув він до кишени,
Та ба — ні шеляга у жмені!
І хитро зирить: платиш чим?

Чи ж світиш гаманом товстим?
Тоді до тебе він зуміє
Підсипатись лукавим змієм —
Зна: слово грубе та тверде
Порозуміння не веде!

На святі ж перше що? Охота
Поживне вкинути до рота.
Та дурень, хто гаса, шука
Найкращого там рундука!

І все ж — на святі що найкраще?
Що смаковите ще й гаряче!
Тут смажиться тобі ковбаска,
Там налива шинкарка хвацька,
А далі, там, де тнуть музики,
Веселий гурт зібравсь великий.
А третім пунктом що значиться?
Ковбаску умочи в гірчицю!
Хто закропився, той швиденько
Шмат настромляє на виделку,
А хто приклавсь до поросяти,
Як пальці — всі! — не облизати?
Ростуть бажання все сміліш:
Курча набачив — так і з'їж!
Воно ж як «кльоне» по кишени!
Ну що за кури навіжені?..
А що ж там, що наприкінці?
Закуска у пивній ріці,
Де верешить музична бляха
Крізь товщу диму й пива паху,
Де пивом натовп набуха,
А ще ж бажання набіга

Перекладено за виданням: Das grosse Eugen Roth Buch. Carl Hanser Verlag, München, 1986.

© Олександр Мокровольський, 1996, переклад.

Налитись пінним, ще ж неповні,
Хоч вже блаженні й красномовні.
Між столиками тутки й тамки
Меткі офіціантки,
Де перекикують говірку,
Ще й ще напою просять мірку;
Дванадцять кухлів до грудей
І — втихомирювать гостей!

Хто злічить імена й народи?
Із Аугсбурга й Ізенгау,
Із Фрайзінга і з Галлертау,
І шваби, й гессенці, й саксонці,
Тюрингці, пруссаки, франконці,
І всякі луків цих прочани,
Мільйонів кухлів осушани.

Та є ж не лиш до пива спрага,
Тому шукає люд розвагу
Й штурмує дивні халабуди,
Де леволуди й ботокуди,
І потрапля у ліс плакатів
Чудних, предивних, пелехатих,
Що зображають, як живе,
Казкове царство лугове.
Ось пара близнюків сіамських
Зрослась — чи, мо', саксонських,
наських?

Ось напівжінка-піврибина
(Жаль: дами тільки половина!)
Іде на жіночку-пантеру —
Узамбу-Вамбу із Нігеру,
В якій геть плямистий смух
І аж пащить пустелі дух;
Змій-чоловік простягсь гротеском
Під гільйотини хижим лезком...
Гадав митець: страшне й химерне
Люд до шатра кутчій приверне.
Так, в кожнім пробудивсь роззява:
Що ж за запоною? Цікаво!
Й премося, стриму нам нема
(Що пошкодуємо — дарма!),
Нам лячно — ми тому й охочі...
Упхались. Витріщаєм очі.
Стоїть там тих прояв ватага,
Й якийсь в циліндрі чолов'яга
В юрбу, де яблуку не впасти,
Горла, мов нам бажа напасті:
«За декілька всього монет
Покажем чуда вам момент!
Тут ключ до будь-якої раси!
До каси! Гей усі до каси!
Тут мумій феномен жде вас!
Годинник вибиває час!
Покажем магій сто облич!
За пфеніг! Для дорослих лиш!»
Аж потом сплів горлань-витія:
«За пфеніг! Починаєм дію!»

Та в кожнім здібності стратегії
До свіжих сил шукають стежі.
Від марйонеток, та від бліх,

Та від фігурок воскових,
Від диких Тата Шіхтля чарів,
Перехрестившись, всяк ушкварив.
Геть, геть — до бадьоріших зон,
Де кличе всіх атракціон!
Ось ти уже в височині
Й глядиш униз на ті вогні,
Де все блищить, гримить, кипить,
Та раптом вниз тебе умить
Шпурнуло чортове те коло,
Аж під грудьми враз похололо.
Як любо жіночки пишуть!
А під шумок мужніша стать
Ручиськам дозволя розвідки,
Чи ніжна плоть у їх сусідки.

Як швидко здружують ці кола!
Вже й ніжність перший стрим зборола,
Вже стільки талій мають захист —
Лап оборонця чулий затиск.
Всі люблять день оцей преславний —
Праздничай мюнхенців прадавній,
Де за ошатними столами
Зника різниця, що між нами
Вчиняють, часом нам на лихо,
Фах, гроші, знатність превелика.
З професором сидить тут муляр,
Й нікому тіснота не муля.
Хто тут багач, а хто бідняк —
Душею й тілом всяк розм'як.
Нема високих тут і низьких —
Все по-братерськи й по-сестринськи.
Тут друзі всі й товариші.
Вперед! І знайдеш до душі.
Грімких мелодій урагани,
І флейти, й сурми, й барабани,
І заклик сцен, й виття сирен —
Увесь цей гамірний рефрен
І знову, й знов бере юрбу
І кида в луків боротьбу.
І пурпур, і перлинні зблиски,
І смачно всмажені сосиски;
Провозять гордо огирі
З снопами воза, а вгорі
Кричить беззь: «Всі ви тут?» І всяк
Видихує могутне: «Так!»
І все хвилюється, клекоче...
І коливається, й гримкоче...
Рік довгий, а «лужочки» — куші.
Удармо ж по нудзі й докуці!
І молодь, і старе луб'я
Гука: «Лиш тут людина я!»
Хто в Мюнхені родивсь, тому
Вже м'якший цим життя хомут,
Бо ж споконвіку відзначали
Тут ярмарки та карнавали,
Міцним крокроплюючи варивом.
Тому-то й іде всяк в Баварію!
Отож як бідний чужаниця
Дух Мюнхена пізнає примчиться,
Йому ж я зразу, без відстрочки,
Ті наші покажу лужочки!

У ДОЩ

ОПОВІДАННЯ

З німецької переклав Олекса ЛОГВИНЕНКО

Певна річ, як адвокат, що має дотримувати суворих приписів юриспруденції, я в жодному разі не повинен був братися за цю справу. Відтоді вже збігло цілих десять років. На поверхню нічого не впливло, все, якщо можна сказати, минулось добре. Але ж могло повернутися й інакше. Хоч я, власне, не можу закинути собі нічого. Я розкрив загадковий злочин, навіть коли земне правосуддя вже й не в змозі за нього покарати. І все ж таки, вислухавши ту молоду жінку — її звали Доріс Мортон, а вимова в неї була американська,— я мав би (на превеликий жаль) вирядити її за двері. Але я цього не зробив. Я ще й сьогодні розглядаю завдання, яке тоді дала мені та жінка, не як офіційну справу, а як особисту ініціативу, задоволення власної цікавості. Навіть якби не отой досить солідний гонорар і щедрий аванс, що його пані Мортон сплатила відразу, я б не зміг відмовитись од цього доручення. Переді мною раптом постав такий клубок загадкових обставин, що мало статися щось просто-таки неймовірне, аби притлумити мою цікавість. Мушу сказати правду: гонорар мені трапився тоді також дуже до речі. Я був молодий адвокат, і свої по-справжньому вигідні справи міг перелічити на пальцях, а витрати на утримання невеличкого бюро (оренда приміщення, платня секретарці, яка й так працювала тільки до півдня — на цілий день роботи їй не було) нерідко поглинали всі мої заробітки. Як я жив? «Я жив...» — як каже Родольфо в «Богемі».

Вже багато днів ішов дощ. Будинок, де містилося моє бюро (то було колись, нині справи в мене йдуть краще), стояв не в найліпшому кварталі, й це також завдавало клопоту. Та що завдавало клопоту найдужче, то це ота стеля, з якої починало текти, щойно вітер повертав із заходу й пускався дощ. Через те моя секретарка на півплатні й того разу, як завжди в таких випадках, поставила в коридорі, на тому місці, де крапало, відро. Крапання води діяло мені на нерви, і секретарка кинула у відро чималу губку, щоб було не так чути.

Це щодо мого бюро. Відро в коридорі на моїх клієнтів доброго враження, звісно, не справляло. А на пані Мортон доброго враження не справило ще й те, що на її дзвінок я відчинив сам. (Я просто мусив відчинити сам: було вже пополудні, і моя секретарка на півплатні пішла додому.) Але пані Мортон тільки привітно всміхнулась: мовляв, вона знає, що бюро в мене не бозна-яке, та ліпшому своєї справи вона й не доручила б.

— Дуже люблю,— кинув я.

— Що ви сказали? — перепитала пані Мортон.

— Нічого,— буркнув я.

Пані Мортон залишила свою мокру парасольку в спеціальній підставці (принаймні підставка для парасолок у моєму бюро була), скинула хустку й стріпнула довгі руді коси. Я запросив її до кабінету. Пані Мортон прийшла, до речі, без будь-якого попередження.

Та історія — цебто справа, що її пані Мортон вирішила доручити мені,— почалася, як сказала гостя, приблизно в той самий час, коли вона народилася, тобто 1935 року (пані Мортон прийшла до мене 1970-го). Її дівоче прізви-

Перекладено за вид.: Herbert Rosendorfer. Die Frau seines Lebens und andere Geschichten, deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1988.

© 1985 Nymphenburger Verlagshandlung GmbH, München. ISBN 3-485-00498-7.

© О. Логвиненко, 1996, переклад.

ще,— провадила далі жінка,— Кругер, бо її тато був німець; власне, прізвище колись вимовлялося Крюгер, та згодом, коли батько покинув батьківщину, він своє прізвище американізував. Але для історії це, власне, не має значення, куди важливіше, розповідала пані Мортон, те, що батькова мати, себто її бабуся з батькового боку,— пані Мортон її не знала, адже бабуся лишилася в Європі, до того ж уже давно померла,— була вроджена Келлерман.

— Гм,— мовив я й почав малювати на аркуші паперу родовідне дерево. Вирішив, що ця історія завершиться питанням спадщини.

Зрештою, так воно й сталося, хіба що природа того питання виявилась досить делікатною.

Бабуся Крюгер, уроджена Келлерман, звісно, як і кожна людина, мала батька, прізвище якого було також Келлерман, це ж логічно, розповідала пані Мортон, а той мав сестру...

— Це ваша пратітка,— сказав я і додав до родовідного дерева ту вже давно, либонь, покійну жінку.

— Так, пратітка. А вона вийшла за такого собі пана Нібравця, й тепер ми майже підійшли до суті справи.

— Ти бач,— мовив я.

— Атож. А вам нічого не говорить прізвище Нібравець?

— Щиро кажучи, ні.

— Старий Нібравець, за якого вийшла заміж пратітка, був серед переможців в одній з європейських війн — чи то з Наполеоном, чи то з Бісмарком, чи то ще з кимось таким, я на цьому погано розуміюсь. (Згодом я з'ясував: ішлося, очевидно, про війну 1870 — 71 рр.) Він був мультимільйонер, а його єдиний син — узагалі єдина дитина в родині Нібравців, пан Роберт Нібравець — виявився ще спритнішим, ніж його батько, й заробив ще більше грошей — чи, може, заробляє й досі, бо він ще живий. Тобто саме в цьому й уся заковика: чи справді він іще живий? Бачити його я не бачила, тільки чула, як він грає на органі.

— Хвилиночку,— озвався я, — давайте все до ладу...

— Атож, — кивнула головою пані Мортон,— грає на органі. Мій батько знав про молодого Нібравця, свого діда по материній лінії, який тим часом уже давно, звісно, мав стати старим дідом, тільки те, що той грав на органі. Якщо не брати до уваги того, звичайно, що старий Нібравець неймовірно багатий і не має дітей.

— Угу,— озвався я й підвів рису під родовідним деревом. — І позаяк інших родичів немає, ви припускаєте, що ви — його спадкоємиця?

— В тому разі, якщо він уже помер,— відповіла пані Мортон. — Але ж я чула, як він грає на органі.

— А бачити не бачили?

— Ні,— сказала жінка. — Та це, зрештою, нічого й не допомогло б. Адже я не знаю, який він зовні.

— Ваша родина ніколи не мала зв'язків із, якщо можна так висловитись, лінією Нібравців?

— Не мала. Знаєте, в мене виникла підозра, що тут щось не те. Я поїхала до невеличкого містечка на озері Шлір, де стоїть вілла чи, скоріше, навіть замок Нібравців, і хоч показувала слугі, чи порт'є, чи хто він там є,— принаймні той чоловік припадає на ногу,— і свій паспорт, і всілякі посвідки про народження та шлюб, до двоюрідного діда мене не пустили. Після того я, звісно, обійшла крадькома будинок і ось тоді почула, як грає орган.

— І що ж ви хочете доручити мені? — запитав я.

— Розкопати, чи є тут щось не те.

— Це дуже важко.

І тоді пані Мортон поклатла переді мною чек — гонорар наперед. Коли за кілька днів зазначена в чековій сумі надійшла на мій рахунок,— адвокати ж бо люди обережні,— я взявся до роботи.

Спершу справа посувалася досить легко, і я провадив розслідування, не встаючи з-за письмового столу.

Як я довідався в адресному бюро, в тому невеличкому містечку на озері Шлір справді жив такий собі пан Роберт Нібравець, фабрикант, 1892 року на-

родження, був одружений з Амалією Нібравець, яка кілька років тому померла. Але ось що мене збентежило: до Німеччини подружжя Нібравців переїхало із Швейцарії, а точніше сказати, з Аскони, в 1943 році.

Або це помилка в паперах і там має стояти 1934 рік, подумав я, або тим Нібравцям бракує клепки в голові: щоб 1943 року та переїздити зі Швейцарії до Німеччини!..

Я поїхав до того глухого закутка — він звався Глезен — на озері Шлір, сфотографував будинок — більше так, знічев'я, — знайшов на кладовищі могилу пані Амалії Нібравець (тоді ще, звісна річ, не знаючи, хто в ній лежить насправді), сфотографував і могилу, спробував, хоч і намарно, розпитатися серед людей у селі (всі вони знали тільки те, що у «віллі» нагорі живе саме старий Нібравець і час від часу грає на органі), а тоді повернувся до Мюнхена. Зателефонувавши пані Мортон у готель, — вона залишила мені адресу, — я запросив її до себе в бюро, передав їй знімки про те, що дізнався.

— Ні, ні, — промовила вона, — так воно, мабуть, і є — у сорок третьому році, не в тридцять четвертому. Я ж вам казала, ця історія починається приблизно того самого року, коли я народилась. Як я знаю, Нібравці десь до тридцять п'ятого року перебралися до Швейцарії — через Гітлера і взагалі, ви ж бо розумієте.

— У тридцять п'ятому — до Швейцарії, а в сорок третьому — назад?

— Саме так.

— Тоді маєте рацію: тут щось не те.

— Нащо мені ці знімки? — спитала пані Мортон.

— Сам не знаю. Може, на згадку...

— Ти ба! — ущипливо кинула вона. — Ви бодай знімки зробили, щоб я бачила, що ви були там, у тому закутні. Та ще через те, що більш нічого там не вивудили.

— Це дуже важко... — пробурмотів я.

— Якби було легко, — процідила вона, — я б зробила це сама, а не просила б адвоката.

Я провів її до дверей. Так, закинути мені було що, це правда. І все ж я не став пояснювати пані Мортон різницю між адвокатом і приватним детективом. Може, вона цього навіть не зрозуміє, адже в Америці, мабуть, багато що не так...

Другого тижня справ у мене в суді не було. Я дав секретарці відпустку — тобто звільнив її, пообіцявши з наступного понеділка взяти на роботу знов. Отож вона дістала за тиждень допомогу в зв'язку з безробіттям, а мені не довелося нічого їй платити. Ми тоді робили так частенько. Сказати правду, це діло було не зовсім чисте; але, як відомо, нужда навчить хліба їсти. До дверей бюро я приколов шматок картону з повідомленням: «У зв'язку з відпусткою зачинено до ...» А там, де текло зі стелі, замість відра, я поставив великий цинковий чан: його вистачило б, — я вже знав це з досвіду, — навіть якби дощило цілий тиждень.

Дощ таки не вщухав цілий тиждень. Лило як із відра, і в середу пополудні я про всяк випадок таки заскочив на хвилинку до бюро. Але мій славетний чан був наповнений ще тільки наполовину. Пожилці з готелів, пансіонів, а також усі, хто винаймав приватні квартири над озером Шлір, невесело прогулювалися в прогумованих плащах мокрими алеями. Власники готелів постукували пальцями по барометрах і невтомно, з надією чекали від радіо повідомлень про погоду. Не допомагало ніщо. Північніше від головного альпійського гребеня висів важкий циклон із Скандинавії, й розкошували тільки гриби. Курортники починали роз'їжджатися.

У Глезені готелю нема, є лише два-три приватні пансіони та заїзд «У тирольця» з кількома кімнатами. В одній з них поселився я. Вона була недорога. У статистичних звітах про наявність гостей у містечку — ті звіти вивішували щосереді у вітрині перед приймальною бургомистра — я значився в позитивній частині: «Приїзд — 1 чол., від'їзд — 53 чол.». Я розповів про це господареві заїзду ще й жартома запитав, чи мене, бува, не нагородять якоюсь спеціальною срібною відзнакою для курортників. Але господареві було не до сміху.

На щастя, я вмію грати в «цапа», народну баварську гру в карти. Мої партнери в барі «Тирольця» — з вівторка господареві довелося там протоплювати (і це в липні!) — мінялись один за одним. Вечорами я прослуховував по радіо прогноз погоди, потім брав книжку. За тиждень перечитав цілий роман «Людина без властивостей» — півтори тисячі сторінок. А коли не читав і не грав у карти, то виходив на прогулянку. На щастя, парасолька в мене, на відміну від стелі в бюро, не протікала. Я все кружляв довкола «вілли» і прислухався до гри органа. Але побачити нічого не щастило.

У четвер пополудні небо на заході трохи проясніло, дощ пішов рідший. Кілька курортників, що лишилися (я знав уже багатьох), запевняли, нібито розгледіли на небі місце, де за хмарами мало бути сонце. Коли я незадовго до обіду знов проходив повз «віллу», то зробив одне бентежне відкриття: там стояв чоловік і лагодив огорожу. Він висмикував із землі старі стовпчики і ставив натомість нові. Я спинився й кинув:

— Собача погода.

Чоловік, — він уже досить старий і мав похмуре, перекошене злісною посмішкою обличчя, — звів на мене очі, щось невдоволено буркнув і знов узявся за роботу.

— Але дощ — не дощ, а як стовпчики струхлявіли, то їх треба міняти.

— Треба, — мовив старий.

Йому нелегко було водночас і тримати стовпчика, і самому його забивати. Кілька разів він мало не вціпив себе по руці.

— Краще було б, — сказав я, — тримати молота обома руками.

Старий підвів голову. Я згорнув парасольку, поставив її під деревом і взяв молота. Старий обхопив палю обіруч, а я почав забивати. За годину ми замінили вісім паль і знов натягли колючий дріт. Я змок до нитки й виголодався.

— Ви тут відпочиваєте? — поцікавився старий, складаючи на візок інструмент та струхлявілі стовпчики.

— Не зовсім, — відповів я.

Він узяв візка й рушив. Я пішов поруч у бік брами в мурі, що утворював навколо «вілли» внутрішнє кільце. (Зовнішнім кільцем була ота колюча огорожа.)

— Ви вже мокрий як хлющ, — промовив старий.

— Дарма, — збрехав я.

Він поставив візка й надовго про щось замислився. Потім спитав:

— Ви вже обідали?

— Ні, — відповів я.

— То ви... — протягло мовив старий, — безробітний?

У голові в мене сяйнула рятівна ідея.

— Так, — сказав я.

Старий рвучко хитнув головою в бік «вілли» і знов узяв візка. Той рух головою я сприйняв як запрошення на обід, отож перебрав візка, а старому дав свою парасольку.

На обід була картопля з макаронами. Ця страва нагадала мені повоєнні роки, невеличку кухоньку в моїх батька й матері, а відтак — далеку юність і навіть навіяла досить приємні спомини: на сковороді підсмажена картопля, перемішана з підсмаженими макаронами...

Старий варив собі сам. Ми сиділи в кухні-їдальні.

— Якщо зверху присмачити поливою «маггі», то вийде дуже смачно, — промовив він.

Кухня-їдальня була єдиною просторою кімнатою в такому собі садовому будиночку, що стояв за півсотні метрів од «вілли» і зсередини прилягав до паркового муру; власне, це був і не будиночок, а швидше щось не набагато краще за повітку для реманенту.

— А хто ото грає на органі — господар будинку? — поцікавивсь я.

— Угу, — відказав старий.

— І як же його звати? — Я намагався поводитись якомога невинніше, так мовби нічого не знаю.

— Пан Нібравець, — відповів старий.

— Він старий чи молодий?

— Такий, як я. Приблизно такий. — Старий підбрав кусником хліба рештки їжі на тарілці, тоді встав, попорпався в комоді, тицьнув мені в руку п'ять марок і сказав, що коли я матиму бажання трохи підробити, то щоб прийшов завтра о третій годині,— у парку впало дерево, його, мовляв, треба попиляти.

Пані Мортон у захваті відразу виписала мені ще один чек. Очевидно, для неї не було нічого незвичайного в тому, що адвокат забиває в землю стовпчики й розпилює дерева. Другого тижня мені, до речі, довелося робити ще чимало всіякого: посипати гравієм алею, косити газони, ґрунтувати суриком велику паркову браму. Загалом я заробив двадцять три марки й шість разів обідав картоплею з макаронами, а третього разу ще й діставав по пляшці пива.

— Молодь завжди відчуває спрагу,— сказав старий.

У мене було таке відчуття, ніби він пройнявся до мене довірою, а може, навіть прихильністю. До речі, крім старого, на «віллі» я ніколи не бачив жодної живої душі. Чув тільки, як грає орган, нерідко цілими годинами. Старий Нібравець грав, як я переконався, прекрасно. Найдужче він любив оту могутню, просто-таки навальну токкату до-мажор, яка в Шмідеровому реєстрі творів Баха стоїть під номером 564 і яку я знав із платівки, що її записав ще старий Альберт Швайцер.

Того тижня, коли я був у Глезені, моя клієнтка також не сиділа згорнувши руки. Одному моєму колезі з Аскони доручила простежити там давні сліди Нібравців. Я сказав пані Мортон, що задля цього турбувати швейцарського адвоката не було потреби, я про все подбав би й сам після того, як завершив би справи в Глезені, до того ж зробив би це, певно, задешевше, ніж той колега, ще й залюбки поїхав би до Аскони, а не тільки до того крихітного Глезена. А в Асконі, може, й дошу нема...

— Та ні,— відповіла пані Мортон,— я щойно розмовляла по телефону з асконським адвокатом. Там теж дощить. А щодо слідів Нібравця, то їх уже майже немає. Свою тамтешню віллу Нібравець невдовзі після війни продав. Можливо, у швейцарських банках ще залишилися його рахунки. Навіть напевно залишились. Але мене це не цікавить. Цікаво ось що: після того як у сорок третьому році Нібравці виїхали з Аскони, вони там ніколи вже не з'являлися, жодного разу.

— Може, їм там не сподобалося? — сказав я.

— У Швейцарії зостався тільки слуга з дружиною. Ганс і Ельза Вагнери, двоє стареньких, які служили в Нібравців ще до їхнього переїзду. У тридцять п'ятому Нібравці взяли тих двох із собою до Швейцарії.

— А в сорок третьому назад до Німеччини не взяли?

— За давніми паперами з адресного бюро, що їх мій асконський адвокат завдяки своїм блискучим зв'язкам розкопав і переглянув, навіть зробив із них копії, старі Нібравці в сорок третьому повернулися до Німеччини. А ось Ганс і Ельза Вагнери не поверталися.

— Й досі живуть там? Але ж дім продано?

— Підтвердження того, що Вагнери прибули до Швейцарії, є, а от того, що вони звідти вибули,— немає. Мертві душі в картотеці. Сталося так, що в кантональному бюро — чи як там воно зветься, одне слово, там, де таке реєструють,— слугу з дружиною залишили поза увагою. Може, про них просто забули... Принаймні в колишньому будинку Нібравців вони тепер не живуть. Тим часом там уже змінився четвертий чи п'ятий власник. Я маю виписки з поземельної книги.

— Ті Вагнери були старі?

— Як світ.

Я знову поїхав до Глезена. Пані Мортон виписала чек на таку солідну суму, що я дозволив собі лишити замість себе в бюро одного молодого колегу, справи в якого, як я знав, ішли ще гірше, ніж у мене. Бюро того колеги — його звали ШТройбайн — містилося в материній кухні. Колега був просто щасливий попрацювати два тижні в досить пристойному, тобто в моєму, бюро, хоч йому щодня доводилося виносити з коридора відро дощової води. За-

те я ще на два тижні продовжив «безробіття» своєї секретарки на півплатні. Вирішив, що за гроші, які заплатив Штройбайнові, він сам передрукує всі матеріали до справи.

Коли я йшов по свою машину, дорогою мені трапилася крамниця грам-платівок. У вітрині лежали платівки за зниженими цінами — розпродані серії, зокрема й вибрані органні твори Баха у виконанні Альберта Швайцера. Була серед них і токката до-мажор. Я купив платівку.

— Ти знов прийшов? — сказав старий. Від суботи він звертався до мене вже на «ти».

— Угу,— буркнув я.

— І досі не знайшов роботи?

— Угу. — Чи задля маскуванню, чи з розрахунку, а чи то я вже так звик до старого — сказати напевно важко — я став досить небалакучий.

— Митимеш вікна,— промовив він.

Так я вперше потрапив до «вілли».

Старий рушив попереду.

Всередині не видно було жодної душі, жодних слідів життя, але скрізь панували чистота й лад.

Стояла тиша, орган мовчав.

— Ніхто не грає? — спитав я.

— Вікна ми тут миємо, звісно, лишень тоді, як пана Нібравця немає вдома.

— А-а,— мовив я.

— Хвилиночку,— похопився старий,— я скажу про тебе панові управителеві. — І завернув до одного з коридорів на першому поверсі.

Я хотів був іти за ним, але старий спинив мене.

— Не треба. Я скажу управителеві, що ти добрий хлопець. — І пішов сам.

Я рушив нишком услід і побачив, як він зник за дверима з табличкою «Канцелярія». Я прислухався — не чути було жодного звуку. Більше не став дослухатись — адже мене могли тут застукати — і тихенько попростував до вестибюля.

— Дозволив,— мовив старий повернувшись.

Ми помили вікна, правда, тільки зсередини; мити знадвору не мало сенсу. Дощ лив іще дужче, ніж минулого тижня. Ми працювали не разом: старий звелів мені мити вікна тільки на першому поверсі й на сходах.

— Пан управитель сказав, щоб у кімнатах пана Нібравця вікна мив, само собою зрозуміло, я,— пояснив старий.

Кімнати у «віллі» були просторі й високі: зала з закритим концертним роялем фірми «Стейнвей». Я підняв кришку й натис кілька клавіш: інструмент був геть розладнаний; бібліотека, де стояло добрих двадцять тисяч томів — усе добротне, коштовне, все оправлене в свинячу шкіру і з золотим обрізом, розставлене суворо за абеткою. Старий Нібравець мав навіть повне видання творів Людвіга Тіка, всі двадцять вісім томів, випущених у 1825 — 30 роках; такого видання, як я знав, не було навіть у державній бібліотеці. Я здавна мріяв прочитати всього «Фантазуса», цей важливий твір німецької романтики, який після того повного видання, на диво, жодного разу не з'являвся у нескороченому вигляді. Чи мав я право попросити його в управителя? «Безробітний», який читає Тіка? Ні, згодом, вирішив я. Було там іще кілька кімнат — салон з каміном, простора кухня, всілякі службові приміщення — загалом двадцять четверо вікон. Мив я їх дуже довго. Старий, оглянувши мою роботу, був задоволений.

— Управитель сказав, тобі можна ночувати в садовій хижі,— промовив старий.

— Може, я відрекомендуюсь йому?

— Не треба.

Так я замешкав у садовій хижі, зайнявши похідне ліжко в кухні. Статистика гостей у залитому дощем курортному містечку Глезені, яка й так ставала чимдалі безраднішою, залишилася й без мого прізвища. Двічі на день старий годував мене картоплею з макаронами. Вечорами я був вільний і ішов до «Тирольця», щоб трохи посидіти серед людей. А то можна було б померти від нудьги. Крім того, я мусив час від часу надзвонювати пані Мортон.

А в середу старий сказав:

— Ми з управителем їдемо до Розенгайма. Відчини гараж і провітри машину... Ти вмієш водити? Вмієш? Тоді поставиш її перед парадним входом, а сам... — Він замислився. — В кінці парку, там, де чотири буки, лежить купа хмизу. Її треба спалити. Тільки як підпалиш — нікуди вже не відходи!

Машину, — це був бездоганно доглянутий американський «хромшліттен» п'ятдесятих років, користувалися яким вочевидь дуже рідко, — я підкотив до парадного входу, пішов у парк до буків, підпалив хмиз, — вогонь ледве-ледве курився під дощем, — а потім, пригинаючись за кущами, знов подався попід муром ближче до парадного входу. Американський автомобіль саме виїздив за ворота. За кермом сидів літній чоловік у береті. Розгледіти його обличчя за мокрими шибками я не міг. На задньому сидінні був ще хтось — мабуть, мій старий.

Багаття я покинув без нагляду — в дощ до пожежі не дійде. Буки й трава були геть мокрі. Я подався до будинку. Парадний вхід, як і слід було сподіватися, був замкнений. Двері на кухню ззаду будинку виявилися також на ключі, те саме і з підвалом, до якого вели залізні двері. Але ж я мив вікна й одне з них на кухні залишив незамкненим. Я штовхнув його знадвору і вліз досередини. Токката до-мажор, що в Шмідеровому реєстрі стоїть під номером 564. Поки Нібравець грає на органі, промайнуло в мене, я встигну дещо подивитись. Я понишпорив в управителевій «канцелярії» — нічого цікавого: на столі діловий шоденник від фірми «Ляйтц», рахунки, банківські виписки — все ретельно складено. Мені кортіло довідатись, як же все-таки звати старого, мого «безпосереднього начальника», і я заходився шукати картку з прибутковими податками. Але знайти її не пощастило. Мабуть, вона лежала в отому, пофарбованому в зелене, великому сейфі, оздобленому чавунними напівколонками. Та сейф виявився, звичайно ж, замкненим. Я ризикнув піднятися на другий поверх. Токката лунала загрозливо близько, але старий Нібравець був цілком захоплений грою — а грав він таки чудово — й ще навіть не дійшов до фуги. Я позазирав до кімнат: обстановка скрізь була аристократична — у вітальні, в невеличкому кабінеті, невеличкій бібліотеці; у спальні постелі на ліжку не було. Я скинув чоботи й рушив по спальні в самих шкарпетках, пильно дослухаючись до звуків токкати. Коли почалася фуга, завершальна частина з темою, що нагадує фанфарне звучання мисливських ріжків, я знов прослизнув на перший поверх, узув чоботи й рушив до підвалу. Ключ у залізних дверях до парку стирчав у замку. Я відімкнув двері, вийшов, замкнув знадвору і взяв ключа з собою.

Багаття під буками вже догоріло, і я поскидав обвуглене гілля на візок. Почувши, як під'їздить машина, — доти чекав за будинком, — я з підкреслено невинним виглядом викотив візка з-за будинку. Старий у береті вийшов з машини і, вздрівши мене, розгубився.

— Що ти тут робиш? — розгнівано закричав він.

— Куди везти спалений хмиз? — спитав я.

— На компостну купу, звісно. — Він кинув мені ключі від машини й подався до будинку.

Крім старого, з машини більш ніхто не вийшов. Я поставив візка й насамперед неквапно завів до гаража машину. Перша підозра, яка згодом таки зміцніла, закралася в мене тоді, коли я вийшов з машини в гаражі. Упевненість — поки що нічим не підтверджена — з'явилася вже ввечері, коли я сидів у своєї подруги Луїзи, яка погладжувала голубооку кицьку в мене на колінах, і слухав платівку.

Кицьку звали Вівальда — на честь улюбленого композитора Луїзи, — і до мене вона ставилась досить своєрідно. Вівальда з'явилася в Луїзи, якщо можна так сказати, ще додвого до мене. Щоб не ревнувати свою господиню до мене, кицька (а в її голубих очах я був непроханий гість) щоразу намагалася заволодіти мною поперед Луїзи і в такий спосіб залишала тій роль ревнивиці, — ревнивиці до неї, Вівальди, яка була, звичайно ж, неймовірно гарна.

Одне слово, на колінах у мене муркотіла кицька, а я слухав, як Альберт Швайцер грає Бахову токкату до-мажор. На цей вечір я взяв у старого «відпустку» і поїхав до міста. Відчував потребу побачитися з Луїзою, а разом хотів — і для того мав причину — ще й послухати цю платівку; я навіть купив партитуру токкати.

Я не помиливсь: у першій частині там є навдивовиж довга педальна секвенція. Пальці відпочивають, зате органістові ноги шалено працюють. (Скажу відверто: колись я й сам в одного мого товариша, пастора, пробував грати на церковному органі, щоправда, тільки тоді, коли в церкві нікого не було. Я навіть намагався — хоч і марно — грати токкату.) Органістові ноги натискають тут на педаль, мов скажені,— це місце в токкати нагадує скоріше відьомський шабаш, ніж церковну музику. На завершення педальної секвенції тріолі стрімко спадають униз, і все це закінчується повторною, позначеною пунктиром фігурою. Проте Альберт Швайцер, який і так трактував Бахові органні твори досить своєрідно, вочевидь розпалившись — і не помічав цього? — зіграв цю фігуру не двічі, а тричі. У полоні майже речитативних звуків цього місця перед новим повтором усього твору ніхто, по суті, не помічає, що Швайцер замість такту чотири четвертих підкинув Бахові такт, сказати б, п'ять четвертих. І так само грав це місце й старий Нібравець — адже минулого тижня я слухав його гру не раз. Він що, був учнем Альберта Швайцера?

Я повідомив пані Мортон про свою підозру і запропонував, щоб вона розпорядилася покопати в асконському саду. Другої ночі ми з пані Мортон, скориставшись ключем від підвалу, проникли до глезенської «вілли». На другому поверсі виявили орган і механічний пристрій, за допомогою якого великий Альберт Швайцер через магнітну стрічку добував звуки з Нібравцевого органа. Знайшли ми й сам магнітний запис. А в спальні — було вже далеко за північ — сидів старий і переглядав банківські виписки. Побачивши нас, він розгублено схопився за пістолет, та, коли я спокійно промовив: «Якщо не помиляюсь, пан Ганс Вагнер?» — його рука опустилася.

Через кілька днів надійшло повідомлення з Аскони про те, що в саду знайдено два кістяки.

— Тільки щоб без поліції,— попередила мене пані Мортон. — І тут, і в Швейцарії.

Потім я залишив місис Мортон з Вагнером-Нібравцем удвох. Уявляю собі, яка розмова відбулася між ними. Окремі фрагменти тієї розмови пані Мортон переповідала мені згодом.

Восени 1943 року Ганс і Ельза Вагнери вбили подружжя Нібравців, щоб заволодіти їхньою маєтністю. Вони закопали трупи в саду і, подавши на кордоні власні паспорти, повернулися до «великого німецького рейху». Після цього обоє користувалися вже тільки паспортами Нібравців, іншими їхніми паперами, всім — вони привласнили собі саме життя Нібравців. Їм пощастило: вони були з обома небіжчиками десь того самого віку й досить схожі. Крім того, востаннє Нібравців бачили в Глезені 1935 року. Новоз'явлені Нібравці жили замкнутим життям. Нікому нічого і в око не впадало, та ще в ті похмурі часи, коли люди мали інші клопоти. От тільки грати на органі слуга Вагнер не вмів, тому й придбав механічний пристрій.

Зі страху — а також із жадоби — Вагнери-Нібравці жили у «віллі» зовсім самотньо; намагаючись маскуватися, старий грав роль і власного управителя, і власного садівника, і домашнього служника. Чи не краще було б йому й далі залишатися в Нібравців слугою? Що він узагалі виграв від цього вбивства? Тільки тягар управляти маєтністю та докори сумління. Вони виявилися, зокрема, в тому (я з'ясував і це), що «Нібравець» при глезенській церкві заснував збирання пожертв «на вічну пам'ять про пана Ганса Вагнера та його дружину»; ту утреню щороку служили сімнадцятого жовтня. Можна тільки здогадуватися, що то був за день.

Я допоміг пані Мортон оформити в нотаря угоду про сгадщину між нею та її «дядьком Робертом Нібравцем». Нерухомість (із правом користування на користь дядька довічно) було відразу переписано на пані Мортон. Решта маєтності мала перейти їй неподільно після дядькової смерті. Я одержав королівський гонорар і купив Луїзі сріблясто-сіре хутро; Вівальді дістався омар. А ще я винайняв нове бюро, де в дощ не текло зі стелі. Як додаткову винагороду собі я ще мав намір якось запопасти вже згадуване тут видання Тіка (чи принаймні оті три томи «Фантазуса»). Але після смерті Вагнера-Нібравця вони зникли. Очевидно, Вагнер-Нібравець — але звідки той скупердяга довідався про мій інтерес? — у пориві дріб'язкової помсти їх продав. Отож я

Й досі шукаю ці томи в усіх букіністичних крамницях та розсилаю запити... Але гонорар, як я вже казав, був просто-таки королівський. Чи повинні мене мучити докори сумління? Кого я ошукав? Нікого, навіть фінансову службу, якій після смерті «Нібравця» дісталася кругленька сума — податок зі спадщини. Я тільки проклав шлях, так би мовити, природному ходу подій. А що до решти, то швейцарські колеги в Асконії, що, як відомо, куди серйозніші, ніж брат тут, теж не дуже розводилися про цю справу.

У Глезені я побував ще раз. Пані Мортон заїхала по мене до мого нового бюро. Це було вже за чотири чи п'ять років. Ми поїхали на похорон дядька Нібравця. Вбрана в жалобу небога поклала на труну вінок із жовтих троянд. У церкві органіст грав — на мою пропозицію — Бахову токкату до-мажор. Аж смішно: навіть у глезенській церкві органіст грав ту позначену пунктиром фігуру не двічі, а тричі. Коли після служби я завів з органістом про це мову, в нього аж вуха почервоніли; він зазирнув до нот, програв подумки те місце ще раз і нарешті проказав:

— Дивно... справді... А я цього й не помічав.

Невдовзі після того як пані Мортон поклала на труну вінок із жовтих троянд, пустився дощ. Ми швиденько пішли з кладовища. Дощ не вщухав, навпаки, пустилася така злива, що нам довелося з'їхати з автостради на стоянку й зупинитися, позаяк «двірники» не встигали впоратись із потоками води з неба.

— Я це багнище продам, — промовила пані Мортон. — Самі ж бачите: хіба тут уживеш, коли день при дні лле дощ?

Герберт Розендорфер народився 1934 р. у Бозені, вчився в Академії образотворчих мистецтв у Мюнхені. Автор книжок прози «Будівничий руїн» (1969), «Німецька сюїта» (1972), «Стефанія та попереднє життя» (1977), «Мідне серце (1979), «Листи у китайське минуле» (1983), «Ніч амазонок» (1989), «Золоті святі» (1992), «Любитель непарних чисел» (1994) та ін.

Духовий оркестр урочисто крокує по мюнхенській площі Одеон під час осіннього свята «Октоберфест».

КЛЕМЕНС ПОДЕВІЛЬС

Народився 1905 року в Бамберзі. Студіював юриспруденцію, доктор правничих наук. З 1929 року — зарубіжний кореспондент німецьких газет у Лондоні і Парижі. З 1932 року — прес-аташе німецького посольства в Брюсселі. 1939 року прикликаний на військову службу, потрапив у полон, з якого звільнився 1946 ро-

ку. З 1949-го по 1975 рік — генеральний секретар Баварської академії красних мистецтв. Перші поезії К. Подевільс опублікував 1940 року, першу книгу (військовий шоденник «Дон і Волга») видрукував 1952 року. 1955 року видав збірку оповідань. Автор кількох поетичних збірок. Перекладав вірші французьких, англійських, ірландських, угорських поетів. Помер 5 серпня 1978 року в Мюнхені.

ПОЕЗІЇ

З німецької переклав Леонід ЧЕРЕВАТЕНКО

ЗЕНІТ

Той, що на мене стрибає,
тепер, повсякчас тепер,
плямуватий розбійник
на полудневому дереві,
сяєва леопард.

Дакар, 1964

РОВЕНЬКИ

Ці вечори,
вечори чужини — величні.
Поки заходить сонце,
соняшник вже поринув
лицем у ніч.
На Схід обернений, снами
заповнений,
задрімав він.

Вечори чужини — величні.
Від дощу обважнілі,
у безмежне вростають
хмаровиння дерева,
вежі гроз, оброшені злотаом,
звідтіля спогадання
безгромово мигтять.

У зблисках божистих,
обличчями повний, пливе
під вітрилами цей вечір,
вечір чужої країни
у ніч.

В Україні, 1942

З БАВАРІЇ

Церкви,
католицькі також,
позачинено
тут.

Освячені, нешановані,
високо втім поціновані,

благословляють
розбій.

Білі кучері,
лагідні очі
оплачує
антиквар.

Статую власну
окравши у тиші,
священик юний
зрадів:

як підтопталась,
щоб вільною стати,
злотоом цяцькована
саровина.

ПАТИНА

Мідяні бані,
сурем оберемки,
світло палає

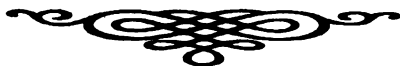
поки вона, постарівши,
у погамованій зелені
пригасає.

Довго її споживають,
десятиліття минають,
доки настане
така одміна.

ПІЗНЯ СТРОФА

Дозвілля заповнює старість, час
виростає
і підганяє до темної вже до Магніт-
гори.

Підводиться понад морем,
із золота ніби, вершина,
скупане в світлі довершенім
надвечір'я.

Міхаель ЕНДЕ (1929 — 1995)

ПЕРШИЙ УРОК

ОПОВІДАННЯ З ЛАБІРИНТУ
З німецької переклала Євгенія ГОРЕВА

Рука в руці, вниз вулицею ідуть двоє: велетенська темна постать веде невеличку і ясну. Той велетень — Джин — у довгій чорно-брунатній киреї; його мідне, вкрите зеленою пагиною обличчя тьмяно блискає з-під каптура, неначе писок старезної мавпи. Рука його чорна й порепана, пальці-пазурі покорчені врзнобіч, проте вони обережно тримають руку супутника — маленьку, білу й ніжну руку дитини — тендітного Хлопчика в білому матроському костюмі з куценькими, по коліна, штанцями і високих чорних черевичках на шнурівці. Кругла безкозирка із стрічками, зсунута на потилицю, окреслює дитячу голову, мов німб святого.

Вулиця, якою вони неквапно простують, лежить рівна, мов стріла, спадаючи до обрїю. Адже вся земна поверхня — спадиста. Ряди будинків і в лїву і в праву руч світять колись пишними, з гарними балюстрадами й скульптурним оздобленням фасадами, що вже давно полупані, поруйновані грибок і рясно поплямлені цвїллю. В затхлому повітрі завис дух гнилизни, бруду й отруйних запахів. Навколо глибока тиша, чути лише відлуння ходи Хлопчика. Джин ступає нечутно, він іде обіч Хлопчика, мовбито здоровезним стовпом роїться сила-силенна мошви.

Хлопчик раптово спинається й каже:

— Вертаймося! Я далі не хочу!

Джин смутно киває головою.

— Еге ж, тут не дуже весело. Та ми прийшли сюди не задля того, щоб ти тут грався. Ти маєш іти до школи — і оце буде твій перший урок.

— Але ж я не хочу! — кричить Хлопець. — Пусти мене додому!

На опуклому Джиновому чолі набрякає жила.

— Ми залишаємося, — каже він твердим металевим голосом. Потім, помовчавши, додає трохи лагідніше: — Цим разом наука буде недовга.

Хлопець здивовано зводить брови, так що вони стають схожі на крила птаха, і пильно дивиться в обличчя свого велета-проводиря.

— Ти не слухаєшся мене? — каже він нетерпляче. — Ти знаєш, хто я. І тобі не страшно?

— Якби в мені жив страх, то жила б і надія, — мимрить Джин, і тепер у його металевому голосі мовби ослабла якась пружина. — Ні, я не маю страху перед тобою, малий. Я не боюсь тебе, теперішнього, ні, ще не боюсь, і такого, яким колись станеш, більше не боюся. Бо саме той, ким ти станеш, віддасть мені належне.

— А коли це буде? — запитує Хлопчик. Коли я виросту великий?

На безрадїсному мавпячому виду з'являється щось схоже на усмішку.

— О, цього ще доведеться трішки зачекати! Не одне життя й не одну смерть. Поки ти справді виростеш великий.

— А ти будеш злом аж до того часу?

Джин половиниться, його обриси на хвильку розпливаються, та потім він знов збирає свій образ до купи й стоїть перед Хлопчиком, як хмара непроглядної пїтьми.

— Злом? — перепитує він обважнілими губами. — А що це таке? Може, колись ти й мені це розглумачиш. Але спершу мусиш до останку увібрати все в себе, аби цілком переінакшити. Перед тобою важка і довга наука. Не дитяча гра.

Перекладено за виданням: Michael Ende. Der Spiegel im Spiegel. Ein Labirinth. — Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1995.

© 1984. Weitbrecht Verlag in K. Thienemanns Verlag, Stuttgart — Wien.

© Євгенія Горєва, 1996, переклад.

— Можливо, для тебе,— каже Хлопчик безжурно. — Для мене ж це легко зробити. Для мене це просто дрібничка, просто помилка, яку треба виправити. Не стане зла — і все буде гаразд.

Джин зводить свої хмаристі плечі догори помалу, мов підіймає на них важкий тягар.

— Є стільки необхідного,— сердито гуде голос із рою мошви.— Хто знає, скільки саме?

— Добре,— ухильно каже Хлопчик. — Ходім далі.

— Ні,— відповідає Джин. — Ми прийшли.

Хлоп'я з жадібною цікавістю роззирається довкола.

— Ми на когось чекаємо?

— Атож,— бубонить Джин,— ми на когось чекаємо.

— Ми маємо комусь допомогти? — запалюється Хлопчик. І зразу поправляє себе: — Я маю комусь допомогти?

Джин розглядає його з-під обтяжених тисячоліттями повік.

— Усе не так просто, як тобі здається.

— Авжеж,— каже дитина збентежено. — Я добре знаю, що допомогти комусь не просто.

Джин хитає головою звільна, як ото хитається під вітром дерево.

— Тобі,— шелестить його голос,— це тобі, малий, доведеться допомогти.

Хлопчик увесь спалахує.

— Але ж я не потребую ніякісінької допомоги,— каже він і міряє Джина гордовитим поглядом.

Джин зітхає — так неначе здійсмається й опадає розтоплена магма.

— От бач, малий, як ти небагато ще тямийш.

— І хто ж має мені допомогти? — питає Хлопчик. — І чому?

— Усі,— відповідає Джин. — Всі, кому згодом допоможеш ти. Бо ж завдяки всім їм ти це зумієш.

— І завдяки тобі також?

— Можливо... Так, гадаю, що й завдяки мені також.

Хлопчик, опановуючи себе, каже твердо:

— Тобі я нічим не хочу завдячувати. Не хочу, ти чуєш?

З хмари чорного диму лунає сміх — так наче вистрілює і сичить у полум'ї сире дерево.

— Хочеш, малий, хочеш. А то хіба ж прийшов би сюди зі мною?

Тепер дитя відверто нетерпеливиться.

— Ну то на кого ж ми тут чекаємо? Ти що — маєш мене за дурника? Адже ти вже прийшов, куди хотів. На кого ж я ще мушу тут чекати?

Джин стомлено проводить рукою по своєму мідному обличчю. При цьому чутно такий звук, наче хто чобітьми розтрусює скло.

— Спокійно, мій юний володарю, тільки спокійно. Я ще не зовсім там, де мені треба. Як гадаєш — там, де мені треба, чи міг би я вести тебе за руку, так щоб твоє тепле серденько не скрижаніло? А тепер годі запитань. Пильно стеж за тим, що тут буде діятися. Усе інше цього разу — не твій клопіт.

Джин низько натягає на голову каптур і стає схожий на присипану чорним снігом ялину.

Зненацька лунає пронизливе виття із гавкотом. Воно завмирає нестерпно повільно — так великий пес оплакує смерть свого хазяїна. Хлопчик здригається і нестямно дивиться навкруг. Йому здається, що те виття долинає з якогось із ближчих будинків, але хлоп'я не добре, з якого саме, бо всюди гуляє дивна стрибуча луна. Поволі обертаючись на її звук, малий помічає в себе за спиною сіру похилу постать, якої не бачив раніше, бо вона підійшла ззаду. Він зітхає з полегкістю, бо з усього видно, що той низенький чоловічок — просто собі старий Підмітальник вулиць. Він стоїть, зіпершись на свою мітлу, і слухає розмову двох прибульців. Коли його погляд зустрічається з Хлопчиковим, старий усміхається, киває головою і прикладає пальця до кашкета.

— Доброго ранку! — хрипко каже він. А що Хлопчик не відгукується й лише запитально дивиться на нього, старий веде далі: — Правда-бо, це таки добрий ранок, ранок, що приніс тебе.

Хлопчик мовчить. Він озирається на Джина, однак той височить поряд німо, стиха коливаючись, мов величезний скрутен п'їтьми.

— Щоправда, — знов лунає глухий голос приземкуватого сірого чоловічка, — в нас тут завжди був ранок, скільки можу пригадати. Ось і тепер той самий ранок. Тутешній час — це одна-єдина година — ранішня. Ніколи не було тут полудня, не було вечора чи ночі. Таких пів дня тут ще не винайдено. Наша година — найдовша з усіх годин, — частина вічності. Тому вона і є нашим часом. — Він хихотить чи, може, покашлює.

Очі старого пильно розглядають дивну пару — вони в нього вузькі й тисячократно видючі.

— Оце дитя, — несподівано гостро питає він Джина, — навіщо ти привів його сюди, на нашу вулицю Повій?

Та Джин височить безмовний, наче вежа скам'янілої скорботи.

— А тобі що до того? — враз отямлюється Хлопчик. — Може, гадаєш, я не знаю, хто такі повії? Давно знаю!

— Он як! — Підмітальник понурює голову і важко спирається на мітлу. — Тоді скажи, хто вони.

— Жінки, що продають любов за гроші. А це дуже погано.

Підмітальник злегка киває головою.

— Чи ти ба, який ти всезнайко! — а потім додає з коротким невеселим усміхом: — Та це ще, може, не найгірше, синку. Та бач, тут немає грошей... і немає любові. Утішниця на нашій вулиці продають дещо інше — і дістають за те іншу винагороду. Ось у чім штука. — І знову чи то кашляє, чи стиха хихоче.

Зацікавлений Хлопчик підступає трохи ближче до Підмітальника.

— А що ж?

Сирій дідок хвилинку міркує, як би це пояснити Хлопчикові. Врешті надумується й питає:

— Ти, певно, знаєш чимало казок, синочку?

— Я знаю їх усі-чисто, — гордо каже Хлопчик. — Геть усі. У мене є хтось такий, хто мені їх розповідає, а він знає всі до одної казки у світі!

— І ти, звісно, знаєш, що вони правдиві?

— Авжеж!

Підмітальник знов киває головою.

— Чудово. Я й не кажу, що вони неправдиві. Коли хто вміє їх до пуття розповісти, вони всі кажуть правду. Та бач, твої казки — то завжди лише історії переможців, історії, в яких усе виходить на добре. Але ж історії тих, що зазнали невдачі, теж правдиві, тільки їх занадто швидко забувають. Може, тому, що самі ті, які зазнали невдачі, забувають. Отак воно виходить.

— Ті, що зазнали невдачі? — перепитує Хлопчик і підступає ближче до Підмітальника. — Про них я не чув ніколи. Вони справді є на світі?

Старий простягає руку, щоб погладити Хлопчика по щоці, але той сахається. Підмітальник винувато всміхається.

— Попри все мені здається, — каже він хрипко, — що насправді ти знаєш одну-однісіньку казку, синку, — казку про сотого принца, якому пощастило розгадати загадку, а не про тих дев'яносто дев'ять перед ним, які наклали головою через те, що їм не поталанило з розгадкою. Й історія майже кожного з них скінчилася на оцій вулиці, й саме отут. — Старий повертає голову й дивиться в далечінь, туди, де два ряди будинків збігаються в одну точку. — Я принаймні ще не бачив жодного такого, хто, прийшовши сюди, дістався б аж на той край вулиці, бо вона відразу витягається і робиться тим довшою, чим більшу відстань вони вже здолали. Тому кожен, зрештою, залишається там, де він опинився, — у цьому будинку чи в отому, й прилаштовується, і живе з Утішницями, — скільки там йому ще залишилося прожити.

— І ти також? — з острахом питає Хлопчик.

Підмітальник не відповідає. Він тільки чи то коротко сміється, чи то кашляє, і по хвилі каже:

— А насправді ж ця вулиця дуже куца. Щонайбільше завдовжки з людське життя. Кому ж це знати, як не мені.

Тієї миті Хлопчик відчуває в себе на плечі примарно важку руку Джина. Малий хоче повернутися обличчям до нього, проте Джин повертає голову дитини у той бік, звідки вона удвох прийшли. Там, ще дуже далеко, мріє якась постать. Неначе лялька в чіххсь невмілих руках, вона дигає вулицею, падає на коліна, знов збирається на силі й, заточуючись, чапає далі. Часом вона,

зігнувшись у три погібелі, спирається рукою об стіну будинку й застигає так, ніби щоб звести дух. Кожен крок, здається, коштує їй величезного зусилля, дарма що дорога йде вниз.

— Диви, диви! — лунає хрипкий голос. — Ще один!

І в ту мить усе оживає на вулиці і в будинках. Скрізь відчиняються двері, а подекуди і вікна. Всюди показуються жінки, що або зустрічають, або проводжають прибулого поглядами. Усі жінки такі схожі між собою, що здається, ніби то насправді одна жінка, чий образ відбито в нескінченному ряду дзеркал. І та єдина жінка, яка водночас є ними всіма, одягнена в сіре, плямисте від цвілі убрання; воно щільно облягає її худорляве тіло, лишаючи напоказ тільки обвислі, з довгими, немов у тварин, пипками, дрібненькі груди. Голова й плечі, окутані, наче димом, бляклими сірими косами, а рот на білому як крейда обличчі зяє, мов велика чорна рана.

Непевна постать придибала ближче, й тепер видно, що то Чоловік у бахматому сріблястому костюмі пілота-астронавта. Тільки шолома він, мабуть, десь викинув чи загубив. Його безбарвне ріденьке волосся геть скуйовджене, очі червоні від втоми, а обличчя мов одутле від придуркуватої усмішки. Угледівши посеред вулиці три постаті, що, видимо, його чекають, Чоловік нерішуче зупиняється, піднімає одну руку, падає на землю долілиць і не підводиться.

Хлопчик поривається бігти до нього, але раптом відчуває на плечі холодний, як у мари зі страшних снів, потиск Джинової руки, яка його не пускає.

— Не тепер! — шелестить над вухом дерев'яний голос. — Мовчи і дивись!

Одна жінка підходить до лежачого, перевертає його на спину й роздивляється загігжене вуличним брудом обличчя, й досі спотворене безтямною усмішкою. З рота в чоловіка поволі висувається тонкий чорний язик, облизуючи вуста, густо-червоні, наче запечені кров'ю. Чоловік бачить обличчя над собою, і хоч з губів його не зникла дурна усмішка, в очах помалу проступає вираз жаху.

— Хто ти? — запитує лежачий.

Жінка всміхається, очі її хтиво блищать. Вона вмощується біля нього й кладе його голову собі на коліна. Її пальці з сріблясто-чорними нігтями легко шастають у його чубі.

— Ти що — німа? — стогне Чоловік. — Що ти робиш? Дай мені спокій.

— Еге ж, німа, — шепоче вона, нишпорячи в його волосся, — я німа.

Чоловік затихає, не маючи сили боронитись.

— А я, — мурмоче він, — сліпий.

— Та наче ж і ні.

— Я не про те. Не очі.

— У мене теж не рот німий.

Чоловік силкується підвестись.

— Що ти зі мною робиш? Пусти мене! Я хочу піти звідси.

Та вона тисне його до землі, і він, уже мимоволі, скоряється.

— Ти йшов саме сюди, — жебонить вона йому над вухом. — І нарешті дійшов. Ти ж бач це з того, що твій біль ущухає.

Чоловік заплющує очі і дихає глибоко й уривчасто — наче тамує ридання.

— Ти дуриш мене. Але мені байдуже, чому. Усе на світі — одна велика брехня.

— Так кажуть усі, хто сюди приходить, — шепоче жінка. — Ти тут уперше, правда? Та й ти такий, як усі. Ти сам себе одурив і через те гадаєш, ніби я тебе дурю. Проте я скажу тобі правду. Ти думаєш, щось би змінилось, якби ти ще день, ще рік, ще сто сонячних років плентався далі? Нічого вже не зміниться. Далі ти вже не зайдеш, хоч як би довго йшов. То чого ж тобі ще пориватися, кудись іти? Лишайся тут, зі мною, я тобі допоможу, побачиш.

Астронавт утуплює в жінку очі, але він її не бачить.

— Я тебе не знаю. Хто ти?

— Ти такий, як усі, то й я така, як кожна інша, — відказує вона, і її тихий сміх бринить, як далеке голосіння. — А тому ти приймеш мою допомогу.

Чоловікова голова тіпається, як у хворого на лихоманку. Та від порухів жіночих досвідчених пальців, що перебирають його волосся, Чоловік потроху заспокоюється. Його обличчя, ще мовби скривлене недоумкуватою усмішкою, стало біле, як і в неї. Якби не конвульсивне дихання, то був би чисто мрець.

Хлопчик увесь тремтить.

— Що вона робить? Вона справді йому допоможе?

Він зводить очі догори, на Джина, але замість того відповідає Підмітальник:

— Атож, хлопче, на свій лад. Вона ж — Утішниця. Придивися до її пальців. Вони забирають його біль. Чоловік більше не мордуватиметься, а вона тим болем буде сита. Принаймні якийсь час. Тв врешті-решт цей Чоловік обернеться в ніщо.

Астронавт лежить непорушно. Його очі вдивляються в очі Хлопчика. Губи в нього щільно стулені, а проте Хлопчик чує його голос:

— Я шукав раю.

Западає довга тиша, і Хлопчик чує лише биття свого серця. Нарешті озирається повія:

— І ти його, звісно, не знайшов, бо його не існує. А тепер ти втратив усі свої надії, чи не так?

Чоловік прикипів поглядом до очей Хлопчика.

— Нехай би я й не знайшов його, та ніколи не втратив би надії,— астронавтів голос майже завмирає від розпуки.

Пальці зі сріблясто-чорними нігтями чешуть і чешуть його волосся.

— Говори, ти тільки говори! Розкажи мені все.

І Хлопчик, досі ще в полоні Чоловікового погляду, чує, як той говорить:

— Я шукав би далі, шукав би, поки мого й віку, поки б жив. І я помер би щасливий, твердо вірячи, що десь є таке місце, де все прекрасне й досконале. І я вважав би за добро, що ніхто не знайшов іще тієї місцини.

Голос Утішниці бринить ніжно, як укус п'явки:

— Чого ж ти тоді її шукав?

Чоловік відповідає Хлопчикові, так наче то питав він:

— Мене гнала туга за домівкою, і вона була така велика, що я не маю змоги вибрати собі якесь інше діло. Я не прагнув конче опинитися в раю. Я прагнув кинути бодай один-єдиний погляд на довершену красу. Певності, що вона існує, мені вистачило б на цілу вічність.

— Але ж ось ти таки його знайшов, той рай,— мурчить повія, все перебираючи його волосся. — Тебе впустили в нього, адже так?

Чоловік так рвучко сідає, що сіра жінка перелякано сахається, однак голос його все так само холодний і байдужий.

— У центрі Всесвіту,— каже він, а погляд його тоне в розширених очах Хлопчика,— є кружний мур, куди не проникає сила тяжіння. На його брамі викарбувано слова: «Сад Едем». Я доторкнувся до врат тієї замкненої брами, і вона розсіпалася у мене під руками в іржу й цвіль. Я увійшов за браму, і перед очима в мене постав нескінченний краєвид із попелу та жушлиці, а посередині височіло велетенське скам'яніле дерево, вчепившись гіллям у чорні небеса. І поки я стояв і дивився, внизу щось заворушилося, і з чорної діри в мене під ногами вилізло якесь створіння, схоже на велетенського павука. Я побачив тільки, що воно було страхітливо сухе й страхітливо старезне і волокло за собою величезні крила. І те створіння підкотилося до мене ближче й без угаву загукало: «Вертайтеся! Вертайтеся, діти людські!» Воно вискубувало з себе цілі жмути пір'я й кидало на мене. Я сахнувся. Тоді воно почало вищати, й сміятися, і галасувати чимраз дужче: «Тут-бо вже нема нікого, сам тільки я! Я самотній, самотній, самотній!» І враз я полетів, не знаю вже, як і куди, не знаю, чи тривало це годину, чи тисячу років.

Чоловік нерушно сидить, простягнувши ноги, все з тим-таки лихим усміхом на обличчі, але тепер він спустив очі і вже не дивиться на Хлопчика. Знову запановує тиша, така глибока, неначе зі світу зникли всі звуки. Та згодом, коли Хлопчикові здається, що й подихи ось-ось зникнуть зі світу, Утішниця каже:

— Ходімо! Я зроблю так, що ти назавжди забудеш оту свою «тугу за домівкою». Тоді ти більше не страждатимеш.

Чоловік підводиться. Вона бере його за руку і рушає з ним до дверей одного з будинків.

І тоді Хлопчик виривається з лещат Джинових пазурів і заступає тим двом дорогу.

— Ти не смієш цього зробити! — кричить він гнівно. — Ти не смієш забувати своєї туги! Ця жінка забере в тебе все! Вона забере в тебе й самого тебе!

Несподівано дитина відчуває в себе на щоді вогонь твердої Чоловічої долоні й, заточуючись, відступає. Чоловік ударив Хлопчика.

— Та з ним можна по-доброму,— озивається сіра жінка. — Дитя не знає, що для тебе краще.

І вона тягне Чоловіка в будинок.

— Він не повинен забувати... не повинен... — занується Хлопчик,— бо тоді рай буде назавжди втрачено. — Аж тепер з його очей ринуть сльози.

Підмітальник, здається, щось знайшов у риштаку. Авжеж, золоту діадему, як справжня корона. Він підносить її вгору і, вертячи в руці, каже:

— Еге ж, малий, це твій перший урок. А все зло починається із забуттям отої великої туги.

— Але чого він мене вдарив?

Старий не відповідає. Він одно вертить у руці діадему.

— Агов, Підмітальнику,— гукає одна з тих сірих жінок,— що там у тебе?

— Це начебто корона,— бурмоче старий. — Мабуть, якийсь нещасний загубив чи, може, викинув. Тут усяк стає не той.

Жінка простягає до старого руку, проте ближче не підходить.

— Віддай її мені! Віддай мені! — канючить вона.

Старий хитає головою.

— Я не можу віддати її тобі. Та ти й сама це добре знаєш.

— А ти?.. Нащо вона тобі?

— Мабуть, віднесу своїй жінці.

— О! То ти й жінку маєш? Ви подумайте! І гарна вона в тебе?

Інші жінки хихотять — здається, то повискують щури. Старий лишається незворушний.

— З короною, певно, буде гарна,— каже він хрипко.

— А ти не боїшся? — питає друга сіра жінка. — Наша королева наказала усі загублені речі приносити їй. А з нею жарти кепські, старий.

Підмітальник примружує очі і трохи ніяково чи то кахикає, чи сміється.

— Як пообіцяєш, що не викажеш мене, то я тобі розкрию одну таємницю, красунечко.

— Гаразд, обіцяю.

— Ваша королева,— звільна каже Підмітальник,— то моя жінка.

На вулиці вмить не стає видно жоднісінької Втішниці, вона тепер так само безлюдна, як була спочатку. Всі двері й вікна зачинені. Сірий дідок чіпляє корону на свою мітлу, яку він закинув на плече, киває головою Хлопчикові, прикладає пальця до кашкета — і його сіра постать хутко тоне поміж сірих стін будинків.

Хлопчик запитливо зводить очі на Джина:

— Хіба ж то був справді рай — оте, що знайшов цей чоловік?

— Чи я знаю? — лунає бронзовий голос. — Чого ти мене про це питаєш?

З будинку, де зник Астронавт з Утішницею, чути довге, пронизливе собаче виття, що безрадно й моторошно завмирає в осклілому повітрі. Хлопчик безмовно дослухається — обличчя в нього дуже бліде, тільки на щоді й досі горить червоний слід від Чоловікового ляпаса.

Грубі пазурі Джина знов з осторогою хапають Хлопчикову руку.

— Ходімо, хлопче. Твій перший урок скінчився.

Коли вони проходять угору вулицею вже чималу відстань, дитина ще раз зупиняється і озирається назад.

— Чи правда те, що казав Підмітальник? Хіба все зло починається тоді, коли забудеш оту свою велику тугу?

— Зло починається раніше,— відказує Джин. — Воно завжди починається з утратою надії.

А згодом, аж геть згодом, коли Хлопчик думає вже про те, в які забавки він незабаром гратиметься, Джин, знов самотній, замкнений у своїй крижаній вежі, ще раз бубонить сам до себе:

— Ніхто в світі не годен зважити, куди може завести той, хто втратив надію...

Мала антологія новітньої лірики

З німецької переклав Олег ЖУПАНСЬКИЙ

Каролі КОЛЛЕР

ТИ ДАРУЄШ БАРВУ ПОЛЯМ

ти даруєш барву
полям
ти даруєш горобцям
сіру втіху
ти даруєш землі
її огром силу тяжіння
і небесну блакить
вони сном огортають тебе ти крокуєш
через море злаків
коли вітер в пшениці хвилі здіймає

ТВОЯ УСМІШКА — БОСОНОГА

твоя усмішка — босонога
принцеса

мої губи — хвилі
морські

хвилі
вимивають пісок
із-під ніг у принцеси

ІНІЙ

іній
охолоди
листяного лісу
твоя шкіра
вабить бджолу у пошуках меду
вона збирає пилок твого подиху
у важкі стільники
й охороняє їх
тисячами жал від підступних вивертів
моєї руки

КОЛИ НАС НА ПІВНІЧНОМУ БОЦІ

коли нас на північному боці
твого гребеня
хуртовина застане
то враз охопить страх
перед каменепадом

тоді ми заволаємо про допомогу
до твого серця

Перекладено за мюнхенським журналом
«Literatur in Bayern», № 41, September 1995.

© Олег Жупанський, 1996, переклад.

Каролі Коллер — народився 1968 року в Зібен-
бюргені. Вивчав філософію і теологію. З 1989 року
активно займається спелеологією. Вірші його дру-
кувалися в антології «Кам'яна печать».

Ральф ПОРДЦІК

ЕМПІРИЗМ

Для всіх існує одне пояснення
брехати вітрові що ви слабкі
вустами красномовства.

Для всіх настав час
припинити свердлити дірку в
мідному днищі покритому патиною.

Для всіх третя дія
кожна душа — темний мур
кожна тінь — стіна.

О таємниця криється все-таки там
де птахи ще продзьобують ранкову
зорю

де ночами крізь пам'ять
журавлі химерно мандрують
як жебрак зі своїм костуром.

КИМ Я СТАНУ

Продавцем кренделів без атестата,
захисником заборонених зборищ на
всіх велелюдних майданах,
гультипакою і реакціонером,
великим знавцем
у справах успіху і неробства,
стрілою-коренем і обмоткою литок,
зате, слава Богу,
щасливо позбавленим спадку.

Моніка КЮРЦІНГЕР

УЗБЕРЕЖЖЯ

Чайка
ширяє в блакиті і безконечне
світло
там, де нас обіймає
глибокий сум
у бірюзових бухтах,
де нас

Ральф Пордцік — народився 1966 року в Віле-
фельді. Працює видавничим редактором. Публіку-
вався в часописі «Зінн унд форм» та «Ное дойче
літератур».

Моніка Кюрцінгер — народилася 1959 року. За
фахом перекладач з англійської та іспанської мов.
Працювала в Лондоні. Живе у Мюнхені.

боляче рибальський гачок
у серце цілує,
із далечині линуть
дзвони
і починають калатати мені в грудях
вистежують мене
у схованці
мого шитринового гаю,
витагують мене
на світ Божий,
назад, до себе
подали звідси.

МОЯ ДИТИНА

У заглибині каменю
від мене
ховається моя дитина,
оминає ящірку,
заходить у сад,
ген край поля
квітнуть ромашки.

Камінь,
який я спородила
під тремтячою бузиною,
в сон закутане тіло
полишило мене,

примарою пішло
у поле,
сміючись,
немов моє дитя всміхалося до мене
і кликало мене
з поля,

одначе я заплакала
за столиком в саду,
перед неторканими склянками.

Сибілла ГЬОШ

* * *

Нині
я зичу собі
повернутись додому з далеких
мандрів,
з чужими порохами на черевиках

мої вуха втомились
від тривалого марного дослухання
до тебе

і
ти щогодини очікував на мій приїзд
і
чекав на мене,
як після довгої
розлуки.

Сибілла Гьош — народилася 1969 року у Шпроцбергу. За фахом економіст. Із 1991 року мешкає у Мюнхені. Друкувалася в багатьох антологіях. 1993 року видала збірку прози «Гість у дім».

Ввечері
я повернулася додому
без жодної порошокинки на черевиках,
лиш мої вуха втомлені від щоденного
галасу.

одначе ти
на мене там
чекав.

Викради у мене
одежі днів,
здери з мого тіла,
заховай мої черевики,
які пройшли через добрий холодний
вітер.

Неси мене
на дужих руках
із вечоровою блакиттю у твоєму
погляді.

Куди я мушу
йти,
чого сягнути:
якась країна
розгойдана як море
так тягнеться до нас
як сплавний ліс до обрїю,
наші душі
брижистою кров'ю скроплені
як
у стрімкому леті птах
білим шумовинням.

Куди я мушу йти,
чого сягнути.

Разом з тобою.

Кріста ЙОСТ

КАМІННЯ

я ношу твій образ
у своєму серці.
змарніле обличчя.
пісні проспівані.
в сніг затоптані.

я розглядаю фотознімок
краєвиду.
одвічні луки гірського пасовиська.
квіти завдають болю.
жодна сльоза не навернеться.
ти дивишся на мене
і похлинаєшся
ковтком
води

Кріста Йост — народилася 1952 року в Валлрот-Гессені. Брала студії в професора Леопольдера. Редактор повного зібрання творів Р. Вагнера.

словом
невимовленим
твій подих
вгасає
востаннє
твоя усмішка
за річкою
затуманеною
сяє.

на тьмавому схилі
скрізь химери.
хрест
сосновий
стоїть у вогні.
на тьмавому схилі
одні лиш химери.

я вслухаюсь
уві сні
каміння
співає.

уранці
на яблуні
дрізд
безгучний.

я хилюся
від вітру
між палаючими
кипарисами.

марна
спроба
світ
упіймати.

немічна
втомлена
від чекання
засліплена сонцем
вона шарпає тебе
за руки.
холодні пальці тремтять.
ти її вже
усмішкою прихилив.
з розтуленими вустами
вона пильно дивиться на тебе.
і раптом знову я на самоті —
немічна
втомлена від чекання
засліплена сонцем.

я більше не знаю
куди
можливо
у морок
повз
церкву
повз
театр
минаючи
дім

і проходячи повз
життя
все краєм і краєм.

Вальтраут де ВІЛЛІНГЕН

ЛУЗИТАНСЬКИЙ МІСЯЦЬ

Сон
кіз і овець
на підвітряному боці могили
в Тайо-Таль
охороняють собаки
оливкові дерева
аж до гілок об'їдено
а коркові дуби
облущені кровоточать
і череда
готова вирушити в путь

Пастух
одначе філософує
із зірками
і чекає
терпляче
коли
місячний таріль
буде уповні

СЕСІМБРА, ФОРТАЛЕЗА ДЕ САНТЬЯГО*

Там де краплі
хмарини
на біло-сніжному опалі піску
що викинуло зеленаве море
перед вежами фортеці

тим часом вітер
в евкаліптовому світі
і в пористій бруківці дороги
наші слова пригадає
живі
міцно вкарбовані
знеможені

Краплі
і слова
я знову шукаю
і повертаюся назад

Вальтраут де Вільлінген-Брудер — народилася 1941 року в Амстердамі. Живе в Мюнхені. Пише двома мовами. Друкувалася в антологіях і часописах. Працює фотографом.

* Сесімбра, фортеця Сантьяго (*исп.*).

Томас ГАЙНОЛЬД

видовбуя з пемзи слово,
вустами вмирущого
промокаю його,
у затхлому льоху
відшукую його під шаром пилу
на етикетці якоїсь банки

де плоди минулого літа
чекають у нерушній сірості, коли
ще раз

вдихнуть вільного повітря,
в якому вони достигли,
де несила тремтячим губам
вже назвати їх назву,
де поміж шерехатим посудом
гірко всміхається
остання, невдавана трапеза,
там я знаходжу його,
те слово, одне,
єдине

вужчають віддалі між причілками
і, дивовижно стиснуте дахами,
неспокоїно ряхтить повітря,
кішку зваблюючи під комином,
небо тутешнє — останнє здригання,
так само у вечір, оспалий і теплий,
якщо працювати за годинником —
то певно була б прикмета,
з якою зникала б напруга —
коли на балконі жінка підбирає

волосся
і мій погляд раптово стрічає зграю
собак,

і вигинається кішка,
брязкіт приладдя,
невизначні звуки радіо,
мій погляд стає неухважним,
об'єктив, крізь який я дивлюся,
заливає піт із очних западин,
вечірня зоря, літня блакить,
розпливається все у прицілі,
дахи зісковзують,
салом драглистим розм'якають стіни
будинків,

і в перехресті моєму
кумедна потуга поцілити щось
якогомога точніше.

Маттіас КНАЙП

АПОКАЛІПСИС

Спочатку ми сонце забили,
і місяць байдужий відтак насмішили.

На небі повісили хмар брелоки,
в дорозі Чумацькій втопили зірки.

Нарешті, весь світ обливши бензином,
усе запалили вогнем негасимим.

і вся ця забава скінчилася тим,
що ми розповзлися, п'яні як дим.

ЗАРУЧИННИ

В пастора очі відверті
якось поглянув я в церкві
слухав, що Бог повелів
чую — кортить од тих слів

вмить розірвати свою свободу
більше очима не грати вже зроду
щоб ні в одній не займався вогонь —
«Так» мене нині розрадить, либонь...

Те запитання як з Місяця впало
голос готична побільшала зала —
ледве живець мій не зупинився:
так я, настраханий, і заручився.

СТРИПТИЗ

Лише
коли Влада
невбрана
відкриється нам

ми добропорядно
відводимо
очі

© Ігор Андрущенко, 1996, переклад.

Томас Гайнольд — народився 1967 року в Нюрнберзі. Нині студіює суспільні науки. Працював журналістом. Автор кількох прозових публікацій у місцевих часописах. Учасник франкоської антології «Всередину назовні».

Маттіас Кнайп — народився 1969 року в Регенсбурзі. Студіював германістику, східнослов'янську філологію. Автор численних публікацій у періодиці.

Гельмут КРАУСЕР (1964)

ГІДНІСТЬ У ВИБОРІ ПЕРЕДОСТАННІХ СЛІВ

ОПОВІДАННЯ

З німецької переклала Євгенія ГОРЕВА

Дев'ятого листопада ця відьма гукнула мене до себе, добре вилаяла і, як сама висловила, — на превеликий жаль, — безповоротно вирядила з помешкання.

А коли вже я отак зненацька опинився просто неба й не вигадав собі кращого діла, то зашився між святкову юрму на прикордонному пункті. Як будеш трохи настирливий, то надудлишся на дурняк, у такий холод не завадить розігрітися.

Десятого я сидів у забігайлівці, правив меланхолійні теревені з прибиральницею-полячкою й дивився, як білявий оссі¹ з «конячим хвостом», мов зачаклований, одну за одною вкидав у гральний автомат п'ятимаркові монети. Видно було, що з таким автоматом, як отут, він має справу вперше, тож я підійшов до нього й підказав найнадійніший спосіб гри на ризик. Ми розбалакалися. Якоїсь хвилини, так собі, між іншим, швидше задля жарту, я сказав, що шукаю квартиру. І — що б ви думали? — він знав вільну квартиру. Диво дивнее! Там, по той бік, у східній частині, мої останні двісті марок ще мали вагу.

Ми поїхали вздовж Шьонгаузер-алеє до Пренцлауєрберга. Квартира була на Копенгагенській — задвірок, третій поверх. Усі поштові скриньки пороззявляли роти, і в коридорі доводилося дивитись під ноги — підлога лежала хвилями. Конячий хвіст звався Торстен. Житло належало якомусь його приятелеві, що саме перебував у Лейпцигу, мовляв, у чоловічих справах.

— Там якась недоумкувата без нього не може. Швидше як за місяць його тут не жди. Матимеш спокій. Ти, може, даси якихось дві сотні зараз?

Я дав йому сто п'ятдесят. Газова колонка не діяла, грубка з вугільним опаленням і торшер — теж. Усе було достеменно так, як нам завжди розписували на Заході. Підлога, вкрита бурим лінолеумом, і вогкі стіни з повідклеюваними шпалерами.

Кімната, кухня, ванна. Телефону немає. Телевізора — так само. Допотопний репродуктор. У шафі — двотомна біографія Ернста Тельмана. Торстен застеріг мене щодо навколишнього середовища: мовляв, сімдесят відсотків мешканців — колишні арештанти. Потім спитав, як мене звати.

— Гельмут.

Торстен виширився й повідомив: той тип, кому належить халабуда, зветься так самісінько. Торстен був симпатяга. Він пообіцяв мені, що дорогою кудись там занесе мені електрорадиатора, щоб я не замерз. І справді, за годину прийшов — приніс якесь страшидло й стромив у розетку шнур від нього. Однак нічого не вийшло, тільки зі шнура в кількох місцях проскочила іскра.

— Треба трохи подождати, поки розігріється. Між іншим, як схоч трахаться, то тут зразу за рогом кафе «Норд», там сімнадцятки, їх абичим пригостиш — і вони вже йдуть за тобою. А як хоч просто нацмулитися, йди в забігайлівку, там гомики, зате не треба стояти в черзі більше як двадцять хвилин.

— А сам ти що робиш? — спитав я.

— Та відиками торгую, ясно, як день Божий.

Радіатор не нагрівся й за два тижні. Через якийсь час із його шнура вже не проскакували навіть іскри.

У надвірній шибі подвійної рами зяяла дірка, облямована понад краєм рештками яєчного жовтка. Мабуть, цей Гельмут — не великий улюбленець тутешньої публіки. Допіру було сяк-так затягнуто конвертом від довгограючої платівки кантрі-музики, а проте звідти віяло, мов з труби.

¹ Оссі — від Ost (нім.) — «схід» — житель Східного сектора. Див. нижче — becci (від West — «захід»).

Перекладено за виданням: Helmut Krausser. Die Zerstörung der europäischen Städte. Erzählungen. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1995.

© 1994. Paul List Verlag.

© Євгенія Горєва, 1996, переклад.

Ночі були жакливі. Холодні дощі, смог, гостролезі тіні. Я купив собі на лахмітному ринку духову рушницю й бахкав з неї в небо. Щоразу як об дорогу ляпав ангел, лунав гидотний звук.

Я спробував був розпалити геть забиту грубку, але тільки вчадів і два дні пролежав з головним болем.

Згодом позапалював на всю котушку всі чотири крани газової плити й там-таки, в кухні, заходився знову коло свого товстого роману, скрашуючи писанину ковтком-другим «Сірого ченця» — білого вина з Угорщини.

Недалеко була кав'ярня, перед якою не доводилось вистоювати в черзі. Ціни тут, щоправда, були вдвічі вищі — аби закрити сюди дорогу всілякому набродові,— крім того, ти щоразу мусив замовляти так звані вишукані напої, себто пляшку пільзенського пива й склянку секту, «панської» мінеральної води. Пили — під настрій — щось одне, а друге виливали. Інколи щастило помінятись — траплялося, хтось віддавав перевагу сектові перед пільзенським. У цьому закладі більшість завсідників називала вессі паразитами, й кельнери обслуговували їх аби-як. Я намагався якомога довше приховувати своє справжнє походження. Мені з цим щастило менше як два тижні.

Я страшенно нудився. Обшукавши всі які де були шухляди в своєму новому пристановищі, я знайшов паку листів, адресованих Гельмутові. Це було славно.

Ночі дедали холоднішали. Я примошувався якомога ближче до блакитного полум'я газових пальників і натягав на ноги ще одну — третю — пару шкарпеток. Щодня по дві порції макаронів з маслом і по піврозділу товстого роману.

У тій кав'ярні збиралися не лише гомики. Щопонеділка й щосереді там можна було побачити й парочку лесбіянок, які облапували одна одну. Я там набрався до безтями й там-таки завів знайомство з Кельвіном, голубим англійчиком, досконало обізнаним в історії шляхетних родів Західної Європи. Він розмовляв німецькою з ледь помітним оксфордським акцентом і був у захваті від східної частини міста. Тут можна ще кілька тижнів спокійнісінько потертися без кондома, казав він. Кельвін був симпатичний, не раз ставив дармову пляшку вина, писав вірші з довгими строфами й хоч загалом не скаржився на здоров'я, проте кожного четверга навідувався у групу інфікованих вірусом СНІДу.

— Там завжди панує такий розкішно патетичний тон,— розтлумачував він мені. — Така значущість, така гідність у виборі передостанніх слів, усе так урочисто, наче на сповільнених кінокадрах. Ах...

Кельвін регулярно відвідував також Праунгаймський недільний літературний салон, куди якимось повів і мене. Там провадилася дискусія щодо «справ» блакитних у стінах штазі, було поганеньке вино, і я, вважаю, непроханий, за вечір виклав якомусь незнайомому бороданеві три п'ятих власного життєпису. Далі їхати було нікуди.

Незабаром по тому, як оселився на Копенгагенській, я заладнав таку собі оборудку з Баварським радіо, відділ «Радіоіскри». Відтоді вони щотижня давали п'ятихвилинну передачу «Краусер на Сході». В ній я розповідав про всілякі випадки, що скоїлися тут чи там,— на вулиці, в забігайлівці, коло автобуфетів,— передавав усю широку гаму заздощів і неприхильності, настроїв вичікування, зневажливості до чужаків; доповідав про гальмівні пороги, давно стерті підощвами черевиків, і, щоб послабити меланхолійне враження, вплітав у свої розповіді анекдоти. Таким чином заробляв саме на макарони з маслом, пляшку «Сірого ченця» та нову стрічку для друкарської машинки. Більше я з цього гешефту нічого не мав.

Друзі з західного сектора приїздили мене відвідати. Всі вони в один голос твердили, що хто тепер не забагатіє, буде винен сам. Уміючи, вже лишень кількаразовим обміном грошей можна за три дні обернути сто марок на тисячу. Один випускник кіновузу спитав мене, чи не маю я бажання ввійти компаньйоном у його торгівлю приношеними автомобілями. Інший приятель сватав мене розмістити пару-другу його акцій. Усі ці люди були явно не в тім'я биті, сповнені енергії хлоп'ята. Я відмовивсь од пропозицій, сказав, що мушу написати ще п'ять розділів товстого роману, за це вони назвали мене дамським гузном.

«Сірий ченець» дав цукрову хворобу, голова в мене боліла чимраз дужче. Десь перед Новим роком мені трапилася перша марксистка. Мала ледве двадцять років і дуже потребувала втіхи, за вечір прогула мені всі вуха розповідями про те, що її бідолашні батько й мати, обоє вчорашні партійні функціонери, тепер стали

об'єктом зненависті й хуліганського висміювання, а в тата серцева недостатність, мама ж боїться вийти щось купити.

Це було сумно, і в ліжку — також. Усе здавалося повне смутку.

Смуток на стінах, на обличчях, між ногами. Об одинадцятій годині дня до мене заходився добуватись грабіжник. Я відімкнув перед тим чолов'ягою двері й сказав йому, що в хаті нема нічого вартого грабунку. Він дивився на мене ще з позиції навпочіпки, з відмичкою в руках — і теж був утіленим смутком.

Того ж таки дня я одержав повідомлення з Дармштадта про те, що мені знов не призначили стипендії; тієї миті я й сам собі здавався дамським гузном.

Новий рік я зустрічав із хлопцями одного дружнього мені інструментального ансамблю. З будинку навпроти в наше відчинене вікно стрельнули піротехнічною ракетою. Нарешті знову щось барвисте. Ми зі сміхом погасили ракету, а тоді їй собі відповіли тим самим.

О сьомій ранку я здебільшого вкладався спати. Взимку воно практично, бо ж не так багато можна сподіватись від цієї пори року. Одного разу наприкінці січня хтось розтермосив мене зі сну, запитав, що я за один і чого мені тут треба. То був Гельмут, шойно з Лейпцига, з одинадцятигодинного поїзда. Я відповів йому щирю правду: мовляв, цю квартиру здав мені Торстен. Принагідно я назвав своє ім'я.

— Не, ти чесно? — вигукнув він. — Ти також Гельмут? Ну, це треба замочити! Він роззирнувся по кімнаті й відкоркував одного з моїх «Сірих ченців».

Гельмут мав років десь під тридцять, він вистрибував довкола, як та мавпа, й мав червону мармизу чоловіка, що віддавна зазирає в чарку. Я ще не дійшов настрою бенкетувати й знов поринув у царство сновидінь.

Проте Гельмут не дав мені спати, він розтермосив мене й спитав, скільки я даю Торстенові за помешкання.

— Двісті.

— Західних?

— Атож.

— Господи Ісусе! Ти заплатиш їх мені, це ясно?

Я сказав:

— Запізно, Торстен уже взяв гроші.

Тоді Гельмут розходився.

— Я його вб'ю! — ревно вів тричі поспіль і притьмом вискочив за двері. Його чоботи протататакали сходами, наче кулеметна черга. Аж тепер я трохи розбуркався.

Я сів за машинку, написав досить поетичний кінець свого товстого роману, вкинув готову роботу в свою диктову валізку й сказав лінолеумові «адью».

Прикордонники вже пам'ятали моє ім'я — так часто я переходив кордон і вони мене стільки вже разів обшукували. Задля чого — я не знав. Вони ніколи не лазили в підштанки й не викрили також потайної кишені в моїй шкіряній куртці. Не стали б мені на заваді й цим разом, о ні! Торстена я випадково зустрів у кінці лютого на Курфюрстендам — він продавав модну біжутерію.

Я сказав йому, що тепер знаю дещо про Ернста Тельмана. Він розповів, що просадив моїх двісті марок коло гральних автоматів за якихось півгодини. Окрім того, змалював з усіма подробицями, як затопив «отому Гельмутові» в пику.

— Еге ж, розумієш, Гельмі припхався — виклади йому грошву на бочку. Це при тім, що він у мене ще не виліз із цілої тисячі кругленьких, мочиморда!

Я неохвально звів брови догори, за що Торстен звинуватив мене в недоречній жалісливості.

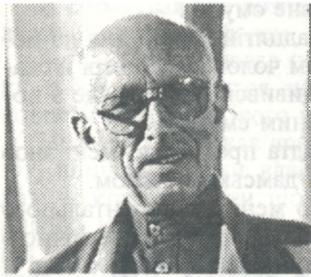
— Не думай, той Гельмі не зостанеться з порожніми руками. Знаєш, він одбухав п'ять років тюряги. Крадіжка зі зломами, фальшивування документів і всякі дурниці. Але йому вгатили ще два роки за спробу втекти з НДР. Закладаюся, тепер він одхватить бомбовозну компенсацію, той чарколиз!

Тут я крутнувся, промуркотів якусь прощальну абищицю й, щільно притиснувши до боку свою диктову валізку, чкурнув геть.

Багато моїх друзів неабияк розжилися й чимало заробили за останні тижні.

Я можу встрілити грошей у них.

Карл АМЕРІ (1922)

ПАДІННЯ МІСТА ПАССАУ

ФАНТАСТИЧНА ПОВІСТЬ

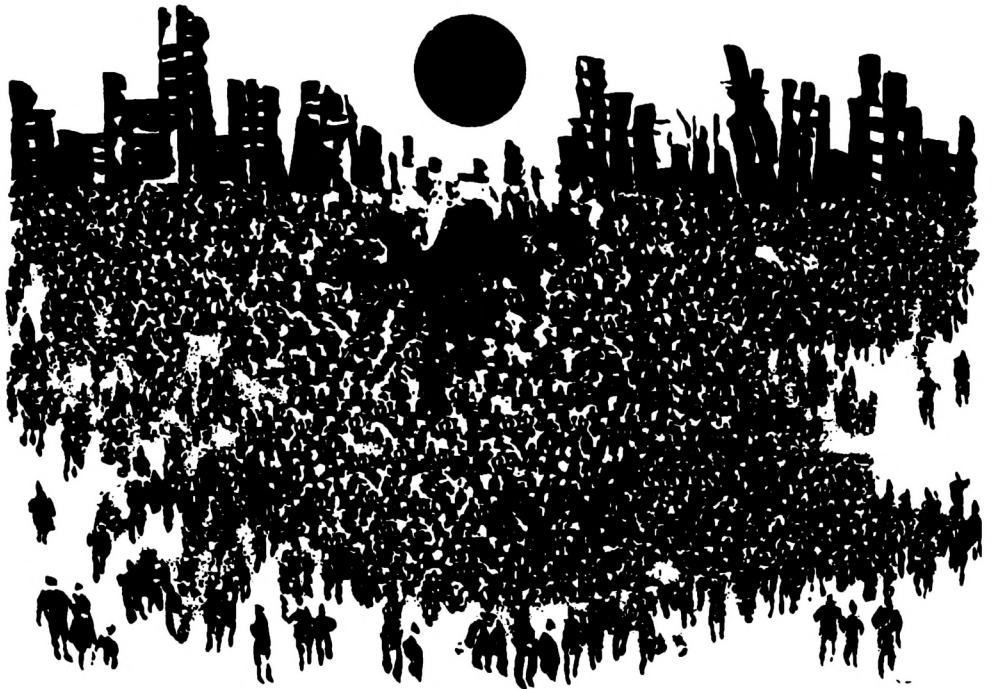
З німецької переклав *Анатолій ОНИШКО*

ЗАУВАЖЕННЯ НА ПОЧАТОК

Пропонована повість належить до жанру наукової фантастики, а тому її можна сформулювати так: «виживання після тотальної катастрофи». Характерною тенденцією наукової фантастики (яка реальніше за так звану «серйозну» літературу відзеркалює свідомі та підсвідомі тенденції мислення людських колективів) стало все частіше перекладати причину цих тотальних катастроф з ядерної в біологічно-екологічну площину.

Одним із найкращих творів такого напрямку є і залишається «Похвальний спів Лейбовіцу» Уолтера М. Міллера, що з'явився німецькою мовою кишеньковим форматом у видавництві «Гейне». Цей твір уперше наштовхнув мене на думку сісти за машинку, а доробок запропонувати тому самому видавництву — в такому товаристві «серйозний» автор може почуватися більш-менш безпечно.

До того ж я спробував скористатися в цьому жанрі елементами власної — німецької і вітчизняної — традиції, яка, загалом кажучи, мала б сюди пасувати краще за уже звичні американські пересувні лаштунки. Вибір місця дії (а разом і назви книжки) — заднім числом маленька данина любові до чарів міста моєї юності, чарів, що, як відомо, завжди спонукають виконувати недотримувані обіцянки.

Перекладено за виданням: Carl Amery. Der Untergang der Stadt Passau. Wilhelm Heyne Verlag. München, 1995.

© Wilhelm Heyne Verlag, 1975.

© А. В. Онишко, 1996, переклад.

Із «*Magnalia Dei per Gentem Rosmariorum*»,
тобто «Діянь Господніх через люд Розмеру» капелана Егіда¹:

Літо Господнє 2112, котре числять ще як літо 131 РР (себто *post postilen Tiam* — після мору).

Це був знаменний рік, коли люд Розмеру під проводом Марте Третього вчинив волю Вседержителя, про яку читайте в главі XVIII Апокаліпсису:

Упав, упав Вавилон великий,
Блудниця народів, що з нею
Царі земні розпусти чинили.

І орудюю був обраний люд Розмеру, бо з самого початку між ним і Вавилоном Бассау постала ворожнеча. Так заповів, помираючи, ще Лойз Засновник, коли люд, гірко плачучи, полишив оселі отчого міста, гнаний колісницями жорстокого фараона.

Я, Егід, який записує це, при тому був, коли Марте Третій та Імре, зверхник Чотирьох Бунчуків, сиріч Чотирьох Комітетів, восени літа 130 зійшлися на берегах озера Балатон. Комонники вже давно вивідували життя-буття граду Бассау, бачили неспинні чвари, морд і олжу і отруту та міжусобиці можновладних при тому. А здвиг нашого люду і коней був великий. І радість була велика, коли вином скріплювали і кров'ю підписували згоду,— рішення двом людям по заході сонця вирушити разом гори рікою, щоб учинити покон гніву Господнього.

— Йой, люди-люди! — охнув Марте, повів туди-сюди під носом тильним боком немитої долоні і розвіз по щоках шмарки разом з рясною сльозою. — Лю-у-ди, люди!

Справді. Сказати більше і щось доречніше було зась. Справді, хто, крім людини, міг після довгої, довгої ночі здобути перемогу там, унизу,— там, у долині трьох рік, де знов світились вогні.

Їх були десятки, всі світлі й жовті, кожний ясніший за двадцять або й п'ятдесят свічок. Деякі вогні горіли в будинках, вимальовуючи світлі прямокутники і подвоюючись в тремкому дзеркалі Інну. Деякі з темних вуличок спрямовували своє світло вгору, на верхні поверхи фасадів. Всі вогні були величезні, але одне кругле біле освітлене око було набагато яскравіше за всі інші. Воно було постійно спрямоване на міст — сторожове світло. Навіть мишу, здавалось Марте, можна було б помітити звідси згори, якби вона захотіла у білій ясноті прошмигнути мостом. А навпроти них високо над містом і ще трохи навкоси від них чотири променисті кулі були причеплені до стіни фортеці, обриси якої вирізнялись на тлі зоряного неба.

— Гей, Лойзе,— ахнув Марте, — слухай, неньо, а тут завжди було стільки світла ТОДІ?

— Дурню,— буркнув Лойз. — Що ти тямш. Куди більше було.

Обидва (розділені двадцятьма п'ятьма роками віку та жакливим життєвим досвідом) стояли біля балюстради перед вхідною брамою у спорожнілий монастир Помічної Марії, на кручі над містом на Інні. (Коли він, Лойз, був тут востаннє? Правильно, літа 1975-го було це, тоді йому було вісімнадцять. Звичайно, ясної сонячної погоди, серед реву автомобілів, у які тепер ніхто не вірить. Потім мчав серпантинами вгору і вниз, німецькі номери чорним по білому, і десь кожний четвертий австрійський: білий по чорному, бо тоді таке ще було і навіть вважалось важливим. Була Австрія, і німецькі республіки, і французька, італійська, були проблеми аграрного ринку, загроза зі Сходу і Південного Сходу, були баланси платежів і дефіцити... еге ж, чого тільки тоді не було!..)

— Ну ж бо, ходімо! — роздратовано гаркнув Лойз. Вогні завдавали йому болю — не очі боліли, а всередині, а то був лютий біль. Йому слід було б зна-

¹ Ця хроніка Егіда написана латиною, яка нагадує мову істориків доби Меровінгів (VII ст.).

ти, що без болю не обійдеться. Нікому, хто вийшов з ТОДІ, не слід було до цього вертатися. Навіть коли вкрай припече. — Ходімо!

Вони піднялись угору до третини кручі, потім подались униз, пройшли трохи старою вулицею і спинились у заростях, що колись були садом якогось видавця. Влітку мисливці майже завжди спали просто неба, так було чистіше й безпечніше, а коники-гафлінгери охороняли краще за будь-якого вівчарського пса. (Після трагічної історії з Берні та вовками всі стали обачні.) Мисливці зазвичай закутувались у свої накидки з оленьчої шкури, а згорнуті плащі клали під голову.

— Слухай, Лойзе,— видушив з себе Марте (він розумів, що Лойз нічого не хотів слухати, однак ніяк не міг потамувати свою цікавість),— слухай, а як ті вогні робляться, що вони їх?..

— Звідки мені знати! — буркнув Лойз. — Генератори, мабуть. Помовч!

— Слухай, а... — цікавість так швидко не минає,— скрізь було так багато світла — ТОДІ? Скрізь? І в нас?

Лойз сперся на лікті і повернувся обличчям до хлопця, у світлі зірок було видно: він сердито закусив верхню губу.

— В десять разів більше, йолопе,— пирхнув він. — У сто разів. Що ти тямиш! Вулиці ліхтарі, довгі, з неону і вармтону, на бані собору і на вежах, і на фортеці Обергауз, ось там,— зелене, золоте, яке лиш хочеш. А тепер зроби ласку і стули рота! — Він ураз відвернувся, скулився клубком, тамуючи біль усередині. Заплющив очі й чекав, щоб хлопець почав рівно дихати,— тобто, щоб він заснув.

Ще з п'ять хвилин рівного дихання чути не було — надто довго як на Марте, дитини непотривоженої нової Землі. В десять разів більше світла? В сто разів більше? Такого бути не може. Лойз помилявся, геть старий він став, та й було все те дуже давно. Звичайно, Лойза мали за наймудрішого, тут сумніву не викликало. А може, Марте вдається тепер витягнути з нього таємницю? Він має знати, як знову засвітити світло.

От би засвітилися, наприклад, у тітки Зоні білі рурки над столом. А цікаво, чи можна було б випросити у них такі генератори? Чи, може, то надто небезпечно? Чи, мабуть, ті внизу пильно стережуть? І, мабуть, тому Лойз так боїться? Бо страх жив у ньому досі, ще й тепер не минув, Марте це добре помітив. Їхали вони переважно світанками та вечорами стороною від великих доріг, що залишилися ще від ТОДІ, а ще Лойз не хотів класти ватри, і вони майже вісім днів жили на холодному харчі з присідельних тайстр, на холодній картоплі і сирій петрушці. Через страх — не інакше. Бувало й Марте відчував страх. Ось як тоді, коли Бріт ледь не захлинулася, і він стрибнув за нею у Траун. Але тоді було якось інакше. Теперішній страх він відчував уперше, і той страх не полишав його, поки він заснув,— це був страх перед невідомим.

Лойз, який відчував страху більше, заснув набагато пізніше. Вперше той страх прокинувся у ньому відтоді, як кочовики та мисливці почали приносити звістки про світло. Сумніву Лойз не мав — то знову були ті самі схибнуті, які за його часу підпалювали міста. (Мюнхен горів майже цілу осінь 90 року, у них в Розенгаймі і вночі було світло, як удень.) Ті, схибнуті, валили старі будинки тракторами і бульдозерами, грабували крамниці і вивозили геть усе, що не було прикріплене і приварене. Передусім метал. Вони діяли за якимось ПЛАНОМ, і від них можна було всього сподіватись, тож слід було берегтись. Знав, що мусить проїхати і з'ясувати, де є джерело цього світла. З ним хотіли їхати ще з десяток чи півтора одноплемінників, він усіх налякав і взяв тільки Марте. Довелося знову мислити політично. «Політика, — пробурмотів він з гірким усміхом і прищокнув об дулавий зуб. — Зовнішня політика». Раптом він уявив собі обличчя Моніки, посіріле, аж біле, волосся пасмами, повіки заплющені, вклали між свічками у домовину. Він збагнув навіть чому: щось відійшло безповоротно, тепер, як і тоді. Може, слід було змовчати, може, навіть явити в обманному вигляді. Над ним чулось форкання коней, і на решті втома його покривлених їздою кісток притупила тривожні думки і душевний біль. Він заснув.

Із «Магналій» Егіда:

На Дунаї є вузина, названа Штруден, і крізь неї, відновивши свою природну суть¹, вода знову тече зелена й стрімка. Там я, Егід, спинився і почислив бунчуки раті: вкупі було сімсот і сорок їх, які йшли під князями Імре і Марте, вельми узброєні в луки, стріли, мечі і легкі щити. І здригнеться серце безбожних, коли вони почують про наближення такого походу!

У місцині, що зветься Ваха, досягли комонники виноградних гір, які платили данину градові гніву. Вони витяли лози, поскидали купою біля паль і запалили нафтою — зухвале багатство бассаунців мало бути стерте із пам'яті уцілілих. Багато люду з лементом тікало перед конями; інші ж, передусім многая люду із навколишніх лісів, із мисливих валанд², малих селищ, приходили і раділи через прихід комонників. Мені, Егідові, оповідали вони про неситий торговий дух у граді, як град клав мости через ріку, і як він приходив з усляким оруддям, котре робив у своїх робітнях: борони і плуги, сікачі і виноградні ножі, голки і все таке інше; як міняли це все за дуже добру ціну для себе самих і за зовсім погану для простого люду із околів. Міняли передусім за мед, хутра, віск, забитий і живий товар. Чотири рисячі шкури мали б бути, як правили вони, міною за одні хороші граблі, вгодованого бугая міняли за копу голок, десять фунтових натовпів воску за один ніж. А де бассаунці чули про добре залізо чи інший метал, то їхали туди і відбирали силою. Та люд із околів, так вони мені повідали, добре усе ховав.

— Розмерці чи рознемці, якось так вони себе назвали, — сказав кремезний велет у польовому однострої з десантним автоматом НАТО бельгійського виробництва через плече. — Не вміють як слід рота розтулити. Чисті тобі селюхи темні.

— Дякую, Герте, за цінне спостереження, — озвався Шеф, зберігаючи незворушний вираз обличчя. Він дивився на кремезного велета й очікував. Герт почервонів, стиснув губи, відсалютував по-військовому й вийшов. Шеф співчутливо зиркнув йому вслід, потім відкинувся на спинку кабінетного крісла і склав під носом докупи пальці рук. Еполети на його плечах настовбурчились.

Літня венгерка (цісарсько-королівський полк лейб-гусарів) походила із костюмерної нижньобаварського театру для оперети «Віденська кров». Шефовий кабінет, колись призначений для князя-єпископа, прикрашений уже посірілими та почорнілими кам'яними мушлями і карнизамми, був роботи Мадлера, майстра доби рококо. Сіра залізна шафа з англійською ширмою походила з контори архітектора на скотному ринку.

А панна Піччен, керівник єдиного між Північним полюсом та Середземним морем і (ймовірно) далеко поза цими теренами функціонуючого секретаріату, походила з колишніх працівників Баварського радіомовлення, громадського закладу, який ТОДІ давав хліб і відчуття власної значущості сотням єв піччен.

— Цього слід було сподіватися, — зауважив Шеф. — Шкодою, але він не усвідомлює, що це означає. Піччі, заводимо нову папку. Гриф ЗП, тобто ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА. Занесіть також у журнал — офіційно, але так, щоб ясно прочитувалась історична значимість цієї події, — історія, власне, починається зараз, розумієте? Ви, звичайно, розумієте. І принесіть мені з папки ЗОВНІШНЯ ІНФОРМАЦІЯ досьє РОЗЕНГАЙМ.

— Слухаюсь, Шефе, — і бриніла в цих словах беззастережна лояльність.

Єва Піччен

Найжахливіше вона, по суті справи, прогавила, бо всі вихідні просиділа в невеличкій квартирі, слухала через навушники бездоганні записи Бетховена і Моцарта і при цьому розмірковувала. Проблема перед нею стояла проста, одначе істотна: слід

¹ Це «відновлення природної суті» є провідним поняттям в історичній терії Егіда.

² Turbibus — не ясно, чи тут маються на увазі невеличкі ради, чи тільки спільні господарські об'єднання мисливців.

їй виходити заміж за Ернста Боллінкса чи ні? (Він ще не пропонував їй руки і серця, та всі симптоми свідчили про те, що міг би й запропонувати.) Отож можуть виникнути деякі проблеми. По-перше, її честолюбні нахили напевно призведуть до колізій. По-друге, вона накидала оком і на шефа, — доктора Венцля, керівника відділу відео. По-третє, і це було найвагоміше, Боллінкс був анахронізмом. Хто 1981 року ходив із зачіскою афро і з бородою під Карла Маркса, той уже не викликав симпатій, а був чистим анахронізмом. Хоча, загалом кажучи, зовнішні ознаки її не обходили, однак ексцентричну зовнішність мала урівноважувати психічна гнучкість, викликала деякі сумніви.

Ні Моцарт, ні Бетховен її проблем не розв'язали, отож, їдучи в понеділок на роботу (дечо мала б все одно зауважити), вона практично нічого не бачила. На автомобіль Єві Піччен видали спецперепустку, на дорогий бензин вона користувалась п'ятдесятипроцентним спецталоном, у той час як більшість постійних службовців БР через ненадійність громадського транспорту добиралися найманими радіостанцією автобусами. Та коли вона зупинилася біля входу до телецентру, службових автобусів там не було. Шлагбаум на вахті, як і переговорне віконечко в будинку охорони, був закритий. (Від часу заворушень 1978 року скло у віконечку замінили на армоване дротом.)

— Їдьте додому, панно Піччен, або в село, то вже самі вирішуйте, — порадив їй через мікрофон охоронець. Він, як завжди, був у шоломі і мав пістолет.

Вийшовши із світу роздумів, вона озирнулася довкруг і помітила, що стоянка для вільнонайманих працівників була також зовсім порожня.

Враз усе набрало зовсім іншого вигляду, вона розвернулася і поволі рушила назад. Боллінкс опинився десь далеко: цяточка в кінці тунелю, розмита візія під стиль афро. Вона поїхала швидше, її охопила паніка, і проблеми з вуличним рухом перестали існувати. Зупинилася біля телефонної будки, бо чекати далі ставало нестерпно, подзвонила Боллінксові — ніхто не відповідав. Вдруге кинула отримані назад монети і набрала домашній номер Венцля. «Квартира доктора Венцля, — відповів металічний голос. — Вас вітає автовідповідач. У вас є тридцять секунд для повідомлення. Говоріть одразу після сигналу».

— Пошли йому, Господи, вічний спочинок, — проказала вона повільно і чітко. Католічкою вона не була, не була й віруючою, просто так у неї вирвалося. Коли вийшла з будки, навскоси через пустельну вулицю побачила трьох молодиків, — вони розбили вітрину і витягли з неї пляшки з віски. Один з них обернувся, побачив її і щось гукнув іншим. Всі троє зареготали і бігцем рушили через вулицю. Вона поспішила до автомобіля, вскочила в нього, але надто квапливо стартувала, і двигун не завівся. Вона зойкнула, коли перший, що майже добіг до машини, все ще регочучи, упав навколішки. Двоє інших різко загальмували, завили з переляку й з подвоєною швидкістю чкурнули в бічну вулицю.

І тільки в ліфті, прямуючи до орендованих верховіть своєї квартири, вона почала тремтіти і не могла стримати дрожу до самого вечора. Сиділа перед широким панорамним вікном, дивилася, як котиться сонце, п'ять разів підіймала слухавку і п'ять разів крала її назад, не набираючи номера. Її самій ніхто більше не телефонував.

Шість днів не виходила з дому, шість днів спостерігала за ходом сонця і пила віскі, потім джин, що віднайшовся в холодильнику. Наостанок відкоркувала дві пляшчини жажливої синтетичної шипучки. Коли голод вигнав її (в морозильнику був тільки картонний пакунок яєць і чотири біфштекси, виготовані за стандартом Європейської Спільноти, місто вже вимерло. А коли вона переборолала свою громадянську запрограмованість, то почала грабувати супермаркети. Але зважитись на те, щоб покинути місто мертвих, не могла.

Вона зовсім опустилася, та принаймні навчилася втікати від банд. Перетворилася на сіру мишку, що нипає між прогнилими стелажками і б'ється із здоровими пацюками за консервні бляшанки. Ночами пробиралася у сади кварталу особняків, від людської мови відучилася.

Так було аж до ДНЯ, коли місто почало палати. Спочатку її охопила паніка, коли вона побачила возняку стіну, що рухалася з півночі до центру, все пожираючи на своєму шляху, а невеликі банди залотом неслись через зарослий травами Міттельрінг, як дикі свині через гущавину чортополоху, рятуючись втечею від пожежі та мисливців. Попри все їй не забракло нервів перечекаати — а згодом вона почула поклик цивілізації, що передавався через мегафони. Цей поклик пролунав уперше за дев'ять років. Мегафони запрошували всіх, хто хотів, у місто обітоване. Нехай бажаючи зголошуються, казали вони.

І тоді вона побачила ЙОГО, Шефа. Він виструнчено стояв на тракторному причепі, у блакитному однострої генерала (із оперети «Віденська кров», але що їй було до того?) Він тепер був сутністю всіх голосів, втіленням ГОЛОСУ.

— Я хочу! — закричала вона, заблагала вона, вона побігла, — зіщулена мишка з бляшанкою консервованої квасолі під рукою назустріч яскраво-червоному тракторові-тягачу. І її, попри все, впізнали.

А тепер вона набула набагато-набагато більшої ваги, ніж будь-коли ТОДІ. Тепер вона стала пам'яттю, а пам'ять — ознака цивілізації. Вона стала найвідданішою громадянкою міста Пассау. Ніхто ніколи з нею не спав, ні Шеф, ні будь-хто інший, хоча плодючість стала вищим заповітом, — але вона, Єва, була жрицею, всі це знали, а вона була свідомо свого місця і високо цінувала свій вибір.

— Розенгаймці, або Рознемський гурт, — читав Шеф. — Об'єднання уцілілих, спочатку біля сотні, під час пересування на південь зменшилося, до біля двадцяти душ. Стабілізувалось шляхом переходу до автаркічного способу життя: мисливство, ставлення ятерів, принагідний обробіток землі; зростання шляхом залучення і природного розмноження до приблизно шістдесят членів. Добре інтегровані, ймовірний позитивний розвиток майбутнього на напівкочових чи кочових засадах. Особистості з лідерськими нахилами не виявлено. Законодавство: не виявлено, очевидно, спільне прийняття рішень усією громадою шляхом неформальних чи дещо формалізованих обговорень. Бажані подальші спостереження.

Спостережень не вели. Він зітхнув, закрив досьє і усміхнувся.

— Що ж, здається, спостерігати можемо тут, на місці. Як, Піччі? — він поправив еполети, підвівся, виструнчився і вийшов на балкон стилю рококо, що височів над маленьким трикутним майданом перед резиденцією.

Він любив цей майдан — італійські фасади, водограй з мадонною, зліва масивна пізньоготична брама з піщанику, яка поступово перетворювалась на поросле кущами урвище. Та понад усе він любив свій народ (з певної висоти) — дітей, що стрибали й сміялись, діловиті працьовиті тачки, галасливе базікання жінок.

Сьогодні було гамірніше, ніж звичайно. Діти в разючому поєднанні барв із рейону і перлону (цих тканин ще доволі було від ТОДІ на складах крамниць) обтанцьовували хороводами двох чоловіків: одного літнього і ще іншого — кремезного, дуже високого молодика. На чоловіках були короткі шкіряні штани та коротенькі грубошерсті баварські куртки, колір яких уже годі було визначити. Вони крутили в руках щось таке, що колись могло бути капелюхами, гріючись від спеки і від ніяковості. Їхні коні, низькорослі й волохаті, напувалися з водограю.

— Гафлінгери, — кинув Шеф через плече. — Гірські коні. Слід зафіксувати це, Піччі. Дещо ми прогавили. — Він схилився на балюстраду, там, де вона грайливо вигиналася, і з легким усміхом вслухався в пісню, що виспівували діти, — він її знав.

Гей, селюху, хочеш голку?
Може, хочеш ножик?
Приведи-но свою бабу,
Мішух її вложить.

Йому спало на думку щось дуже важливе: адже ці темні селюхи там унизу були послами. Навіть якщо вона мало схожі на послів, а хто тепер схожий на самого себе? Шеф знову виструнчився і гукнув:

— Припинити! Діти, марш звідси!

Діти звели до нього два десятки кругленьких, як місяць, личок, губенята здивовано заокруглились, і вони чкурнули геть на чотири різні боки в чотири різні вулички. Шеф, підвівши праву руку долонею до себе, привітав чужинців. Молодший, якому, мабуть, було десь під тридцять, на привітання не відповів, а тільки скривившись витер рукавом спітніле чоло. Старший (він був, як виснував Шеф, насправді не старий, тільки видублений вітрами і негодами) щербато усміхнувся, двома руками притиснув до грудей неоковирного капелюха і квапливо й негнучко вклонився від самого попереку.

Для Марте цей ранок видався дуже важкий, в усякому разі, важчий за все, що йому доводилось робити досі. Ось полювати — це йому подобалось, їхати верхи або гнати шість годин підряд — це, зрештою, кожний зможе. Але такий ранок, коли за одну чи дві години відбувається тисяча нових подій...

Спочатку вони обходами дісталися до брами — через високу траву здичавілих садів, через старі ягідники, увесь час тягнучи коней за недоуздки. Одну частину міста на Інні перетворили на румовище, великими машинами згребли руїни докупи, звільнене місце було засипане перемолотими будівельними рештками, вкритими верствою перетвореного на порох тиньку, ТОДІ там була вулиця. Передню стіну одного будинку проламали, щоб влаштувати там браму, з-над якої через незасклене вікно несподівано висунулось якась жерло.

— Кулемет,— стиха сказав Лойз.

Але не так це його налякало, як голос. Голос, металевий і потужний, пролунав раптом з крони дерева на узбіччі, а Марте дуже добре бачив, що на дереві нікого не було, хіба що висіла маленька темна коробочка.

— Хто йде? — спитав голос. — Хто йде? Прошу вийти на майданчик і зупинитись!

Обидва, Марте і Лойз, притьмом попадали в траву — природна реакція на несподівану загрозу, як-от коли виникає несподівана загроза під час полювання.

— Довго чекати? — загрозово спитала скринька на дереві.

— Ходи, Марте,— буркнув Лойз, підвівся, ступив чотири кроки і став на щербинці майданчику. Марте ступив поруч з ним, поглянув спочатку на скриньку, а потім на жерло кулемета у вікні над брамою, потім подивився на Лойза і жажнувся: таким він батька ще ніколи не бачив. Чому він так усміхається? Такий... (Марте ще ніколи не бачив, як нижчий кориться вищому.) Лойз обома руками притис капелюха до грудей, шерباتо усміхався і механічно шість разів нахилив голову. Голос у скриньці засміявся:

— Гарзд, селюху темний. Виходьте обидва. Тільки поволеньки, добре? Поволеньки.

Що діялось далі, Марте спочатку взагалі не міг збагнути. Їх завели у якусь кімнату, яку ділила навпіл напіввисока стінка, ось як між стійлами в конюшні. До верху стінки була прибита дошка. Через цю стінку слід було говорити з чоловіком. Голос його взагалі не був гучний, а високий і квапливий, трішечки хрипкуватий.

— Із села? — запитав чоловік, а Лойз стеноу плечима.

— Та ні, не з села. Ми розмеряни. Чули-смо,— перейшов він на урочистий тон,— що місто дуже пишне.

Чоловік гостро позиркнув на них.

— Де там, де там! — урвав він, коротко помовчав, кивком підкликав до себе якогось хлопця, щось шепнув йому на вухо і дав штурханця, щоб той біг швидше. — Здалеку, га? — спитав він цього разу дещо приязніше. — Гарзд. А що то таке Рознем?

— Розенгайм, Верхня Баварія,— відповів Лойз. — То ми колись були з Розенгайма. Чули-смо, що місто дуже пишне.

— Та годі тобі, селюху,— махнув рукою стражник. Він і Лойз почали розмовляти про рушниці.

— Вогнепальна зброя на території фортеці не дозволена,— сказав стражник.

— Але ми звикли до рушниць,— умовляв його тремтячим голосом Лойз. — Ми завше маємо їх напихати.

— Вогнепальна зброя,— повторив стражник,— на території фортеці, раз і ще раз, не дозволена, та що там казати, здавайте свої пукавки, панове.

— Але рушниці нам ще будуть потрібні, коли ми знов...

— Видам квитанцію, не сумнівайтесь,— запевнив стражник. Він узяв зі столу аркуш паперу, щось там написав, щось намалював на лінійці, бурмочучи під ніс те, що писав: — Дві... мисливські... рушниці... от. — Він знову поклав папір на стіл, узяв із коробочки гарно обточений дерев'яний товкачик, кінець його притиснув до темно-синьої подушечки, а потім до паперу, знову підніс папір до дерев'яної стінки і поклав на дошку так, щоб Лойз міг прочитати, і Лойз, примруживши очі, читав (він усе вмів читати, це Марте знав):

— Відвідувачі здали на брамній варті дві мисливські рушниці. Після по-

дання цієї квитанції при виході за межі території замку ці два предмети будуть повернуті назад.

— Задоволений? — спитав стражник і простягнув через дошку обидві руки. На папері був гарний виструнчений вовк у колі, а всередині кола було ще щось, і Лойз його також прочитав, поки передавав рушницю:

— Печатка міста Пассау, — він захихотів. — Так що, він ще залишився — приборканий вовк? Він вижив?

— Респект! — сказав стражник дещо приязніше, проте водночас дещо насторожено. — То ви його знаєте, вовка? Респект!

Лойз (Марте це помітив) злякався, але тільки на мить, потім знову зашкірився так само дурнувато, як раніше перед брамою:

— То ми ще в школі вчили, ще тоді, в Нижній Баварії.

Стражник засміявся і показав на лавку біля дверей:

— Заждіть хвилинку, посидьте отам.

Лойз і Марте сіли.

— А вони мають право... відбирати у нас рушницю? — півголосом запитав Марте.

— Чисто, чисто, — також півголосом буркнув Лойз. — Чисто організовано.

Раптом двері, що вели до сходів, відчинились, у них з'явився великий, плечистий чоловік в плямистому комбінезоні і в береті, він мав при собі зброю, очевидячки, мав право носити і на території фортеці.

— Герт Шульц, — відрекомендувався він Лойзові і потиснув йому руку.

— Алоїз Ретцер, — відказав той. Марте ще ніколи не чув його повного імені. — А це мій хлопець, Марте.

Шульц, чи як там його, Герт поставив багато запитань, і Лойз знову розводився про розземців, знову про «пишне місто», щоразу, коли він повторював, голос його звучав урочистіше.

— Нам про світло розповідали, — сказав Лойз.

— Ага! — жваво відреагував Герт Шульц і засміявся. — Світло у нас є! Ходімо.

Вони подались за Гертом Шульцом і вийшли на міст. Під мостом стрімко ніс свої води Інн, і місто звідси було таке гарне, що Марте перехопило подих, — старовинні палаци, багатопверхові будинки з небитими шибками, дерева на терасах, що круто спинались угору, круглі й чотирикутні вежі, а понад усім — дві цибулини соборних веж, над якими кружляли соколи. За мостом тягнувся ряд будинків, від них наліво відходила широка вулиця, але Герт Шульц повів їх через брамну арку праворуч у круту вуличку, що вела вгору до середмістя. На вуличці було гамірно, їм назустріч проїздили вершники і клацали підковами коні, прогуркотів великий трактор на металевих шипах, а в одних розчинених воротах було видно чоловіка в масці, який схилився над шматом заліза і спрямував на нього сліпучо-синій струмінь полум'я. Стільки життя, зосередженого в одному місці, Марте ще ніколи не бачив.

На трикутному майдані з водограєм і статуєю Богородиці, куди вивела вуличка, було повно дітлахів. Вони почали сміятись, верещати і танцювати довкола них. Лойз і він пустили гафлінгерів до водограю, щоб напоїти. Було спекотно. Діти похапали один одного за руки і побігли хороводом довкруг чужих, щось співали про селяхів, які хотіли чи то голку, чи то ножичка, і про дружин, і про городян. Герта Шульца з ними вже не було, він зайшов до великої будівлі зліва.

— Що там діти співають? — спитав він Лойза.

Той не відповів, сердито дивився просто перед собою, вдивляючись у високий собор, на сірому кам'яному мурі якого росли берізки й горобина.

— Ах, ось воно як, — промовив він сам до себе. — Так воно. Дивись! — раптом вигукнув він і штурхнув Марте. На балконі будівлі зліва стояв чоловік у розкішному блакитному з золотом лапсердаку, він повільно підняв руку і помахав нею.

Він, Марте, не знав що робити, а Лойз знову притис капелюха до грудей і загойдався, кланяючись, як він уже робив це перед брамою. Марте крадькома позирнув на нього з-під рукава, яким витирив піт з лоба, і йому раптом стало на думці неймовірно боляче. Діти розбіглись, але тільки тому, що на них нагримав чоловік на балконі.

— Піччі,— сказав Шеф, зайшовши назад до кабінету,— нам слід діяти тактовно і дискретно. Саме цього вимагає ситуація. «Гроно» вже під'єднали до мережі?

— Так, Шефе.

— Гаразд. Хай Герт пошле бригаду. Ні, краще нехай сам подбає. Гостями нехай заопікується Адді.

— Адді?

— Авжеж. Тільки найкраще. Слід замовити поїсти. Гаряче. З австрійським вином, як його?..

— Вельтлінзьке?

— Саме так. А сьогодні ввечері, Піччі, сьогодні ввечері...

— Банкет?

— Правильно. В залі ратуші. Ми з Ліндою обміркуємо подробиці. А тепер — вперед на прийом.

Шеф вийшов з кабінету, перетнув вестибюль. Вийшов на сходову клітку, де ще владарювала роз'ясніла рожевошока Аврора, став перед мармуровими сходами, увесь в чеканні першого дипломатичного контакту.

— Пассау вітає Розенгайм,— почне він.

III

Із «Магналій» Егіда:

Коли ми стали табором під порушеними горами Лінца, почали рядити, що написати бассаунцям. Імре, що наводив пострах, волів ніякого листа не писати, але Марте Третій, названий Справедливим, переважив його, кажучи, що слід чинити за християнським поконом. І от я, Егід, сів і написав за його вказом:

«Вічу або можновладцям Бассау, які урядують у місті, і людові Бассау.

Відайте, що на вас гряде гнів, гнів Господній, якого має убоятись кожен переступник. Але обітується кожному прощення, бо не на грішників ненависть Господня, а лиш на гріхи. Хто покине град, хто навернеться на прості дороги, якими так милосердно для нас можливе «відновлення всього сутнього» — ото ж хто відречеться від олжі, зарозумілості і перелюбу, що панують у мурах цього граду, тому обітуємо не тільки прощення Господнє, а й від нас не будете гонимі. А знак має бути такий: хто відбуде від граду на дві години комонної їзди, коли ми грядемо, він і ближні його будуть спасенні, порукою цього слово володаря Чотирьох Бунчуків і вождя Розмеру. А хто перебуде в непокорі, хто надалі простуватиме дорогами граду, хто триматиме неприродну вірність зверхникам, які його попри все ведуть до розпусти і нечестивості аж до днів природного віку, хто далі у склепах громадить те, що потрібне простому люду, хто надалі хоче наживатися з дорогого продажу і дешевого купна, той сам на себе накличе гнів. Того повалять разом з мурами і вежами, спалять разом з коштовним деревом і килимами. Тоді ви пізнаємо і побачимо діяння наші, яко оруді гніву і як обітовано в главі XVIII пророка Іоанна — «Так стрімко повержений буде Вавилон». Та вас, бассаунці, що побачите приступ звіддалік по відблисках пожежі тільки на небесах, лиха доля обмине.

Укладено в нашому таборі в Лінці, виконано нашим вірним капеланом Егідом, підписано Імре, володарем Чотирьох Бунчуків, і Марте Третім, вождем люду Розмеру».

— Заради нас не треба стільки клопотів,— увічливо сказав Лойз. Він приглядався, як Герт Шульц, стоячи навколішки біля стіни кімнати на другому поверсі готелю «Гроно», втикав у розетку трійник. Герт Шульц, крекчучи, підвівся, обтрусив коліна свого польового однострою і коротко кинув через плече:

— Розпорядження Шефа.

Потім клацнув умикачем торшера. Лампочка жовтаво засвітилась.

— Оу-у-у! — здивовано вигукнув Марте, помацав лампочку вказівним пальцем, якусь мить затримав його і хутко відсмикнув. — Там огонь усередині, — пояснив він. — Як ти його запалив?

— Коли буде дощ, то найліпше витягнути штекер, — сказав Герт. — Інакше може бути коротке замикання.

Він показав на вікно, в одну із ступок якого замість шибки вставили картон. Тепер обидві ступки були відчинені, видно було залиту сонячним світлом фортецю Нідеренгауз, перед нею тік зеленкуватий Дунай.

— Коней, краще за все, відведемо у конюшні вгору проти течії, — запропонував Герт, одначе Лойз похитав головою.

— Ні-і, — простакувато всміхнувся він. — Нам зле спиться, коли коні не коло нас. Та й коні сплять неспокійно. Що скажеш, Марте? — Але Марте не сказав нічого. Він стояв біля вікна, німий, як тінь, і Лойз підійшов до нього з-за спини, щоб глянути, на що він там задивився. Марте дивився вниз на герасу, де стояв стіл під скатертиною в квіточки і три стільці. Якесь дівчина розкладала посуд: ножі, виделки і ложки, склянки, тарелі і тарілки. У дівчини було рудувате каштанове волосся, що в сонячних променях вилискувало металом, і біле видовжене обличчя. Струнки стегна її і талію підкреслювали тісні підкорочені спортивні штани із нашитим догори вершиною трикутником. Вона мала видовжені й ледь хвилясте волосся за спину. Посередині столу вона поклала супницю, потім глянула догори й у вікні своїми синіми, широко розставленими очима помітила Марте.

— Сніданок на столі, панове доброді! — гукнула дівчина.

Скільки вже часу він не бачив чогось схожого? Як довго він не бачив такої вроди? І як вона поставиться до Марте, до молодого селяха-мисливця, якого ще досі не бачила?

Лойз сердито обернувся і ледь не наштовхнувся на Герта, що простував до дверей.

— У вас тут добре. Все виконують? Всі розпорядження — від Шефа?

— Все за його розпорядженням, — кивнув Герт.

— І коли Шеф лиш свисне, то все робиться? — доскіпувався Лойз. Питаючи, він дурнувато всміхався до Герта.

— Саме так. Він свиснув — і все зроблено, — відповів той, витримавши паузу. Стояв нерухомо, руки по-бойовому напружені, але на Лойза при цьому не дивився.

— То це й добре, — буркнув Лойз. — Ми просто цікаві темні селяхи. Ходи, Марте, бо сніданок вистигне.

Під яскравим сонцем вони сіли за стіл. Синяву прокреслювали ластівки, з того берега Дунаю хтось наспівно кликав когось, чулось торохкотіння воза. Тільки Герт Шульц все ще стояв.

— Смачного. Маю іти до Шефа. З рапортом.

— Рапорт, ось як! — хихикнув Лойз. — Ви все чисто організували. Респект! Чисто. Передайте Шефові від нас вітання, і ми за все дякуємо. Що тут є?

— Суп на яловичині з засипкою, — пояснила дівчина Адді, — потім сарначе сидло, картопляне пюре, салат з цикорію. Ринок у нас діє. Найважливішим завданням було, розумієте, задіяти ринок.

— І вельтлінзьке сімдесят дев'ятого року! — задоволено промимрив Лойз. — Маєш усе добре затямити, Марте.

— Легші вина вже всі вихилили, — повідомила Адді. Вона показала на річку. Там униз за течією плила грубо збита баржа з маленькою надбудовою у вигляді хижки та з в'язками реманенту. — Ми саме розвідуємо горби Вахе, трошки розглядаємось довкола. Може, вдасться підняти кілька виноградуників.

— І ти завжди там, де треба щось підняти? — спитав Лойз, кліпаючи очима.

У її синіх очах з'явилися крижинки, проте вона відповіла:

— Майже завжди, можете мені вірити.

— Чисто, — кивнув Лойз. Він нахилився над тарілкою і позирнув на Марте. Той порізав своє м'ясо на дрібненькі шматочки й через рівні такти посилав їх виделкою в рот, у той час як очима невідривно пас Адді.

— Мені звеліли показати вам місто,— повідомила Адді. Вона злегка відхилилась назад, обидві руки сплела на піднятому лівому коліні, тісно обхопленому матерією бежевого кольору. — Через годинку-дві я прийду, а ви тим часом відпочиньте.

— А я й не стомився,— з повним ротом вихопився Марте.

Адді засміялась, нахилилась до нього і поплескала по плечу.

— Через десять хвилин подіє вельтлінзьке, тоді відчуєш утому. Вам не завадить перепочити, їзда, мабуть, була важка, а ще тепер, коли дорогами майже не пройдеш.

— Трохи важка! — погодився Лойз. Марте зиркнув на нього розгніваним оком. Лойз прогнав усмішку з обличчя, підвівся. — Ходімо вже, Марте.

— В номері все гаразд? — насамкінець спитала Адді. — Герт не забув про мило і рушники? Ми, знаєте, відвикли від гостей. Принаймні від таких високих.

— Нічого не бракує,— заспокоїв її Лойз. — Все як має бути. До побачення, панночко!

Адді перекинула через плече легку синю курточку, підвела праву руку й пограла тонкими довгими пальчиками.

— Бувайте, скоро побачимося! — гукнула вона і через три сходинки стрибнула вниз із тераси на бруківку набережної. Марте звівся на ноги, не зробив і кроку — в руці ще була склянка — і дивився їй услід, поки вона зникла за рогом найближчої вулички. І тільки тоді звернув увагу на стіл, на власну руку, на батька. Він поставив склянку на білу в квіточки льняну скатертину й скрушно потягся за Лойзом у їхній номер на другому поверсі.

— Ми тут, певна річ, не будемо спати,— Лойз постукав у стінку номера, наче у в'язничній камері. — Тут чуєш себе, як щупак у верші. Кинемо матраци вниз у коридорі, де коні стоять. — Він схопив з хромованого прута рушник і кинув його Марте. — На, йди умийся.

— Але я й не стомився,— повторив молодий і підвів очі на Лойза. Той розгнівався і нахмурився:

— Вмийся, кажу тобі! Він нас смердить.

— Хто каже, що від нас смердить? — спитав Марте і навіть не поворухнувся, коли рушник упав на підлогу.

Лойз лукаво посміхнувся:

— Адді. Ти не помітив? Вона вміє себе показати, вона не з села. Вона хоче, аби ми чисті були. Еге, в місті можна чомусь навчитися.

Житло Шефа було за п'ять хвилин ходу від резиденції. Вхідні двері з вулички, де ледь могла пройти одна людина, зачинялись на новісінький патентований замок, що блиском вирізнявся на тлі потьмянілої деревини та облуплених стін. На сходах завжди, навіть улітку, було темно, прохолодно і затхло, сходинки скрипіли. Однак на другому поверсі за дверима було світле й гарно вмебльоване помешкання. Кімнати просторі, велика вітальня скляною стіною виходила на лоджію, через вигини якої променилась панорама середмістя.

Лінда, перша леді, сиділа в бідермаєрському фотелі, обтягнутому переливчастим блакитним шовком, і зосереджено займалась власними нігтями. На таких речах вона зналась — зробила придатним для вжитку давно вже висохлий перламутровий лак. Шкіра її зберегла рожевість і виглядала молодо, лише фігура роздалась, а округле підборіддя м'яко спиралося на жирові складки шиї. Час від часу вона швидко міняла позу, щоб розглянути свої нігті під іншим кутом, і тоді ставала схожа на боксера на рингу, який от-от зробить несподіваний випад.

— Сервус, шері! — привіталась вона, не відриваючись від споглядання перламутрового блиску.

Вона була з сім'ї дрібного службовця з Форальберга й намагалась імітувати мову цісарсько-королівського двору. Колись її б за це висміяли, але куди поділись ті колишні тонкощі? Силою своєї уяви вона перетворила дрібного німецького канцеляриста на високого державного достойника, оповитого таємничістю, незбагненого, від якого все ще віяло пахошами вінценосної монархії.

— Слухай, шері, тобі слід поговорити з Гассо. Він такий дикий і занадто ризикую на перфорсних скачках. А ще завів собі карого жеребця,— Пінто кличуть,— ганяє на ньому, як справжній ковбой на Дикому Заході. А йому ж тільки шістнадцять.

Шеф стояв перед широким вікном, еполети злегка задерті вгору, дивився на течію ріки і на мостовий портал Іннської брами в обрамленні вигинів лоджії. Одначе нічого не бачив. У грудях боролись співчуття до себе і лють. І чому він завжди почуває себе таким до смішного жалогідним? Ким вона була? Чиновницька доня. І ким стала тепер? Завдяки йому! Ким він її зробив? Княгинею. Мабуть, єдиною в Європі. Княгинею і матір'ю династії. Чому ж вона, як-от сам він, не дивиться в майбутнє? Чому їй так кортить приміряти на себе непотріб минулого, наклеювати собі вошиві принади Доньки Вищого Світу і за горнятком кави розповідати своїм підстаркуватим приятелькам, які б вона могла скласти блискучі партії? Знайшла б, мабуть, якогось фабриканта цементу? Або міністерського чиновника? Сміху варте! Але сміху вартий і сам він за те, що німує перед нею.

— Не бачу, що в цьому може бути поганого,— відрізав він. — Ми — молода культура. У молодій культурі шістнадцять — це той вік, коли кожний відповідає сам за себе. В цьому перевага молодих культур: вік біологічної зрілості збігається із зрілістю громадською.

— Маєш рацію,— наспівно погодилась вона. — У шістнадцять я свого часу вибралася з Потта — на власній «ямазі».

Вона передражнювала його, імітувала те, що він пише про себе. Він крутонувся на місці і з подивом зауважив, що йому кортить врізати їй як слід.

Шеф

Його батько, Макс Шиманський, у ранній молодості розпочав свій життєвий шлях гірником, згодом став службовцем у майстерні й одразу ж взявся переучуватись, спеціалізуватися по газифікації вугілля, як цього вимагала енергетична політика кінця сімдесятих. Був честлюбний, однак небагатослівний. Переживав за свого сина Ервіна, хоч той поганих оцінок додому не приносив. Ервін видавався йому надто непосидючим, неспроможним боротись за виживання.

З іронії долі все сталось зовсім навпаки — всі померли: батьки, сестри, Гунда, вижив тільки він один. Якось непомітно після мору вони втягнулись у безперервну гульню. Вони — це він та інші з ватаги богартистів, що склалась тоді (за три тижні до пошесті всі вони захопились стилем Гамфрі Богарта, який саме переживав ренесанс). Вони похапали собі «ямази», ціна на бензин вже не була проблемою, і тому на колись платних заправках вони відкривали крани, хвацькою дугою поливали з шлангів навіси і стіни, а потім підпалювали — влаштовували в рідному Потті ілюмінацію. Не минула жодного спорожнілого шинку, жлуктили все, що попадало під руку, полювали на дівчат і хапали їх у супермаркетах. Зиму 1981 — 1982-го богартисти перебували у віллі власника мережі крамниць, влітку 1982-го підстерігали голландців, які почали просочуватись, — звісно, разом з причіпними будиночками, — на південь.

Одначе згодом найшло й на богартистів. Спочатку постійні дівчатка (Ріккі, Зіна, Кет), а згодом і ті, хто родом з півдня, почали розводитись про СОНЦЕ і ВИНО, про ОЛИВИ і СИНЄ МОРЕ — аж на блювачку тягнуло. Ріккі і Потц відірвались першими, а навесні 1983-го гурт богартистів розпався, залишились тільки Ервін і Герт. На південь їм не кортіло, але приятелів не стало, отож і само собою з'ясувалось, що їхньому способу життя настав край.

І ось 14 травня в Годесбергу вони обидва завели свої мотоцикли (пересіли на «гарлі-давідсони») і затріскотіли понад Рейном проти течії. Опівдні 15 травня у Вюрцбурзі Ервін вимкнув запалювання і пояснив, що він нарешті хотів би знати все напевно. Вони спинились саме біля будинку Фалькенгауз, що колись був громадською бібліотекою, і, на диво, бібліотеки не спалили, ні тим більше не розграбували. Ервін наніс з крамниці навпроти консерві і засів у відділі ІСТОРІЯ. Читав три тижні, відтак, блідий і рішучий, вийшов на осяяний сонцем майдан і заявив:

— Герте, все гаразд. Одначе пора нам виробити ПЛАН.

Мотоцикли вони покинули у Вюрцбурзі, натомість пересіли на вантажівку на метані. Відконали десь акумуляторний мегафон, роздобули атлас шляхів і почали розшукувати віціліх.

Гострим відчуттям вони вже набавились у березні і на прощання дуже ефектно

спалили замок Брюль, але, виявилось, може бути краще відчуття: їхати весь час уперед, а коли помічали дим з димарів чи близьку на шнурках, то зупинялись, ставали на підніжку автомобіля і вмикали мегафон. А потім оголошували: «Ми починаємо нову справу. І маємо шанс її здійснити. Ми сподіваємося відродити місто і налагодити в ньому нормальне життя. Принаймні одне місто».

Пассау він вибрав ще 1983 року. Вісімнадцять піонерів перезимували в землянці, котру обклали пластиковими щитами. Щоліта протягом десяти років їздили по Німеччині. Їхали на захід до Шварцвальду, де асфальтові дороги зовсім порепалися, потім на схід до Лінца, на північ до Гери (реготали до сліз, перетинаючи колишню залізну завісу), і на південь майже до Леха. У Мюнхен вони навідались у році дев'ятому (так стали вести літочислення) і мали звідти добрий вилов: привезли з собою двадцять чотири душі. Серед них і Єву Піччен.

Починаючи з чотирнадцятого року, потреба виїжджати відпала, люди приходили самі. На всіх майданах міст і на площах торгових центрів вони залишали оголошення, намальовані на дошках, надряпані на кам'яних плитах: ПРИХОДЬТЕ В ПАС-САУ. МІСТО ВАС ЧЕКАЄ.

Цього ж року прийшла в Пассау і Лінда, добиралася вона з Боденського озера, — це був справжній подвиг, бо дороги скрізь були розбиті, а ліси, що наступали, роїлися небезпеками.

Весілля Лінди і Шефа стало в Пассау першою подією державної ваги із смолоскипами і сурмами. На жаль, шлюб був цивільний, але й цей момент Ервін ретельно обміркував, віддавши перевагу церемонії, яка була властива античному місту, і вирішивши обійтись без церкви. Тридцять йому тоді вже минуло, він носив однострої вищих чинів із «Віденської крові», пошиті на опасистих статистів.

Літа п'ятнадцятого народився Гассо, і десь на той час почались тертя з мешканцями навколишніх земель. ПЛАНУ дотримувались скрупульозно, тиждень у тиждень виїжджали — спочатку на шинах, а потім на шипах — трактори і валили й розрівнювали села, торгові центри, міста — великий огром роботи, конче потрібної, а хто за неї подякував містові? В старі підвали свого центру мешканці Пассау почали зносити припаси — всі товари тривалого зберігання, привезені з експедицій. Але тут ночами внадились мародери, почали розвалювати віали й передмістя, щоб спорудити вали й мури, міські брами, організували цілодобову сторожу. ПЛАН, попри все, здійснювався. Змонтували невеличку електромережу і, нарешті, пустили в хід турбіну. Вона запрацювала, і це стало другою подією державної ваги, до того ж — великим успіхом. Свіжжу новину селяни несли з базарів додому, розповідали бабам і мисливцям, а мисливці пускали позолос аж до Альп на півдні, до Віденського лісу на сході, до Рейну і нагір'я Тюрингії: людина знову засвітила світло.

З часом Шефове обличчя почервоніло, волосся порідшало. Він звик виїжджати на кінні полювання (кабани, олені, десь від двадцятого року також вовки, а з двадцять п'ятого з'явилися і ведмеді). В неділю на ратушному майдані він чинив суд і розправу, кожного 14 травня разом з Ліндою відкривав травневі танці. Вона статечно кружляла довкола нього. Одначе поступово йому все більше ставало зрозуміло, що він допустився значного недогляду.

Звичайно, він їй не вривав.

— То був «гарлі-давідсон», якщо хочеш знати точніше, — сказав він і опустив руку. — Краще це облішмо. Сьогодні увечері я даю банкет на честь розенгаймських послів. Офіційний банкет. Розпорядження про стіл і про все облаштування вже віддані — в ратушній залі, в малій. Я хочу, щоб ти одягнула довгу вечірню сукню.

— Кажуть, якісь селюхи темні, — фальшиво проспівала вона і ще раз крутнула пальцями правої руки. — Навіщо тобі дратувати незаможних? Вечірню сукню — ні. Її — тільки на 14 травня. До того ж тоді твій день, чи як?

— Слухай, — він ступив уперед, сперся руками на бильця крісла, щоб не дати їй змоги встати, обличчям не далі як на ширину долоні від її обличчя. — Безглуздо й небезпечно мислити категоріями минулого. Ті люди настільки ж вагомі для нас, як свого часу папа римський для Карла Великого або Меттерніх для Наполеона, якщо я щось тямлю. Гаразд, він, цей чоловік, старий, згорблений, і йому бракує зубів, і що з того? А може, Карлові Великому також бракувало зубів? Він посол. Посол молоді суверенної держави.

— То йдеться про нашу безпеку? — іронічна усмішка на її обличчі зникла. Вона явно збентежилася. Шефові було приємно це помітити.

— Може, й так. Може, старий зовсім дурний, а може бути, що дуже розумний. Звідки мені знати? Як ми можемо судити? Слухай, Ліндо, мабуть, я тобі зовсім байдужий. Але подумай про Гассо, про Гернота і Меліссу. Може статись, що від сьогоднішнього вечора залежатиме, чи вони тут житимуть і володарюватимуть, їздитимуть верхи і половатимуть, чи...

— Ти боїшся,— здивовано сказала вона. Він кивнув, підтверджуючи її здогад.

— Ми допустились однієї помилки. Можливо, її вдасться виправити. Ти віриш, що я здатний передбачити, як далі складуться події?

— Звісно,— відповіла вона, а він засміявся і випростався.

— Отож, довга вечірня сукня.

IV

Із «Магналій» Егіда:

В одному старому градищі, званому Шленг, де Дунай завертає двічі, у бассаунців була невелика маєтність. Вони убезпечили її припасами і зброєю, і гласили у зарозумілості своїй, що цього стане. Та наші приступили їй з такою видатною люттю і відвагою, що решта захисників, схоплені страхом, втікли в ліси.

Це сталось перед полуднем. Перед вечором із заходу прийшла ліпо зроблена лодія, такими користуються авантурники¹. Авантурника, що ненароком зустрівся з нами, привели перед князями. Запитай, чи бассаунці отримали лист від Марте, чи радили між собою над ним, повідав авантурник, що в Бассау більше не зупиняється, він возить сіль з гір, хоч там у копальнях віддавна бассаунці, та вони з градом більше не торгують. Уночі, під великою небезпекою він прокрався вгору Інном, бо рік від року град ставав усе більш неприязним також і до власних мешканців. Дві сторони, що назвали себе школії та гернотіани, осіли в різних частинах півострова, одразу ж повалили найкращі будинки із старих часів, що стояли між ними, і тільки довкола собору залишилися місце, де зустрічалися вони з великою осторогою. Під такою неприхильною зіркою, міркував авантурник, град взагалі ні спроможний чинити нам опір, ні дати одвіт.

Імре радів, але Марте, котрий в усьому зберігав рівне серце, попередив проти надто великої певності. Легко може статися, рік він, що спільна небезпека призведе град до замирення.

Лойз дивився услід Адді і Марте, які шпацірували надбережжям проти течії. Він з ними не пішов.

— Залишіть старого в спокої,— боронився він,— йдять самі, молодятка.

Лойз стояв на терасі, руки розслаблено звисли, пальці злегка зігнуті. Якби ще тримав рушницю — чисто скульптурне зображення настороженого мисливця.

— Пассау вітає Розенгайм,— перекривив він незграбно наслідуваною літературною мовою. — Пассау вітає Розенгайм. — Він відвернувся, похитав головою і зайшовся хихотінням, що перейшло в щораз глибший кашель. Зайшов у колишній вестибюль, де було настелено соломи для обох гафлінгерів. Його Лис скосував оком і подивився на нього боязко й радісно.

— Гов, ти також щось там видиш,— буркнув він і поплескав коня між ніздрями. Умостився в покрите пліснявою клубне крісло, натоптав новеньку пінкову люльку (подарунок міста) вологим, темним довговолокнистим тютюном із вакуумного пакунка (також подарунок міста). Перша затяжка сподобалась, але від другої він скривився: краще не дозволяти повертатись колишнім звичкам. Він жбурнув люльку через відчинені двері. Карий, кінь Марте, утворив чистеньке анальне кільце і викинув на солому позад себе три м'ячики.

— Розенгайм вітає Пассау,— голосно вимовив Лойз і розреготався.

¹ *Aven Turieri* — італійська форма слова для позначення мандрівних купців наводить на здогад, що вони приходили з іншого боку Альп.

Він либонь пригадав огрядного рудоволосого чоловіка на вершечку сходів, його обидві витягнуті вперед руки в яскравій матерії однострою, повнозвучно вимовлене «Пассау вітає Розенгайм», а передусім твердий погляд державного мужа, фальшивий, як іграшкові гроші. Ні, майнула думка, справжні гроші тепер виглядали б фальшивіше за іграшкові. Гроші — що то був за дивовижний засіб!

— Щось його гризе,— буркнув він, схилившись вперед і повільно звівши кінчики пальців до купи. — Щось його зводить зі світу, надто вже непокоїть. Що саме? — На пару хвилин він заплющив очі і сидів зовсім без руху, потім підвівся, розвів руки в боки. — Здається, Лисе, я все ж подивлюсь на місто. Хтозна, чого йому бракує.

Через портал,— грот із покритим склепінням,— Адді та Марте зайшли в собор. Всередині було прохолодно, гуляв вітер, і здавалось, що тут він завжди пронизливіший і холодніший, ніж на майдані, де мешканці саме знімали з п'єдесталу бронзову скульптуру. (Макс Перший, король, майже повністю похований під пташиним послідом.) На побитих плитах підлоги лежала нападана, заплетена павутиною штукатурка. Адді легко перестрибнула через величезну голову якогось пророка з відбитим носом, його повні глибокого гніву очні западини вдивлялись у стрімке склепіння. Хори, де час не пощадив пізньоготичних архітектурних прикрас, були на два-три лікті захаращені уламками, з-поміж яких стирчали світильники, голови святих і грішників, посріблене рамено хреста.

— Одразу після... одразу ПОТОМУ,— сказала Адді,— було жахливо багато випадків вандалізму.

Марте не перепитав її, що таке вандалізм.

— Ти хочеш сказати, що багато понищили в церквах?

Вона кивнула.

— Люди хотіли помститись, хоч на чомусь. Сьогодні нам важко зрозуміти. І як усі вони збиралися жити далі? Можеш мені сказати?

— Старе впаде, проб'є заміни час,— дерев'яним голосом продекламував Марте,— нове життя розквітне на руїнах.

Заскочена, вона збоку глянула на нього.

— Ти поет?

Він засміявся присоромлено.

— То не моє. То від Лойза. Він так зо два рази казав, коли ми дивилися на такі давні речі. Капелан казав, що то кара Божа. Ти теж віруєш?

— Капелан? А хто це такий?

— Ну, святий отець.

— Не знаю. У нас немає. А ще — кара Божа! Безглуздя. У всьому винен Божевільний Учений, це ж кожному відомо.

Марте такого не знав, він також не знав, що таке вчений, тому мовчав і дивився на Адді. Цього йому вистачило. Вона стояла, спершись стрункою правою ніжкою на уламок рокайлю, відкинула каштанове волосся, в якому заплуталась сонячна доріжка, в очах блиск. Нікого й нічого вона не боялась, вона була причетна до міської влади.

— Слухай,— ледь чутно почав Марте,— як я тебе файно попрошу, скажеш мені, як роблять світло?

— Яке світло? Маєш на увазі електрику? І гадки не маю. То знають спеціалісти. Треба у них спитати.

— А що то є — спеціалісти?

— Таке знає навіть... — вона запнулась, раптовий здогад відбився в її очах і злегка розтулив губи. — Звичайно, вам ті спеціалісти не потрібні. — Великим і вказівним пальцями вона обхопила його біцепси і легенько стиснула. — Як кістка, твої м'язи,— схвально промуркотіла вона. — Марте Гартований!

— Не треба! — спалахнув він і відштовхнув її від себе, потім набурмосився і похитав головою. — Я не хотів. Бігме ні! Але...

Адді тільки засміялась і знову відкинула за плечі волосся. Вона вмостилась на пророкові і зміряла Марте очима, зичливо, зацікавлено, але трошки поглядом тітки Зоні, коли та дивилась на скіпку і міркувала, чи вже можна нею розпалювати.

— Як ви, власне, там поживаєте, в Розенгаймі?

— Ні в якому Розенгаймі,— поправив він. — Там рідко буваємо. Хіба що на пару тижнів. Чоловікам роботи не бракує.

— Полюєте? Ятері ставите?

— Ятері? Не-е. Або лишень на дрібноту. На щупака маєм верші. То найліпше, коли трохи моква, гейби ясно, але мжичить. Тоді... — він урвав, побачивши, що Адді не розуміє жодного слова. Вона не цікавилась минулим, до того ж ніколи не читала, що маорі для поняття «червоний» мали сорок різних слів. — Я там неспеціаліст, — закінчив він.

— Так і має бути,— погодилась дівчина. — Точно так ви й маєте жити, так правильно. Навіщо тобі там електричне світло?

— Річ зовсім не в тім,— хрипко відповів Марте.

— Саме так. А тепер ходімо. Я тобі дещо покажу — будинок складів.

Марте

Насправді його звали Томас, як і його батька, але він і сам про це вже не знав. Мав би ще й друге ім'я — Ульріх — за іменем матері, якби тільки існували записи актів громадянського стану. Його батьки були передайз піпл (щось схоже на «раювальники», мода на позначення гуртів на англійський манір тривала ОПІСЛЯ ще років п'ять). Марте деколи в сні бачив своїх батьків, навіть не підозрюючи, що саме вони, задав, що сняться ілюстрації з молодіжного видання «Шкіряна панчоха», де він часто любив розглядати малюнки. Ті, кого він у снах мав за дикунів, власне й були передайз піпл, що гасали голяка, коли це дозволяла погода, розфарбовувались і прикрашали себе пір'ям. Вони навіть мали якусь ідеологію, принаймні так стверджували найрозважливіші з них. Чи була якась ідеологія у батьків Марте — ніхто не знає.

Перадайз піпл першими вирушили на південь, що згодом вже нікого не дивувало. Вони спорядили автобуси і вирушили автострадою Куфштайн — Бреннер, а звідти на Словенію та Істрію. До мети своєї подорожі доїхало їх заledве дві третини, бо багатьох перебили племена в Тиролі та Кернтені, але на півночі про це мало хто знав.

Першим свідомим спогадом Марте був велетенський майдан (це був майдан Людвіга в Розенгаймі, який дитяче сприйняття розширило до вимірів світової арени), щітки трави, що повиганялись з-поміж плит та із стрічних рівчаків, і цілковита самотність. Автобус поїхав без нього, його навіжені батьки чисто забули про хлопчика. Він вчепився в якийсь нікому не потрібний паркувальний годинник, де стрілку заклинило на сьомій хвилині, і плакав.

Таким знайшов його Лойз.

— Зовсім схоже на них,— сказав він, нахилиючись над дитиною. — Як ся називаєш, мале? — Трирічний малюк нічого не розумів, гучний голос згори він сприймав за голос страхопуда, що складався із оброслих волоссям губ, кущуватих брів і міцного запаху. — Ходи,— запропонував страхопуд, обхопив і підняв його. Марте верескнув, одначе, вже сидючи ногами на один бік у сідлі на невисокому коникові перед зеленими з брунатним грудьми і зарослим обличчям, більше не верещав. Від страхопуда віяло затишком, і це відчуття, коли вони трюхикали вулицями передмістя, міцнішало якраз у міру того, як міцнішав запах, що складався з суміші кінського поту, людського поту і легенької домішки гною.

На цьому спогад уривався, натомість додалися пізніші. Мама Моніка вовтузиться біля вогнища, Фреді разом з ним майструє ятір, тітка Зоня та її книжки з малюнками, Август, Берті...

— Ти мій Марті, мій хлопчик, га? — сміявся Лойз, і Марте також сміявся, коли новий тато підкидав його взору, а він, аж дух перехоплювало, падав просто на видублене бородасте обличчя Отця Небесного. — Ми лишаємося тут, Мартику, хіба ні? Нам тут ладно.

Були й прикрі спогади, часто непоясними. Ось неньо Лойз співає під акордеон: «Там, де Богемський ліс, зоставсь мій отчий дім, давно колись давно...» Він співав усе тихше, міхи зітхали, акорд загасав, нерухомо сидів неньо, втупившись у здичавілу зеленень палісаду, а мама Моніка, лютуючи, зойкала в тишу:

— Забирайся в свій свинячий Богемський ліс! Місяця маєш там до дідька, і рисі, і олені, і хаща, що хочеш...

А неньо гримнув акордеоном об підлогу і без слова вийшов. А ще тітка Зоня, котра монотонно шептала: «Феліксе... Феліксе... Феліксе...» Чи тривав той шепіт цілу

ніч, як воно вкарбувалось у пам'ять, чи тільки якусь годину при світлі свічок, а лиш дитяча фантазія перетворила на такий довгий?

Всі вони добре давали собі раду, дякуючи мільйонам духів у всіх усюдах і завдяки Лойзові, якого всі шанували, та завдяки капеланові Дуллінгерові, що прибився до них через сім років ОПІСЛЯ. Спочатку Дуллінгер виглядав на зовсім звихнутого, але відтак з ним стало цілком можливо спілкуватися. Ще завдяки багатьом дітям, які з духами уже зовсім не зналися, хіба що чули про них від дорослих, і які виростили в новому світі. Марте сів на свого коня, коли йому сповнилось вісім років, у дванадцять він уперше вирушив у високогір'я на сарни, а в вісімнадцять капелан поблагословив його та Ельфріду бути разом. Коли Марте верхи вибрався в Пассау, то у нього з Ельфрідою було четверо дітлахів.

Лойз належно скористався двома пообідніми годинами. Скрізь ткнув свого носа, скрізь показав щербату покірливу усмішку. Приглянувся до турбіни на Ільці, був у фортеці. Пускали не скрізь, «Стороннім вхід заборонено» — трафаретно однаково було написано на багатьох дверях, одначе готовність прислужитись мешканці міста виявляли частіше, ніж бажання відгородитися.

Різник, у якого він тепер сидів і дивився, як той готує холодець, до послужливих не належав, але й не наважувався попросити його геть. Судячи з усього, роботи він мав по горло (банкет сьогодні ввечері, припустив Лойз), але все робив з надмірним старанням, за яким ховалась мовчазна роздратованість. Лойзова присутність була йому нестерпна, та він не міг підшукати належної зачіпки, щоб випровадити небажаного відвідувача. Мабуть, він просто не міг знести запаху мисливця і конюха, запаху, що його ніяке мило за один раз не відміє, і який був зовсім не до речі в цьому напівтемному напівпідвалі. Мабуть, міркував собі Лойз, різника всього-на-всього бере заздрість: заздрість здорового, міцного чолов'яги, цілісінький день прикутого до своєї праці.

Лойз ще нічого не вяснив, але не квапився. Увечері банкет, мабуть, там викаже себе злоба, яку він намагався збагнути, подається ключик, розкриється таємниця, знайдеться відповідь на просте запитання: що у Шефа на думці?

Різник підійшов до полиць при стіні і взяв скляну банку, поставив її на стіл під вікном, ножем зняв воскове кільце по ободу скляної кришки, пальцем сколупнув ізоляційну стрічку, що відламувалась затверділими шматками. Він підсунув лезо ножа під кришку, і та подалась із зітханням. Потім повернув банку і витрусив на стіл пластиковий мішечок.

Мішечок був тісно набитий і твердий, біла маса всередині обернулась на камінь. На шнурочкові, котрим мішечок був зав'язаний, висіла плomba з гербом у вигляді приборканого вовка. Різник ножем вертикально провів по мішечку, плівка розійшлась, і на вимиту тарілку з легеньким стуком випав білий кристалічний камінь.

— Сіль? — задав Лойз зайве запитання.

— Миська сіль, — поправив різник. Він сікачем настругав від грудки жменьку солі.

— А яка різниця?

Різник зазмер із сікачем у руці й повернувся до нього здивовано.

— Різниця? Звісно, є різниця. Це ж миська сіль, опечатана, щоб не псувалась. Не для простої ковбаси, тяміш? — він показав рукою на піч у глибині приміщення, де стояли рядком подряпані консервні бляшанки, з яких ішла пара. — Проста сіль для простої ковбаси он там.

Лойз підвівся й підійшов до печі. Було, власне, зрозуміло, чим займався різник: він випаровував розсіл з старих бляшанок, звідки інший вміст — переважно овочі — вже вибрали. Крихітні озерця кипіли й булькали, здіймалась пара, подекуди на внутрішніх стінках насіла тонюсінька шкірочка солі.

— Марудна робота, — сказав Лойз і похитав головою.

— Як так марудна? — обурено відказав різник. — Потребуємо солі. Опечатана сіль під наглядом, зрозуміло? Видається тільки в особливих випадках. Банкет, свята абощо. А на все інше... — він показав рукою на бляшанки.

Власне, подумав про себе Лойз, не так уже й марудна. Допоки консервів багато й допоки є чим палити (ліси давали тепер стільки букових дров і деревного вугілля, скільки потрібно) і випаровувати сіль рентабельно.

До того ж була ще міська сіль, судячи з усього, з пограбованих припасів міст і сіл. За останні десять років, міркував Лойз, місто, мабуть, не могло знайти придатної солі. Знаходили або зіпсовану, або порозтаскувану звірами. В цьому розенгаймці скрути не зазнали — солі багато їм не потрібно, а ту дешицю беруть просто з...

Йому аж щелепа відвисла, проте він узяв себе в руки, встав і щербато посміхнувся різникові.

— Красно дякую,— з дурнуватим виглядом вимовив він.

— За що? За що? — забурмотів той у відповідь, але тепер уже присоромлено через власну нечемність.

— Красно дякую,— повторив Лойз ще дурнуватише. Трьома сходинками від піднявся на вулицю і почовгав чоботами на шипах по бруківці, в голові шугали різні асоціації, які вкладались у міцний логічний ланцюг.

Тепер він знав, що на думці в Шефа. І що для них, для рознемців, справи складались не зовсім добре. Зовсім недобре.

V

Картку надрукували на дорогому тисненому папері, пожовклому вздовж обрізів. Вишуканим шрифтом з усілякими завитками і розчерками читачеві пропонувалось:

**ФАНФАРНИЙ ВСТУП — ПРИЙОМ ПЕРЕД РАТУШЕЮ
ВХІД ПОСЛІВ І ВИСОКОГО СІМЕЙСТВА
ЗАКУСКИ АСОРТИ
ХОРОВИЙ СПІВ: GIOIA ETERNA (ПАЛЕСТРИНА)
ПРИВІТАЛЬНІ ПРОМОВИ І ТОСТИ
ГАРЯЧІ СТРАВИ
ФАНФАРИ
ТАНЦІ
ФРУКТИ, СОЛОДКИЙ СТИЛ
ПОДАЄТЬСЯ МОЗЕЛЬСЬКЕ, БУРГУНДСЬКЕ,
ВЕЛЬТЛІНЗЬКЕ, ТОКАЙСЬКЕ І КОНЬЯК
ЗАПРОШУЮТЬСЯ УСІ!!!**

— Жодної помилки,— кивнув головою Лойз, тримаючи тиснений папір у витягнутій руці, щоб краще бачити. Почувався не надто добре, бо змусив себе і Марте проковтнути по цілій грудці смальцю, конче була потреба пригадати давні викрути. Але під його видубленою негодами шкірою цього не було помітно. Він і Марте перевдягнулися в нове вбрання — сільський народний одяг з колишніх часів (все потрібне ще можна було знайти на складах), до того ж вбрання було до лиця і вельми практичне також і для зворотної подорожі в Розенгайм: баварські короткі куртки з грубої вовни, білі сорочки, нові короткі шкіряні штани з нагрудниками, зелені панчохи, міцно простьобані замшеві черевики. Довершували все капелюхи з напівширокими крисами і з пір'иною за стрічкою.

— Піччі помилок не робить, вона жінка правильна,— сказав Герт Шульц. На ньому також була біла сорочка, тільки поверх неї середньовічна камізелька з вишитим геральдичним орлом. Вона могла б також походити з театральних фондів, але насправді була далматинкою Герольда Брабантського з Віденської державної скарбниці (ні сам Герт, ні будь-хто інший не знав — а може й, знав — якими шляхами вона потрапила в Пассау). — Ви обидва вже готові? Можна починати.

Стояв червень, було тільки пів на восьму, і вечірнє сонце ще стелилося золотом у вуличках, та попри це перед Гертом і послами несли два смолоскипи. Звідусіль долинало якесь високе гудіння. Коли Марте почув його, у нього загупало серце. Гудіння нагадало йому дзиччання шершнів, гніздо яких вони колись знайшли в дулавій групі біля озера Зімзее. Ті шершні жажливо покусали Брозі, і мама Моніка потім його шпетила:

— Чого ви, дурні, не втекли відразу?

А тоді, коли зсередини дерева почулося дзижчання золотаво-брунатних біяців, ніхто не подумав про небезпеку, очі у дітей заокруглились і заблищали, вони почали сміятись. А тут воно, це гудіння, міркував Марте, також загрозливе?

Перед ним ішли Лойз і Шульц.

— А що то за високе сімейство? — спитав батько у Герольда Брабантського. Той помовчав трохи, відтак відкашлявся і відповів не дуже охоче:

— Ну-у... Шеф. І Лінда...

— Їх Високість, чи як?

— Угу, його дружина. І троє дітей — Гассо, Гернот і Мелісса.

— Ти глянь! Як колись у середньовіччі. То є десь записано?

— Що записано?

— Як сказати... престолонаслідування, наприклад, права, обов'язки — такому містові потрібна якась конституція.

— Цього я не знаю, — буркнув Шульц. Обличчя його стало роздратованим чи розлюченим, ріденькі брови насупились. Лойз стримано відригнув.

Високе войовниче гудіння тепер було зовсім близько, і ось вони вийшли на ратушний майдан над стрімким Дунаєм.

Все було задумано щонайпишніше. На самій середині чотирикутного майдану височіла невеличка трибуна, там стояло високе сімейство. На Шефові тепер був напівдовгий брокатий сурдут з вилогами із справжнього куничого хутра, широкополий капелюх обкручувала винно-червона шкурка, закріплена аграфкою зі жмутиком переливчастих журавлиних пір'їн. Поруч із Шефом стояла доволі-таки дебели жінка у сріблясто-блакитній довгій вечірній сукні, на голові маленька діамантова корона, а на рожевих руках браслети з коштовним камінням — це, звісно, Лінда. Троє дітей у маленьких шапочках мали кинджалчики, одягнуті були в старовинне вбрання з високо підкладеними плечима, обличчя гарненькі, гладенькі й зухвалі.

Смолоскипів тут палахкотило вже чотири і їх було добре помітно в тіні на західному боці майдану. Лойз оцінив це з одного погляду, оцінив і зробив висновок, одначе цього разу, цього єдиного разу Марте побачив більше за нього, побачив — розшарований люд. Так, ці жінки й чоловіки були між собою різні, групки, хоч як тісно вони стояли, здавалось, були розділені невидимими стінами: люди відрізнялися виразом обличчя і очей, манерою стояти — ну чисто тобі спеціалісти. Йому чомусь пригадалось вжите Адді слово, одначе й одразу вилетіло з пам'яті.

Коли посли наблизились за п'ять кроків від трибуни, Шеф підняв руку. З балкона зринули багатоголосі звуки фанфар, а з будинку вийшла висока струнка дівчина в ясно-зеленій довгій сукні. В її розпушеному каштановому волоссі були квіти, а в обох руках піднята вище рівня очей золота чаша, з-під прикрашеної самоцвітами ніжки якої дівчина дивилась униз на свої срібні черевички, що їх вона манірно переставляла один вслід за одним. Крок за кроком дівчина наблизилась до високого сімейства і послів, зупинилась, опустила чашу і підняла очі. Це була Адді.

— Хай звучать урочисті сурми, — неквапно почав Шеф, — хай лунають вітання на честь і благо нових друзів — ПОСЛІВ!

Він узяв з рук Адді чашу, простягнув її Лойзові, обличчя якого раптом скривилось, ніби ось-ось заплаче. Лойз знову поклонився від самого пояса так само дурнувато, як уже кланявся вранці.

— Красно дякую, — ледь спромігся він промимрити і відсorbнув. Хотів був передати чашу Марте, але ясно-зелена дівчина лагідно, одначе твердо відібрала її, обтерла вінця хусточкою і лише тоді передала хлопцеві. Марте трошки похлинувся від хвилювання, потім настала черга Лінди, холодні сині повіки якої, коли вона взяла чашу і надпила, навіть не здригнулись. І тільки після всіх узяв її Шеф і двома добре відтренованими руками вихилив бокасту чашу й перевернув догори дном. Аж тоді Лойз зауважив, що всі вони пили із, мабуть, безцінної святині — з романського циборіуму, просфорної чаші. (Марте нічого такого не помічав, він бачив тільки Адді — чи це та сама Адді з сьогоднішнього полудня? Ця ясно-зелена таїна?)

Шеф знову підняв руку, він з'єднав руки Лінди і Лойза, щоб ті увійшли парою, а в лапищу Марте вклав білий пальчик дванадцятирічної дівчинки з

відкопиленою верхньою губкою і білявою косою, в яку вплели перлини і виклали вінком на маленькій голівці.

— Моя донька Мелісса,— пояснив він упівголоса.

Так, певно, вимагали традиції міста... От лиш Адді кудись раптово поділась.

— То було токайське, чуєш? — тихенько сказав йому Лойз, перш ніж рушити в бік ратуші. — Не налилуйся забагато, бо розбере.

Марте нічого не сприймав, бо в нього голова йшла обертом не від токайського, а від смолоскипів, фанфар, золота і перлів, а ще — від найміцнішого з напоїв, назвою якому була Адді.

Сходами, освітленими мерехтливими смолоскипами, вони піднялись у велику залу ратуші, колись пофарбовані, а нині облуплені стіни якої позавішували великими килимами. В залі поставили довгі ряди столів і лав, на яких порозміщувались запрошені, окрім небагатьох, а власне послів, високого сімейства і кількох важливих персон — вони перетнули велику залу й кількома сходишками піднялись у меншу. Там стіни були завішені вже гобеленами, дещо пишнішими за ті, що висіли у великій залі, посередині стояв великий шестикутний дубовий стіл і старі стільці з потрісканими шкіряними спинками та начищеними до блиску латунними цвяхами. Тільки чотири стільці були обтягнуті брокатом і мали білиця, вони були призначені для послів, для Шефа і його Високої Дружини.

— Як вам сподобались фанфари? — цісарсько-королівським світським тоном поцікавилась господиня торжества, якій випало супроводжувати гостя. — Добре зіграні, чи не так?

— Чисто, чисто,— старанно, як учень на уроці, закивав Лойз і ошкірився. — Далеко пішли, так. Хіба що надто повільно затягують, ось так: трее-ре, якщо ви знаєте, що я маю на увазі.

— Ви це помітили? — позирк державної дами був холодний і блискавичний. — Оте синкопування, знаєте, загалом тут не до речі. Воно вкралося у виконання, відколи знову з'явилась електрика.

— Електрика?! — Лойз приплющив очі, потім знову закивав головою. — Певно, певно. То все через джазові платівки. Атож, молодь — це молодь.

Лінда кинула погляд через плече, де мав — услід за двома передніми парами — заходити Шеф, одначе перехопила не його погляд, а Єви Піччен.

— Сьогодні я вип'ю справжньої старої горілки,— виклично проголосила Мелісса, чекаючи на заперечення.

— Тобі й херес піде, дитинко,— не забарився глас Авторитету, але не мамин, а Євин.

Вона, єдина компетентна особа, єдина була в костюмі — режисер у ренсансному декоративному фільмі. Єва показала де кому сідати, дали кризь двері знак у великий зал, щоб хор гримнув «Gioia Eterna».

Радість предвічна. Вона переповнила груди Марте і наповнила його очі сльозами, бо він знову побачив Адді, свою Таїну. Адді встигла блискавично переодягнутись і тепер виступала в ролі пажеси. Разом з іншими пажами і пажесами розносила велетенські таці з холодцем і язиком, вудженими риб'ячими боками, на гарнір — помідори, огірочки, зелена селера, доволі часто також розносили шліфовані карафи з вином.

— Ми потім підемо танцювати,— прошепотіла вона йому, чемно кланяючись від самих стегон і тримаючи перед ним тацю. — Коли тут стане надто нудно.

Він кивнув, усміхаючись, і все ще в сльозах,— сльози у нього виступали ще й через дим від увіткнутих рядком у стіни смолоскипів.

У червоних відсвітах смолоскипів підвівся Шеф. Червоний на виду, червоно виблискували персні на його руках і золото циборіуму, який він тримав тими руками. Він заговорив. Про Велике Лихо, про поневіряння уцілілих, про сміливе рішення залишитись на цій землі на північ від Альп, про фенікса з попелу. Що таке фенікс? Лойз подумав і пригадав. Це той дивовижний птах, що завжди сам себе спалював, а потім, цвірінькаючи від задоволення, злітав увись із власного попелу. Давно вже не було чувати таких промов. Лойз силував себе пити потроху, але вина були надто міцні, до того ж він давно від них відвик. Він примружив очі. Сподівався, що все обійдеться гаразд, не

лише завдяки смальцю, якого він передбачливо наївся. Розенгайм вітає Пассау. Ні, Пассау вітає Розенгайм, так завершив Шеф. Всі зааплодували, він також аплодував, аж тут звуком старого фагота у лівому вусі зазвучав голос Єви:

— За протоколом тепер ваша черга, пане Ретцер.

Фаготний звук йому не сподобався. Єва була не дурна і вона вже помітила чи принаймні здогадалась, що він зовсім не той, за кого себе видає, і, мабуть, помітили навіть те, що вони один одного взаємно розкусили. Тут слід бути обачним. Але йому хотілося не тільки бути обачним, але й дещо сказати таке, що мало б політичну вагу. Політичну, правильно. Він встав і обидвома кулаками сперся об стільницю, при цьому дещо хитрувато хитнувся — так і личить темному селюхові після чарки токайського.

— Я,— почав він,— не майстер промовляти, я простий мисливець, рибалка. Ми дуже вдячні. Звісно. Ми-смо чули про пишноту міста і тому приїхали, і воно й напевно величезне, хіба ні, Марте? І ми, натурально, радіємо простягнутій руці приятельства, і як Пассау вітає Розенгайм, то так само і навпаки — Розенгайм вітає Пассау, так можна уже казати. То всіх моїх рознемців дуже порадує, ми, власне, все робимо разом, про все дома разом говорюємось, там у нас ніхто не є шефом, як у вас, тут ви нас обійшли з цією чистою організацією. Отож ми все обговоримо біля рідних вогнищ, то я можу вам будь-коли пообіцяти. Ану, Марте, встань, тепер ми маємо чемно сказати, що ми підіймаємо, отже, нашу склянку, наші склянки, до цього стародавнього келиха, ми п'ємо за фенікса за попелу і за приборканого вовка Пассау, і за майбутнє, що залежить від нас. Жиймо, Шефе! Жиймо, милостива пані! Розенгайм вітає Пассау!

І склянки і келихи задзеленькали одне об одне, уже доволі не в лад, і «віват!» загукали мешканці Пассау і тут всередині, і там у великій залі. Пажі познімали смолоскипи, й одразу спалахнуло СВІТЛО — само по собі. Марте вирячився на люстру над столом, де сяяло принаймні шість лампочок — жаринки фенікса. Всі заплескали в долоні, як у малій, так і у великій залі, і оплески перейшли в овацію, коли зазвучали фанфари, і чотири чоловіки, перетнувши велику залу, внесли тацю, на якій лежав дикий кабан. Він був обкладений начиненими поросятами, дикими качками, куріпками, перепелами, а гарнір був з капусти-броколі, майорану, базиліку, між іклами кабан тримав галузку шалфею. Все це поклали на середину дубового столу в малій залі. Шеф узяв у руку довгий синюватий із срібним карбуванням ніж, зробив перший надріз, а потім нарізальники (серед них і різник, з яким Лойз розмовляв пополудні) із своїм інструментом спритно взяли за майстерно приготовану дичину. Лойзові, як старшому з послів, подали перший великий кусень, і він не змусив себе довго припрошувати. (Тепер слід наминати побільше, йдеться про бар'єр від алкоголю — бо найважче було ще попереду.) Знадвору, з ратушного майдану тричі гримнуло — то вистрілили легкі мортири. І перш ніж знову залунали фанфари, почався глибокий, мов з підземелля, гук дзвону. (Дзвонили в соборі? В храмі святого Михайла? В Нідеренбурзі?)

Аж тепер розпочалося справжнє святкування, свято уцілілих. Над скатертинами великої зали вибухав сміх, лунали протяжні терції старовинних пісень: «О прекра-а-сний Вестервальд...» Чоловіки обіймали жінок і цілували їх масними губами, викличні згуки міста вигорланювались у байдужі ліси і в байдужу ніч. Гурти молоді — у мотоциклетних куртках королівської блакиті, в бікіні, у восьмиколірних домашніх сорочках — юрилились поміж столами, ножами і довгими двозубими виделками наколювали качок і ковбасу, відбивали у пляшок горло і пили пурпурово-червоні струмені вина, спрямовуючи їх згори у розкриті роти (ШАТО МУТОН РОТШИЛЬД АПЛЯСЬЙОН КОНТРОЛЕ, ЖЕВРІ ШАМБЕРТЕН, УТОРСЬКІ ДЕРЖАВНІ ПІДВАЛИ, ТАГАНЬ, ГУМПОЛЬДСКІРХНЕР ФЮРСТЕНКЛЯСЕ).

Марте вибрав момент і відірвався від дубового столу еліти. Постояв під стіною, у дверях між малою і великими залами, потім десь між лавами більшості, преднався до якогось гурту, що, обхопивши за плечі сусід сусіда, співав: «Там, де Богемський ліс, зоставсь мій отчий дім...»

На його обличчі проступив піт, він силувався стримати сльози і дурнувати всміхався. В якусь мить побачив Лойзове обличчя. Лойз штурхонував його під ребра.

— Відтак у «Гроно». У «Гроно», втямив?

Марте подивився на нього відданими очима, віддано і, як йому здавалося, розуміюче. Він кивнув.

— У «Гроно», тату. Не переймайся.

А потім за Лойзом знову з'явилась Адді. Вона десь скинула камзол пажа і знову була в спортивних штаних, блузці, до цього всього додався разок коштовних самоцвітів на шиї.

— Ходім,— гукнула вона, її сині очі сяяли. — Ходи, Марте, на лектротанці!

— Лектротанці! — загукала вся різнобарвна молодь. Один з них через складені рупором долоні кинув цей клич у залу, і йому відповів вибух радощів (також і добродушно-глузливі смішки старших). З малої зали Лойз бачив: два-три десятки молодих відокремились від загалу і потяглись до виходу, серед них і Марті. Що таке лектротанці? Хай там що, але прихильників їм не бракувало. Він бачив, як Адді взяла його Марті за руку й потягла між рядами столів, хотів був рушити за ним...

— Нам ще слід відбутися обов'язковий танець,— сказав, опинившись обіч нього, Шеф. — Боюсь, що не лектро. А вже потім, пане Алоїзе Ретцер, нам треба зайнятися справами. Пропоную невеличку розмову віч-на-віч — у мене вдома.

І тут політика! Марте вже перетворився на тінь поміж тіней, податись за ним услід він не міг, бо він, Лойз, був послом. Після багатьох поставців то-кайського йому ще слід було зайнятися справами, великі тіні минулого, попри відновлене електричне світло, замаячили в кутах зали: Меттерніх, Бісмарк, Кіссінджер...

— Герте,— покликкала Єва Піччен. Герт Шульц п'яно прихилився до стіни ледь освітленого коридору, яким гуляли протяги. Вона застукала його якраз тоді, коли він мочився, але їй то було байдуже, вона мала відбутися місію. — Герте Шульц! — вона елегантно, але зовсім не ніжно ткнула його трьома пальцями в область шлунка. Герт Шульц відригнув потужно й ображено.

Вона майже впритул наблизилась обличчям до його обличчя, від якого віддавало потом і алкоголем.

— Як вони там? — спитала вона наполегливо, однак лагідно. Його очі кольору бляклого синюватого скла не поворухнулись.

— Хто вони?

— Після всього,— пояснила Єва з напруженою терплячістю,— Шеф піде з тим Лойзом на офіційну розмову. На часі рішення великої ваги. Нам важливе все, будь-яка, навіть на перший погляд найнезначніша, інформація. Може статись, що незначне якраз і є значущим.

— Я про це, п-панночко, н-не можу судити,— Шульц говорив церемонно, але час від часу відригував. У кінці коридору догоріла лойова свічка, стало ще темніше в переході, який нікому не був потрібний і куди ніхто не заглядав, де пліснява перетворилась на гумус, а з гумусу проросли бліді рослини. — Не можу судити, бо я, наскільки вам відомо, маленька людина, старший куди пошлють. Зовсім маленький, еге ж. Від мене мало що залежить. На жаль.

— Йдеться про ПЛАН. Ви ж уклали той план, чи не так? — вона й далі говорила лагідно й не хотіла переходити на гострий тон, та попри все різала словами, як лезом бритви. Гострим робив їх брак терпцю, терпцю з тими пеньками, котрі жили тут на повну губу серед безцінних вин, безцінних тканин, серед скарбів несподівано знову щедрої природи і нічого не розуміли або не бажали розуміти.

— Той план, ага, той ПЛАН. Що з нього вийшло, н-не могли б ви мені підказати, п-панночко? Високе сімейство! Про нього йдеться, чи я правильно розумію, панночко?

— Ще раз назвеш мене панночкою, я розсерджусь. Що за нісенітниця!

— Формально правильно, хіба ні? Панна Єва. Єва Незайманиця. Нормально. Не приймає. А я приймаю. Я — приймач... наказів. І на тому кінець. Як слід мені розуміти великий ПЛАН, можете хоч раз розтлумачити, панночко? Чи то, може, десь... щось... зап-писано? Як і нал-лежить, ге?

Чітко, як на рухомій світляній інформації, у мозку Єви Піччен пробіг сиг-

нал попередження: ЗАРОДЖЕННЯ ФРАКЦІЇ!!! Навряд чи Герт був чимось іншим, ніж простий забіяка, однак він був людиною перших годин, соратником, і ось саме він починає завдавати прикросів. Все починається знову: Бакунін, Троцький, а доти ще Лютер, Кальвін, Дантон?..

— Слухай, Герте,— перейшла вона на шепіт. Десь далеко ще чаділа скіпка, хвилі п'яного співу ще настирливіше проривались з глибин будинку. — То все дрібниці. Я хочу лиш дізнатися, якої ти думки про того Лойза. Цілком особисті враження.

— Особисті? — сині скляні очі, котрі ледь можна було розрізнити, розширились, під машкарою брабантського дворянина збунтувалось пролетарське нутро. — Особисто він у порядку. Дуже в порядку. Наприклад не командує, панночко. Хоче перше поїхати додому, поговорити з кумпелями, ось так. Ні тобі приймач наказів, ні тобі давач наказів, як кожний усякий. Особисто? Особисто, паннусю, гадаю, що він був тюхтій, що взагалі сюди завалився, ось так. Тут високе сімейство злупить з нього шкіру. Така моя інформація.

— Він тебе розагітував,—діловито відзначила Єва. Саме так стоїть справа з Гертом Шульцом: застаріла свідомість, більш як на тридцять років застаріла. Не розуміє, що тільки найвище напруження, концентрація всіх зусиль зможе в їхньому розпачливому становищі рухати історію вперед — тільки так взагалі можна зберегти історію. І зовсім немає сенсу розтлумачувати йому все саме зараз. Не дійде. — Таких як ти, Герте, мало,— сказала вона з робленою усмішкою. — Маєш щось для мене випити?

— Випити? В будь-який момент. Для тебе, дівчинко, маю!

Примирливо й демократично Герт Шульц сьгнув рукою за халяву правого чобота, і звідти з'явилась на світ пляшка токайського з відбитим горлом, яку він простяг Єві.

— На здоров'я, дівчинко! Так що ж ти хочеш знати?

— Власне,— почала, ковтнувши, Єва,— власне мене розбирає цікавість: ким був цей Лойз ТОДІ? Як ти гадаєш?

— Він? Шкільний учитель,— відповідь прозвучала дуже впевнено. — Він сказав, що ти не допустилась помилок на запрошенні, дійшло? Шкільний учитель. Так. Або щось подібне.

Подібне або й щось більше. Йй пригадалось те, що розповів Густав з брамної сторожі, що повідомила Адді, пригадався короткий діалог між ним і Ліндою про заджазованість фанфарного виконання. Ця людина дещо тямить і вміє швидко зорієнтуватись. А справляє враження незграби, нетеси — карикатурний портрет темного селяха. Чи сам він був автором цієї карикатури?

— Дякую, Герте,— кивнула вона й повернулась, щоб іти.

— Нема за що,— відповів Герт і також надпив із пляшки. — І, панночко, на агітацію я не піддаюся. Ніколи. Це між іншим, на прощання. Привіт високому сімейству.

Водоверть із трьох чи чотирьох десятків молоді (не всієї молоді міста, боронь Боже, бо навіть хоч на запрошенні стояло ЗАПРОШУЮТЬСЯ УСІ..., то все одно малось на думці, що прийти мають не ВСІ, а ті, які розуміють, що таке запрошення стосується саме їх, навіть якщо вони не вміли або розучились читати) привирувала до берега Дунаю і потекла проти течії. Юнаки і дівчата пробігли під старим підвісним мостом, арка якого була висаджена в повітря (Коли? Ким? У кожному разі ще до окупації міста легендарними вісімнадцятьма), прямуючи до мису, де зливались Дунай та Інн. Там, на лузі, порослому високою травою, заповзятливі хлопці вже під'єднали до кабеля рядок лампочок, пофарбували їх у різні кольори, а ще влаштували кабельний відвід для програвача платівок і встановили декілька гучномовців. Гучномовці, маленькі чорні скриньки, висіли, приховані листям розлогих мовчазних дерев. Танцювального майданчика, змайстрованого з довгих дошок, споруджувати не було потреби — він стояв уже роки. Потреба виникала хіба що коли-не-коли поміняти пару перетрухлявілих дошок.

Поволі обертаючись над жевріючими буковими вуглинами, чекали своєї черги молочні поросята. Картоплю вже пригорнули приском — рання картопля з гумусних грядок була краща за будь-яку картоплю з ТОДІ. Стояли на-

поготові бочки, витягнуті з глибоких льохів померлого під час катастрофи імпортного ділера.

Вільно й безтурботно ті три-чотири десятки висипали на трикутний луг — чи так уже вільно? так уже й безтурботно? Якщо приглянутись ближче (а Марте, хоч і напідпитку, приглядався, навіть не маючи цього на думці, підсвідомо), то було помітно і розшарування, і ознаки певної привілейованості. Як підкреслено недбало Гассо провів гостряком кинджала, що його він, хизуючись, витягнув з піхов, по купці конвертів з платівками! Як радісно заблищали очі спеціалістів біля наповненого буковими жаринами грилю, коли Гассо відкусив шматок від поросячого плечка, що його він одрізав тим самим кинджалом, і схвально кивнув головою! І як радісно, хай навіть і нещиро, пригорнулась двадцятип'ятирічна, схожа на статуетку, чорнявка, створена, за всіма ознаками, щоб її кохали дужі чоловіки, для зухвало-грайливого поцілунку тонкокостого безбарвного підлітка!

— Лектро! Лектро! — раділи дівчатка і підлітки, а з дерев лунала неймовірно бадьора музика.

VI

Із «Магналій» Егіда:

Дійшовши до Йохенштайну, де придунайські околиці ширші, ніж вище за течією, князі звеліли раті спинитись. Стали широкою дугою, вогнища страхотливо горіли вночі, і над нами лунали давні бойові пісні. «Глянь, — рік Марте Третій, — серце моє тремтить і радіє, що повертається до старих отчих вогнищ, бо саме тут, і це доведено, мали свій початок наша велич і міць. Дивовижно привела нас назад рука Господня». І він показав мені писання Альбертуса Дуллінгеріуса, де за вказом Лойза Засновника писати все без гніву і запалу правдиво сказано про корені.

Саме у цей нічний табір з'явилися два гінці від бассаунців, по одному від школів та гернотіанів, які не знали один про одного, така велика була усобиця. І воістину було з чого вволю посміятися тим, кому випало тримати гінців нарізно, поки той та інший міг говорити з князями.

Вони кляли вину один на одного за все, що скоїлося лихого, і твердили, що не знають про гіркі поневір'яння, яких свого часу зазнали від граду Засновники. Але обидва плакались у голос і запевняли князів, що не можуть полишити града. Одні, школії, твердили і доводили, які вони вправні у всіх ремісних мистецтвах, і що людові комітатів і Розмера буде тільки вигідно, коли припаси доброго дерева, тканин і хутра, що нагромадились у Бассау, могли б спожитись на користь у службах князів-спільників, як і належить справді великій княжій господі. Інші, гернотіани, твердили, що начебто без них ледачі та нікчемні селюхи у всьох пальцях би не поворухнули, хоч могли би, по правді кажучи, збирати багатий ужинок усього різного. І відомо достеменно, що гернотіани, як колись у Спарті¹, посилали своїх юнаків у глухі закутні свого краю, де вони мали денно і нічно тримати селюхів під страхом і смиренням, аби змусити до покори.

Мовлене і тим, і іншим увергло Марте у великий гнів. «Се, — рік він, — мало б нас, поконників гніву Господнього, відверто кажучи, змусити тепер увійти в згоду з найнищішими блудниками града Бассау, через яких так жорстоко обійшлись із Лойзом Засновником і Марте Першим. Ні, не треба вашої смерті, але конче потрібно з волі Господньої, щоб ви відійшли від розпуст і на вернулись знову на прості шляхи Відновлення Всього Сутнього». Він сказав це окремо кожному, а разом мови не вів. Я, Егід, можу це засвідчити і можу засвідчити, що ні школії, ні гернотіани не мали мужа ученого, який би достеменно розумів урочисту латину послання. До такої міри занепали науки там, у місті розпусти.

Тоді гінці, кожний сам по собі, почали клясти і клястися, що тепер вони стануть на прю і радше замиряться з іншою стороною, аніж зми-

¹ У Егіда написано «spartacistae», але з контексту однозначно випливає, що мались на увазі спартанці старожитності.

ряться з вироком гніву. Імре звелів був їх вишмагати й повісити, але Марте волів усе дотримати в доброму звичаї і відіслав їх до своїх — кожного самого по собі. «Вірте мені, братове,— рік він до Імре із Чотирьох Бунчуків,— не таке тут велике лихо. Вони надто довго були порізнені, щоб тепер вправно ратитись разом». І, як сталося згодом, події підтвердили його мудрість.

— Будьмо щирими, пане Ретцер. Мені, як і всім іншим, все це трошки скидається на шарж, чи не так?

Шеф вимовляв це з замріяним виглядом, обличчям він стояв до темних вод Інну, на яких навіть у цю пізню годину ще тремтіли віддзеркалення двох-трьох електричних вогнів. Найпотужніше світив сторожовий прожектор на мосту, який не гасили від сутінок до світанку — невсипуще око знову пробудженого людства. І зі сходу, від місця злиття, бубоніли бази законсервованої музики — музики ВІДТОДІ.

Лойз сидів у кріслі роботи всесвітньознаменитого дизайнера, силкувався пригадати його ім'я, але воно ніяк не хотіло пригадуватись. Перед ним стояв поставець, наповнений одним з найдорожчих коньяків світу — цей коньяк дозрівав тридцять років. Він сидів у присутності володаря, рівного якому не було від Нордкапу до Тімбукту — було б навіть смішно це піддавати сумніву. Зауваження володаря було прозорим натяком і запрошенням: зніми маску, Лойзе, ніякий ти не селюк темний, таким мене не піддуриш, я краще знаю. Одначе від політики не слід відходити, себто політика має тривати далі. До того ж він, Лойз, випив чимало, а в такому стані надто різко міняти роль просто неvigідно.

— Знаєте,— щербато усміхнувся він,— я вже навіть не годен пригадати. Певно, ТОДІ тут було набагато більше світла. Але як так подумати, до приміру, тоді ми не пили з золотих чаш. А вино і горілка не були такі добрі. Це вже велика пишність, як подумати.

— А у вас у Розенгаймі? — Шеф запитав ніби знічев'я, не позирнувши на нього, однак Лойз відчув напруженість у його тоні.

— У Рознемі? — він засміявся здивовано, дещо дурнуvато. — Там ми цим так не переймаємось. У нас, бачите, немає плану. Мислимо, що якось і так воно буде.

— Яюсь? — Шеф вимовив це з докірливим зітханням. Злегка крекнувши,— він став гладкий і, мабуть, давалася взнаки печінка,— нахилився вбік, узяв пляшку із всесвітньовідомою етикеткою, і запропонував: — Налити ще, пане Ретцер?

Лойз показав очима на маслянисте брунатно-золотаве озерце в його поставці і похитав головою, сподіваючись, що все вийшло невимушено. Шеф, який покладався на власну витривалість, собі налив.

— Яюсь — це просто відмовка. А чи правильно буде покладатись тільки на яюсь?

— Полюємо звіра, ловимо рибу. А ще садимо городину, якраз аби стало їсти. Молоді, ті вже ліпше за нас розуміють, який там вітер, яка там погода і взагалі про те, що росте. Пара баранів, що там казати!

— Таким мене не піддуриш,— сказав Шеф і відхилився на спинку славетного дизайну. Він зблід. На повних щоках і на лобі, над яким позлипались пасма поріділого солом'яного волосся, блищав піт. Тепер на ньому була домашня куртка з чистої вовни в буколічних кольорах; мода на них відновилась незадовго до того, як скінчилося ТОДІ. — Ви все-таки здійснили перехід на південь, великий екзодус — вихід народу. І ви не дорахувалися чимало людей.

— Хто? Я? Дехто пішов собі, це правда. А мені що було до того? Хто хоче йти, нехай собі йде. Нам і тут добре.

— Авжеж. Так воно має бути. Слухайте-но,— Шеф припалив сигару (звідки він її взяв? У Рознемі сигари вже давно розсипались на порох), сперся ліктями на коліна, нахилився вперед, наморщив лоба і подивився на Лойза з удаваною прямоотою і щирістю. — Ви спромоглися здійснити перехід на південь. Але це не все. Нам багато в чому щастило. Адже багато чого могло не вдатися: людина занадто відійшла від природи. Скільки при цьому всього

могло скластись не так, як слід. Чому,— раптом перейшов він на крик,— чому, гадаєте, ми все підпалювали, га? Ви ж про це чули, чи не так?

— Навіть виділи. Мюнхен горів довго, можна було бачити в Рознемі. Два-три тижні.

— А чому? Ви розумієте, що то значить мільйони тонн мазуту і бензину? Втікти будь-хто уміє. А я взяв на себе тягар, розумієте? Я і ще вісімнадцять.

— Ага,— кивнув головою Лойз,— тягар білої людини.

— А це що таке?

Лойз чортихнувся про себе. Сказане ним не личило до поведінки темного селяха. Але то нічого — Шеф, як він вираховував, вже досить нализався.

— То так сказав якийсь англійський поет — ТОДІ. Тягар білої людини, то щоб усі вишмаркували носи, вчилися читати і писати, вдягали штани — аби стати порядними людьми.

— Не погане пояснення,— захихотів Шеф. — Не погане. — Він підвівся з крісла, взад-вперед заходив перед вікном лоджії, його сигара жевріла, і час від часу він у задумі розглядав жаринку на її кінчику. — Тягар... цивілізації. Та-ак. Звичайно, в скороченому варіанті... Світло,— сказав він різко і зупинився,— звичайно, то всього-на-всього пропаганда. Сподіваюсь, що це для вас не таємниця.

— Пропаганда? Але це ж поступ, коли лампочки знову ..

— Запасні частини. Пане Ретцер, не будемо гратись у піжмурки. Все оце, оце місто, наше Пассау — це тиловий рубіж.

— Я погано розуміюся на військовій справі.

— Тиловий рубіж в організаційному, а не технічному сенсі. Технічно ми не можемо витривати, бо втратили технологію. Ми можемо скористатися тільки тим, що залишилося ВІДТОДІ.

— Набої, наприклад,— кивнув Лойз,— уже видно, що їх не вистачає. Для полювання то дуже зле. А от молоді...

— Власне. Тиловий рубіж... — широко розставивши ноги, він стояв під аркою вікна, злегка похитуючись, сигара спрямована на Лойзові груди, як пістолет,— це рубіж перш за все психологічний: між людською пихою і людським єднанням. Ось що я створив. Елітне самоусвідомлення. І з нього, можливо, тех-тех-н-нологія тривалого х-характеру. Десь на середньовічному рівні. Я тим б-багато з-займався.

— На рівні бароко, непогано.

— І новітні форми організації.

— Ясно. Без кріпосного права.

— Авжеж. Кращої організації, гадаю, немає ніде. Навіть в Італії. Навіть там. — Шеф знову почав міряти кроками кімнату. Музики на мисі вже не було чути, натомість долинули два-три голосні вибухи сміху.

— А та Італія що — дуже вас непокоїть?

— Італія непокоїть мене найдужче. Я н-нею багато з-за-ймався. Всі подались туди. Історія в-вчить, що цивілізація в-виникає н-на півдні. Завжди. Може, п-перед н-нами цілі століття, а може, тільки одне. Важко сказати. Але потім прийдуть вони, л-легіони. З Рима, з Флоренції, у кожному разі, звідти.

— Щось такого не чувати.

— Ще зарано.

— Та й такого шефа у них немає.

— Його вони, гадаю, не мають. — Тепер він дивився тільки на руку, під сірою буколічною вовною настовбурчилися плечі, наче на них були ц.-к. еполети. — Ще зарано,— повторив він. — Люди продовжують жити, як розледачілі мародери. Панує чорний ринок. Їх ще не притисло, але згодом притисне.

— І притиснути слід першому.

— Цілком маєте рацію,— Шеф повільно обернувся, на його обличчі від носа до губ залягли глибокі гнівні складки. Під очима з'явилися червонуваті мішки. — Можу собі уявити, які про мене йдуть розмови. Довкруг. Серед темних селяхів і... далі. Ми закриваємо чорний ринок — р-раз! Ми змушуємо народ торгувати. Кожний кусень металу, який ми знайдемо, має бути тут — ось тут. Усі технічні вироби будуть у наших руках. Тиск! Тиск! Тиск! По-інакшому не вийде. І настане час, коли ви мені подякуєте.

— Коли?

Це запитання Шеф залишив без відповіді. Він знову сів і вперся вказівним пальцем у чорну скляну поверхню стола.

— Пассау. Тут. Місце в-вибрано с-свідомо,— голос його набув урочистості. — Досвід тисячоліть підтверджує значення водних артерій. Експансія, яка склалася історично. В середньовіччі тут правили єпископи. Я цим б-багато займався.

— Еге ж, баварська колонізація.

— І за цим стояв тиск. К-князівсько-єп-пископський. Східна марка, чому б ні. Розенгаймці! — він відірвав від стола вказівний палець і ткнув ним у бік Лойза: — Приходьте. Ви нам потрібні. Вгору проти течії. Ви маєте з-значні орган-нізаційні здібності. Зверніть свої очі на Схід. В-все п-потрібне приходить звідти. Там достаток. Там краще жити, ніж у вас, на супісках і на б-ботах.

Так ось що він планує! Лойз насилу стримався, щоб не засміятися. Шеф далеко не дурень: головний свій задум він зовсім не збирається розкривати темним селяхам. Колись місто Пассау колонізувало навколишні землі, але для ведення колонізації потрібна влада, а влада потребує грошей, а гроші тоді надходили...

— Ви кажете нам перебратися сюди? Сюди, на Дунай?

— З переїздом ніяких проблем. Тут довкола є де селитися. Вгору по течії Дунаю, біля Лінца або й далі — там Шлегінський шлейф, Іббське плесо — на вибір. Села там залишилися без жодної живої душі. Житла, одягу, харчів — удосталь. Тільки свиснути — знімається, а все інше знайдеться.

— Слід порадитись. Ви ж знаєте, всі справи у нас вирішуються після загального обговорення.

— А перевезти вас можна тракторами. Трактори на шипах, бо гума і шини здебільшого вже стали непридатні. Тож дамо трактори, якщо треба.

— Про це слід порадитись. Вдома, я маю на увазі. З усіма.

— Ми допоможемо.

— Дякую, красно дякую. Але ми воліємо то робити самі. Тяжко, але...

— Ти часом не знаєш, котра вже година, шері? — у сутінках балконних дверей стояла Висока Дама. Вона мала на собі прикрашене драконами кімоно, шовкову шаль на ретельно розсипаному волоссі, її обличчя було ще ретельніше розмальоване, аби справити враження. Судячи з усього, про вихід було домовлено наперед. — Ти ж раненько знову підеш на службу. Я тебе знаю.

— Ліндо! — Шеф підвівся, театральнo простягнув у її бік праву руку. — Заходь. Ти п-присутня п-при і-історичній події. Пассау і Розенгайм! Група пана Ретцера...

— Моя група? Що ви! Я лише...

— Ви в-високоін-нтелігентна людина. Не заперечуйте. Ви вже знаєте, яку важливу справу вам доручено; ви будете охороняти східні кордони. При повному с-співробітництві. Ви отримаєте с-статус повної незалежності і всі переваги від співробітництва. Ліндо! Вже й справді пізно. Ми п-попрощаємось з п-паном Ретцером. Паж із смолоскипом буде вас...

— Не треба. Я звик сам. Та ще й маю поміркувати. Коньяк,— Лойз кивнув на порожній поставець і комічно скривився, показавши щербаті зуби,— у вас справді надзвичайний. Красно дякую за свято.

— З такої значної нагоди! Побачимось в-вранці. На добраніч, пане Ретцер!

— До побачення, пане Ретцер! — попрощалась Висока Дама, простягнула йому нанаманіюрену руку долонею вниз. Вона й справді, здивувався Лойз, справді хоче, щоб їй цілували ручку? Він підвів свою засмаглу клешню під білі пальчики і стиснув їх щосили від широкого серця,— від болю у дами смикнулись кутики вуст.— Цілую ручку, милостива пані. І красно дякую за все. Вітання вашим дітям. Добре учаться?

Обидві високості втупилися в нього, потім Шеф зареготав:

— Відмінно, дякую! Верхова їзда, мисливство, а також по-французькому, природознавство, і-історія. Ми мислимо далекоглядно, еге ж.

У нічному повітрі прохолоди не відчувалося, одначе саме повітря було

приємне. Густі золоті випари (токайське, сотерн, коньяк) пропливали крізь Лойзовий мозок, скрадалися звивинами і линули вгору до зірок. Чудове відчуття! Все ж таки п'ятика — це частина політики і навіть своєрідна розвага. Він тишив себе, що непогано відбився від Шефа. Але ж у нього і забанки! То все від захоплення централізацією. Електрика і керування економікою, поширення життєвого простору...

— Він, загалом кажучи, бідолаха,— пробурмотів Лойз і вищирився. Коли дійшов до Шевської, знову залунала музика — дуже гучна, дуже сентиментальна. Стетерілий від подиву, він зупинився: — «Рамона!» — пробурмотів він. — Саме «Рамона!» А щоб я сказився!

З боку Дунаю від ратуші гурт гуляк на нетвердих ногах підтягував «Рамоно», вони йшли по троє, руки позакладали один одному на плечі, мову вели про прекра-а-асний Вестервальд і як там холодно свище вітер.

— Глуха провінція,— захихотів Лойз і рушив далі до «Грона». — Охороняти східні кордони,— бурмотів він і сміявся. — Така старезна байка. Ще й допоможе прийняти рішення. А щоб ти сказився!

Ця згадка його зупинила. Допоможе прийняти рішення? Що мав на увазі той Шеф з перепилою мордою і з його квасною першою леді? І тоді він здогадався, що могло ховатись за тим виразом. Велика кошава рука холодними як лід пальцями торкнулась його голови. Він вмиль витверезів.

— Пес кривавий, щоб ти здох! — вилаявся він, й одразу хода його стала стрімкою, скрадливою, навшпиньках, тулуб злегка нахилився вперед: браконьєр на мисливській стежині. Сентиментальна музика звучала все ближче. Тепер слід поспішати. Він помацав у кишені, шукаючи квитанцію на рушниці,— мав би її перекласти... так, правильно, е. Варт сподіватись, що Шеф не зателефонував і не дав ніяких вказівок сторожі на Іннській брамі. Слід негайно звідси вибратись, негайно. Марте треба забрати одразу, як тільки коні...

Гафлінгери прокинулись, як тільки він зайшов у вестибюль «Грона». Один з коників підняв голову і форкнув.

— Добре, добре,— заспокійливо прошептав Лойз. — Тихесенько ставайте. Нам треба далі. Тихесенько, та-ак. — Платівка з «Рамоною» закінчилась, натомість із недалекого вже мису почувся гвалт і грубий регіт. Він нахилився, підняв одне сідло, рвучко зтягнув підпругу, взявся за друге, бурмочучи до коней: — Так, добре, вже готово, зараз рушаємо. — Все відбувалось в темряві — або у відсвітах небагатьох ліхтарів, які ще світилися на вулицях, і зірок. Він саме заводив сталевий язичок у дірочку на другій підпрузі, коли почув: з мису пролунав пронизливий, нелюдський крик — перший.

VII

Із «Магналій» Егіда:

Після ночівлі покладали князі свої раті розділити. Імре з набагато більшою частиною схотів залишитись на південному березі Дунаю, а Марте звелів насунути містки через зруйновану стару гать, яку ще пращури збудували колись, щоб загатити ріку (воїстину велика подвижна праця, що конче мала б накликати на себе гнів небесний). Тоді перейшов він із своїми мужами, вісімдесят сім їх було з конями, через Дунай і поспішив на полудневий берег граду, бо жадалось йому так його узріти, як — і це повідомляє Альбертус Дуллінгеріус — зріли колись Лойз і Марте Перший.

На горбах було кілька комонних бассаунців, та коли побачили вони нашу многість, то почали на полунич до граду і проскакали через великий міст. Це воїстину було видовище, що радувало серце, навіть коли міжусобиці і вчинили все лихе, про що рекли їхні гінці. Школії мали осаду в тій частині граду, що ближче була до злиття Дунаю та Інну, гернотіани, напроти, осіли в старому градищі, яке, як ми довідалися згодом, було колись монастирем святого Миколая. Між собою порушили вони багато осель, а з каменю і румовищ спорудили один проти одного вали. Ще стояв лиш собор, узрівши який я пролив сльозу, так він подобав на німу скелю, а не на храм Господній.

(Позаяк бассаунці залишилися поганями, як і тоді, коли писав про них Альбертус.)

«Гаразд,— прорік князь,— поглянь униз, як колись дивились покійний предок мій Марте Перший і його прийомний батько Лойз Засновник. Настала година, коли зможемо довести, що ми їх гідні. Тепер ми закликаємо їх на підмогу. Рушай!»

Музика звучала в деревах, і це заворожувало Марте. Поруч із ним стояла найвродливіша в світі дівчина, легенька, запашна, її рука ніжно й лагідно лежала в його руці. Куди подівся Розенгайм? Куди поділась Ельфріда, четверо бешкетників, котрі були все ж таки його сини? Музика горлала і сміялась чужими словами, з яких він не розумів жодного, але для нього то було байдуже.

— Спробуємо? — посміхаючись спитала Адді. Вона майже нічого не пила, правильно — їй належало пильнувати.

— Я не вмю,— з дурнуватим виглядом промимрив Марті.

Вона засміялась:

— Там нічого вміти! Треба тільки потрапити в такт музиці. Крок назад, крок вперед — гей-я-а-а!

Вона ступила вперед ногою у довгій штанині, відтак другою, руки підкинула вгору і назад, приклацнула пальцями, забряжчала браслетами. Губи її були напіврозтулені, блищали. На Марте вона при цьому не дивилась, однак через пару кроків він збагнув: тут віддаються чомусь такому, що причайлося в темряві, що приглядалось і чекало своєї миті — для Адді і для нього. З цим танцюванням у нього виходило цілком добре, навіть чудово.

— Гей, погляньте тільки на цього селюха темного! — гукнув хтось. — От дає!

Почулись оплески. Хай плескають, він нічого не має проти, тепер йому це байдуже. Чому такої музики немає у них вдома? Для нього і для всіх молодих, щоб могли відволіктись і від негоди, і від свободи полювання в передгір'ях, а ще коли хтось спалахне тим, що капелан називає «пристрастю». Гай-я-а-а!

Горлання і регіт вщухли, зазвучала інша музика, в інших тонах, до того ж повільніша — і тоді Адді опинилась в його обіймах.

— Не поспішай,— прошепотіла вона йому на вухо.

Вперед, назад, крок убік. Він відчував її груди на своїх, тепер над ним обертались зірки. (Хтось із спеціалістів сів за вимикач і переблимував кольоровими лампочками — клац-клац, клац-клац.) І під звуки тієї платівки (танго) він за єдину мить зрадив усьому минулому, навіть цього не усвідомлюючи. Він доручив свою долю Адді та міським ліхтарям. Зважитись було нелегко, але вагомо саме тому, що нелегко далось. Все в ньому рвалося і лускало: старі пуга на серці, а разом з ними також і старі судини, якими його кров текла ДОДОМУ, а кров ДОМІВКИ вливалась у нього. Батька і матір полишив він, непрозрілий Марте, і прив'язався до жони.

— Пріма виходить у тебе,— похвалила його Адді,— а тепер я голодна. Ви — посли і державні діячі — там наминали, а тепер пора і нам — персоналові.

Він не розумів ані слова, однак хай вона попоїсть: не дуже весело бути голодному на такому святі. Вони зібралися біля грилю і відбатовували шматки від поросят, заїдаючи хлібом,— смак був чудовий.

— Тепер не завадило б пива,— зауважив він якомога недбаліше.

— Пива? — перепитав Гассо. Припадком він стояв біля нього, хизувався золотом, а ще більше своїми розв'язними манерами, поплескав його по плечі. — Папа завжди згадує його. Йому пива бракує. А звідки воно у вас? Вже років тридцять, як воно все скисло.

— Самі варимо,— здивовано відповів Марте.

— Лю-у-уди,— простогнав позад нього якийсь хлопець з випнутими зубами і засміявся,— вперед на Розенгайм, хіба ні, Гассо?

— Вам би мати таких спеціалістів варити пиво,— сказав Марте і запишався — так кажуть у місті, він легко зможе навчитись.

— Спеціалістів нам не бракує,— холодно процідив Гассо,— для більш важливих за пиво речей. Нам, власне, смакує і старе угорське. Кому ще?!

Він, той Гассо, був принаймні на років дванадцять молодший за Марте.

Чому він так величається, ніби справді якесь цабе? Мабуть, тільки тому, що всі вважають за добре все, що він скаже. Ось і зараз кричать:

— Давай сюди! Наливай, Гассо!

І Гассо став біля бочки і почав наповнювати склянки. Деякі з них були прості гранчаки, на деяких вишліфуваний візерунок, на склі відбивалось багаття і кольорові електричні лампочки. Гассо підставляв їх під чіп великої бочки, деколи закривав учасно, деколи зумисне переливав. І завжди поруч з ним була пишна чорнявка, притискалась до плеча, лоскотала кучерями його щоку і сміялась.

Коли Марте випив другий наповнений угорським келих, ніч зробилась барвистішою. Він ні про що не думав і жив тільки миттевістю. Хлопці привели коней, підвісили на дереві золоті персні і скакали повз них з довгими тичками. Хто спромігся зірвати тичкою перстень, той забирав його собі. Багато хто, здавалось Марте, навмисне цілив мимо. Коли ж перстень зривав Гассо, то саме вони вигукували найголосніше й плескали в долоні. Адді завжди була тут, поруч з ним, не далі як за три кроки, або ж з'являлася з ночі і пригорталась до нього...

— І що він, власне, таке, той Гассо? — якимось запитав він у неї.

— Гассо? Він принц. Ти що, ніколи не чув про принців?

Марте заперечно похитав головою, хоч то й була неправда. Мама Моніка розповідала йому казки, де були принци, але то були зовсім не хирляві недоростки, які ставлять з себе бозна-що.

— Я не принц,— сказав він затято,— і не хочу ним бути. Але я залишаюсь тут, Адді.

— А що скаже на це твій батько? — поцікавилась вона і подивилась на нього величезними очима.

Він і не пам'ятає, що відповів. Полум'я багаття почало пригасати, лише горіли кілька головешок, і молодь полягала на траву перепочити в нічній темряві, аж тут з дерев залунала нова музика — «Рамона».

Ця музика одразу взяла його в полон, тисяча мелодійних звуків, а над ними владарював чарівний голос, що бринів усією пристрастю втраченого світу. Може, саме ТОДІ завітало до них цієї ночі? Те, що загинуло, а тепер нагадувало про себе. Він відчув на собі руки Адді, трава під його щокою духмяніла солодко і дико. Вибір залишитись був правильний — тепер він був у цьому абсолютно переконаний. І Адді також це знала. Вона прикипіла пальчиками до його потилиці, з її грудей виривались мимовільні короткі стогони, що були солодші за будь-яку музику.

— Слухай,— промовив він урочисто,— тепер я зовсім певний. Я залишаюсь з тобою, Рамоно.

Ледь він встиг закінчити мову, як музика стихла. Навкруг у траві чулось уривчасте бурмотіння, смішки, він на них не зважав, аж ось високо і дзвінко пролунав голос Гассо:

— Ви лиш погляньте! Наш темний селюх набрався галантності.

— Він із Адді,— докинув хтось.

— Він скрізь встигає.

— Сама вишуканість, цей наш темний селюх.

— Та він же з самого Розенгайма!

— Розенгайм! — п'ятеро чи шестеро з присутніх засміялись, неначе то був особливо вдалий дотеп.

Марте не прибрав руки з Адді, лиш напівпідвів голову. Гассо стояв посеред луку, довкола нього горіло з півдесятка смолоскипів, руки мав схрещені на грудях, а сам згори дивився на нього і на Адді.

— Я залишаюсь тут,— сказав Марте і раптом сам здивувався з того, як він це сказав — неначе змушений був перед ними, перед цими шмаркачами, вибачитись. Тепер усі зайшлись нестримним реготом, і Адді, випроставшись, відкинула на місце волосся.

— Дайте людині спокій,— сказала вона. Сказане прозвучало без особливого запалу.

— Він залишається тут! — сяючи вигукнув Гассо. — Це ж треба! Він залишається тут і виявляє нам велику честь! Це ж таке треба! Пан із Розенгайма звольте виявити нам велику честь!

Тепер поруч з ним стояли шестеро чи восьмеро, всі, як і він, схрестили руки на грудях або підперлися в боки. Черноволоса, Гассова подружка, високо і нервово підхихикувала.

Марте поволі встав, дивлячись на Гассо і на інших, але передусім на Гассо. Намагався знайти всьому якийсь пояснення і не знаходив.

— Ти ж її зовсім не любиш,— сказав він молодикові. — У тебе ж є вже чорнява. Що тобі не до вподоби?

Всі заніміли. Тільки смолоскипи потріскували. На нього, на Марте, було спрямовано багато переляканих очей. І враз у мозку спалахнув здогад, що з тим Пассау щось не так, як слід. Взагалі не так, як слід. Він сьогодні випив, але не був такий п'яний, щоб нариватись на бійку. А ще його надто переповнювало щастя, щоб він був на таке здатний.

— Хлопче,— звернувся він до Гассо,— не будемо заводитися. Ти лишайся зі своєю, а я зі своєю, а завтра поговоримо.

Всі в колі почали півголосом перемовлятися, ледь стримуючи обурення. Гассо задер догори свою дешицю підборіддя, його безколірні очі блищали в світлі смолоскипів.

— Село темне забуло поголитись,— виголосив він дитячим дискантом. — Перш за все нам варт його поголоти.

— Поголоти! Звісно! — зраділи усі. В голосах вчувалось щось схоже на влячність, лиш Марте не міг втямити, за що саме. На нього накинлись, трьох чи чотирьох від відкинув у темряву, але натомість у резерві виявилось ще п'ятеро чи шестеро, вони звалили його горілиць у траву, насіли на руки й на ноги. Гассо витяг з піхов, прикрашених барвистими камінцями, невеличкий сріблястий кинджальчик, непевно посміхаючись, але дуже задоволений збоку підійшов до Марте, копнув ногою в ребра і всівся верхи.

— Намилити! — скомандував він.

Всі враз заметушилися, засміялися, заблазнювали, зраділи. Хтось приніс шмат шкірки від порослої шинки і почав водити нею по обличчю Марте, а він міг тільки смикатись головою з боку в бік, та все одно на шоках відчував гаряче сало. Куди поділась Адді?

— Намилування виконано! — верескнув хлопець з випнутими зубами, котрий перед цим був у дуже радісному настрої. Гассо милостиво махнув лівою рукою, притулив кинджальчик до щоки і косо повів ним униз. Марте відчув біль — той телепень порізав йому щоку. І тоді він побачив Адді. Вона стояла серед інших, ніхто її не тримав, одначе вона нічого не робила, зовсім нічого, хіба що закинула голову і сміялась — довго і нестримно.

Десь глибоко з горлянки вирвалося виття. Марте смикнув правою рукою, і хлопець, що сидів на ній, описав широку дугу і гепнувся у траву. Правий п'ястук Марте зметнувся вперед і вгору, вирвав у принца кинджал, на льоту перевернув його і вдарив просто перед себе. Для леза плоть людська м'яка, як оксамит!

Гассо верхи на ньому все ще сявав від задоволення, та вираз його очей враз змінився. З підлітком стряслось щось таке, в що він просто не міг повірити, щось таке, що було рівнозначне смерті. Він різко смикнув головою назад, верескнув, як поросята, яким тітка Зоня перерізувала горло, похилився вперед, обіруч схопився до смішного тоненькими руками за піхви кинджала і звалився на землю. Він верещав і верещав, задер ноги догори і перекотився на спину.

Марте був вільний. Він загатив кулаком в обличчя одному з нападників, потім широко розставив ноги, нахилився вперед, відвів набік ліву руку з розчепіреними пальцями, в правій затис закривавлений кинджал.

Всі відсахнулися. Стояли за чотири чи п'ять кроків від смолоскипів, що стирчали з трави. Він помічав тільки очі, що блищали, як блищать уночі очі загнаной дичини. Очі Адді також були серед інших, але він не міг їх відрізнити.

— Щоб ваш Пассау здох! — вирвалось у нього. (Він навіть не знав, у кого перейняв таку лайку.) Потім крутонувся і побіг у непроглядність.

Позад нього пролунало завивання зграї псів.

Лойз усе чув. Він стояв уже біля свого коня, і звуки сказали йому все. Все стряслось за одну мить: Марте з закривавленим обличчям вискочив на тера-

су і побіг до готелю, він, Лойз, намацав руків'я довгого пістоля в сидельній сумці, вихопив його, Марте миттю опинився у сідлі свого гафлінгера, із зоряної ночі з'явилися обличчя перших переслідувачів — обличчя вовків і гієн (хто мав у руках кинджал, хто шампур, дехто, аж смішно, двозубу виделку), він, Лойз, викинув уперед дві руки, як ліву, так і праву, в якій тримав пістоль, тричі чи чотири рази поспіль натиснув на спусковий гачок, тричі чи чотири рази терасою прокотилися грім і блискавка, два-три вовки чи гієни впади на спину, решта з них, виючи, зникла у нічній темряві.

— Ну ж бо, Марте! — крикнув він, і обидва вершники кулею вилетіли з «Грона», скерувавши жеребців праворуч, Лойз увесь час попереду. На роздуми не залишалось часу, однак він знав, де єдино міг бути порятунок. За одну, за половину хвилини вони перетнули вузьку смужку півострова. «Но-о-о!» загнали вони коней у стрімку течію Інну. Коні злякано пручалися, та все ж попливли навкоси через річку, позаду них зліва вже завивала лють і жадоба вбивства. Вода видалась крижаною, ліхтарі (досі нечисленні) засяяли раптом скрізь, але до них світло не досягало, губилося в сіряві й чорному мороці. Чути було тільки шум потоку і схлипування Марте, що прорвалось тільки тепер (скільки разів ще прориватиметься в наступні години та дні!)

— Чому вони так, тату, чому вони так... — Двічі коні крутилися у нуртовиннях, Лойз, — кров у нього, здавалось, була така холодна, як вода в ріці, — двічі виводив їх. Далеко від недремного світляного ока на мосту досягли вони східного берега, гафлінгери вибрались на суше, зафоркали і струсили з себе воду. Позаду них в залишеному місті вдарили дзвони, ті самі, які вони чули вічність тому у світлих святкових залах. Тільки тепер дзвони закликали місто до зброї, бо принц Гассо був мертвий.

— Далі! Гайда! — прохрипів Лойз. Він ще нічого не знав про Адді та Гассо, однак його ворожість до міста народилась раніше, а тепер важило тільки втекти і якнайшвидше дістатися на батьківщину.

— Гей! — голос був притиснений, але прозвучав твердо. Перед ними хтось стояв ледь помітний між кущами в блідому світлі зірок, хтось із конем і (такий відблиск ні з чим іншим не сплутаєш) з вогнепальною зброєю. Лойз умить оцінив обстановку: його пістоль без набоїв, рушниць забрати вони не змогли. Пастка!

— Гей! — ще раз пролунав голос, цього разу з відтінком радості. Далі прозвучало запитання — запитання, якого він не зрозумів.

Все навкруги раптом стихло, навіть дзвони за річкою. Лойз нахилився у сідлі наперед.

— You speak English? Parlez-vous francais? Ви говорите по-русски? Govorite-Li srpsko-hrvatski?

Вперше, відколи вони з'явилися у Пассау, панувала абсолютна тиша. Озброєний тихо засміявся і повторив запитання — наприкінці кожного речення звучали дифтонговані «е».

— Угорець, — пробурмотів Лойз і присвиснув крізь зуби. Незнайомий широко усміхнувся, показуючи білі зуби. На ньому була довга плетена шапка, хвацько набакир натягнута на голову, овечий киптарик шерстю назовні. Він знову щось запитав своєю мовою, показав на річку, а потім на обидвох мокрих вершників.

— Бамбумбум?

Лойз кивнув.

— Ті там-он — женуться за нами. За нами — розумієш? — він потикав великим пальцем себе в груди. З того боку знову вдарили в дзвони, а згодом до дзвонів долучився якийсь новий звук, другий, третій — торохтіння важких тракторних двигунів.

— А-а! — незнайомець вдарив коня в боки, поплескав по шиї Карого Марте, потім сказав по-німецьки: — Геть. Давай геть! Шви-идко!

— Тебе як звати? — притьмом спитав Лойз.

— Імре.

— Красно дякую, Імре, — пробурчав Лойз, — ти також геть, швидко, бо тебе бумбумбум.

Імре тільки засміявся. Один лиш раз він махнув їм услід, коли вони перетинали на конях невеличку прогалину. Потім їм довелось спішитися, далі

простягалися хаші зарослих садів, невеликі рови, перетрухлявілі паркани, через які доводилось перелазити, видряпуючись на гору Помічної Марії. Десь на половині гори вони кинули останній погляд на місто та на його вогні: до тих вогнів долучились вісім нових — чотири пари очей потужних тягачів, що підповзли до мосту з того боку Інну.

— Тепер ми як зайці, Марте,— сказав, цокочучи зубами, Лойз. — Тепер треба брати ноги в руки.

Тягачі з білими парами очей вишикувались у ряд — разом їх було чотири, довгі грубі залізні шипи скреготали по залишках бруківки. На кожному з тягачів, крім водія, стояли ще по троє, всі в польових одностроях, портупей застібнуті, на шії висять на ремнях десантні автомати.

— Ми привеземо тобі їхні голови, Шефе,— пообіцяв підліток з випнутими зубами. Він стояв на другому тракторі поруч з Адді. — Ми насадимо їх на палі ось тут на мосту, по правому і по лівому боці, щоб селюхи мали на що вибалушувати свої очі.

— Мені потрібно більше,— сказав Шеф. Повільно, плечі опущені, руки в кишенях буколічного камзолу, він підійшов до переднього, до Герта Шульца. — Мені потрібна остаточна розв'язка, Герте, їх не переслідуй. Зріж кут. Їдь на впростець на Розенгайм, найкоротшим шляхом. Мені потрібна остаточна розв'язка.

Мовчки, обличчя приховане тінню від шолома, Герт згори дивився на Шефа.

— Вони, ті дикі свині,— небезпека номер один,— продовжував Шеф. — Через кілька років нам буде потрібна сіль — з гірських копалень. А вони якраз осідлали дорогу до неї. Вони можуть нас задушити. Розумієш?

— Ось воно що,— повільно вимовив Герт. — Ось для чого ти звелів лаштувати трактори ще перед тим, як Гассо...

— Я запропонував їм приєднатися до нас на пристойних умовах. Цим убивцям, що порушили мирний процес. Запропонував їм пристойні умови. Убий. Знищ усе їхнє кодро!

— Це я для тебе зроблю. За Гассо,— Герт нахилився вперед і запустив трактор. Гуркіт перед пласкою бічною стіною театру, коли завелись усі двигуни, став гучніший учетверо. — Та коли ми, Ервіне, приїдемо назад,— крикнув він крізь гуркіт,— тоді поговоримо. Відверто.

— Поговоримо? Про що ти хочеш поговорити? — надривно крикнув знизу Шеф.

— Що я тобі більше не підлегле лайно, якщо вже хочеш знати докладніше!

Сталеві шипи гребонули і викинули за собою уламки бруківки. Трактори рушили до мосту. Слідом за чотирма потворами з вузько поставленими очима беззвучно рядами по два лаштувались вершники — разом усіх вісімнадцять, всі в шоломах, всі із зброєю. Могутнє місто вирушило, аби помститися за завдану йому кривду.

VIII

Назавтра опівдні Лойз відчув: у нього почалась гарячка. Вони зупинились на узліссі на короткий перепочинок (Лойз дозволяв перепочивати хвилин тридцять-сорок п'ять, не більше). Малинові зарості повиганяло так високо, що в них міг сховатися кінь із вершником.

Лойз, загорнутий у сіро-брунатну попону, сидів, прихилившись до стовбура дерева, і цокотів зубами. З його чола котився піт.

— Півгодини і ні на хвилину більше,— він говорив просто перед себе, голови не повертав. — Півгодини. Відтак маємо їхати далі. Треба поспішати додому. Конче треба.

— Тату,— благав його Марте,— вони нас ніколи не знайдуть. Я покладу варту, наловлю риби. Тобі ж треба спочити з твоєю гарячкою. І коням уже пора відпочити.

— Нічого ти не розумієш. Зовсім нічого. — Лойз провів рукою по чолі, пожував щелепами. На Марте він не дивився, від часу переходу через річку не дивився. — Ти заколов людину.

Марте ліг на спину в мох. Колючі пагони малини дряпали щоки, одначе

він на це не зважав, вдивлявся в піднебесся у спеку, що дзвінко бриніла у маківках смerek.

— Мене кинули на землю. Чотири чи п'ять їх. А пан принц казав, що має мене поголити. Казав на мене: селюх темний. Своїм ножичком... — він узяв-ся рукою за щоку, де поріз уже взявся струпом.

— То за якусь бабу, га? За тоту курву, за Адді. Кажі вже: то Адді так його розпалила?

— Ні-а,— Марте вже не бачив маківок, у нього запаморочилось у голові. — Та вона була йому ні до чого. Мав іншу, таку собі кралю. Просто так, аби допекти, кинули мене четверо чи п'ятеро...

— Дурень же я, дурень! Ну чого я тебе, саме тебе, узяв із собою! Справжній йолоп! На пишне місто подивитися! Але знаєш що, Марте, то все привід, то є все привід. То, певно, було навіть... А що вона робила, та твоя Адді, як тебе кинули на землю?

— Я її більше не видів.

— Нічого не зробила! То все було просто на потіху. Загравала з селюхом темним. Під платівку і «Рамону»...

— Ти був там! Ти чув, як ту «Рамону» грали! — Марте зірвався і випростався, як стріла. — Мені й так гірко, не згадуй «Рамону» Вже ти не згадуєш.

Лойз похитав головою і засміявся, не повертаючи голови, просто перед себе.

— Ти глянь, як його допікає! Його допікає, бо мені бракує делікатності, я занадто товстошкірий. А між тим найголовнішого мені, його батькові, він не каже. Так-так, дивись на мене, дивись мені в очі, я скажу тобі просто в лице те, що ти мені не сказав, просто в лице: ти хотів там залишитися, там, межі спеціалістів і тих, що чоботи лижуть тому чванькові, тому Шефові. Межі тракторів і тих, хто селян грабує, межі вірнопідданих. Йому забaglося в при-служники піти, моєму панові сину — через кавалок баби. Мій ясновельмож-ний син!

Марте поволі схилив голову. Потім упав на спину у колюче сплетіння і знову заплакав, не ховаючись і не соромлячись.

— Вона дивилася, як ті голтили, і сміялась. Щоб ти знав.

Лойз, спираючись об стовбур, підвівся, додибав, увесь тремтячи, до того місця, де лежав Марте, нахилився над ним.

— Бідолашний,— через силу пробурмотів він. — Нещасні ми з тобою, а ти вже зовсім нещасний.

Лойз Ретцер

Він був із сім'ї аптекарів у Цвайзелі. Юного Алоїза Людвіга Ретцера всі мали за хорошого сина, проте всі помилялись. Хоч він отримав атестат зрілості з такими добрим оцінками, що міг вільно поступити на фармакологію, однак спокійне й тихе животіння його не влаштовувало. Натомість засів за малопоширені дисципліни: політологію, психологію. Подався в ліві, хоч 1976 року ліві вже виходили з моди. Розпочав у Розенбурзі, а на третій семестр перевівся у Мюнхен, не ходив там уже ні на лекції, ні на семінари, поступово навіть перестав брати участь у дискусіях. Без грошей пускався в подорожі, далекі подорожі, вивчивши між іншим кілька мов, серед них російську та сербохорватську.

Потім познайомився з Гедвігою. Процес пішов без затримок. Дивно тільки, що вона була йому зовсім не до вподоби. Хоч була дуже гарна на вроду. Сталося, як мало статись — вони зійшлися. Одружуватись не хотіли, тобто він не хотів, а вона не прохопилась і словом. (Хоча, по суті, вона взагалі зовсім мало говорила.) Світ, на думку Лойза, зовсім не підходив для створення сім'ї і народження дітей. Це був світ, де щомиті міг статися якийсь катаклізм, а кому хотілося брати на свої плечі відповідальність за це?

Потім він взагалі перестав брати участь у дискусіях, несподівано у нього пробився інтерес до спорту, він став вивчати сучасні мови, ходити на тренування, обравши мови і спорт предметами на державні іспити. Вивчення мов і заняття спортом добре поєднуються, виснував він, це треба з'явити тим, хто хоче формувати ментальність наступних поколінь. Насправді ні мовами, ні спортом він не займався всерйоз,

натомість по вуха зарився в книжки бібліотеки Німецького музею, від політики і соціології сягнув до біології та антропології. Уклав величезну картотеку з виписками для книжки, яка мала називатись «КОРОТКИЙ НАРИС ЕКОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛІЗМУ». Йому потрібен, власне, тільки час, сказав він собі, точнісінько як Марксові, який також не дуже квапився. Вдома, у Цвізелі, час для нього міг би знайтися.

А тут з'являється Гедвіга і каже, що чекає від нього дитини. До нього вона не мала жодної претензії. Народити дитину входило в її наміри, сказала вона йому. Його це аж ніяк нічим не зобов'язує, а от їй хочеться.

Він розлютився на неї, вони посварилися і розійшлися. Ще тижнів зо два він учав до Німецького музею, та якось одного весняного дня на самій середині моста Людвіга, якраз навпроти фонтана Батько Рейн, він раптом спинився і зайшовся реготом, реготав довго і нестримно. Перехожі дивилися на нього несхвально. Так радіти прилюдно було непристойно. Лойз одразу повернувся на той бік, звідки прийшов, узяв таксі і поїхав до Гедвіги. Пояснив, що хоче з нею одружитись.

Після цього протягом трьох місяців він заробив біля дев'яносто п'яти тисяч марок. Хоча, зважаючи на падіння купівельної спроможності, гроші ці були вже не такі й великі. Просто йому закортіло себе випробувати. Вечорами, задоволений собою, він розповідав їй, як спроміся заробити ті гроші. Розповідав про всі ті речі, які він вчитав у книжках про економіку й навіть не підозрював, що вони існують у дійсності: обмежені терміном контракти, перепродаж земельних ділянок та інші, здавалося б, безглузді справи. Одного разу він на вантажівці з водієм-напарником на кілька днів махнув туди й назад у Стамбул, іншого разу виявив недогляд у правилах європейського ринку щодо торгівлі олією і зірвав на цьому великий куш.

Гедвіга теж була з Розенгайма. Вона поїхала до батьків сповістити їх, що виходить заміж. Йому, Лойзові, її батьки не подобалися, і тому він з нею не поїхав. Того дня провів її на Східний вокзал, потім приміським потягом повертався до Пассінга, де вони наймали квартиру. І саме тоді він побачив першу в межах міста Мюнхена жертву пошесті (мабуть, уже нікому було це занести в аннали). Якийсь пенсіонер раптом захихотів, підвівся, пішов до дверей на зупинці Штахус і пластом упав на платформу.

Лише пів вечір стало відомо, що стряслося і що чекає людей у майбутньому. Він спробував був дотелефонуватись до Розенгайма, там ніхто не відповідав. Тоді він вивіз з гаража автомобіль і через усі світлофори помчав до Міттельрінга — Центрального кільця. Всі проїзди були вже заблоковані поліцією і пожежниками. Крутив завулками, порушував правила на вулицях з одностороннім рухом, перетинав сквери, щоб знайти хоч якийсь виїзд із міста на схід. На перехрестях односторонньо лунали повідомлення поліції: «...повний карантин. Повторюємо: повний карантин. Рух транспорту заборонений. Винятки: поліція, пожежні машини, службові автомобілі лікарів. По порушниках буде відкриватись вогонь. Повторюємо...»

Він мусить якось проскочити, інакше й бути не могло. Куля влучила в ліве заднє колесо. Він крутонує машиною впоперек шести дорожніх смуг, вискочив і побіг. Його не спіймали. Тієї ж ночі з якогось палісадничка він украв велосипед і видобувся на стару розенгаймську дорогу. «Швидка допомога», що наїхала на нього ззаду, зробила це цілком зумисне. Його відкинуло в придорожній рів і він утратив свідомість, коли ж на світанку прийшов до тям, то побачив, що велосипед розбито щент.

Коли нарешті він дістався до Розенгайма, все вже майже скінчилось, навіть для оточення людей уже бракувало. Будинок Гедвігиних батьків він знайшов — порожній. Її він відтоді так ніколи й не бачив.

Він залишився у Розенгаймі, йому було абсолютно байдуже, де жити і як жити. Склався гурт людей, яких не зачепила пошесть: усі перелякані, відтак приголомшені. Зв'язуєшся з дівчиною, а позаяк сам хочеш вижити і дівчина також хоче вижити, то обоє остерігались надто розплющувати очі або розтуляти рота.

Так тяглося, аж поки він натрапив на голенького хлопчика на майдані Людвіга. Той стояв, обхопивши рученятами нікому вже непотрібний паркувальний годинник, і заходився від плачу. Ранком звідси відїхав автобус із передайз піпл, кудись на південь, в Італію чи Далмацію, де життя, певно, прекрасне. На них було схоже, щоб ось так просто забути дитину.

— Зовсім схоже на них! — сказав він, нахилиючись. — Як називаєшся, мале? — Такого ж віку, ледь старшеньке, могло б бути уже і в нього... Він узяв хлопчика собі й назвав його Мартіном, так колись у їхній родині переважно називали найстаршеньких. Згодом від Моніки він мав ще Ренату, і Урсулу, і Августа, але його життя, пробудження із заціпеніння, почалося саме з Марте. Несподівано для себе він помітив, що у гурті на його слово зважали. Він почав розмірковувати про майбутнє. Як видобутись із фази чистого споживацтва набутків мільйонів покійників? Всі охоче їздили верхи, мисливство привилося майже само по собі, одначе при всьому тому він усвідомлював, що чинить тиск, м'який тиск на людей свого гурту, аби вони переходили до самостійного способу життя і господарювання.

Часто вночі йому снилась дитина, — він вийшов з нею прогулятися. Дуже добре її знав та водночас не міг позбутися думки, що ніколи цієї дитини не знатиме. Наступного дня ходив пригнічений, грав на акордеоні і несподівано опинявся в Богемському лісі.

Там, де Богемський ліс,
Зоставь мій отчий дім...

Чуючи, як він співає цю пісню, Гедвіга завжди підсміювалась із нього. А от Моніку розбирала лють, вона лаяла, щоб він забирався назад у свій ліс. Він ніколи не розпитував, які саме спогади розбуджував у ній акордеон — усі, хто цілів, носили у собі юрмища привидів. Тому й приємно було дивитись, як підростають діти.

— Рушаємо далі, — промимрив Лойз крізь зуби і пішов, подибав до свого Лиса. Марте похмуро рушив за ним.

— Маємо час, — буркнув він, — ті зовсім далеко.

— Далеко?! — Лойз, одна нога вже у стремені, завмер, обернувся до Марте, наблизив згори свої жовті білки майже зовсім упритул, вперше він подивився йому в обличчя. — Ми їм не потрібні, Марте. Їм треба дещо зовсім інше. Їм потрібні наші люди. А вже там вони чекатимуть на нас.

— Наші люди?.. — Марте сів у сідло й труснув головою. Лойз був з усіх наймудріший, у цьому ніхто не сумнівався, але зараз у нього гарячка. — А чого їм може бути треба від наших людей?

— Їдь коло мене, — наказав Лойз. — Зовсім близько. Слухай, але пильнуй дороги. — Вони їхали підступною місциною, під копитами гафлінгерів чвакало, нещадно пржило сонце, а мухи, приваблені кінським і людським потом, напосідали хмарою. — То політика, Марте. Тобі слід це знати. То все е та клята політика, що ми маємо від міста і ліхтарів. Бо й ліхтарі не що інше, як політика, розумієш? Вони погаснуть. Скоро.

— Але ж вони недавно засвітилися!

— Постривай! Дай мені сказати. Там у річці крутяться колеса, розумієш? Як у млині. Тільки набагато важчі. Їх тепер не зробить ніякий коваль. А з тих коліс видобувається сила, струм для світла. Розумієш? Не тямийш. То хоч вір мені, як не годен втямити. Ті колеса зносяться. Колись. Так зносяться, що їх уже ніхто не направить.

— Так, як набої, що не вистрілять, — уточнив Марте.

— Саме так. Слушно кажеш, Марте. А ти не дурний, одразу розумієш. Коли колеса зупиняться, світло знову погасне.

— А нащо вони взагалі світять світло, коли воно знову погасне?

— Через нас, Марте! Через нас! Через таких порядних дурних тупаків, як ми! Аби нам ману пустити, розумієш? От тобі й усе місто з його пишністю! Знай, що шеф також не в тім'я битий. Зовсім не дурний. Звідки у нас сіль, Марте?

— Сіль? — Безперечно, у Лойза гарячка. До чого тут сіль? — Беремо в горах, — відповів Марте, аби лиш його заспокоїти. — Ми й перше брали звідти.

— Атож. Але ми брали, розумієш? Ми сидимо на дорозі до тієї солі. А Пассау солі забракне. Скоро. Якраз коли ліхтарі погаснуть, там уже не годні будуть тримати свіжим м'ясо й городину. Тоді треба буде солі. Набагато більше, як зараз.

— Ковбасу робити, — докінчив Марте.

— Саме так. І щоб м'ясо готувати, і до салату. Таке місто, Марте, все пожирає. Їм треба солі возами. Їм про це йдеться, Марте. Гризе їх.

— Як їм треба солі, то нехай самі йдуть у гори. Треба лише старі дороги...

— Марте,— Лойз смикнув повіддя вуздечки, Лис скинув догори головою і став як укопаний. Марте також був змушений зупинитись. Лойз схопив його за плечі, руки його тремтіли, голова також тремтіла, одначе погляд залишався твердий і владний.

— А тепер слухай, Марте! Це — політика: ти сидиш на чомусь і нікому не даєш, навіть коли сам не всього потребуєш. Розумієш?

— Як Гассо — коло жінок,— похмуро кивнув Марте.

— Маєш науку, Марте. Ці люди тебе чомусь-таки навчили. Отак. І Шеф вважає, що ми такі самі, як вони. І чого, на твою думку, він хоче від нас? Цього хотів, поки ти... Ну, чого саме? Щоб ми перебрались в Австрію. Щоб були від солі далі, ніж він. Щоб ми стали його підлеглими. Прикордонною сторожею — на сході. Пес кривавий знає, що я його розкусив, до того ж... Гассо.

— І чого йому тепер треба?

— Добре міркуєш, Марте. Дуже добре. Ти станеш шефом, Марте. А чом би тобі не стати? Ми й так уже влізли в ту смердючу політику.

— Чого він хоче тепер, батьку?

Це вже запитував молодий прийдешній шеф Рознема: шанобливий, стриманий, спадкоємець трону.

— Тепер? Тепер він хоче усіх нас знищити. Усіх. Маму Моніку, Зоню, Ельфріду, твоїх чотирьох бешкетників. Усіх.

IX

Чотири трактори стояли півколом на сільському майдані. Герт Шульц скинув шолом, він сидів на поставленому сторч поліні й вивчав карту. Його люди, хлопці та дівчата в польових одностроях, сиділи навпочіпки довкола і їли, з відкритого водограю набирали воду в військові фляги. Дворища довкола майдану, здавалось, поснули, жоден селюх не виткнув носа, нікому не хотілося вийти на контакт із міським загonom.

Адді, з пістолетом на осиній талії, обійшла трактор. Спинилась біля Герта Шульца, взялась руками в боки.

— Те, що ми перетнули Інн — чистий ідіотизм,— сказала вона. Герт Шульц не підвів очей.

— Такі були вказівки,— відмовив він. — Я виконавець наказів. Мав указівку: розпочати переслідування. Ті дикі свині перебрались через Інн.

— В останній вказівці,— урвала Адді різко й холодно,— йшлося про прямий марш на Розенгайм.

— Шеф стояв на мосту. Він бачив, куди ми поїхали і не сказав нічого.

— Цілуй мене в...! — зойкнула вона, з очей сипали іскри. — Він втратив Гассо, ти, телепню! Гассо, Рене. Бруно — тобі цього мало?

Герт ретельно склав карту, вклав її у планшет, що висів у нього на шиї, і поважно підвівся. Потім його рука зметнулась угору, вцепилась в каштанове волосся Адді, намотала його на кулак і рвонула вперед.

— Слухай-но, ти, триклята, бездушна, паршива шльондро,— хрипко прошепотів він,— якби не Гассо, не Рене, не Бруно, то я б узагалі не поїхав. Ясно? Шеф і всі ви спритно обкрутили тих бідних дурнів з Розенгайма. Або могли б обкрутити, якби Гассо мав хоч краплину олії в голові. Я його любив, не дригайся, я любив цього забіяку. Але в нього самого не було жодного шансу стати ватажком, ніколи не було. З усім тим лайном про високе сімейство його геть зіпсували, бідолашного хлопця. Я переслідую його вбивцю, ясно? Але мені зовсім не до вподоби масові вбивства, ясно? Коцьо!

Сорокарічний Коцьо був водієм Герта.

— Слухаю, Герте!

Група на сільському майдані несподівано виявила ознаки розколу. Старші — спеціалісти механізатори і зброярі, явно вирізнялись з-поміж затятих молодих вовків і вовчиць бойової групи.

— Коцьо,— поволі почав Герт Шульц, не відриваючи очей від Адді, яку

він притягнув майже впритул. — Коли віддали наказ підготувати трактори? До історії з Гасо чи після?

— Безсумнівно, що до,— діловито відповів Коцьо. — Оглянути, перевірити, заправити паливом. Одразу після банкету.

— Ти чуєш, Адді? — Герт Шульц трусонув кулаком з намотаним каштановим волоссям. — Мекер!

— Слухаю, Герте!

— Ти стояв на варті на Іннській брамі від десятої до другої. Надходили якісь вказівки?

Мекер також був із спеціалістів.

— Коли прийдуть посли і захочуть забрати рушниці, затримати. Знайти якийсь привід.

— Ти чуєш, Адді? — Герт викинув правицю на всю довжину вперед і відпустив волосся. Адді поточилась пару кроків і засичала гадюкою:

— Герте Шульц! Гертові Шульцу заманулось займатись політикою! Герт Шульц знає краще за Шефа!

— Політикою? Я? — Герт Шульц закинув планшет з картою за лівий бік. — Знайшла придурка! У нас є вказівки, і на тому край. Тільки-но повернуться верхові патрулі, ми їдемо далі. Як на мене, перед нами два завдання: по-перше, переслідувати убивць і, по-друге, марш на Розенгайм. Обидвох буде дотримано, ясно?

— А якщо ті свині доберуться швидше, вся та наволоч змиється,— жорстко сказав один з молодиків.

— Мабуть, тобі до вподоби вбивати жінок і дітей,— Герт Шульц низав плечима. — Таке не для мене.

За дві доби Лойз чотири рази падав з коня. Дихав із присвистом і мовчав. Під вечір третього дня втечі десь між руїнами Гарса і Вассербурга сісти знову в сідло йому вже не вдалось.

Марте пошукав очима довкруг. Вони стояли під положистим узвишшям, а з розлогих крон і розрослих кущів неподалік витикався понишений дах на руїні якогось обійстя. Марте підхопив батька під коліна і плечі, виніс його догори схилом. Коні, також мало не загнані, похитуючи в такт головами, перебирали копитами услід.

На прогнилих дошках колишньої світлиці з-поміж деревної потерті та звіриного посліду тягнулись угору бліді рослини. Марте наносив високої трави, постелив попону і поклав на це ложе батька. Відірвав від стелі кілька оголених дранок і поламав їх до коліна — стояла вогка прохолода, западали сутінки.

— Не клади вогню,— хрипко видушив із себе Лойз. — Треба їхати далі. Ніякого вогню. Сядь біля мене. Швидко.

Марте присів навпочіпки, сидів майже на підощвах власних чобіт, погляд спрямував на старече обличчя. В його очах світилася жалість, але без розпачу: молоді мисливці з Розенгайма навчилися визначати шанси на життя і людини, і дичини.

— Слухай,— Лойз звівся на ліктях, Марте підсунув йому під плечі сакви і знову сів як перше.

— Кажі, батьку, я слухаю тебе.

— Ти виведеш усіх, Марте. Все залиште як є. Втікайте як стоїте, всіх коней беріть із собою,— він сухо закашлявся. — Ті більше не дадуть... вам спокою. Не дадуть. Ворожнеча запала... між нами... і тими. Я її розгадав.

— Не маю охоти втікати,— похмуро вимовив Марте.

Лойз засміявся високо, по-дитячому, потім знову закашлявся, трошки відхилив назад палаючу голову і говорив далі:

— Дурний хлопеч. Ми міцні. Пригадай мадяра — Імре. Той Шеф — пес нещасний. Бо обставини — вони не такі. Не такі, як він собі гадає. Для міста ще дуже зарано. Тепер, Марте, час для коней, для стріл і для лука. Викинь рушниці геть, Марте, все викидайте, беріть луки і стріли. Нехай діти мають їх у руках, як тільки навчатись ходити. І втікайте, чуєш? Втікайте далеко. На схід. Той Шеф дурний, але не зовсім,— він знову засміявся коротко і дзвінко. — Імре вже чатує на нього. Разом з його ліхтарями і тракторами. Марте! —

він узяв велику синову долоню і попри дроз міцно стиснув її. — Маеш усе взяти на себе. Але — ти не станеш ніяким шефом, чуеш? Залишишся простим розземцем. Будь тим, ким ти є. Скажеш це також Дуллінгерові, капеланові. Він має пильнувати. Скажи йому, що він має також пильнувати і за тобою.

— Я був винен,— сказав Марте. І в його словах прозвучав висновок, а не скрушність. Одначе Лойз замахав рукою, сердито і немічно.

— Баран дурний! Поміркуй лише! Нам навіть пощастило. Нас не посадили на довгий шнурок, а могло й таке статися. Трактори він послав би чи так, чи інакше. Заради солі, поміркуй про це, Марте. А ми, два дурні, сиділи б у Пассау, розвісивши вуха на його мову. Співробітництво! Кордонна сторожа! Пощастило нам, хлопче! Отак, а тепер їдь! Борзо! Аби всіх урятувати: Ельфріду і твоїх бешкетників і маму Моніку.

— Мама Моніка, батьку, вже врятована. — Марте слухняно встав на ноги і обернувся до пролому в пообсипуваній стіні, за яким залягали вже пізні сутінки.

— Спинись,— долинув шепіт з батькового ложа, що вже зовсім сховалось у мороку. — Слухай. Коли прийдеш додому, одразу гайда. Всі гайда. Їдьте вісім днів на схід так швидко, як будете годні. Спочатку на Зальц-Каммергут. Було б непогано. Зальц-Каммергут. А відтак... — його шепіт став майже нечутний,— відтак осядьте в Чотирикутті. Вже там розкажеш їм, що я тобі казав. Ми дужчі за них. То всі мають знати, хлопче, бо інакше не буде для вас життя. Заприсягнися мені на руці.

— Добре, батьку.

— Ми дужчі за місто Пассау. І це повторюйте кожного року раз. Дуллінгер має то написати, чуеш? Він має... взагалі... написати все про розземців. І навчати, що тепер потрібно. Луки і стріли. Класти ватру. Бережи себе.

— Бережи тебе пан Бог, батьку,— сказав Марте наостанок. Все вже обговорили, слід братись до роботи. Він вийшов надвір, тихим свистом підкликав коней. Тепер буде змога їх міняти, неподалік звідси старі греблі через Інн, дороги на них ще, мабуть, не поглинули хащі. Звісно, про греблі можуть знати і в Пассау, однак тепер слід було йти на ризик. Він махом сів на свого Карого, батькового Лиса взяв на довгий повід, приклашнув язиком і рушив під світлом місяця у першій чверті. Скоро він, темний молодий вождь кочовиків, добереться до своїх людей. Він зазнав облудного кохання і справжньої ганьби, він дізнався, як уміють замовчувати — і як ненавидять. А передусім — він пролив кров. Кров принца.

Ранок набрав уже сили, коли Лойз чи то прокинувся зі сну, чи то виринув з непритомності. Сам він цього визначити не міг. Голова свіжа, одначе він попробував нею поворухнути і не зміг.

У пустці, що колись була селянською світлицею, він був не сам. Ще в світанкові години мисливець на ймення Бранко помітив у високій траві сліди двох коней і, як і належить меткому полювальникові, вирішив заради безпеки вияснити, звідки вони ведуть. Тепер він, як і Марте минулого вечора, сидів навпочіпки і зі знанням справи виклав кілька скіпок, витяг із сумки, що носив на ремені, бляшанку і відкрив кришку. Там усередині лежав тліючий трут. Бранко приклав трут до жменьки сухої трави, що була клубком підкладена під скіпки, і почав дмухати із чорних хащів своєї бороди.

— Не треба,— прошепотів Лойз, йому було важко говорити. — Не треба. Геть іди. Вони близько, вони прийдуть.

— Хто прийде? — запитав мисливець через плече. Він уже підпалив пересохлі скіпки, що пускали невеличкий димок, який через діру в шалівці витягувався назовні.

— Бассаунці. Женуться... за мною, — він замовк знеможено і опустив голову на сакви.

— Бассау! — мисливець насмішкувато прокашлявся. — Кому в голові Бассау? Було місто, га? Ти сам темний?

Лойз намагався триматись за рештки свідомості. Темний — так і є. Він має на увазі «селюх темний».

— Не-є,— заперечив він ледь чутно. — Як... тебе звати?

— Бранко. Колись Бранко Міртім з Карловаца, тепер Бранко мисливець, найкращий. Не вірите?

Лойз розтягнув кутики уст, це все, на що він спромігся, щоб усміхнутись.

— Лойз,— відрекомендувався він. — Раніше Лойз Ретцер. Рознемець.

— Ррознам, га! — здичавілий мисливець прилаштував над скіпками бляшаний казанок, повний води. — Місто? Кому в голові місто? — запитав він знову і сплюнув. — Багато галас, багато мотори, гуде вже далеко, ти геть. Ха! Тільки темний має страх, бо дурний, сидить в хаті, сидить біля поле. Чому? Є місце, багато місце, світ великий,— Бранко зробив жест, що мав би описати розміри великого світу і ствердити, що світ належить йому і що в цьому світі він прекрасно орієнтується.

— Ти сам? — видихнув Лойз. Бранко знизав плечима.

— Товариш. Чотири-п'ять. Мисливець, як я. Є і сини темних. Не хотіли робити на Бассау. Мудро.

Лойз заплющив очі, раптом дуже приємно запахло. Хай там що у Бранковім казані — дика птиця, трави — на куховарському ремеслі він розумівся. У Лойза раптом прокинувся апетит. Може, гарячка минулась, подумав він. Знову зведусь на ноги? Ні, він був не дурний. На ноги уже не звестись, йому просто поталанило з хорошим кінцем.

Все склалось вдало, подумав він. Попри політику. Чи завдяки політиці? Якби не ті ліхтарі, якби мисливці не розповіли, вони — рознемеці — ще б, можливо, рік, два-три прожили, нічого не підозрюючи, спокійно й нічого не підозрюючи. Поки Шефові чи його Єві не заманулось солі. І тоді застукали б їх бассаунці — ситих, гладких і безборонних, як тих кроликів. Добре, що вони завчасу навідались до міста. І добре, що завчасу винесли звітти добру науку. Так, усе склалось добре. Якраз тому, що вийшло так зле.

Він, мабуть, заснув, бо прокинувся від тепла Бранкової долоні під потилицею і від тепла кварти на своїх губах. Юшка з дикої птиці і трав була справді чудова, однак він зміг зробити тільки один ковток — з легенів вирвався жорстокий кашель, котрий розбризкав другий ковток на трухляву підлогу і на краечок вовняної попони.

— Не муч себе, Бранко,— прошепотів він,— вже йдеться до кінця.

Тепер мисливець підвівся і поглянув на нього знаюче і співчутливо, як учора ввечері вже дивився його син Марте. Бранко стояв простоволосий, йому не потрібні були ні капелюх, ні шапка, мав густе і масне чорне волосся. Мав на собі джинси і накидку з вовчої шкури. Ага, ще сагайдак. Отож він за своїх життєвий урок швидше за Лойза і Марте.

— Ти боятись не треба більше,— привітно сказав Бранко. — Твій друг — з два коні, давно далеко. Давно вже вдома. Бассаунці ще ні.

Надворі з-за куша писнула якась пташка. Бранко блискавично обернувся, через пролом у стіні вислизнув назовні, на сонячне світло. Має знову братись за своє ремесло, подумав Лойз, не може ж він чекати, поки помре якийсь старий дід. Однак він помилився, Бранко повернувся назад, з ним світловолосий двадцятирічний юнак, також здичавілий на вигляд, який з неприхованою цікавістю втупився в Лойза.

— То не бассаунець,— визначив він.

— Ррознем,— пояснив Бранко. — Не любить бассаунців.

— Рознем! — юнак сів навпочіпки біля ложа старого Лойза поруч із Бранко і доволі неприязно вищирив до нього зуби. — То ти — посол?

Лойз двічі заплющив очі. Він занадто ослаб для якоїсь іншої відповіді. Юнак засміявся, в його сміхові відчувалась повага.

— Ми їдного схопили,— повідомив він. — Два були верхи. Їдного забили, а їдного схопили. Він нам оповів. Що з тобою? Вони тебе?..

— Хворий,— пояснив Бранко,— Де тепер бассаунці?

— Оті? На Інні, досі. Штири трактори. Іден... — він лукаво усміхнувся,— а їден трактор тут. Щось негаразд із ним. Йдеш зі мною, Бранко?

— Йди сам. Старому треба...

— Бувай! — попрощався молодий мисливець, що з сільського хлопчиська перетворився на лісового шезника. — Щастя тобі, старий! — Було однозначно, в чому Лойзові може пощастити. Парубок зник, наче провалився крізь трухляву підлогу.

Остання добра новина, подумав Лойз. Кращої смерті, мабуть, не буває. Скільки, власне, часу минуло відтоді, як він побачив з пагорба Помічної Марії ліхтарі? Чотири дні? П'ять днів? Добрих п'ять днів, якщо рахувати точніше. Раніше, ТОДІ, за п'ять днів він би нізачо не зміг стільки всього зазнати. Навіть із Гедвігою. Хто виявився ошуканцем? А хто ошуканий? Шеф хотів був пошити Рознем у дурні, горде Бассау грало проти двох селяхів темних і програло. Тепер вони опинились у становищі свійських кроликів, сидять гладкі й ситі в клітках, які самі злагодили для себе, владарюють з князівсько-єпископського палацу, прискіпуються до селян, нализується тридцятирічним токайським — і на думку їм не спадає, що мисливці та різники вже гуртуються докупи.

Чи Марте вже повів їх геть? Їхня громада віднедавна вже не мешкала у Розенгаймі. Звели на півдорозі пару хатин у Штефанскірхені, звідки часто ходили на Зімзее або на Таннінгерську греблю рибалити, часто на цілі тижні вирушали полювати в Козячі гори. Саме тепер усі були вдома. Карл, Зоня, Дуллінгер, мабуть, вибігли йому, Марте, назустріч, побачивши, що той з двома конями. Та Марте зовсім не мав би пускатись у розповіді. Ще з коня мав би скликати всіх докупи і передати його, Лойза Ретцера, посмертний наказ. Жінки почнуть голосити, Ельфріда заметушиться довкола, як квочка, розшукуючи і збираючи докупи чотирьох дітей. Зоня бідкатиметься через гарну швейну машинку з приводом від ноги, але ніхто не ослухається, це вже ясно. І вся громада вирушить на південний схід до синіх гір.

І перед Лойзовими очима постав луг на березі холодного прозорого озера. Він бачив, як шістдесят їх стали в каре, Марте і капелан посередині. Марте урочистим голосом промовляє з коня: Ворожнеча постала між Рознемом і містом Бассау, ворожнеча на смерть. Так заповів умирущий Лойз. Мудро заповів. Марте з ним разом дивилися у місті смерті у вічі, місто гналося за ними, тепер місто цюкає їх і змушує переходити далі на схід. Через безлюдні доли і ліси, де блукають самотні мисливці і де, мабуть, мешкають невеличкі громадки селян, рибалок і конярів, і, може бути, так до самої Угорщини. Там буде добре жити, там доволі пасовиськ, поживи для людини і худоби, там би народились нові люди, народ би множився. І одного дня, через три-чотири покоління ретельно виплеканої ненависті, дійде черга до Бассау, гладкого козла відпущення для вершників і лучників.

І тут, на шляху до мирного упокоєння, Лойз жахнувся у самій глибині свого ества. Він, Алоїз Ретцер, син аптекаря з Цвізеля, улаштував це все. Він поклав початок новій середньоевропейській політиці — новій, і все ж таки ганебно старій: політиці вовків і овець, політиці тигрів і антилоп. Він виявився не лише розумніший за Шефа — він був далекоглядніший, більш рішучий, брутальніший, ведмідь проти приборканого вовка. Він і Марте не тільки вбили того Гассо і двох чи трьох хлопців на терасі «Грона», вони подбали або ще подбають про те, щоб десятки мешканців Пассау пішли з життя, сотні! Щоб, мабуть, світло знову зникло безповоротно, і не лише світло від кумедно маленької електростанції на Ільці, але й світло відносного спокою, добросусідського співіснування на безкраїх просторах. А згодом, набагато пізніше, щось напишуть в історичних книжках про Лойза-Чингісхана, сівача жажіть ЛПМ 100 чи 200 чи 300 (так капелан тепер вів рахунок рокам — ЛІТО ПІСЛЯ МОРУ). Перед якоюсь кровожерною ордою простуватиме тінь його, Лойза Ретцера, як героїчного пращура, напівбога, який звелів сіяти смерть, пожежі, плондрування та паплюження.

Він мусить усе спинити, повернути назад. Негайно. Він мусить одужати і податись услід за Марте — може, в Зальц-Каммергуті його наздожене! Та зустрівся з поглядом Бранко і усвідомив, що на цьому край. Звідси він уже нікуди не вирушить.

Х

У кабінеті на Шефові була вже не венгерка, а літня сорочка з короткими рукавами. Мабуть, саме в цьому полягала суть скорботи за наслідним принцом. А може, Шеф дійшов висновку, що часи ритуальних вистав минулись. У сусідній кімнаті він звелів поставити розкладачку — не міг стерпіти Ліндінної холодної ненависті, вона ж бо поклала на нього відповідальність за

смерть Гассо. Завтра або післязавтра на офіційні жалобні церемонії за тими трьома (вони відбудуться одразу ж після повернення каральної експедиції) він, певна річ, знову з'явиться одягнений за протоколом. Підтримуватиме під лікоть Високу Даму, обличчя якої буде приховане густою вуаллю, а на собі вона матиме все чорне. Сам він одягне строгий, поважний мундир. А доти він міг собі дозволити непоказну істину ставити вище за прилюдну показуху.

Непоказна істина полягала ось у чому: він не мав упевненості, чи варт було з усією цією справою заводитись? Як насправді розподілилась вагомість недавніх подій? Чи не була жертва його сина мізерною у порівнянні з остаточним усуненням великої загрози для міста? Крім того — чи існував інший спосіб змусити закінчити остаточне вирішення?

Гассо, признавався він собі в душі, ніколи по-справжньому не був йому близький. Не такий близький, як Мелісса. Не такий близький, як і десятирічний Гернот, який уже багато чого розумів і був дуже сумлінний. Про крах подружнього життя з Ліндою можна не думати й не думати гадати: ц.-к. привиди звели це життя нанівець ще задовго до того, як пролунав пронизливий зойк на мисі.

Єва Піччен, дуже бліда (на ній тепер був чорний костюм), постала у дверях.

— Прибула людина з експедиції,— повідомила вона. — Вістовий. Послали наперед. Коцьо.

Шеф звів до купи під носом кінчики пальців і підняв очі до ліпки на стелі.

— Враження? — запитав він.

— Не надто хороше,— тихо відповіла Єва.

Шеф зітхнув, потер правий бік під ребрами (печінка, слід було б пройти курс лікування мінеральними водами і м'яким сиром, згодом він за це візьметься).

— Нехай заходить,— наказав він.

Коцьо зайшов. Чорним був його польовий однострій, чорними були руки, згори до низу вкриті брудом. (Вияв послуху і обов'язку? Чи щось інше?) Він стояв виструнчено, відсалютував, не казав ні слова.

— Ну? — гостро запитав Шеф.

— До Розенгайма доїхали,— відповів той. Голос його звучав глухо, ніби й не його. — Тобто, власне, до кубла поблизу.

— І?

— Нікого, жодної душі. Повтікали.

— Сліди?

— Мало. Вони хитрі, знаються на місцевості.

— А ті, що їх мало?

— На схід. Ост-зюйд-ост.

— Отже, в гори. — Це могло означати найгірше. Або краще з гіршого. Або Лойз про щось здогадався. (Але про що саме? Слово «СІЛЬ» у розмові між ними не прозвучало...) Або ж ті селюхи рвонули в бік Австрії. Невдовзі мало б вияснитись.

— У нашому розпорядженні є ще трактори, Єво?

Як завжди надійна Єва Піччен з відповіддю не забарилась:

— П'ять, три з них на ходу,— доповіла вона.

— Замало. Все одно, підготувати до виїзду. І скласти список спеціалістів, які знаються на солі. Цей різник, наприклад. Душ із десять. Крім них ще молодь — бойовий загін. Загалом тридцять, разом із спеціалістами. З собою важке озброєння.

— Буде виконано, Шефе.

— Один чи два трактори ще можуть бути нам потрібні. Коли прибуває загін? Ти наскільки їх обігнав, Коцьо? А тих двох свиней ви що, взагалі не надибали?

— Ні, Шефе,— важко вимовив Коцьо. — Ми втратили один трактор. І двох людей.

— Двох людей? А це яким чином? Була сутичка?

— Сутичка? — Коцьо дозволив собі щось нечуване: перемашеними мастилом і глиною штанами всівся на один із стільців у стилі рококо, призначених для відвідувачів. — Не було ніякої сутички, Шефе. Далі так не піде. Ми відмовляємось від такої роботи.

— Як це розуміти? — він, Шеф, скочив на ноги. Всередині у нього спалахнув колишній запал, принаймні якась його оманлива часточка. — Як розуміти «ми відмовляємось»?

— Більше не зможемо, ось і все. Двох вершників застукали з кущів. Одного, гадаємо, схопили. Іншого — ф'ють! Стрілою крізь горло. Ми більше не зможемо, Шефе. Це вже вам не селюхи, зовсім ні. Це — мисливці.

— Мисливці! — Шеф зневажливо засміявся. — Куцолази!

— Так, куцолази. На додачу до всього пара тисяч квадратних кілометрів кущів. Шефе, далі так не піде. Це просто чудо, що ми ще привели назад три трактори. Місцевість, — він махнув головою в бік балкона, — оті хаші, розрослися. Всі прогалани позаростали. І малі й великі. Крім того...

— Що, крім того? — Шеф перепитав шепотом, обігнув стіл, вчепився в брудні вилоги польового однострою біля Коцьового горла і підняв Коцьо зі стільця. — Що, крім того?

У Коцьових очах промайнула тінь побоювання, однак ненадовго. Переважило щось інше: впевненість спеціаліста, що переросте в самоусвідомлення, вже переросла.

— Крім того, Шефе, — гм! — палкий привіт від Герта Шульца. Герт Шульц каже, що за такі справи ми більше не беремося.

— Його розагітували. Ця свиня, цей Лойз, розагітував його, — від дверей уїдливо докинула Єва.

— Стули пельку, старенька, — не обертаючись, недбало кинув Коцьо. — Нас ніхто не агітував. Шефе, цей... виїзд на Розенгайм був усе ж таки задуманий наперед? Я маю на увазі, до того? Його задумали до тієї справи з Гассо. Остаточний висновок! Отож ми, спеціалісти, за таке більше не беремося.

Шеф, пальці все ще вчеплені у вилоги однострою, довго не озивався. Домовлятися з Коцьо все одно не було ніякого сенсу. А діалог з Шульцом Шеф міг провести й подумки: За яким правом ви баламутитесь? — Права у нас, Шефе, немає. Його не існує. Нічого ніде не записано — жодних обов'язків, жодного міського права, жодної конституції. — А хіба ви не знаєте, що ми в стані війни? Завжди, повсякчас ведемо війну проти здичавіння. Ми — єдиний маяк серед ночі. — Так, Шефе, і електрика, яку ми зуміли відновити, і трактори у нас наготові, і зброю перевіряємо, і кабелі знову проклали. Ми, Шефе, хочемо мати право голосу, бо ми володіємо знаннями, — можемо дати це право письмово, а можемо і усно. — Не забудь, що в мене є бойовий загін, молоді вовки і вовчиці! — Ну тоді, Шефе, нехай ті молоді й пильнують, щоб техніка працювала як слід.

Уявний діалог тривав тільки до цього місця, продовжувати його не треба, бо інакше йому не буде кінця-краю.

Він відпустив Коцьо й знов зайшов за стіл.

— Гарзд, — коротко кинув він. — Можеш іти.

Знову втупився у стелю, знову звів докупи кінчики пальців. Що робити далі? Сіль, це ясно, ще стоїть на порядку денному. Але як її привозити? Мабуть, найдавнішими шляхами — річками. Ось воно що! Він неправильно оцінив історичний момент! Територіальна політика terra firma¹ була неможлива. Ще неможлива. В кращому разі слід дотримуватись політики, яку вели італійські синьйори середньовіччя: навколишні землі забезпечують харчування, а все інше — через торгівлю. Торгівля виключно найдавнішими торговими шляхами — водою. Дунай, Зальцах, Інн. Невеличкі укріплення. Принагідне забезпечення припасами металу через швидкі, невеличкі рейди. Щось на зразок неоколоніалізму. Як Карфаген! Адже Карфаген діяв подібно у західній частині Середземного моря. Шеф зітхнув.

— Єво, — гукнув він, не опускаючи погляду, — Піччі! Нам слід завести нову папку. Гриф ВП — тобто ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА. Нею теж, певно, доведеться займатися цілу вічність.

Кілька секунд панувала тиша, потім він почув звук, якого ще ніколи не доводилось чути; Єва Піччен сиділа на своєму канцелярському стільці, злегка нахилилась вперед і плакала — вголос і не ховаючись.

¹ Визначених кордонів.

Із «Магналій» Егіда:

Усі підхопили клич і з піднесеним духом побігли униз до мосту. Такий великий був ляк, який летів попереду них, що браму перед градом, і без того занедбану, майже не боронили. Гернотіани силувались зруйнувати міст хімічним вогнем, та робота предків виявилась надто неподатливою до їхніх силувань, і Марте Третій проскочив попереду всіх крізь дим і полум'я і неушкоджений досяг протилежного берега. «Гадаю,— рік він,— що ті гордії принаймні відсилали з граду жінок і дітей, це мене тішить. Бо надто ратники Імре повні люті і не видають милосердя, а ті його й не заслужили». Лише кілька дівчат, озброєні в нагрудні панцирі та з легкими металевими дротиками, бились на валах рамено в рамено з юнаками, що зовсім супроти природи, але я це сам зрів і можу засвідчити.

Мури і вали, які бассаунці згромадили супроти один одного чисто через чвари, були найважчою перепорою у цій брані, але слід віддати належне істині: вої граду не були небезпечними супротивниками для наших ратників. Швидко загнали гернотіанів у градище святого Миколая, і Марте Третій відтак вирішив приступити на школіїв, поразка яких була певна — уже чулися згуки ратників із півночі та зі сходу. Декого з комонників Імре вже видно було на старих валах північного боку Дунаю, особливо на старій кручі, яка сполучала Верхній і Нижній Доми, вони потрясали списами з кінськими хвостами на них і творили ратний спів, що наганяло на бассаунців ще більший ляк.

А що ця повість правдива, то слід згадати дивовижний подвиг одного супротивника на ймення Гассо Аверсперзький. Він був молодим князем гернотіанів, до того ж був найздатніший з-поміж них, бо походив зі славетного роду Адди. Ця Адда була наложницею Гернота, вона його приворожила й отримала для себе і всіх своїх нащадків назву та герб Аверсперга: бича голова над зеленим горбом.

Отож цей Гассо, впізнати його було по щиті, кинувся з монастиря святого Миколая разом з вельми вродливою дівочою, котра вимахувала мечем, як і він. Він гукнув своїм зібрати мужність і йти за ним саме в ту хвилину, коли наші, не зважаючи на дужу варту, вже повернули до соборного пагорба. Двадцять чи тридцять пішли за ним і вдарили нестямно на наших. А ті, заскочені зненацька таким виступом, дали ратним пробитись, і вони вихопились на зело потрискані соборні камені.

Діставшись верху, вони метали униз у наших старі камені, що колись у прадавні часи поскладали були для Богів вгодної будови. А діва підняла хоругов, на якій була відзнака граду — вовк, і Гассо Аверсперзький став на східний край хорів і потужним гласом гукав до себе школіїв, які відступали перед Імре. Знову його почули двадцять чи тридцять, і так сталось, що останній бій довелось вести не за градища сторін, а за собор, і що супротивник востаннє бився під однією хоругою.

«Мабуть,— рік Марте,— мені не слід на таке скаржитись. Зло пам'ятаю я на град, і зле виглядали б розземці, якби їм, наче татям і грабіжникам, дісталась легка здобич».

Також Імре, щедрий серцем, дуже радів. Він і Марте вийшли наперед і обіцяли вони сміливцям вільний вихід, коли ті залишать місто. А що повість моя правдива, то слід також згадати відповідь Гассо, котрий стояв угорі на кілька людських зростів вище за князів-спільників і гукав їм униз. Він сам, гукав він, ніколи б не здався, щоб не принести ганьби славі граду. Та він добре відає, чим спричинився цей похід відомсти. Він, Гассо Аверсперзький, мусить ще оборонити добре ім'я свого роду. Усобиця між градом і розземцями тоді постала тому, що Марте Перший запалився сліпою і для жонатого мужа гріховною пристрастю до його праматері Адди, з ревності заколов княжича Гассо, а відтак утік з батьком. Адда, його прародичка, спромоглася настільки пом'якшити гнів тодішніх вождів, що ті переслідували лише про людсь-

ке око, без поспіху. Отже свою власну зверхність над людом завдячує він, Марте Третій, м'якому серцю його, Гассової, великої прародички. Тому й присудили загинути градові Бассау.

На це загукали рознемці на Гассове зухвальство, і в нього догори пустили були стрілу. Але Марте Третій мовив дужим голосом, щоб не брались поки до зброї супроти оборонців соборних каменів. І ратники, стомлені від січі, радо взяли за скарби обложеного граду, бо попри чвари було в граді ще багато коштовних речей у склепах і світлицях, котрі тишили серця напасників. Тому й почали, як було покладено, віддавати оселі вогню.

Цієї ночі Марте Третій вийшов сам із білим прапором у руці на камені і розмовляв з Гассо, і так удатно чинив це, що наступного ранку оборонці собору відійшли почесно.

Приступ коштував би ще стільки добрих життів, і тому вождь Чотирьох Бунчуків, хоч і нарікаючи, погодився на домову.

Гассові та його соратникам було дозволено йти в яскині у гори, де градські солекопи, попри свої лиходійства і зухвалість, трудилися усередині гори. Йому дозволили взяти щити, тільки не дозволили мати на них приборканого вовка. А коли відійшов останній гернотіанин, ликування велике воцарило і справдилося мудре казання Пророка Іоанна:

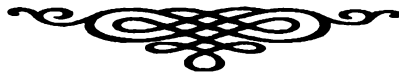
«Янгол схопив і зв'язав Сатану,
він кинув змія стародавнього в безодню на тисячу років...»

(Апок. XX)

(У подальших двох главах «Магналій» Егіда викладена значна чвара між Імре і Марте: вождь Чотирьох Бунчуків не дотримався Балатонської домови повернутись із здобиччю у свій отчий край, а осів у панівній частині граду Бассау і намагався відбудувати маєтність Верхній Дім. Наступна глава починається так):

Після таких безплідних і скорботних чвар Марте Третій все ж знову явив у промінному сьйві власну справедливість. Доброю волею він відмовився від свого чесного права, щоб не дати в офіру життя своїх людей незчисленній раті угрів, а надто однієї ночі він знявся з усіма своїми, послав гінців на схід, аби покликали тих, хто позостався: жінок і дітей і вартівників пасовищ, і пішов з усіма своїми ратниками — сімдесят дев'ять воїв після підкорення града Бассау — на полудень, слідами пращурів. Широю радістю зустріли його солекопи, чийм вождем став тепер Гассо Аверсперзький, і поєднались вони з рознемцями, славними у всіх кінцях довкола, і спільно заснували вони соляну державу старих єпископських скель від Зальцаха і до Райхенгалля, яку так вочевидь благословили небеса благами мудрості і здоров'я для людини і товару, а також гірськими багатствами.

(Капелан Егід став архидияконом стольного граду Зальцбурга. Як такий він отримував одну тридцять другу частку від зиску соляних копалень. Ще він переписав давні хроніки Альбертуса Дуллінгеріуса і помер старим і вельми шанованим.)

Карл ВАЛЕНТИН (1882 — 1948)

ГУМОРЕСКИ

З німецької переклав Олександр МОКРОВОЛЬСЬКИЙ

У КАПЕЛЮШНІЙ КРАМНИЦІ

ПРОДАВЩИЦЯ. Добрий день! Що ви бажаєте?

ВАЛЕНТИН. Капелюха.

ПРОДАВЩИЦЯ. І який же це має бути капелюх?

ВАЛЕНТИН. Такий, щоб одягти на голову.

ПРОДАВЩИЦЯ. Але капелюха не вдягають, а надягають.

ВАЛЕНТИН. О ні, не завжди — у церкві, наприклад, я не можу надягти капелюха!

ПРОДАВЩИЦЯ. Так, але ж ви не завжди ходите до церкви.

ВАЛЕНТИН. Ні, годи-вряди.

ПРОДАВЩИЦЯ. Ви хотіли сказати «вряди-годи»?

ВАЛЕНТИН. Так, мені потрібен капелюх, щоб надягати його на голову й скидати з голови.

ПРОДАВЩИЦЯ. Та ж будь-якого капелюха надягають і скидають! Ви бажаєте м'якого чи цупкого?

ВАЛЕНТИН. Ні — сірого.

ПРОДАВЩИЦЯ. Я питаю, якого вигляду.

ВАЛЕНТИН. Безбарвного.

ПРОДАВЩИЦЯ. Ви хотіли сказати «шикарного»? В нас є капелюхи, яких хочете шикарних фасонів і якого завгодно кольору.

ВАЛЕНТИН. Якого завгодно? Тоді ясно-жовтого!

ПРОДАВЩИЦЯ. Але ж ясно-жовті капелюхи носять тільки на карнавалах — ви ж не зможете носити ясно-жовтого чоловічого капелюха!

ВАЛЕНТИН. Мені ж його не носити, а тільки надягати.

ПРОДАВЩИЦЯ. У ясно-жовтому капелюсі з вас сміятимуться люди.

ВАЛЕНТИН. Але ж брилі, солом'яні капелюхи — ясно-жовті.

ПРОДАВЩИЦЯ. Ах, то вам солом'яного?

ВАЛЕНТИН. Ні, солом'яний був би для мене занадто вогнебезпечний!

ПРОДАВЩИЦЯ. А капелюхів з азбесту, на жаль, іще немає! У нас є гарні м'які фетрові капелюхи.

ВАЛЕНТИН. М'які фетрові капелюхи мають ту ваду, що людина не чує, коли вони спадають з голови.

ПРОДАВЩИЦЯ. Ну, тоді вам треба негайно придбати сталеву каску, щоб чути, як вона задеренчить об землю.

ВАЛЕНТИН. Я цивільна особа й не маю права носити сталеву каску.

ПРОДАВЩИЦЯ. То ви вже визначтеся, який же капелюх вам потрібен.

ВАЛЕНТИН. Новенький!

ПРОДАВЩИЦЯ. В нас тут усі новенькі.

Перекладено за виданням: Karl Valentin. Buchbinder Wanninger. Philipp Reclam Jun. Stuttgart, 1978.

© Philipp Reclam Jun. Stuttgart, 1978.

© О. Мокровольський, 1996, переклад.

ВАЛЕНТИН. То я й хочу новенького.

ПРОДАВЩИЦЯ. Так, але ж якого саме?

ВАЛЕНТИН. Чоловічого!

ПРОДАВЩИЦЯ. А ми дамських капелюхів не продаємо!

ВАЛЕНТИН. Та я ж і не прошу дамського!

ПРОДАВЩИЦЯ. Вас ой як нелегко обслужити! Покажу вам зразу декілька.

ВАЛЕНТИН. Що це означає: «декілька»? Мені потрібен тільки один. Бо ж голова в мене одна.

ПРОДАВЩИЦЯ. Ні, я вам показую декілька для вибору.

ВАЛЕНТИН. А мені потрібен не якийсь там вибір, а капелюх, що мені пасував би!

ПРОДАВЩИЦЯ. Звісно, капелюх має пасувати. Скажіть мені розмір вашої голови, то я доберу вам підходящого.

ВАЛЕНТИН. Мій розмір не так легко зміряти, як вам здається! Розмір у мене 55, але я хочу придбати номер 60.

ПРОДАВЩИЦЯ. Такий буде на вас завеликий.

ВАЛЕНТИН. Зате добре сидітиме! А надягну меншого на п'ять номерів — одразу спаде з мене.

ПРОДАВЩИЦЯ. Це ж безглуздо: якщо у когось розмір голови 55, той і капелюха має носити п'ятдесят п'ятого розміру! Це ж споконвіку так.

ВАЛЕНТИН. «Споконвіку!» В тім-то й біда, що торгівля тримається давніх звичаїв та заведеній, не бажаючи йти в ногу з часом.

ПРОДАВЩИЦЯ. А яке відношення має розмір капелюха до нового часу?

ВАЛЕНТИН. Повірте мені: голови людей не стоять на місці, вони постійно змінюються!

ПРОДАВЩИЦЯ. Внутрішньо — але ж не зовні! Так ми зайдемо надто далеко, перескочимо всякі міри й розміри.

ВАЛЕНТИН. Але ж ви допитувалися саме про розмір.

ПРОДАВЩИЦЯ. Та не нового часу, а вашої голови.

ВАЛЕНТИН. Я тільки хотів пояснити вам, що люди за так званих добрих давніх часів мали інші голови, ніж нині.

ПРОДАВЩИЦЯ. Це нісенітниця! Звісно ж, відколи існує людство, кожна людина мала свою власну голову на плечах, але ж ми говоримо не про весь людський рід, а про розмір вашої голови... То ж дозвольте, я вас повчу трохи: візьміть-но ось цього капелюха, розмір 55, він коштує 15 марок, гарний, добрячий ще й модерновий!

ВАЛЕНТИН. Звичайно ж, я дозволяю вам мене повчити, бо ви — фахівець. Отже, капелюх, як ви кажете, модерновий?

ПРОДАВЩИЦЯ. Але що тільки не називають нині модерновим! Є чоловіки, так звані «орігінали», то вони бігають і влітку, й узимку по вулицях без капелюхів, ще й стверджують, ніби це — найбільший модерн!

ВАЛЕНТИН. Отже, ходити без капелюха — найбільший модерн? То й я купувати не буду. До побачення!

ПАЛІТУРНИК ВАННІНГЕР

Майстер-палітурник Ваннінгер щойно на замовлення будівельної фірми «Майзель і Ко» оправив дванадцять книжок, але, перш ніж подати роботу, намагається довідатись телефоном, куди саме має віднести книжки та як надіслати рахунок. У своїй майстерні він підходить до телефону й набирає номер; чути шкряботіння диска.

ВАХТЕР. Тут будівельна організація «Майзель і Компанія»!

ПАЛІТУРНИК. А тут — палітурник Ваннінгер. Я просто хотів повідомити фірму «Майзель»: уже готові ті книжки, що ви замовили. Й хотів спитати, чи можу я їх надіслати вам, а з ними — й рахунок?

ВАХТЕР. Один момент!

ПАЛІТУРНИК. Гарзд!

СЕКРЕТАРІАТ. «Майзель і Компанія», секретаріат слухає вас!

ПАЛІТУРНИК. Атож, а це — палітурник Ваннінгер. Я оце тільки хотів повідомити вас, що я ці, ну, ваші книжки, вже зробив. І хотів ще спитати, чи мені їх, ці книжки, вам надіслати, а з ними разом і рахунок? Га?

СЕКРЕТАРІАТ. Один момент, будь ласка!

ПАЛІТУРНИК. Та нехай уже!

ДИРЕКЦІЯ. Дирекція фірми «Майзель і Ко»!

ПАЛІТУРНИК. Е-е, це вам дзвонить цей, як його, ну, палітурник Ваннінгер! Я

тільки хотів би вам сказати, й фірмі «Майзель» також, що я ті книжечки ваші вже зробив, та й спитати, чи ж надіслати їх вам, а з ними зараз — і рахуночок! От!

ДИРЕКЦІЯ. Зв'язую вас із управлінням, одну хвилиночку, будьте ласкаві!

ПАЛІТУРНИК. Та давайте вже!

УПРАВЛІННЯ. Управління фірми «Майзель і Ко» вас слухає!

ПАЛІТУРНИК. Га? Авжеж, це з вами говорить палітурник Ваннінгер! Я тільки хотів повідомити, що ті ваші книжечки в мене вже готові, тож чи надіслати їх вам зараз, чи взагалі надіслати, чи ще й рахуночок додати?

УПРАВЛІННЯ. Наберіть іще 33, не кладучи слухавки!

ПАЛІТУРНИК. Та хай уже й так — гаразд, дякую, прошу. — Шкряботіння диска. — Це вже просто цікаво!

ВІДДІЛОК 33. Будівельна фірма «Майзель і Компанія» слухає!

ПАЛІТУРНИК. Еге ж, вона слухає... слухає... А хто ж говорить?

ВІДДІЛОК 33. Будівельна фірма «Майзель і Компанія» слухає!

ПАЛІТУРНИК. Ага, так-от я всім вашим уже сказав і хотів би ще й вам сказати, панно, що я ті ваші книжечки вже зробив, та й питаю, чи їх вам надіслати, а чи принести, та й, по змозі, ще й рахуночок подати, з вашого дозволу!

ВІДДІЛОК 33. Так, одну хвилиночку, я з'єдную вас із паном інженером Пляшеком!

ПАЛІТУРНИК. Як-як?

ПЛЯШЕК. Інженер Пляшек слухає!

ПАЛІТУРНИК. Так, це будівельна, це, той, як його?.. А хто це говорить? Я — палітурник Ваннінгер! Я тільки хотів би сказати вам і фірмі, що оце вже я й опра- вив ті книжечки, дванадцять їх штук, і питаюся, чи всі вони мають надійти до вас, чи мені їх принести та чи можна прикласти-доточити ще й рахуночок, прошу, будь- те ласкаві!

ПЛЯШЕК. А я про це нічого не знаю!

ПАЛІТУРНИК. Отакої!

ПЛЯШЕК. Зверніться-но до пана архітектора Кльоца! Хвилиночку, прошу вас!

ПАЛІТУРНИК. А звати ж його як? І який у нього номер?.. А сто чортів вам у...

КЛЬОЦ. Архітектор Кльоц!

ПАЛІТУРНИК. Ваннінгер, Ваннінгер я, і я, я зробив і хотів саме сказати вам, пане інженер, що я вже ті книжечки обробив і їх... Чи їх зараз вам надіслати, тому що я ж і рахуночок ось маю, то, може, зараз і його... мо', й його додати?

КЛЬОЦ. Ну, про це краще спитайте в самого пана директора, але його якраз немає на фабриці.

ПАЛІТУРНИК. А де ж він є?

КЛЬОЦ. Я з'єдную вас із його домом!

ПАЛІТУРНИК. Ну-ну, це я, будьте уважні, альо!

ДИРЕКТОР. Алло, директор Гартман слухає!

ПАЛІТУРНИК. Атож, ця штука тут, це палітурник Ваннінгер. Я тільки хотів за- питати, чи я вам зараз оце маю повідомити про книжечки, бо я... я їх уже опоряд- кував у майстерні, і вже вони й готові, та чи вам потім їх разом із рахунком, той... надіслати, коли я... коли б я мав зараз час!

ДИРЕКТОР. Ну, я не сушу собі голови такими речами. Може, відділок номер три знає, що й до чого. Перемикаю вас назад на фірму.

ПАЛІТУРНИК. До кого, куди ж мені тепер? А сто чортів вам у печінку!

ВІДДІЛОК № 3. Будфірма «Майзель», відділок 3 слухає!

ПАЛІТУРНИК. Та ця штука тут, палітурник Ваннінгер, я вже там у вас кого тільки не повідомив, а хотів би тільки поспитати в пана директора, чи я книжеч- ки... поспитати, чи в мене ті книжечки вже готові та чи вам їх вислати, я й раху- ночок тут виписав, то чи й рахуночок до книжечок доточити та й послати вам, па- нове... Вам надіслати?

ВІДДІЛОК № 3. Хвилиночку, будь ласка, я з'єдную вас із бухгалтерією!

БУХГАЛТЕРІЯ. Фірма «Майзель і Компанія», бухгалтерія!

ПАЛІТУРНИК. Альо — як? Ага, той... отож я хотів сказати хвірмі, що книжеч- ки я тут справив, і я, що це, що тее-то, як його, послати б вам, перепослати в тую вашу хвабрику, а ще й питаюся, чи й рахуночок можна прикласти, накласти, при- точити!

БУХГАЛТЕРІЯ. Ах так, нарешті книги готові! Але послухайте-но: чи не могли б ви їх нам подати взавтра до обіду... ах, подзвоніть-но краще зранку, бо в нас уже кінець роботи!

ПАЛІТУРНИК. Що-о? Та гаразд, нехай уже, дякую — прошу тисячу проба- чень!.. Банда свиней, задрипанці!

БАВАРСЬКИЙ ДІАЛЕКТ

На щастя, 150 років тому Йоганнес Шмеллер зафіксував і детально описав діалектну лексику баварського мову в своїй праці, яка вийшла під назвою «Баварський словник». На жаль, баварський діалект виходить із вжитку і йому загрожує відхід у небуття.

Те, що для небаварців може здатися майже незрозумілою місцевою мовою, насправді є сумішшю різних діалектів. З погляду фахівця-мовознавця говірки, якими досі розмовляє місцевий люд, належать до трьох (з чотирьох) відгалужень верхньонімецького діалекту: баварського, східнофранконського та швабсько-леманського.

Баварський діалект є предметом зацікавлення багатьох фольклористів і діалектологів. Баварська Академія наук поставила своєю метою зафіксувати його лексику, яка і досі перебуває у мовному вжитку або залишилася в пам'яті людей. Для цього академія планує укласти і видати об'ємний словник баварських діалектизмів.

Уряд Баварської держави вважає збереження баварських говірок важливим внеском у справу захисту мовної спадщини і відтак баварського способу життя.

Вільгельм ШТАУДАГЕР

чому це так

цвинтарні у молодих слова
для пристарків-перестарків
предки поганяй до ями
вже п'ятдесят
чи шіст- чи й сімдесят
років
виштовхують тебе
з веселих барв
а за яким то правом
не питайся

на поминках шоразу
найлихші жарти
не минають вух
чому це так
голову підставляєш
як навчився
легенькі стусанці тобі
все не смертельні
хоч зраний
живеш напрочуд довго
і найсвіжіші крочки
у метафоричний хрест
дають тобі живучість
дивовижну

кактус цвіте

*З баварського діалекту переклав
Олександр МОКРОВОЛЬСЬКИЙ*

wos solls

di junge hewwe friidhoufwödder
für rundi alder
grufdi kakakombi
fuchzg scho
und sechzg und siwwezg
joer
schdoesse di naus
aus di heidere farwe
froech nid
mid wos für en reechd
glächder hinner dr her

bein leichdwegg allemoel noch
finde di schlechdesde widz
di masde oere
wos solls
du heldsd dein koupf hii
sou wids glernd hasd
die glaane schdäess bringe di
nid um
du lebst erschdaunli lang
mid deine blässure
die junge fuessdridd
ins medaforische greiz
mache di auf e seldsami oerd
lewendi
sou blied e kaggdus

*Текст ротенбурзькою говіркою баварського
діалекту.*

was soll's

Die Jungen haben Friedhofwörter / für runde Alter: / Grufti Katakombi. / Fünfzig schon und sechzig und siebzig Jahre / stoßen dich hinaus / aus den heiteren Farben. / Frag' nicht, / mit welchem Recht. / Gelächter hinter dir her. / Beim Leichenschmaus jedesmal noch / finden die schlechtesten Witze / die meisten Ohren. / Was soll's. / Du hältst deinen Kopf him, / wie du's gelernt hast. / Die kleinen Stöße bringen dich nicht um. / Du lebst erstaunlich lang / mit deinen Blessuren. / Die jungen Fußtritte / ins metaphorische Kreuz / machen dich auf eine seltsame Art / lebendig: / So blüht ein Kaktus.

Підрядковий переклад літературною німецькою мовою.

ВІНОК СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ БАВАРСЬКОЇ ЛІРИКИ

З німецької переклав Ігор КАЧУРОВСЬКИЙ

АНОНІМ

Я є твоя, а ти є мій.
Ти хоч-не-хоч, а зрозумій:
Ти замкнений в моєму серці.
А ключик взяв та й загубивсь,
Щоб ти навіки там лишивсь.

Послання невідомої черниці до ченця з монастиря на Тегернзее (XI в.).

Друковано в книзі «Пісня про білий парус».

ПАН ВОЛЬФРАМ ФОН ЕШЕНБАХ¹ (1170 — 1220?)

Ти співом скрите кохання
оплакував у час світання,
Дав після меду — квасу.
Любов хто, життя окрасу,
Сприймає так, —
Тим краще розлучитись,
Порад твоїх би повчитись.
Дасть їм знак
Вранішня зірка, — занімії,
Не клич їх, вартовий.

Хто міг чи може досягти,
З любов'ю щоб лягти
Не нишком, не таємно,
Не мусить, заки темно,
Утікати.
Спокійно він дня чекає,
На нього не чигає
Страх відплати.
Солодка щирість господині —
Його любов віднині.

КОНРАД З ВЮРЦБУРГА² (1225 — 1287?)

Де на рожу опадає
(Хоч безвонний) дощ роси,
Любо й гоже вислизав
Із бутона чар краси.
Там сідати хочеться пташкам
Й голосисто заспівати,
Бо врочисто й гарно там.

Це блаженство й честь велика,
Лакоминка на уста —
У малженстві в чоловіка
Цнота жінки й смирнота.
Щоб у дами викликать любов,
Слід змагатись і ділами,
Й повертатись знов і знов.

Хто зарання вже обманить,
Як фальшивий той сусід,
Той кохання затуманить,
З'їсть червивий, кислий плід.
До кохання вірності додай, —
Сонцесяйний у триванні,
Буде щасний урожай...

КОНРАДІН ГОГЕНШТАУФЕН³ (1252 — 1268)

Мене так тішить май, коли
Червоні квіти нам приносять.
Вони в тяжкій біді були,
Взимі страждань зазнали досить.
Але дає розраду май
Своїми захватними днями —
Тож radoщами повен край.

© Ігор Качуровський, 1996, переклад.

¹ Поезія Вольфрама являє відповідь на численні *альби* провансальських трубадурів.

В перекладі збережено тонічний вірш оригіналу.

² Форму строфи і розмір відтворено з максимальною точністю. «Безвонний» від архаїчного слова «вонний» — пахучий.

³ Останній зі Штауфенів мав свою резиденцію у фортеці Форбург над Дунаєм на північ од Мюнхена.

ПІСНЯ ПРО НІБЕЛУНГІВ

З середньовісньонімецької переклав Анатолій ОНИШКО

ПРИГОДА ПЕРША

СОН КРІМГІЛЬДИ

- 1 В легендах є немало звісток і дивних див
Про битви і навали, про мужніх вояків,
Про сльози удовині, про пишні учти, лови,
Про герці до загину... Послухайте ж і нашу мову.
- 2 Зросла в краю бургундів красуня дивен-цвіт,
Шляхетності та вроди не знав такої світ.
Крімгільдою цю діву похресно нарекли,
І витязів чимало життя за неї віддали.
- 3 У лицарів відважних скипала в жилах кров,—
Їм мріялось здобути Крімгільдину любов.
Ніхто не був байдужий до дивної краси,
Її б чесноти й цноту усім жінкам в усі часи.
- 4 Крімгільду опікали три владні королі —
Славетні Гунтер, Гернот — могутці чималі,
І Гізельгер, юнак ще, всі три — відважні вої,
Були її братами, щитом для дівчарівної.
- 5 Брати ласкаві й щедрі шляхетний мали рід,
Сміливістю у світі значний лишили слід.
Вони королювали в Бургундії утръох
І показали гунам, що кожен не страхополох.
- 6 У Вормсі понад Райном осада їх була,
Служила їм васалів дружина чимала,
Що в вірності до скону клялися королям
І гідно смерть зустріли у чварі двох шляхетних дам.
- 7 Братам і діві Ута дала колись життя,
Їх батько звався Данкрат. Зійшовши в небуття,
Залишив дітям в спадок багатий край, скарби,
А замолоду в битвах завдав він ворогам ганьби.
- 8 Могутні, як сказав я, три королі були,
Їм вірою служили достойні похвали
Герої із героїв, про них згадав я словом.
Хорообрі, вправні в битвах, як личить справжньому орлові.
- 9 Це Гаген з Тронье з братом, із Данквартом метким,
Ще Ортвін з Меца, Гере і Екеварт із ним —
Два маркграфі-сміливіці — ще Фолькер із Альцаю,
Оружні та комонні і службі віддані без краю,
- 10 Кухмістером придворним служити Румольт мав,
Він з Гунольдом й Зіндольдом ретельно пильнував
Порядку й ладу в замку, як то звичай велів,
Були там ще герої, на всіх мені забракне слів.

- 11 Ось Данкварт був стайничим, а кравчим королям
Його сестринень Ортвін прислужувався там,
Зіндольд — підчаший спритний і рицар хоч куди,
А Гунольд — підкоморій, всі шанували честь завжди.
- 12 Про замок, його пишність, про неприступність стін,
Про рицарську відвагу, від недругів заслін,
Як слави заживали, як тішились брати,
Ніхто б не зміг достоту за все життя розповісти.
- 13 Якось Крїмгільді знатній стривожив сон повіки,—
Прижився в неї сокіл, стрімкий, прекрасний, дикий,
Та два орли нещадно у неї на очах
Роздерли птаха, й згадка про сон навіювала жаж.
- 14 Тож матері Крїмгільда свій сон розповіла,
І розсудила Ута так добре, як могла:
«Той сокіл — знатний витязь, твій, доню, чоловік,
Як Бог не порятує, його утратиш ти навік».
- 15 «Не згадуйте про мужа, о матінко моя,
Про любові звитязця не хочу знати я.
Лиш хочу, щоб до смерті цвіла моя краса,
А від любові мужа марніє і згаса».
- 16 «Не зарікайся, доню,— їй Ута ув одвіт,—
Бо тільки в милуванні для нас прекрасний світ.
Якщо лиш Богом даний жоні прекрасний муж,
Тоді вона розквітне пишніше од найкращих руж».
- 17 «Ох, не кажіть, благаю, про витязя мені,
Замість блаженства раю доводиться жоні
Розплачуватись часто нестерпним пеклом мук,
То краще вже для щастя не знать любові та розпук».
- 18 Ось так Крїмгільда горда рекла любові «ні»,
Йї не знала лиха й горя в дівоцтва любі дні,
І знати не бажала, кого б кохати змогла,
Та з честю в повнолітті за витязя вона пішла.
- 19 Це й був той самий сокіл, що їй з'явивсь у сні,
Як вічувала мати. І на своїй рідні
Вона помстилась люто за соколину згубу.
За смерть лише одного на багатьох прийшла рахуба.

ПРИГОДА ДРУГА

ПРО ЗІГФРІДА

- 20 Тоді ж у Нідерландах ріс королівський син,
Від Зігмунда й Зіглінди на світ з'явився він
В Пониззі Райну, в замку могутнім і міцнім,
У Ксантені славетнім, де здавна був батьківський дім.
- 21 Сміливий, гоїний левень імення Зігфрід мав,
У незліченних царствах він мужньо здобував
Звитязністю й могуттю упевненість в собі,
В Бургундії ж найпершим став серед кращих далєбі.
- 22 В підшвітті його юні, ще підлітком, бувало,
Про дивну його вдачу дива розповідали,
Як шану здобував він, красою всіх вражав,
Прихильність дам шляхетних йому талан пророкував.

- 23   Належно його вчили, як личить королю,
Та все ж до слави стежку він прокладав свою!
І згодом вславив край свій серед усіх держав,
Недурно ж уважали, що гідний владар виростає.
- 24   Та ось уже на часі, щоб рицарем він став
І при дворі з'явився. Увесь придворний стан
Вітає його там радо, немало дів і дам
На нього клали око, герой це добре бачив сам.
- 25   Не гоже спадкоємцю без почту десь бувати,
Батьки звеліли сина прибрати в пишні шати,
А мудрі й вчені дбали, щоб левеня знав звичай,
Щоби узяв під руку належно підданих і край.
- 26   Ось може він убрати шолом, кольчугу, лати,
А сил носити зброю було не позичати.
Слав погляди вогнисті прекрасним дамам він.
Вони ж за честь вважали йому всміхнутись навзамін.
- 27   Своїм васалам Зігмунд звістити повелів,
Що бенкет учинити належний час приспів.
По ближніх королівствах ще сповістив усім:
По огиреві й строї він дасть і гостям, і своїм.
- 28   На учту запросили шляхетних юнаків,
Що мали вже ставати до рицарських рядів.
І разом з короленком майбутні рубачі
Від короля дістануть в дарунок рицарські мечі.
- 29   Про учту повідали в світах немало див,—
Що Зігмунд і Зіглінда роздали із скарбів
Щедротні подарунки щедротною рукою,
Не дивно, що чужинці стікались звідусіль юрбою.
- 30   Всі Зігфрідові джури — чотиреста — були
У рицарським убранні. Достойні похвали
Кравчині миловиді у золоте шиття
Вправляли самоцвіти, а це коштовне покриття
- 31   Оздобило перев'язь, що йшла через плече.
Сміливцеві носити її веліла честь.
У день сонцевороту поставили столи
Для тих, що на посвяту у стан запрошені були.
- 32   Спочатку юні джури і сиві вояки
Пішли разом до храму, і, як велось віки,
Служили старші юним при зброї й корогвах.
Раділи всі й чекали святкових учт, бучних розваг.
- 33   Во славу Божу месу співали, а відтак
Майдан затлумив натовп гостей і витріщак,—
Не щодень чинно й пишно, як вказує статут,
У рицарство приймають, тож звідусіль стікався люд.
- 34   Притьмом після посвяти всі рицарі в сідлі,
З списками кінні лави помчались звіддалі,
Двигять палац і мури від стукоту копит,
І рев юрби вітає відвагу рицарську і спирт.
- 35   Зігнулися в ударі і гарт, і юний шал,
З ристалища зі свистом хурчав уламків шквал
Від ратиш, що ламались від вправної руки,
І з запалом змагались у ратних вправах вояки.

- 36   Подав рукою Зігмунд спинитись владний знак,
Конею забрали слуги, лежали після змаг
Щити ушент розбиті, яскрили у траві
Відбиті самоцвіти в прямім ударі списовім.
- 37   Король до столу просить, де сісти каже він,
Столи від страв вгинались і від добірних вин.
Де лиш поділась втома від рицарських потіх!
На славу частували там всіх — прибульців і своїх.
- 38   Весь день бенкетували до пізньої зорі,
Старались у палаці мандрівні штукарі.
Ім щедро дарували за їхнє ремесло,
Це королівству в світі велику славу принесло.
- 39   Сказав король, щоб Зігфрід і землі й замки в лен
Дав ближнім зброєносцям, як повелось здавен,
Як сам колись вчинив він. І щедро син ділив,
І кожен цій мандрівці в душі несказанно радів.
- 40   Тривало пишне свято вже сьомий день поспіль.
Зіглінда, ніжна мати, всім гостям звідусіль
Ще з золота дарунок давала на коня,
Бо знала, чим фортуна в людей купує визнання.
- 41   Ніхто з тієї учти не їхав впорожні.
І огирів, і шати, немов останні дні
Лишалось дожити, давали щедро всім.
Таких щедрот, я певен, не знав ще королівський дім
- 42   Роз'їхалися гості й по світу понесли
Про Зігфрїдову щедрість немало слів хвали,
А знатні підмовляли, щоб він на трон сїдав.
Однак прекрасний лицар на ті намови не зважав.
- 43   Поки батьків коханих життя триває плин,
То про корону й чути не забажав їх син,
А силу й сприт покаже він заздрим ворогам,—
Коли підуть оружно, то він на відсіч стане сам.

ПРИГОДА ТРЕТЯ

ЯК ЗІГФРІД ПРИЇХАВ У ВОРМС

- 44   Безжурно й безтурботно минали ночі й дні,
Аж ось дізнався Зігфрід: в бургундській стороні
Живе предивна діва, вінець усіх бажань,
Зазнав він через неї і щастя, і важких страждань.
- 45   Про дивну вроду слава гула по всіх краях,
Шляхетність її вдачі була на всіх устах,
Це вабило звитяжців, нема в тім дивини,
Що в Гунтеровий замок з'їжджались хмарами вони.
- 46   Крїмгільдиного серця ніхто із женихів
Здобути не спромігся. Вона ж і поготів
З них жодного обранцем не нарекла своїм,
І ще того не знала, до кого увійде у дім.
- 47   Став снити про кохання Зігліндин любий син.
Чи був йому суперник достойний хоч один?
Чи існувало серце, щоб він здобусть не міг?
Тому й Крїмгільда згодом ступила на його поріг.

- 48 Уся рідня й придворні так раjali йому:
Що раз пора женитись, то бути вже тому,
Однак дружину гідну пристало вибирати.
Відрік відважний Зіґфрід: «Крімгільду вирішив я взяти,
- 49 Найкращу з кращих діву з бургундської землі,
І про таку красуню лиш мріють королі,
Якби вже й імператор шукав собі жону,
То залюбки б посватав цю королівну чарівну.
- 50 Довідався і Зіґмунд, про що задумав син,
Із перемов придворних, і засмутився він,
Стривожився, щоб часом нащадок молодий
Через бургундську діву не нашукав собі біди.
- 51 Дізналася Зіґлінда, дружина короля,
Закраялося серце за лубе сокола.
Про Гунтера й бургундів начувана була,
Тож відмовляти сина разом із мужем почала.
- 52 Але відважний Зіґфрід сказав: «О батьку мій,
Вже краще не кохати, як сватати не смій,
Не поведу довіку я діву під вінець,
Якщо не луба серцю, такий твердий мій рішенець».
- 53 «Якщо наваживсь твердо,— король йому відрік,—
То я радію щиро, що це вже раз навік.
Хоч я тобі бажаю щасливого кінця,
Та в Вормсі — горді вої, зваж на слова свого вітця.
- 54 І варт усіх сміливців відважний Гаген сам,
Він дуже ревно служить бургундським королем.
Пильнуй, щоб не дійшло з ним у тебе до біди,
Коли красуню гоїну поїдеш сватати туди».
- 55 «Чи це така завада? — так Зіґфрід відповів. —
Добром не буде згоди віддати діву з дів,
То силою здобуду й відвагою її,
Ще й влада і держава відтоді будуть вже мої».
- 56 Чоло нахмури́в Зіґмунд: «Остережись цих слів,
Почув би хто на Райні, тебе б не підпустив
Навіть на дальні креси, це й був би весь одвіт,
А Гунтера з братами я добре знаю з давніх літ.
- 57 Сестру насильно взяти нікому не дадуть!
Однак,— додав тут Зіґмунд,— як вже рушаєш в путь,
То варт з собою взяти надійних вояків,
У нас доволі друзів, підуть вони без зайвих слів».
- 58 «Я зовсім не охочий,— тут Зіґфрід відказав,—
Йти на Райн у гості походом збройних лав,
Я не із тих, що роблять із сватання війну,
Та й чи візьмеш оружно кохання й діву чарівну?
- 59 Ні, тут на себе тільки я покладаюсь. Хай
Поїде нас дванадцять у Гунтеровий край.
Допоможи зібратись нам гідно, батьку мій».
І дарував на строї їм Зіґмунд не один сувій.
- 60 Заплакала Зіґлінда, що так усе зайшло,
А жаль та страх за сина лягли їй на чоґо,
Буває ж смерть неждана з підступної руки,
А Гунтерові люди — лихі й жорстокі вояки.

- 61 Та Зіґфрід любій нені на жалі відповів,
І добрав для неї найлагідніших слів:
«Не побивайтесь, пані, я йду не назавжди,
І чи мені боятись і ворога і ворожди?
- 62 Допоможіть зібратись в Бургундію мені,
Щоб шатами своїми герої в чужині,
Як личить гордим воям, пишатися могли би.
А за пораду й поміч велике вам скажу спасибі».
- 63 «Коли ти зваживсь твердо,— Зіґлінда відрекла,—
І просиш, мій єдиний, щоб я допомогла,
Я справлю вам найкраще для рицарських виправ,
Щоб з вас ніхто ні в чому потреби й клопоту не мав».
- 64 Вклонився королеві до ніг удячний син,
«Всіх іде нас дванадцять,— сказав поштиво він,—
Ані душі крім цього, хай їм пошиють шати.
Яка Крїмгільда з себе нетерпить вже знати».
- 65 Придворні гарні дами схилялись день і ніч,
І над шитвом розкішним не шкодували віч
Аж справили обнови, бо Зіґфрід твердо став
На тій своїй мандрівці, хто б там його не відмовляв.
- 66 А ратний обладунок, щоб рушити в похід,
Звелів для сина Зіґмунд прикрасити як слід.
Для всіх скували лати, шоломи крисяні,
Щити ж могли прикрити надійно від плечей до ніг.
- 67 Та ось пора настала рушати у дорогу,
У Ксантені запала непевність і тривога,—
Чи повернуться вої до отчого порогу?
Ті ж клали шати й зброю на пристібних, свою підмогу.
- 68 Самі ж злетіли в сідла гарячих румаків,
Де в збруї кожен ремінь від золота яскрів.
Що ж, мали чим пишатись дванадцять вояків.
«Дозвольте нам рушати!» — звернувся Зіґфрід до батьків.
- 69 Король і королева не стримували сліз,
Втішав їх Зіґфрід ніжно, а повід міцно стис:
«Не побивайтесь, любі, в чужинській стороні
Нема такої сили, щоб не скорилася мені».
- 70 В очах мужів зажура, сльоза на віях дам,
Бо серце їхне стислось лихим передчуттям,
Що родаки й кохані з походу не прийдуть
І у краях далеких відважні голови складуть.
- 71 На сьомий день походу комонні вояки
Уздріли шпилі Вормса на березі ріки.
У сонці світанковім іскрився їх убір,
Летіли легко коні, дзвенів копитний перебір.
- 72 Нові щити блищали, широкі та легкі,
І сяяли шоломи, яскравіли шовки,
Ось так з'явився Зіґфрід до Гунтера у двір,
І дивував бургундів розкішний рицарський убір.
- 73 Кінці мечів звисали аж до самих острог,
В руках списи надійні у всіх дванадцятьох.
На Зіґфрїдовім лезо зо дві долоні вшир,
Ним розтинав, як листя, сталеві лати богатир.

- 74   Із золотом вуздечки на ладних скакунах,
Нагрудники едwabні. Із захватом в очах
Збігалися бургунди, вже натовп чималий,
Ось Гунтерові люди назустріч витязям пішли.
- 75   І рицарі статечні за звичаєм старим
Поклоном привітали гостей в краю своїм.
Послужні зброєносці узяли з рук щити,
Коней попід вуздечки, щоб їх в конюшні відвести.
- 76   А там нагодувати і дати відпочин,
Та враз відважний Зігфрід спинив гостинний чин:
«Нехай побудуть коні, в конюшні не ведіть,
Бо ми в дорогу далі рушати маємо за мить,
- 77   Чи з вас кому відомо, запитую ласкаво,
Де може бути Гунтер, король бургундів славний,
Тоді скажіть, на ласку, не взявши за турботу».
Озався хтось із гурту, хто міг сказати все достоту:
- 78   «Якщо король потрібен вам, лицарю-юначе,
У гриндніщі великій його я щойно бачив.
З васалами своїми там радить раду він,
Зібрались там відважні, Бургундії мішний заслін».
- 79   А королю тим часом вже сповістили вість,
Що знатний і поважний з'явивсь у Вормсі гість,
Що свита його носить багаті шати й лати,
Але ніхто з бургундів прибульців тих не міг пізнати.
- 80   Спитав король придворних, чи знає хто із них,
Звідкіль прибули вої у шатах дорогих,
У кожного блискучий новий широкий щит.
Нахмурився владний Гунтер, що всі мовчали ув одвіт.
- 81   Один лиш Ортвін з Меца до відповіді став,—
Могутнім та відважним усяк його вважав:
«Коли вже ми не знаєм, звідкіль отой загін,
Зарадить вуй мій Гаген, хай на чужинців гляне він.
- 82   Я певен — упізнає, що за прибульці ті,
Бо надивився світу він у своїм житті».
За Гагеном-звितящем послав король гінців,
І той в палац з'явився в оточенні своїх бійців.
- 83   «Чим можу прислужитись?» — спитав васал тямкий.
«До замку завітали комонні вояки,
Котрих ніхто не знає, у вас же погляд гострий,
Тож гляньте і скажіть нам, звідкіль до нас прибули гості».
- 84   «Як воля ваша!» — мовив, вікно він відчинив,
Несхибним оком глянув униз з височини,
Прекрасним обладунком зачудувався він,
В Бургундію, відзначив, прибув уперше цей загін.
- 85   «Хай звідки ті прибульці до нас на Райн прийшли,
Це — королі, принаймні від королів послі.
У них добірні коні, на них розкішний стрій,
Вони значного роду і знатні у землі своїй.
- 86   А ще,— вів далі Гаген,— не скиблю словом я:
Хоч Зігфріда не бачив, лиш чув його ім'я,
Та певен, згодом дійсність нам істину повість,
Той лицар ставний — Зігфрід, то він сьогодні в замку гість.

- 87 З новинами, гадаю, він довгий шлях долав.
Ще знаю, нібелунгів він власноручно поклав,
Шільбунга й Нібелунга, нащадків короля.
Про силу його й славу чутками повниться земля.
- 88 Казали, раз без свити, конем на самоті
Він мандрував у горах. В глухому закутті
Якихсь побачив воїв, що поблизу скали,
Згромадившись юрбою, скарб нібелунзький стерегли.
- 89 Там винесли з печери, великої, мов храм,
Й згромадили на купу, наче хлам,
Набутки нібелунгів, хотіли їх ділити,
За цим застав їх Зігфрід, спинився, з пантелику збитий.
- 90 Підїхав витязь ближче до вояків чужих,
Помітили прибульця, гукнув один із них:
«Ось Зігфрід Нідерландський, моцар із моцарів!»
Ох, дивини чимало герой під скелею уздрів.
- 91 А Шільбунг з Нібелунгом назустріч поспішили,
Порадилися спільно й ласкаво запросили.
Щоб королевич юний між ними поділив
Їх скарб, і врешті витязь піддався вмовлянням королів.
- 92 Він стільки самоцвітів побачив там, казали,
Що й сотнею повозів їх звідти б не забрали,
А золота у скарбі на більш як сто підвід,
І Зігфрідові все це було на всіх ділити слід.
- 93 Герою меч покладали за послуги в дільбі,
І зовсім не гадали, що на біду собі:
Розгнівались братове, що він, мовляв, не зміг
Все чесно розділити, аби не скривдити усіх.
- 94 Що з того, що обстали особи королів
Могутці велетенські, дванадцять вояків?
У люті юний Зігфрід усіх їх порубав,
А з ними нібелунгів сім сотень в січі тій здолав
- 95 Мечем, що звався Бальмунг, з усіх мечів мечем.
У душах нібелунги відчули страху щем,
Благали переможця чимало юнаків,
Щоб з замками й маєтком під руку взяти їх скотів.
- 96 Тож королів мечем він послав у небуття,
Заледве сам при цьому не втративши життя,—
Бо мстивий карлик Альбріх був став з ним на двобій,
Та зважив силу воя й скоритись вирішив мершій.
- 97 Був карлик Альбріх дужий, мав силу чималу,
Вони в бою, як леви, метнулись на скалу,
Плащ-невидимку Зігфрід там з Альбріха зірвав
І карбом нібелунзьким відтоді володіти став.
- 98 Усі, хто з ним змагався, посічені лежали,
Звелів тоді звитяжець, щоб знову поскладали
Весь скарб назад в печеру,— хто б огинатись міг?
Альбріха ж він поставив, щоби печеру ту стеріг,
- 99 Узявши з нього клятву на послух до кінця,
Що Альбріху лишалось, як слухать молодця? —
Додав тут Гаген з Тронье: «Пригода каже ця,
Що досі світ не бачив могуттю рівного бійця.

- 100 А ще про нього інше мені розповіли,
Що він убив дракона і кров із нього злив
Й обливсь тією кров'ю, і шкіра рогом стала,
Й відтоді жодна зброя його ніде в боях не брала.
- 101 Героя слід вітати, як робимо завжди,
Щоб ворогом не став нам сміливець молодий,
Так, дружбою схилити того нам слід до нас,
Хто силу і відвагу мечем доказував не раз».
- 102 Сказав король могутній: «Твій здогад віри варт!
По витязях тих видно їх войовничий гарт,
Стоять вони і Зігфрід, мов стали на грозу.
І нам зійти годиться й гостей вітати унизу».
- 103 Додав і Гаген: «Честі таке нам не урве,
Він короля нащадок і рівня нам сливе.
А з вигляду не скажеш, Господь лиш зна один,
В якій важливій справі в Бургундії з'явився він».
- 104 На це король промовив: «Ну що ж, ходім вітати!
Раз знатності й відваги йому не позичати.
В Бургундії, звичайно, на честь він заслужив».
І Зігфріда зустріти з цим словом Гунтер поспішив.
- 105 Вітали гостя гідно, не схибивши ні в чім,
Дотримали поштиво придворних правил чин.
Шляхетний родом Зігфрід віддав низький поклін
За почесні високі, котрих зазнав у Вормсі він.
- 106 «Хотів би я дізнатись,— спитав король відтак,—
Із чим шляхетний Зігфрід, сміливець і вояк,
Навідався неждано до нас у Вормс над Райн?»
І відповів прибулий: «Не маю перед вами тайн.
- 107 В країну мого батька долинули чутки
І вісті гідні віри: найкращі вояки
Тут при дворі зібрались, як в жодного з владик,
Я ж силою з такими віддавна міряться звик.
- 108 А про відвагу вашу я чув легенди дивні,
Що вам між королями не відшукати рівні.
Скрізь, по усіх країнах співають славу вам,
І я хотів би дуже переконатись в цьому сам.
- 109 Бо, як і ви, я — витязь і одягну корону,
То ж довести жадаю, що я достойний трону,
Що гідний спадкувати і королівство й люд.
Життя і честь в заставу кладу за ці слова отут.
- 110 Як справді ви сміливець, як казано мені,
То байдуже, чи мова приємна ця, чи ні,
Але маєтки й замки, Бургундію саму,
Всі ваші володіння я силою собі візьму».
- 111 Страшенно здивували нечувані слова
І короля й придворних. Не щодень так бува,
Щоб нахвалялись в вічі їх рідний край здобуть.
Дружинників здушила у грудях невимовна лють.
- 112 «Це ж за яку провину,— тут Гунтер відповів,—
Я край,— ним батько довго і славно володів,—
Віддати мав би зайді, що втратив силі стрим?
Ми рицарями зватись не варті вже тоді зовсім».

- 113 Та Зіґфрід заперечив: «Не так утямив ти!
Як силою не зможеш свій спадок вберегти,
Тоді його візьму я, а ні — утрачу мій,
Коли б мене здолати ти в чеснім поєдинку зміг.
- 114 На наші скромні спадки у нас є рівне право,
То можем рівно стати на рицарську виправу,
А переможець візьме всі землі і народ».
Умить до слова стали разом і Гаген і Гернот.
- 115 Промовив Гернот: «Звіку в нас не було мети
Чиєсь життя забрати й на землі посягти
Оружною рукою. Країна в нас значна,
І по закону й праву лиш нам дісталася вона».
- 116 Похмуро прикипіли дружинники до місць,
Озвався Ортвін з Меца, вчувалась в мові міць:
«Зухвале слово гостя образило мене,
Цей виклик безпричинний йому так просто не мине.
- 117 Нехай би відщурався між вами брата брат,
А він привів з собою всю королівську рать,
Йй тоді його б я змусив слова назад забрати
Йй про ласі зазіхання, хай як там, гірко шкодувати».
- 118 Героя з Нідерландів пройняв шалений гнів:
«Це ж як підняти руку на мене ти б посмів!
Я все ж король всевладний, а ти — лишень васал,
Таких, як ти, дванадцять кладу я в герці наповал».
- 119 Єдиним рухом Ортвін меча свого добув,
Тож Гагена сестринцем недурно Ортвін був.
Та сам господар Тронье на диво всім мовчав,
Між Ортвіном і гостем, щоб замирити, Гернот став.
- 120 До Ортвіна гукнув він: «Вгамуйте вашу злість!
Ніякої тут кривди нам не завдав наш гість,
І ось моя порада, та й кожен знає сам,
Що приязна розмова тут більше личила би нам».
- 121 Озвавсь могутній Гаген: «Нам, рицарям твоїм,
Шкода, що гість з'явився узагалі в твій дім
Із умислом недобрим, лишався б краще в себе,
То й гніватися воям тоді би не було потреби».
- 122 Ізнову тут до слова сміливий Зіґфрід став:
«Як вам не до вподоби усе, що я казав,
То мушу довести я: в Бургундському краю
Ще покажу відвагу і непохитну міць свою».
- 123 «Пора й мені сказати!» — тут Гернот в спір вступив
Йй своїм васалам вірним він чин заборонив,
Образливий для гостя, і мову запальну,
Сам Зіґфрід схаменувся,— згадав про діву чарівну.
- 124 «Навіщо нам ті чвари? — тим часом Гернот вів. —
Навіщо зайві смерті відважних вояків?
Ні честі, ні пожитку не дасть нам їх загин».
На це промовив Зіґфрід, у Зіґмунда єдиний син:
- 125 «Чого ж чекає Гаген, про Ортвіна мовчу,
Чому не дасть він волі вояцькому мечу,
Та ще й у себе вдома, де стільки родаків?»
Ні слова з уст бургунди, бо Гернот так їм повелів.
- 166

- 126   Знов Утин син озвався: «Тож будьте ви гістьми,
І вас, і вашу свиту вітати раді ми,
А гостям прислужитись завжди приємно нам».
- 127   Сказав державець Гунтер: «Вам прислужитись тут
Усім, що тільки маєм, для нас приємний труд,
Поділимось охоче і статками й життям».
Вдалося настроїв гостя пом'якшити отим словам.
- 128   Гукнули джур, щоб зброю з плечей допомогли
Знімати. У світлиці найкращі повели
У затишку і тиші спочити від доріг.
І Зігфрід став відтоді у Вормсі бажаний для всіх.
- 129   А з часом заслужив він в бургундів безмір шани,
У тисячу раз більше, ніж слів у мене стане,
За доблесті і силу. Хто раз його стрічав,
То, присягаюсь, друга у ньому Зігфрід здобував.
- 130   У рицарських забавах, коли збирався двір,
Завжди був Зігфрід перший всьому наперекір.
Ніхто ще не спромігся ні далі, ані краще
З сідла метнути списа, а чи послати камінь в пращі.
- 131   У колі дам прекрасних, де править етикет,
Де лицарська поштивість — найкраща із прикмет,
Там гість із Нідерландів належний успіх мав
І про високу пристрасть натхненно й чинно розмовляв.
- 132   На учти і забави ходив він залюбки,
Та тільки про Крїмгільду були його думки.
Не раз і мила дїва, не бачена увіч,
Неначе ненароком заводила про нього річ.
- 133   Коли в дворі на ігри збирались юнаки,
Дивилась королівна з вікна звіддалеки
На лицарські розваги, і до того вікна,
Мов прикипала, іншим вже не цікавилась вона.
- 134   О знав би він, що погляд владарки його мрій
Його шукав, він був би від щастя сам не свій.
А ще якби уздріти її нагоду мав,
То за дарунок долі він ту хвилину б уважав.
- 135   Коли точилась мова круг лицарських забав,
Як звично і донині, то Зігфрід там стояв
І виділявся красою Зіглінди ладний син,
Й увагу дам прекрасних не міг не привертати він.
- 136   Нерідко думав витязь: «Як влучити нагоду
Побачити Крїмгільду, її чарівну вроду?
Її так широко й вірно і так давно кохаю,
Та з нею не зустрівся, і мовчки через це конаю».
- 137   На лови, а чи в гості збирались королі,
То брали із собою лицарський квіт землі,
До смутку королівни, із ними їхав гість,
А він в душі за нею віз із собою ніжну млість.
- 138   Ось так,— повірте слову,— і час нечутно тік,
І в Гунтеровім краї минув для нього рік.
Ні разу він не бачив тієї, що кохав,
З ким стільки і любові, і лиха згодом він зазнав.

Анатолій ОНИШКО

РІЗНОБІЖНІ ПАРАЛЕЛІ

(З приводу «Пісні про Нібелунгів»)

Року 1755 молодий лікар Якоб Герман Оберайт найнявся переглянути й систематизувати середньовічні рукописи в графському замку Гогенемс. І тут він виявив, негайно повідомивши про це в Цюрих Йоганнові Якобу Бодмеру, «два старі справлені пергаментні кодекси» в одному з яких ішлося «про якусь бургондську королеву чи принцесу Хрімгільду, одначе в заголовку написано «Авантури Гебелюнгів», а вся книжка, як у заголовку, поділена на авантури або, точніше сказати, секції». Через два роки Бодмер видав скорочений у середній частині виклад віднайденого тексту, а книжку назвав «Помста Хрімгільди і Скарга — дві героїчні поезії швабської доби».

Принагідне Бодмерове зауваження, що творові притаманне щось від «Іліади», надовго визначило напрямок пошуків і досліджень. Часом успішних пошуків було чимало, а досліджень ще більше. Одне з найновітніших досліджень, а саме «Про загибель Нібелунгів» Дітца-Рюдигера Мозера вміщене в ч. 30 часопису «Літератур ін Байерн», що видається Інститутом історії баварської літератури Мюнхенського університету. У ньому, поряд з іншим, йдеться про вплив августиніанського способу мислення (чи світогляду) на архитвір, подарований Баварією, а саме містом Пассау, Німеччині й усьому світові.

Не справа перекладача — заглиблюватись у дослідження досліджень, тому й не ставлю собі за мету ані написати ознайомлювальну компіляцію на задану тему, ані провести якийсь глибший порівняльний аналіз. Та коли берешся за переклад якогось твору, то вільно чи не вільно мушиш поозиратися, якщо можна так висловитись, у докільлі цього твору. І тут інколи наштовхуєшся на вельми цікаві з погляду перекладача, та й просто людини, явища й паралелі, котрі часом виходять за межі наперед окресленої тематики.

Деся між 1788 і 1792 рр. колекціонер старожитностей граф О. І. Мусін-Пушкін у книгозбірні Спасо-Ярославського монастиря придбав старовинний рукопис, де п'ятим з восьми творів було «Слово про похід Ігорів». Дослідники визначили, що час написання твору — 1185 — 1188 рр.; «Слово» написано по свіжих слідах, бо йдеться в ньому про подію 1185 р. «Пісню про Нібелунгів» написано близь-

ко 1200 р., і йдеться там про події семи-сотлітньої давності.

Цікава реакція на відкриття безцінних літературних пам'яток з боку вінценосних осіб. Король Пруссії Фрідріх, коли йому було піднесено примірник «Пісні», вславив себе в історії літератури таким незабутнім відгуком: «Ви надто прихильно судите про ті віршування з XII, XIII і XIV століть... На мою думку, вони, як такі, не варті й пороку на один постріл і не заслуговують на те, щоб їх витягати з порохів забуття. Принаймні в своїй бібліотеці такої жалюгідної речі я б не терпів і пожбував би її геть».

Набагато кмітливіша вінченосиця на російському престолі Катерина II копію «Слова» до своєї книгозбірні допустила, очевидно, збагнувши, що «Слово» можна принагідно доточити до витоків «істинно русскої» літератури. Дешо з інших причин Катерину II також уславили в нашій літературі Т. Шевченко, С. Руданський і потужна верства такого усного літературного жанру, як анекдот.

Згодом було знайдено три більш-менш повні списки «Пісні про Нібелунгів» з невеличкими лексичними та фонетичними різницями; крім того, відомі близько сорока різних фрагментів, отже, теоретична реставрація першоджерела була тільки справою часу. Єдиний список «Слова про похід Ігорів», як і майже весь тираж першої публікації, згорів у Москві в пожаріші 1812 року. Можливо, якби той список зберігся, то сучасні дослідники швидше дійшли б висновку щодо послідовності сторінок твору.

Бодмерове порівняння з «Іліадою» наводить на іншу паралель. У широко відомій книжці К. В. Керама «Боги, гробниці та вчені» описано, як німецький археолог Гайнріх Шліман визначив розташування Трої і розкопав її, ще не підозрюючи, що насправді виявив нашарування аж дев'яти Трої, причому мешканці двох нижніх шарів ще не знали металу. Знайшов Шліман і золотий скарб, як він гадав, царя Пріама. Менше важило те, що скарб насправді належав цареві, на тисячу років старшому за Пріама. Шліман, шукаючи Трою, буквально дотримувався описів та вказівок сліпого Гомера. З висоти Гіссар-

лицького пагорба він навіть визначив вершину, з якої Зевс оглядав місто.

Коли відбувалась Троянська війна і коли жив Гомер? Чи міг автор «Іліади» бути свідком подій? Таки, мабуть, спирався на перекази та на усні творіння попередників. Автор «Пісні про Нібелунгів» поклав в основу свого твору події, віддалені від нього на 700 років, долучивши до нього скандинавські саги, легенди, перекази, тобто узагальнив літературний набуток тогочасної Європи. Він мав досить приблизні уявлення про географію місць подій, розташованих, як на ті часи, далеченько від Баварії та рідного Пассау. Його вводило в омани співзвуччя деяких географічних назв, та все ж, гадаю, існують якісь закономірності творчого переосмислення вихідного матеріалу. Вже в наші дні ентузіаст Шліманового штибу Гайнц Ріттер-Шаумбург, спираючись на текст «Пісні», дослідив справжній шлях бургундів, котрий вів не на Дунай до Етцеля-Аттали-Аттили (і не в Київ до князя Гатила), а в містечко Зуза (Зест), віддалене від Верніки (Фірменіха) лише на якісь дві сотні кілометрів. Історію досліджень і свої висновки Ріттер-Шаумбург виклав у захоплюючій книжці «Нібелунги рушали на північ».

Що нам відомо про автора «Пісні»? Знову напрошується паралель зі «Словом». Знаємо, що обидва автори мали дуже широку ерудицію, високу духовність і громадянську свідомість, були неабияк поетично обдаровані. Один з них — баварець із князівсько-єпископської столиці Пассау, інший, як, може, й небезпідставно, твердять деякі дослідники, — галичанин із сучасного села Крилос, де колись була столиця Галицького князівства. Обидва, хоч і залишили в своїх творах авторське ставлення до описуваного, однак не лишили нам своїх імен. Але хіба це аж так багато важить? Щодо належності автора «Пісні» до Баварії сумнівів у дослідників не виникає. Називали різні імена, та про жодне з них не можна з цілковитою певністю сказати, що воно не викликає заперечень. Єдність та індивідуальність стилю свідчить, що йдеться, висловлюючись по-сучасному, не про колектив авторів; уклав «Пісню» клірик, котрому не чуже було заняття красним письменством. У світлі такої концепції нової ваги набуває питання про поетичну волю (тобто ідейний задум) автора «Нібелунгів». Чи написана «Пісня» на замовлення єпископа Пассау з чисто мистецьких спонукань? Чи поштовхом до написання служили наміри теологічного або пасторсько-дидактичного характеру? Сучасний мюнхенський дослідник Ганс Фромм вважає, що «Пісня про Нібелунгів» «... здається, аж ніяк не претендує на дотримання істо-

ричного викладу фактів, не поставлена в жодні нормативні рамки. «Пісня» не звертає свій погляд ні вгору, ні в майбутнє». Звісно, що багато хто з Фроммом не погодиться, і, мабуть, де в чому матиме рацію, однак, як на мене, автор — попри його безперечну поетичну обдарованість — чистої води захоплений оповідач. Не надто заможний, бо дуже полюбляє гіперболізувати дарувальницьку щедрість можновладних, мабуть, не безпотаємної думки й самому отримати якусь дешицу за свій труд. Судячи з усього, на брак часу не нарікав, бо поводився з часом, як на наші мірки, досить безтурботно. Його герої за тридцять-сорок років зовсім не старілись, Зігфрід до невихованості довго мав чекати біля порогу, поки Гаген розповість Гунтерові і про битву з Фафніром, і про здобуття Зігфрідом скарбу нібелунгів. Така неухважність до часу притаманна казкарям і захопленим природженим оповідачам. А ще автор — син своєї рицарської доби. Він понад усе ставить силу, мужність, відвагу, вірність (хоч рушієм сюжету виступають зрада і підступність), вишуканість манер і етикет. Але ось дві королеви зайшли між собою в суперечку, кому з них першій належить зайти в Мюнстер на службу Богу. Крimgільда, щоб допекти Брюнгільди, розказує, як та насправді втратила своє дівоцтво, ще й речовими доказами підтверджує. Залагодити конфлікт випало законному чоловікові Зігфрїду. І тут автор довів вічну, мабуть, істину, що герої твору ніколи не скочить вище за автора, або, принаймні, за авторський ідеал: могутній шляхетний лицар так віддухопелив об'єкт своїх юнацьких мрій і незрівнянну вродливицю, що та три дні не могла підвестися з ліжка. Добре, що в своєму чудовому прозовому викладі «Нібелунгів» для українських школярів Микола Настека цього епізоду не обминує.

Вже згаданий часопис «Літератур ін Байерн» у дослідженні про нібелунгів розглянув такий цікавий аспект, як скульптурні пам'ятники літературним героям. Таких у світі небагато, якщо не брати до уваги Індії та інших країн Азії, де йдеться радше не про пам'ятники, а про скульптурний переказ давніх легенд. Є пам'ятник Шерлоку Холмсу в Лондоні, є, здається, Василеві Тьоркіну в Смоленську, є ще Івасикові Телесіку в Калуші, є декілька прекрасних і дотепних пам'ятників у Бремені. А от скульптурних зображень героїв «Пісні про Нібелунгів» на вулицях і площах, меморіальних дошок і пам'ятників, де було підступно вбито Зігфрїда, — понад чотири десятки! А чом би й ні? Це ж такий дієвий засіб виховання державницького самоусвідомлення народу.

НАРОД БЕЗ ЛІТЕРАТУРИ — ЛІТЕРАТУРА БЕЗ НАРОДУ

Стосовно дебатів «Про мову та літературу» в баварському парламенті

Часи, коли визначні письменники засідали у вільно обраних парламентах, давно минули. Імовірність зустріти сьогодні в німецькому бундестагу чи в парламенті однієї з федеральних земель, наприклад, нового Людвіга Уланда, що колись був депутатом Штутгартського ландтага, або Якоба Грима, який разом з Уландом у 1848 році був депутатом Франкфуртських народних зборів, видається нині вкрай малою. Відтоді література й політика занадто віддалилися одна від одної. Літератори пішли до своїх письмових столів, аби звітки (переважно без великого успіху) впливати на політику; а політики перестали брати уроки у літератури і робити з неї конструктивні висновки. Те, що Йоганн-Вольфганг Гете був політиком, і в цій іпостасі, володіючи всім арсеналом літературних засобів, в освітній та культурній царинах вплинув на багато наступних поколінь, при цьому далеко вийшовши за межі своєї політичної діяльності, — належить до минувшини. Тоді люди ще вірили в те, що найосвіченіші представники народу чи нації мусять брати на себе також і політичну відповідальність. Ці часи, здавалося, минули назавжди.

Тим більше слід вітати те, що Баварський ландтаг нині взяв на себе ініціативу обговорення питання «Мова і література в Баварії», тим самим поставивши його на рівень теми, яка найчастіше не обговорюється в парламентах: усвідомлення політичної відповідальності за подальший розвиток власної культури. Втім, не можна сказати, що ці дебати були цілком успішні: більшість парламентарів, як це відзначила газета «Зюддойче цайтунг», були відсутні й віддали перевагу ресторанові ландтагу. І самі парламентські слухання аж ніяк не пройшли на високому рівні. Були помітні, з одного боку, певний «культурний песимізм», — мовляв, «народ», включаючи самих парламентарів, дедалі більше втрачає власну мову та літературу як свій історичний набуток, і, з другого боку, не завжди переконливе самовираження. Досить часто здавалося, що це — якісь обов'язкові вправи на захист певних культурних стандартів, які насправді мали б бути набагато різноманітніші, ніж ті, що їх репрезентовано у викладі баварського уряду: як свідчить досвід, широким суспільним верствам незнайома переважна більшість наявної літератури. Проте згадані слухання досить важливі, тому що вони привернули увагу загалу до сучасних проблем — змін мовної та літературної ситуації в країні. Таким чином, було зроблено спробу започаткувати громадську дискусію про сьогоденніше та майбутнє значення літератури для нашої країни. При цьому йдеться не про безплідну дискусію, яка нерідко точилася без достатньо обґрунтованої аргументації, а про відверте критичне обговорення питання про реальну (або хоча б прийнятну) концепцію збереження та оновлення мови й літератури, а також про вимоги до політики, які з цього випливають.

Сузанна ШЕДЛЬ

БАВАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Найдавнішою пам'яткою літератури Баварії є створений у третій чверті VIII ст. «Abrogans», що його водночас можна розглядати і як найдавнішу німецьку книжку. Це — двомовний латинсько-давньовірхньонімецький глосарій, що дістав назву за першим своїм словом-гаслом. Цей переклад пізноіталійської збірки синонімів з верхньоіталійської на давньовірхньонімецьку засвідчує обстоювання гідності рідної мови. Ініціатором такої затратної праці вважають єпископа Арбео фон Фрайзінга, за якого досягли розквіту Фрайзінська монастирська школа та бібліотека. Єпископ сам написав латинською мовою два життя святих — Еммерама Регенсбурзького та Корбініана Фрайзінського. В обох творах біографічні факти переплітаються з цікавими анекдотами та вельми цінним зображенням деталей південнонімецького краю.

— Десь із кінця VIII ст. дійшла до нас неохінена літературна пам'ятка — баварська версія верхньоіталійського героїчного епосу — славетної «Пісні про Гільдебранда» (переробленої в монастирі Фульда), що є, мабуть, єдиною пам'яткою німецького героїчного епосу. У довгих віршованих рядках з алітераціями твір зображує трагічну боротьбу Гільдебранда, члена почту Дітріха Бернського, із власним сином Гадубрандом. Зустрівшись після тридцятирічної розлуки, батько з сином через непорозуміння мусять стати до бою один з другим. Наслідок його невідомий, бо пам'ятка на цьому уривається. Проте інша збережена версія оповідає, що син убив батька. Тільки далеко пізніша обробка (XV ст.), т. зв. «Молодша пісня про Гільдебранда», закінчується примиренням супротивників.

До початку IX ст. належить давньовірх-

БАВАРІЯ — КОЛИСКА НІМЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Відповідь державного уряду Баварії

Література є однією з найбезпосередніших форм, що в них мистецтво і культура дістають свій вираз і входять в ужиток тієї чи іншої спільноти. Кожен з нас має до своєї диспозиції мову як інструмент, котрий відкриває шлях до мистецтва взагалі і до літератури зокрема. Загальнолюдська культура, — а в її рамках також і література, — є визначальним елементом людського суспільства, який гарантує єдність і витворює людську особистість. У Баварії таке визначення дістає своє втілення, між іншим, і в тому, що культуру піднесено до рангу чинника, визначального для нашої держави та для її устрою. Якщо 3-я стаття Конституції визначає Баварію як «правову, культурну і соціальну Державу», то за цим стоїть не якась особлива точка зору і не якесь ідеальне уявлення про державу, а самоусвідомлення, яке постало з історичної реальності цього краю та з історичної свідомості, з ним пов'язаної. Вільна Держава Баварія — це розвинута держава, одна з найдавніших у Європі. Вона відзначається історичною та культурною неперервністю, що існує вже понад півтори тисячі років. Її народ, із притаманними йому особливостями та пов'язаністю із землею, що являє собою частину культури, спромігся віднайти свою самобутність і зберегтися впродовж усього цього часу. Ця самобутність передбачає усвідомлення належності до німецької культури, як істотної її частини, а також причетності до західноєвропейських традицій. Баварія — це культурна держава, що має власні традиції, позначена печаттю регіоналізму, позбавленого провінційності. Саме в літературі дістає своє втілення свідомість народу. Література Баварії при цьому перебуває в діалектично напруженій рівновазі регіональних, суб-регіональних та загальнонімецьких мовних її аспектів.

Спочатку був діалект

Вже самі початки німецькомовної літератури містять вказівки на південнонімецький регіон, тобто на Баварію в її теперішніх границях. Ця література була баварською спочатку за сукупністю лінгвістичних ознак, оскільки біля джерел нашої німецької писемності стояла не літературна мова, а окремий діалект. Тут під впливом ченців, що провадили місіонерську діяльність, і заснованих ними монастирів витворювалась нова культура. «*Abrogans*» єпископа Арбео фон Фрайзінга — латинський словник із німецькими глосами, що був створений близько 760 р. на соборній горі у Фрайзінгу, вважається першою книжкою німецькою мовою. Перший християнський поетичний твір,

ньонімецькомовна «Весобрунська молитва», іменована так за назвою Весобрунського монастиря — місця зберігання пам'ятки до секуляризації. Молитва починається історією створіння світу, викладеною в дев'яти віршованих рядках з алітераціями. Далі ця класична форма поступається місцем прозовій молитві баварською говіркою, зверненій безпосередньо до названого вище Всемогутнього Творця, якого просять обстати за праву віру й дати силу для протистояння злу та для богоугодного життя. В дещо пізнішій баварській пам'ятці «*Muspilli*» (цю назву можна перекласти як «Усесвітня пожежа») почасті вже застосовується кінцеве римування. Це, власне, віршовані фрагменти, в яких мовиться про долю душі людини після смерті, кінець світу й Страшний Суд. Каяття, твердить поет, — це єдина можливість уникнути пекельних мук і ще однієї — вічної — смерті. — Важливою пам'яткою IX ст. є також найдавніша німецька духовна пісня з Фрайзінга, що її виконувано, мабуть, під час процесій.

Від оттонівського X ст. маємо на баварських теренах дуже небагато німецькомовних пам'яток літератури. Переважають малі форми: заклинання, пісні, молитви, біблійні оповідання (як-от «Христос і самаритянка» з острова Райхенау на Бодензеє). Поступ, однак, помітний, зокрема в утвердженні кінцевої рими (приміром, у духовних піснях). Дуже цікава пам'ятка пізнього X ст. — «Лічтування Фроумунда з Тегернзеє». Звичайно, автор цих лундів — також духовна особа, патер з багатого бенедиктинського монастиря. 93 його листи пересипані власними віршами патера, що дають змогу глибоко зазирнути в тогочасне монастирське повсякдення.

У другій половині XI ст. на всій німецькомовній території настає нове літературне поживлення. Десь 1050 р. створено в Тегернзеє латиномовний віршований роман «*Ruodlieb*», що є попередником великого німецького середньовічного епосу. У 2300 латинських гекзаметрах роман оповідає історію молодого лицаря Ру-

«Весобрунська молитва», був написаний у 800 р. в одному з монастирів єпископства Аутсбург. Монастирі на обширі від Леха до Зальцбурзької землі, від Пассау до Вюрцбурга були найдавнішими осередками творення літератури в країні; поряд із Фрайзінгом і Регенсбургом це передусім монастир Тегернзее: написані тут латиномовні твори (перший віршований лицарський роман «Ruodlieb» і п'єса «Ludus de Antichristo») свідчать про створення міжнародного загальноєвропейського культурного простору.

Разом з тим уже в XII столітті визначну роль відіграють княжі двори, зокрема двір династії Вельфів, а також замки могутніх представників дому Андекс-Меранієр. «Імператорська хроніка» та епічні твори мандрівних співців-шпільманів («Король Ротер», «Герцог Ернст») є визначними взірцями епосу. «Пісня про Нібелунгів», найвидатніший з творів героїчної епіки, постає невдовзі після 1200 р. під опікою одного з князів церкви, єпископа Пассау. Придворний роман сягає вершин досконалості в «Парцифалі», твори Вольфрама фон Ешенбаха. На сході Баварії близько 1150 р. з'являються перші зразки німецького мінезангу (представники — Кюренберг, Дітмар фон Айст, буртграф Регенсбурзький). З Баварією тісно пов'язана творчість і Вальтера фон дер Фогельвайде, мабуть, найвидатнішого середньовічного пісняра, і Найдгарта фон Роєнталя, найвпливовішого поета-пісняра того часу. На кінець цього періоду припадають великий доробок Конрада фон Вюрцбурга та твори визначного проповідника Бертольда фон Регенсбурга. Література пізнього середньовіччя являла собою майже неозор розмаїття незліченних творів: до нас дійшли проповіді та легенди, алегорії мінезингерів та моралітичні поезії, комічні оповідки та збірки пісень, і такі твори, як хроніка Отто фон Фрайзінга. Вони завершують перший період розквіту німецької літератури, впродовж якого мова досягла рівня літературної і посіла рівноправне місце в культурі поряд із латиною.

Німецька мова проти баварської

Згодом, у XV — XVI ст. літературне життя переходить до міст. Багаті городяни, бюргери — утворюють культурне середовище, в якому культивуються такі літературні явища, як «лицарський романтизм». Складаються великі пісенники; виникають народні книжки, що мають значне поширення завдяки книгодрукуванню, створюються школи майстерзингерів. У XVI ст. гуманізм і Реформація визначають хід літературного життя. Найпомітнішими є два імені: Йоганнес Турмайр, прозваний Авертіном, автор «Баварської хроніки» 1533 року, та нюрнбержець Ганс Закс. У пізніші часи, аж до XVIII ст., конфесійний фактор істотно впливає на літературу. Реформація, перекладання та розповсюдження Біблії призводять до створення загальнонімецької мови. Таким чином баварська втрачає свою роль як провідна літературна мова. Ті баварські регіони та міста, що прийняли Реформацію, більше орієнтуються на протестантську північ. Відповідно до цього барокова література, наприклад, у Нюрнбергу, де на літературній сцені панують

одліба, що вирушив пошукати долі в чужому королівстві і, прослуживши тамтешньому королеві десять років, на материнське прохання повертається додому — винагороджений не багатством, а дванадцятьма мудрими повчаннями, що якнайкраще стали йому в пригоді вже дорогою назад. Фрагмент зберігся на обкладинці іншого, пізнішого рукопису. — Чимало тогочасних баварських авторів створюють тлумачення і парафрази Біблії, передусім Старого Заповіту. Так, абат середньобаварського монастиря Віллірам фон Оберсберг 1060 р. пише «Коментар до Пісні Пісень», подавши також тлумачення латинського тексту німецькою. Тоді ж такі якесь духовна особа з Каринтії працює над викладом тексту Книги Буття, — за місцем зберігання цю працю звуть іще «Віденською Книгою Буття». — Чернець Отлог із регенсбурзького монастиря св. Еммерам пише свої твори спочатку латиною, а вже потім перекладає їх народною говіркою; це — молитви, легенди про життя святих, а також «Кни-

жечка» про авторів візіонерські зустрічі з Богом. — У 1080 р. в єпископському місті Фрайзінгу поставлено духовну п'єсу невідомого автора, написану на матеріалі Нового Заповіту, — «Merigarto». Назву цю можна перекласти як «Земний круг, оточений водою». Цікаві в творі (зберігся лише його фрагмент) чудесні істоти й казкові місцевості, створені фантазією автора. Текст зберігся на обкладинці пізнішого — іншого — рукопису.

У XII ст. історики літератури відзначають посилення світських елементів змісту пам'яток. При новопосталих князівських дворах виникають придворний епос і мінезингерство. Водночас більшість авторів опрацьовує ті ж такі біблійні теми. Приміром, Вільгельм фон Веярн у 1130 — 1140 рр. здійснює, сказати б, переспів «Пісні Пісень» під назвою «Carmen ad gratiam dilectae dilecti». — Фрау Ава, перша поетеса, що писала німецькою народною мовою, створює своє широко задумане «Життя Ісуса». — Конкуренція між церквою і

Пегнішшефер, Гарсдорфер і Клай, подібна до такої ж літератури в Силезії, Саксонії чи Гамбурзі. Її виразною метою є підтримка та розвиток усього німецького. І навпаки, в католицькій старожитній Баварії бароко розквітає в церковній архітектурі і дає таким митцям, як брати Азами, можливості для самовираження. Література ж розвивається в тому напрямку, який насамперед наголошує на особливості і своєрідності країни та її мешканців, що є досить рідкісним явищем. Вона прагне надавати підтримку власному середовищу та нести розвагу простому народові, до того ж, такою мірою, як цього ніколи не робила література жодного іншого періоду. Саме в цьому полягає її особливий статус та її значення, що виходить за межі даного регіону.

Планомірна турбота про культуру в Баварії

XVIII та XIX століття були часом перелому, пошуків і конфліктів старого з новим. Саме в цей час, 1759 р. було засновано Баварську Академію наук, яка поставила собі завдання — піклування про мову та поетичне мистецтво. Хоча секуляризація, що почалася 1803 р., і перервала органічний розвиток літератури в Баварії, цей період дав таку постать, як Йоганн Андреас Шмеллер. Його «Баварський словник» не лише зафіксував та описав мову, а й дав змогу осмислити духовність і самобутність народу. Шмеллер своїм словником заклав основи для вивчення діалекту в Баварії, що без них і сьогодні не можна обійтися. Після 1800 р. Мюнхен став центром літературного життя, і на культуру Баварії почали впливати, поряд із місцевими, також митці, що переселилися сюди. Своєрідність країни починає поступатися перед інтеграцією, що стає дедалі сильнішою. Романтики Вакенродер і Тік відкривають франків. Е. Т. А. Гофман деякий час мешкає в Бамберзі. В Північно-Східній Франконії Жан Поль пише найвидатніші свої твори. На цей час припадають також ті новотвори, що заклали підвалини для сучасного розвитку Баварії в XIX та XX століттях. Водночас на культурний розвиток Баварії дедалі більше впливає свідомо та планомірна турбота про культуру, яка, однак, залишає простір і для інших ініціатив. Такою ефективною вона змогла стати насамперед тому, що франконські та швабські землі, які приєдналися до Баварії саме на початку XIX століття, були дбайливо інтегровані як частки одного цілого, а також тому, що досягнута таким чином цілісність державної території збереглася до наших днів. Людвіг I не тільки надав Мюнхену нового архітектурного обличчя, а й переніс сюди університет і зробив зі столиці своєї землі блискуче місто мистецтв та цитадель німецької науки. Макс II, який цілком свідомо намагався сприяти красному письменству, зібрав у Мюнхені коло поетів, на чолі якого стояли Емануель Гайбель і Пауль Геїзе.

Наприкінці XIX століття Баварія, Мюнхен знову стають центром мистецтва та літератури, ареною духовного конфлікту між вимогами повної мистецької свободи та новим католицьким поглядом на світ, що був сформульований у журналі «Гохланд»

королем, що від часів змагання за інвестицію стала загальноочевидною, відбилась у писаннях багатьох авторів. Так, Отто фон Бабенберг, відомий ще як Отто фон Фрайзінг, сам із вельможного роду, дядько Фрідріха Барбаросси, інтерпретує перебіг історії як безнастанну боротьбу між царством Божим і земним. Оптимістичнішу характеристику Священної Римської імперії знайдемо в нього аж згодом, у творі «Gesta Friderici Imperatoris» (1158), написаному за обачного правління Фрідріха Барбаросси. — У XII ст. з'являються на баварській землі також історичні твори німецькою мовою, як, наприклад, «Імператорська хроніка». Звичайно ж, автор цього першого німецькомовного історичного твору, як і автори інших хронік, ще не вибився з традицій агіографічної літератури. — В середині XII ст. розвивається ще й т. зв. епос шпільманів — мандрівних співів, що, як гадають, були поширювачами текстів, створених здебільшого духовними особами. Баварським зразком цього жанру є,

скажімо, анонімний текст «Король Ротер», у якому відбився характерний для жанру мотив здобування нареченої, а також дещо з досвіду хрестових походів. — Наприкінці XII ст. з'являється «Пісня про Роланда» Отця Конрада, за взірць якого правила французька «Chanson de Roland» (1110). Отець Конрад змалював образ ідеального правителя (Карла Великого), що відтіснив на другий план постать головного героя — Роланда. — З другої половини XII ст. дійшов до нас також твір «Ludus de Antichristo» (Тегернзейський монастир). Перша половина його присвячена обґрунтуванню німецько-римської імперської ідеї. У другій дії переноситься в царину есхатологічного. Надходить кінець світу, пов'язаний з появою Антихриста. Антихрист скоряє собі всі народи і врешті за допомогою чудотворства переконує й німецького імператора в своїй божественності. Проте кінець кінцем Бог знищує Антихриста; настав день Страшного Суду. Отже, твір виразно натякає на неминучість кінця

(«Гірська країна»). У малярстві, в літературних гуртках і журналах дає про себе знати нове, прорив у модернізм. Пароль його — «Югенд» (мистецький журнал, що дав назву напрямкові, стилю «Югендштил», що відповідає нашому модернізмові. — *Прим. перекл.*), що дав рухові своє ім'я. При цьому Людвіг Тома здобуває для діалектно забарвленої баварської мови місце в сучасній літературі, створює твори визнаного рангу та торує шлях для Лени Крист, Карла Орфа та баварської літератури наших днів. Цей процес був обірваний, коли націонал-соціалізм зробив вільну працю та вільне життя в баварській столиці неможливим. І Рікарда Гух, що вже давно почувала себе в Мюнхені, як удома, і Томас Манн покинули це місто. Інші, такі як аугсбуржець Берт Брехт, вюрцбуржець Леонгард Франк, мюнхенець Йоганнес Р. Бехер уже в 20-х рр. перебралися до Берліна, а звідти — далі, за кордон. Багато що з того, що постало тоді, цікавить нас і сьогодні, або заслугове на повторне відкриття.

За наших днів літературне та літературне життя Баварії відзначається великим розмаїттям та поживленням подальшого живого розвитку в різноманітних сферах. «Культурна держава» Баварія не є якимсь штучним або безплотним витвором. Якщо сьогодні так багато мовиться про культурну спадщину — хто, як не Баварія, має всі підстави отожнювати себе з цим поняттям?

Держава — не єдиний меценат

Підтримка мистецтва та митців, і зокрема літератури та літераторів, має в Баварії давню традицію. Баварське літературне середовище, літературне життя, як уже відзначалося вище, має багатовікову історію та виповнене розмаїттям сьогодення.

Носіями багатогранного літературного життя в усій країні є зарівно літературні діячі,

---

також і німецько-римської імперії. — А ось тексти типу «Memento mori», нагадуючи про смерть, мають на меті настановити читачів на доброчесне життя. Тому вони часто змальовують принади раю й жахи пекла — подано їх нерідко як візії дійових осіб. Скажімо, ірландський лицар Тундалус із однієї такої пам'ятки у потойбічній подорожі проходить у супроводі ангела різні ступені пекла, — що викликає в пам'яті написану пізніше «Божественну комедію» Данте. — Мінезингерство на німецькомовних теренах представлене іменами поетів Кюренберга, Дітмара фон Айста, а також буртграфів Регенсбурзького та Рітенбурзького і Майнлоха фон Севелінга. Їхня лірика оспівує кохання, вірність дамі й сюзеренові та інші чесноти придворних. Найзвичайніший нижньобаварський мінезингер Альбрехт фон Йогансдорф, що брав участь у хрестовому поході, — автор «Прощальних пісень», звернених до коханої дами. На зміну «високому» приходять «низьке» мінезингерство. Найвідатніший представник його Вальтер фон дер Фогельвайде (бл. 1170/75 — 1210) «спускає» обоювану даму «високих мінезингерів з недосяжної височини на землю, вона у нього — просто кохана жінка.

З XIII ст. починається висміювання мінезингерства — т. зв. «протиспів». Найвизначніший представник його Найдгарт фон Роенталь у своїх «Танцювальних піснях» «переселяє» пишну атрибутику «високих» у сільське середовище, доводячи її таким чином до абсурду. — У віршах легендарного Тангейзера немає елементів висміювання; вони не на високий, а на

звичайний людський манір оспівують кохання. — Велика віршована форма доби Гогенштауфенів — «двірський епос»: «лицарські» романи про короля Артура (мало відбиті на баварських теренах) та героїчний епос, передусім славетна «Пісня про Нібелунгів» (бл. 1200), виникнення якої пов'язують з єпископством Пассау (церква Вольфгера фон Елленбрехта). — Перейнятий релігійними мотивами віршований твір Вернера дер Гартенаєре «Маєр Гельмбрехт» (бл. 1260) оповідає про пригоди селянського сина, що загордившись, прагнув бути як дворяни, лицарі, а став розбійником і був жорстоко покараний. Твір є документом переломної доби, коли стан лицарства починав існувати у формі розбійництва. — Зразком моралістично-сатиричної — т. зв. лірики вагантів — є «Carmina burana» (бл. 1230), куди входять вірші про кохання, але також і п'яницькі та картярські пісні. Ваганти — це теологічно освічені мандрівні студенти. Звідси в їхніх віршах це й християнсько-дидактичні мотиви. — Є серед баварських авторів XIII ст. і францисканці, як-от геній риторики Бертольд фон Регенсбург (1210 — 1272), чий проповіді народною мовою збирали неймовірно багато слухачів, як духовних, так і світських. Окрім південнонімецького краю, він проповідував також у Швейцарії, Ельзасі, Бургундії, Австрії, Богемії, Моравії, Силезії та Угорщині.

Велика новина німецькомовної літератури XIV ст. — містика. Наближення до Бога шукають тепер не тільки в гуртовому релігійному переживанні церковною гро-

літературні посередники та літературні меценати: передусім — самі автори, а відтак видавництва, книготоргівля, державні та наукові бібліотеки, народні університети, академії та університети, приватні та церковні організації, преса, радіо й телебачення, літературні клуби, об'єднання та спілки, зрештою — населені пункти, міста та держава в цілому. Цей перелік дуже виразно свідчить, що держава — аж ніяк не є єдина, хто підтримує літературу та письменників у цій країні, а відіграє свою роль поряд з багатьма іншими меценатами.

Мова є сферою, в якій зміни сьогоденного світу нині стають особливо помітними. На сучасну людину постійно рине потік повідомлень, нерідко підтриманих візуально, безліч інформації з усього світу та з усіх сфер життя. Під тиском сучасних засобів комунікації неможливо звільнитися від впливу потоку слів, що суне на нас. Молодь не повинна німувати перед лицем цього явища, а мусить краще навчатися того, як найліпше дати цьому раду. Слово та мова якнайглибше пов'язані з людською суттю. Для того, щоб у душі гуманності трактувати мовні засоби, необхідні демократичні умови в суспільстві. Культурне суспільство особливо потребує культурної мови. Школяр 90-х років повинен ґрунтовно знати свою рідну мову, як усно, так і на письмі, аби мати можливість чітко та виразно висловлювати свої думки і переконувати інших за допомогою слова. У світі, що стає дедалі ширшим, він потребує більших мовних знань.

Вихідною точкою політики, що має на меті підтримку рідної культури, є свідомість та заангажованість громадян. Державі належать ідейні та фінансові імпульси. Те, що необхідно для збереження вітчизняної культурної традиції, — з погляду ініціативи та активності, — мусять внести самі громадяни, виходячи зі свого розуміння проблем.

З німецької переклав Олег БЛАЩУК

мадою, а й в особистій зустрічі. Це — свідчення глибокої кризи стосунків кліру з віруючими. Суб'єктивний, особистий досвід знаходить вираження і в літературі. Розвивається новий вид прози, в якій аспект особистого переживання набуває великої ваги. На цій основі народжуються згодом численні новітні літературні жанри, як-от автобіографії, сентиментальна проза чи роман у листах. Щодо містики, то треба розрізняти філософську містику домініканців і сильну емоційну христолобну містику черниць-бегінок. На баварських теренах відома своїми глибокими містичними переживаннями, зафіксованими в її щоденнику, Маргарета Ебнер (пізніше жила в монастирі домініканок поблизу Ділінгена). Після неї лишилося ще й листування німецькою мовою з її великим духовним наставником, славнозвісним Генріхом фон Нордлінґеном. — Дедалі дужче розвивається й міцніє також інша частина літератури цієї доби — документування знань у галузі природничих наук. 1350 року з'являється в Регенсбурзі «Книга природи» каноніка Конрада фон Мегенберга, в якій він переклав німецькою і вночі переробив латинське джерело — «Liber de natura rerum» Томаса Кантіпратенсіса. Книга пропонує читачеві сукупно подані енциклопедичні знання з медицини, астрології, біології, ботаніки, мінералогії XIV ст. Усе це міцно підпорядковане християнським уявленням про Боже сотворіння світу й вірі в спасіння праведних. — Нове бачимо і в мінезингерській поезії: такі двірські чесноти, як вірність, любов і сталість, дидактично переопрацьовуються

й часто виступають як самостійні дійові особи-алегорії. Баварський представник «мінеалегорії» Гадамар фон Лабер із Верхнього Пфальца, що в творі «Лови» алегорично змалював пошуки кохання.

У XIV та XV ст. далі розвивається такий вид історіографічної літератури, як історія міст і сіл. Твори цього роду пишуть звичайно на замовлення, — як-от «Хроніка Баварського князівства» Андреаса фон Регенсбурга (1427) та «Хроніка походження князівства панів Баварських та їхнього правління» Ульріха Фуертрера (1478 — 1481). З останнього був неабиякий майстер тісно переплітати історію з поезією та легендами, що викликало обурення пізніших істориків, скажімо, Турмайра, більше відомого як Авентін (1477 — 1534). — У XIV ст. баварські герцогські двори вже через італійські впливи стають дедалі більш відкритими для гуманістичних віянь, — щоправда, це спочатку відбивається в латиномовних творах. Та вже в XV ст. гуманісти дедалі частіше користуються у своїй творчості німецькою. 1472 року в Інгольштадті засновано університет, де, між іншим, навчався славетний дослідник Конрад Цельтис (1459 — 1508). Довкола університету зосереджувалося чимало вчених-гуманістів. У Мюнхені при дворі герцога Альбрехта II знайшов свій духовний притулок, серед інших, також і Якоб Пютріх фон Райхертсгаузен (бл. 1400 — 1467), що в середині XV ст. спонукав Йоганнеса Гартліба (1400 — 1468) взятися до перекладу другої частини «Dialogus Miraculorum» — збірки чарівних оповідок Цезаріуса фон Гайстербаха. Широкий нау-

ковий спектр діяльності Гартліба поставив його в ряд великих представників баварського гуманізму. Творчий первісток ученого — «Мистецтво запам'ятовування» (1430) — медична праця про здатність людини згадувати і запам'ятовувати. Для герцогині Анни Брауншвайзької він написав «Книжку всіх заборонених мистецтв неймовірного й чаклунського» з розглядом дозволених і недозволених феноменів магії. Головна Гартлібова праця 1460 р. — з гінекології, написана для герцога Сигізмунда.

Центри створення баварської літератури XVI ст. — знову ж таки Інгольштадт і Мюнхен. Мюнхенські представники німецької «школи майстерзингерів» посідають незначне місце. Цікавий, однак, той факт, що ушляхетлений нюрнбержець Ганс Закс у 1513 — 1514 рр. жив у Мюнхені. Куди більше значення мюнхенської «школи поетів», представники якої Христофорус Бруно, Ієронімус Ціглер, Мартінус Балтікус, Георг Вайгель та Сімон Шайденрайсер насамперед поставили собі за мету перекласти німецькою твори античної класики, а також латинську шкільну драму. Сімон Шайденрайсер 1537 р. опублікував перший німецький переклад з Гомера. — В полі тягіння Мюнхенського герцогського двору перебував і згаданий уже Авентін. Він учився в Інгольштадті у Конрада Цельтиса, після довгого перебування у Відні, Кракові, Парижі та Бургаузені, 1517 року його призначено на посаду першого баварського двірського історіографа. «Баварська хроніка», що її Авентін створив на герцогове замовлення, відзначається, — на відміну від усіх його попередників, — осмисленим і сумлінним ставленням до джерел. — Найвидатніший баварський лірик сторіччя Йоганнес Аурпах був духовною особою і жив у нижньобаварському монастирі Нідеральтайх (де ще 750 р. написано збірку законів «Lex Baiuvariorum»). В середині XVI ст. з герцогської спонукі розгортається потужна боротьба проти Реформації, що дає новий поштовх гуманістичним ідеям. — 1549 р. до Інгольштадта запрошено єзуїтів, 1559 вони засновують свій філіал у Мюнхені. Під їхній нагляд надовго підпадає вся шкільна система. Та й інші ордени — францисканців, бенедиктинців, августинців — знову справляють значний вплив на літературу. Панівні жанри літератури другої половини XVI ст. — проповідь, драма та пісенна творчість.

Боротьба проти Реформації залишається визначальною і для літератури XVII ст. Його початок осяють три визначні єзуїтські зірки: Якоб Бідерман (1578 — 1639), запрошений викладач Мюнхенської єзуїтської колегії, автор драми «Senodoxus»; Єреміас Дрексель (1581 — 1638), запрошений до Мюнхена 1615 р. за двірського проповідника, та його наступник на цій посаді ельзасець Якоб Бальде. Єреміас Дрексель 1611 — 1613 рр. був керівником Мюнхенської колегії, а деякий час — також ректором гімназії в Аугсбурзі.

Автор віршів і драм, добрий промовець, він відкрив цілу низку великих проповідників — противників Реформації Баварського краю. Власні проповіді Дрексель умістив у своїх письмових трактатах, що згодом користувалися великим успіхом. З неабиякою майстерністю він робив свої проповіді ясними й легкими для запам'ятання, застосовував порівняння, широко відомі прислів'я та молитви. В цілковитій згоді з настановами засновника свого ордену Ігнатія Лойоли, Дрексель прагнув навертати людей на праведну стежку не залякуванням і погрозами, а любов'ю. — Якоб Бальде (1604 — 1668) вивчав юриспруденцію в Інгольштадті та Мюнхені, проте особливий хист мав до лірики. З великою любов'ю написані його вірші на честь Матері Божої. Бальде був також вихователем принца при дворі, а 1640 р., за курфюрста Максиміліана I, дістав титул двірського історіографа Баварського курфюрства. Худорлявий, неміщого здоров'я, вчений заснував у Мюнхені «Товариство худих», членом якого був, між іншим, і Йоганнес Куен (1606 — 1675), автор славнозвісного баварського вірша «Patrona Bavariae», а також Йоахім Мейхель (бл. 1590 — 1637), головна заслуга якого — переклад німецькою мовою латинських творів своїх сучасників. — Та баварці мали в XVII ст. ще й інших видатних поетів, як, наприклад, Агідіус Альбертінус (1560 — 1620), найвизначнішою працею якого є, однак, переклад «шахрайського» роману Матео Алемана «Сільський шахрай» Гусмана з Альфараче, що дав поштовх німецькому романові цього виду.

XVIII сторіччя — сторіччя Просвітництва. В Баварії на заваді Просвітництву аж до скасування ордену єзуїтів у 1773 р. стояла боротьба проти Реформації. Однак певні просвітницькі осередки виникають уже на початку сторіччя. Так, у 1702 — 1704 рр. існувало у Мюнхені «Корисне й веселе товариство близьких сусідів з-понад Ізар», що налічувало 20 членів і мало на меті плекання рідної мови й боротьбу за її чистоту, себто ставило перед собою суто просвітницьке завдання. У 1722 — 1727 рр. трое духовних — Евсебіус Аморт, Агнеллюс Кандлер та Геласіус Гібер — видавали журнал «Parnassus Boicus». Вони хотіли вже 1719 р. заснувати у Мюнхені Академію наук — намір, якого їм не пощастило здійснити. Баварську Академію наук засновано аж 1759 р., за курфюрста Макса III Йозефа. — Ідея шкільної реформи на користь загальнонародної школи з німецькою мовою навчання належала, головню, Генріхові Брауну (1732 — 1790), який прагнув витіснити з царини освіти єзуїтський клерикально-латинський дух. Найвидатнішим просвітником Баварії, відомим і за її межами, був Лоренц фон Вестенрідер (1748 — 1829). Він докладав багато зусиль для здійснення шкільної реформи. З 1779 р. видавав журнал «Питання красного й корисного письменства в Баварії», пізніше

перейменованих на «Питання вітчизняної історії, географії, статистики та сільського господарства з оглядом красного письменства». Вже сама назва свідчить, що журнал прагнув універсальної вченості. Вестен-рідер писав п'єси, оповідання, залишив після себе опис Мюнхена, а також роман «Життя доброго хлопця Енгельгофа» (1781). — Однак пишуть у Баварії XVIII ст. й тексти релігійного характеру. Так, Фердинанд Рознер у 1750 р. створив текст для вистави «Оберамергаузські страсті Христові», що її ще й нині виконують у цьому місті. — А ось в «Оді на інквізицію» (1777) Андреаса Цаупсера, написаній з приводу відновлення інквізиції в Іспанії, маємо критику релігії. Сам виходець із бенедиктинського ордену, літератор з юридичною освітою, Цаупсер написав чимало творів, де критикував практичну діяльність католицької церкви. За курфюрста Карла Теодора, 1780 р., він опинився перед загрозою суворого вироку суду, та зрештою обмежилися жорсткою цензурою його писань, а також спрямуванням його творчої енергії в русло природничо-наукової діяльності. — Драматична творчість XVIII ст. дедалі більше стає світською і користується великою популярністю. Відомий баварський драматург на ім'я Йозеф Граф Йозеф Август фон Террінг-Еттенбах (1758 — 1826) написав 1780 р. п'єсу «Агнес Бернауерін» — «вітчизняну трагедію». Нового розквіту досягає у XVIII ст. також література подорожей. До цього часу (1784) належить «Подорож Баварським краєм» Йоганна Пеццля (1756 — 1823).

З початком правління Макса IV Йозефа з роду Віттельсбахів, — цьому державцеві Наполеон 1806 р. дарував титул короля Баварії, — тут запанував куди сприятливіший для просвіти й літератури клімат. 1800 р. Інгольштадський університет перемістився до Ландсгута, а звідти 1826 р. — до Мюнхена. Університетське життя було набагато багатим, таких, наприклад, як юрист Карл Савіньї (1808) чи історик Йозеф Геррес (1826). Фрідріх Вільгельм Шеллінг та Франц фон Баадер були тут доцентами філософії. Якоб Філіп Фальме-раер прийшов на зміну Йозефові Герресу на кафедрі історії. — Водночас це була доба секуляризації. Численні монастирі позбулися своїх володінь. Скарби монастирських бібліотек, — з яких (скарбів) чимало загинуло через недогляд, з одного боку, та загребущість з іншого, — зосереджуються у Мюнхені, в центральній міській та двірській бібліотеках, що стали основою сучасної Державної бібліотеки Баварії. Відповідальним за каталогізацію був спершу головний бібліотекар Мюнхена Йоганн Крістоф фон Аретін (1772 — 1824), який свого часу видав значне зібрання «Monumenta Boica». 1829 року до бібліотеки запрошено Йоганна Андреаса Шмеллера (1785 — 1852), що теж видав багато

пам'яток літератури, зберігши їх таким чином від забуття (серед них — «Carmina Burana», «Muspilli» та «Ruodlieb»). Найвизначніша ж його праця — «Баварський словник» («Bayerisches Wörterbuch»). Завершений 1837 р., він і сьогодні є неочищеним посібником для дослідників баварської говірки. З 1846 р. Шмеллер — професор новоствореної кафедри давньонімецької мови та літератури. — 1810 р. священник Йоганн Міхаель Зайлер (1751 — 1832) опублікував свою збірку приповідок «Мудрість докруг нас». Професор догматики, він був також ініціатором створення недовготривалого товариства «Ландсгутська романтика». Довкола нього згуртувалися пізніше й інші культурні діячі, зокрема Клеменс та Беттіна Brentano, Едуард фон Шенк, і, звичайно, король Людвіг I (1786 — 1868). Людвіг I і сам писав вірші, що їх видала «Котта», найбільше видавництво німецької класики. Генріх Гейне висміював якість королівських віршів. Перед тим Людвіг I не допустив Гейне до викладання в Мюнхені. — Істотно уявлення про баварськомовних представників романтизму дають альманахи «Харіті» (1834, редактор Едуард Шенк) і журнали «Аврора» та «Еос». — Максиміліан II запросив до свого двору поетів і мислителів, яких мешканці королівського замку називали «північними зорями». Першим, у 1852 р., прибув Емануель Гайбель, згодом — Фрідріх Боденштедт, Пауль Гейзе, Фрідріх фон Шахк, Вільгельм Генріх Рігль та інші. Спроба «перетягти» до Мюнхена ще й Теодора Фонтане зазнала невдачі. Пауль Гейзе доклав багато зусиль, аби створити з «північних зір» своєрідне «братство» з місцевими поетами; цікавим наслідком погтягу до об'єднання стало літературне товариство «Крокодили», що виникло 1856 р. й існувало аж до 1883 р. Назву воно дістало за однойменним віршем Германа Лінга. Крім «північан», сюди входили ще Фелікс Дан, Вільгельм Гертт, Генріх Лойтгольд, а також баварці Мельхіор Меір, Герман Лінг та Карл Август Гайгель. — Твори баварською говіркою з описами подорожніх пригод і вражень написали, в числі інших, Мельхіор Меір (що вже 1835 р. дав зразки художнього зображення сільського життя), поет старшого покоління Ніколаус Штурм, а також Карл фон Леопрехтінг, Людвіг Штойб, Максиміліан Шмідт, Фрідріх Панцер, Генріх Нойе та Йозеф Шліхт. — Два найвизначніші баварськомовні представники стилю бідермаер — Франц Граф фон Поцці (1807 — 1876) та Франц фон Кобель (1803 — 1882). Поцці виступав як учений-мистецтвознавець, композитор, перекладач і поет. Особливо популярними були його п'єси «з Касперлем», написані, передусім, для Мюнхенського лялькового театру протоколіста Йозефа Шміда. Близький до Поцці й «північний зір» був і Франц фон Кобель. Його поетична творчість — почасти баварсько-, здебільшого ж пфальцськомовна. На замовлення Мак-

симіліана II мінералог Кобель збирав також баварські народні пісні. В пам'яті нащадків Кобель залишився насамперед як автор «Історії пожежника Каспера» (1871) — меткого баварського шельми, що перехитрив Смерть і примудрився зазирнути до раю. Карл Штілер вбачав у старшому на ціле покоління Кобеллі великий взіреть для себе. — Цілком інакшою тональністю позначена мюнхенська «Суспільність». — Реалістичний шоттижневий журнал літератури, мистецтва та громадського життя» (1885) Міхаеля Георга Конрада. Конрад обстоював літературу, близьку до дійсності, аж ніяк не схожу на бідермаєрську. Його улюбленим стилем був реалістичний стиль французів, насамперед Еміля Золя. Конрадів журнал вважається однією з найголовніших підвалин літератури доби «натуралізму». За характером публікацій він був форумом письменників молодшої генерації. Тут, наприклад, у жовтні 1894 р. надрукував своє оповідання «Люб'язність» Томас Манн. — З кінцем XIX ст. Мюнхен, поряд з Берліном, справедливо посідає своє місце однієї з найзначніших літературних метрополій. 1896 рік став роком народження двох нових літературних журналів міжнародного рангу: «Юності», що вже своєю назвою вказує на молодіжний стиль, і «Симпліссімуса», який залучив до співробітництва найвидатніших літераторів — представників імпресіонізму та експресіонізму. — Спектр творів, що з'являлися у Мюнхені, загалом у Баварії, стає дедалі ширшим, неозорим. Місто притягає митців, як магніт. Томас Манн у новелі «Gladius dei» (1902) пише: «Мюнхен сяє». Письменники, відомі на баварських теренах, і автори, що здобули світове визнання, як, скажімо, представники імпресіонізму й символізму Райнер Марія Рільке та Стефан Георге, регіональні літературні оглядачі, критики, що таврували вади суспільства свого часу, такі як Йозеф Рудерер та Людвіг Тома, — усі вони тяглися до Мюнхена, і місто являло собою яскраву мистецьку картину з багатьма нюансами. — А вже з XX ст. можна назвати поіменно лише небагатьох авторів. Гостро критикою суспільних вад вирізнялися публікації Генріха Лаутензака (1881 — 1919), а також Франка Ведекінда (1864 — 1918): твори обох авторів через це не раз забороняла цензура. Доводилося зазнавати утисків і співробітникам «Симпліссімуса» Георгві Квері (1879 — 1919) за його злободенні, приправлені терпким селянським гумором твори, — одначе судовий процес «за образу моральності» йому вдалося

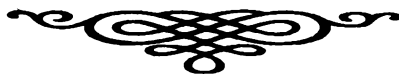
обернути собі на користь (не в останню чергу завдяки підтримці друзів-літераторів Міхаеля Георга Конрада, Йозефа Рудерера та Людвіга Тома. — Трагічне життя Лени Кріст (1881 — 1920), що після кількох тяжких ударів долі вкоротила собі віку, яскраво відбите в її автобіографії «Спогади зайвої» (1912). — З початком першої світової війни зайшли великі зміни і в духовному житті Німеччини. Чимало авторів змінили свої ідеологічні орієнтири. Ось, наприклад, відомий баварський поет Людвіг Тома, сповнений воєнного ентузіазму, йде до війська санітаром, після війни стає членом національного орієнтованої правої партії Вітчизни; його — почасти анонімні — статті в «Місбахському віснику» позначені відвертим антисемітизмом. — Єврей Ернст Толлер (1898 — 1989) також дав себе одурманити воєнному фанатизмові доби. Проте на полях боїв він збагнув усю абсурдність і жорстокість війни і став радикальним пацифістом. Так було з багатьма експресіоністами. Толлер, поряд з Еріхом Мюзамом, Густавом Ландауером та Куртом Айснером, був у числі головних протагоністів Мюнхенської Республіки Рад (1918 — 1919), розгромленої урядовими військами. Про все пережите Ернст Толлер докладно розповів у своїй автобіографічній «Молодості в Німеччині» (1933 р.).

Пам'ятні картини розростання націонал-соціалізму від його першопочатків у Веймарській Республіці аж до страхотливих злочинів за часів другої світової війни змальовано у творах Оскара Марії Графа (1894 — 1957) та Ліона Фейхтвангера (1884 — 1958).

Інгольштадтка родом Марілуїзе Фляйсер (1901 — 1904) була з багатьох поглядів значною постаттю баварської літератури XX ст. Її п'єси «Піонери в Інгольштадті» та «Чистилище в Інгольштадті» викликали наприкінці 20-х років гучний скандал. Вже аж у 70-х роках, завдяки зусиллям відомих драматургів Франца Ксавера Кроетца та Мартіна Шперра, зневажену в рідному місті інгольштадтку наново відкрито й реабілітовано.

Помітну роль у баварській літературі повоєнного часу відіграють драматурги Герберт Ахтернбуш (1938) та Франц Ксавер Кроетц (1946). В царині лірики треба відзначити творчість Ганса Магнуса Енценсбергера (1929), в галузі ж епічної особливо вирізняються Альфред Андерш (1914 — 1980), Карл Амері (1922) та Міхаель Енде (1929 — 1995).

З німецької переклала Євгенія ГОРЕВА

«МОНАЦЕНЗІЯ» ЛІТЕРАТУРНИЙ АРХІВ ТА БІБЛІОТЕКА — ЦЕНТР ТЯЖІННЯ КУЛЬТУРИ

Вже добрих 70 років існує «Монацензія»: спочатку 1921 р. було закладено бібліотеку «Монацензія» як самостійний відділ Мюнхенської міської бібліотеки, а 1924 р. — сховище рукописів. 1977 року обидва ці відділи, кілька разів змінивши осідок, перебралися в уславлений і багатий традиціями будинок Гільдебранда у Богенгаузені.

Двоповерхову будівлю — помешкання й майстерню — 1897 р. спланував для себе та своєї родини скульптор Адольф фон Гільдебранд. Гільдебранд, «князь митців», дуже цікавився літературою та музикою. Аж до тридцяти років його вілла була яскравим осередком культурного життя в Мюнхені. Ще й пізніше там жили видатні мюнхенські митці, що продовжували його традиції. Вже саме місце «Монацензії» визначає концептуальні критерії та масштаби й зобов'язує вдихнути нове життя в цю будівлю, зробивши її місцем зустрічей тих, хто цікавиться культурою. Адже архів дожив до сьогоднішнього дня лише як місце зберігання, каталогізування та опрацювання літератури. З одного боку, історичні документи й літературні колекції поцінуються сьогодні набагато вище, ніж іще кілька десятиліть тому, а відтак потребують в основі іншого підходу та репрезентації. З другого ж, розпорядники та спадкоємці культурних надбань передають свою спадщину переважно туди, де вона найкраще залучатиметься до наукового обігу і де такими акціями, як публікації, колоквиуми, виставки або пам'ятні заходи, вона буде представлена широкому загалові.

Центральним осередком «Монацензії» є бібліотека та літературний архів, причому обидва відділи ідеально доповнюють один одного.

У бібліотеці, де зібрано всі публікації, що мають стосунок до Мюнхена,

Будинок Гільдебранда в Мюнхені, де розміщені літературний архів та бібліотека «Монацензія».

Фото Регіни Шмекен.

кожен відвідувач може працювати відповідно до власних зацікавлень. Колишня майстерня, що міститься в цьому будинку, дає для цього необхідну спокійну робочу атмосферу. До послуг науковців та бібліофілів — близько 112 000 томів. Дослідницькі публікації, листівки-«летючки», театральні програмки й картки із запрошеннями на мистецькі свята, на Масницю та жовтневі народні гуляння віддзеркалюють події культурного життя в місті. Щоденні газети, часописи, щорічники та численні інші публікації документують мюнхенські події. У читальному залі стоять напихваті твори письменників та письменниць, які мешкають у Мюнхені та його околицях. Особливу цінність становить колекція «Мюнхенські стародруки 1500 — 1700 років».

У бібліотечний фонд заплановано включити й аудіовізуальні засоби, зокрема записи теле- і радіопередач про Мюнхен, радіовистави, постановки й телеінсценізації творів мюнхенських літераторів, їхні кіносценарії. Зрозуміло, що сучасна спеціалізована бібліотека не обійдеться й без системи електронної обробки даних.

Літературний архів збагачується відповідно до потреб користувачів і терміново потребує створення бази даних ЕОМ, аби ефективніше налагодити робочий процес і зробити наочнішим увесь масив книжкових та рукописних фондів. І все ж комп'ютеризоване послуговування фотографіями, рукописами та біографічними матеріалами літературного архіву з чисто фінансових причин поки що є мрією на майбутнє.

Головним завданням літературного архіву була й залишається по-науковому солідна обробка наявних фондів та надання їх дослідникам для наукових студій, публікацій та виставок. Експонати з літературного архіву були, зокрема, ядром багатьох виставок європейського

масштабу. Можна згадати хоча б виставки, присвячені Еріці та Клаусу Маннам, Анетті Кольб, або тематичний огляд «Зречення вітчизни. Німецькі автори на вигнанні в Італії».

Центральним у праці літературного архіву з часом повинне стати збирання творів і документів про життя сучасних мюнхенських письменниць і письменників, а також іноземних літераторів, для яких Мюнхен став другою батьківщиною. Для цього відділ розширюється, перетворюючись на архів красивого письменства. «Монацензія» таким чином дбає про спадщину осіб та установ, які відіграють певну роль у літературному житті міста. У зв'язку з цим тут документується історія видавничої справи та книготоргівлі в місті за останні сто років.

У стінах будинку Гільдебранда регулярно відбуваються виставки різноманітної тематики: експозиції, присвячені творам мюнхенських авторів (зокрема, Альфреда Андерша, Германа Ленца, Франка Ведекінда), новим надходженням (Герт Гофман), історії видавництва (Альберт Ланген та його видавництво) та літературним будням Мюнхена (наприклад, літературним напрямкам 1968 р.). Презентації книжок, авторські читання, обговорення й літературні святкування привертають дедалі більшу увагу громадськості «Монацензії». Разом з тим виникає постійний зв'язок із письменниками, видавництвами, сучасним літературним процесом. Серія публікацій про дослідницькі проекти літературного архіву та бібліографічна серія спеціалізованих фондів бібліотеки «Монацензії» знайомлять із поточною тематикою.

«Монацензія» має намір і надалі поглиблювати співпрацю з університетом

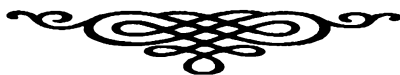
та з науковими інститутами. Вже нині літературно-історична комісія, що складається з науковців, публіцистів і редакторів, раз на місяць надає консультативну допомогу «Монацензії». Тут регулярно збираються для обміну інформацією перекладачі, а з січня 1993 р. в цьому будинку також міститься Академія німецької книготоргівлі. Таким чином, до відкриття Будинку літератури на Сальваторплатці будинок Гільдебранда залишається важливою адресою для видавців та книготорців.

Репутація закладу, його реноме серед авторів, видавців, діячів літератури та мистецтва є сьогодні передумовами для дальшої успішної праці з нагромадження культурних цінностей. Щоб дати уявлення про те, які скарби вже зберігаються у секторі культури столиці землі Баварії, і як важливо далі розбудовувати літературний архів, ми вирішили випустити у світ інформаційний буклет. З нього видно, що саме вже сьогодні можуть відкрити для себе в «Монацензії» науковці, публіцисти та бібліофіли. Бажано, щоб і надалі надавалися необхідні фінансові засоби для забезпечення тривалої закупівельної політики. Інакше місто опиниться перед загрозою втрати частини власної історії.

«Монацензія» радо зустрічатиме зацікавлених відвідувачів і науковців, а також вітатиме дальші нові надходження, свідчення та документи, які додаватимуть слави Мюнхену як літературному та культурному центру.

Monacensia. Literaturarchiv und Bibliothek. Maria-Theresia-Straße 23, 81675 München, Deutschland.

З німецької переклав Юрій РИБАЧУК

«Баварія, можливо, єдина з німецьких держав, яка завдяки своєму матеріальному добробуту, вельми особливій вдачі баварського люду і талантові своїх правителів спромоглася виробити справжній і незалежний національний характер».

Отто фон Бісмарк

Алоїс Йоганес ЛІППЛ, Вільфред ФЕЛЬДГЮТТЕР НАРОДНА ДРАМА АЛЬПІЙСЬКИХ НИЗИН

Сцена з вистави Алоїза Ліппля «Андреас Гофер», поставлена на сцені просто неба в торговому містечку Альтусрид. Вистава в народному стилі, яку грають на цій сцені з 1911 р., розповідає про хороброго тирольця, який підняв 1809 р. повстання проти французьких загарбників і, зазнавши поразки, був страчений у Мантуї.

Розпочнемо, як то заведено в сільському театрі, з прологу. Пов'язаний він насамперед із білим одягом. Адже після того, як у нашому «комедійному містечку» (для приїжджих і решти чужинців слід пояснити загальноприйнятною німецькою, що термін «комедійне містечко» означає громадський заклад, де проводяться місцеві театральні розваги, має він здебільшого форму клуні з простенькими, широко розставленими стільцями, вельми зручної для всляких драматичних вистав), тож після того, як у нашому «комедійному містечку» місцева капела музикантів уриває військовий марш, затишає і неспокійний бляшаний бубонець, перед завісою з'являється ставна дівчина, донька якогось селянина з Моховитої Межі, розправляє своїми червоними, звиклими до роботи руками незвичайну, повну ганок тогу — і починає впевнено і святаково-врочисто пролог:

Що ми вам, земляки і люди захожі,
сьогодні покажемо,
то прадавня історія,
так би мовити, часів Святого Письма!
Про одного полководця і хоробру дівчину,
яка безстрашно втяла мечем
у свій правиці йому голову.
Ось тому-то ізраїльтяни не бороняться більше
від легіонів Олофернових;
мир їм викупила дівчина,
кинувши у свою торбу скривавлену голову!

Тож тіштеся цим —
і дивіться, як підносить людей
мужність дівоча!

Щось схоже на те відбувалось у багатьох куточках наших Альпійських низин, коли сходилися старожили, аби віддатися чудовому вродженому ганджу — театральному видовищу.

«Вроджений гандж» — у ці слова ми, проте, не вкладаємо жодного зневажливого значення, радше маємо на увазі щось, без чого неможливо собі уявити мешканців Тироля і Баварії, щось цілком особливе, своєрідне і, безсумнівно, приємне. Як дехто має в крові жагу до моря, до якихось гешефтів, до торгівлі, до чудового співу, до вендети, до байдикування або до мудрування, так у мешканців Альпійських низин, баварців, пульсує потяг до комедії; навіть якщо життя і не сприяє цьому, схильність та, варта уваги, переростає в якусь особливу прикмету. Абстрагуючись, можна навіть стверджувати, що та наша риса така невідчепна, що її влада над усіма іншими життєвими проявами набула характеру гегемонії. Тож, мабуть, усе, що б баварець не робив, коли він живе, любить, щось майструє і творить, пов'язане з театром. Більшою або меншою мірою, проте завжди відчутно. Йозеф Надлер у своїй «Історії літератури», книзі, куди більшою за просту історію літератури, вже на одній із перших сторінок каже: «Світ-театр — то

думка, що протягом усіх віків панувала в мистецькому уявленні баварців. Грати себе самого і грати світ — до цього зводиться все баварське мистецтво».

Світ-театр, театр-світ: серйозний і розважальний театр для баварців завжди був, навіть у найзавзятішій «забаві», річчю, з якою не варто жартувати. Коли баварець, на перший погляд, і «пустує», за цим криється щось серйозне, помітне лише віддалік. Одне слово: з речами, зі світом і людьми він міг єдино вступати в драматичну полеміку.

Це можна ясно зауважити вже в комедіях масок. Про що ж іще вони говорять, як не про силу наказів в образі поліцейського, про хисткість гіпотез пихатих вчених, про позірний світ, де нашому життю загрожує смерть і Сатана, про те, що все — вистава, фарс, одне слово, з чого можна поміятися. Жоден не усвідомлював те краще за дивакуватого метикованого Франца Графа де Поцці, який під час свого перебування на посаді обергофмаршала Баварії влаштував високий спектакль, королівський церемоніал, перенісши сюди комедію дель арте, що зі своїми усталеними манірними типами Арлекіна, Труффальдіно, Паскіно, Панталоне, Капітано, Дотторе так само є лише комічним світом ілюзії, в якому за козирі правлять брехня й ошуканство, удавана вченість і балакучість, фіглі-міглі та сварки. Метаморфози комедії дель арте, баварської комедії ляльок, самі по собі варті цілого розділу:

Не забувай, що життя — вистава,
а цей світ — великий фарс,
і щомиті все повсюди править за сцену,
а ми — на ній актори.

Не забувай і про те, що за нашою грою
наглядає сам Господь, все розподіляючи
по діях і сам перевіряє...

А вже роздати тексти і ролі, простежити,
як довго наша комедія триватиме —
Це все залежить єдино від драматурга.

Життя-сон, сон-життя — це головний настрій театрального дійства на всьому обширі Середземномор'я, принаймні з часів бароко, незалежно від того йдеться про Кальдерона чи Грільпарцера, про венеціанця Карло Гоцці та його драматичні казки чи виставу з легенд у Кіферсфельдені. «Ми лише актори у цьому світі, і дехто з нас має хист: один — барон, інший — вояк, цей — селянин, а той — слуга. Коли завіса падає, дивисься не тільки на те, кого з них хто відтворює, але більше на те, наскільки вправно він це робить. Коли найнижчий сумлінно і вправно виконує свій обов'язок, йому дістається слава більша, ніж вельможі, котрому не поталанило з його покликанням. Звичайно, ми волеємо не забувати, що театр цього світу скінчиться і прийде Господь зважити, чи кожен служив своєму призначенню, як належить».

Починаючи з кінця XVII сторіччя, життєвий конфлікт, яким він є насправду і позірно, стає в старій Баварії й Австрії нескінченно варіабельною темою драматургічної інтерпретації. Баварець, а з ним австрієць ззагалі схильні проєктувати засобами драми і жесту зіткнення з речами, світом і людьми, виносячи їх зі сфери внутрішніх переживань назовні... Так, етнопсихолог Віллі Гельпах підкреслює значення міміки в поведінці баварців. До театральних поз, які у найпривабливіших формах ми часто зауважуємо в найщиріших хлопців, належить стрімкість, з якою ті поводять очима на свою обраницю, ніби викликаючи її. Підморгування очима ми зустрічаємо в баварців й австрійців так часто, як у жодній іншій з німецькомовних земель. На німецькій Півночі його й бракує зовсім, рідко зустрінеш його і у Швабії; при ньому ми більше зауважуємо «щирі», приязні і вдумливі очі: вони мерехтять, але не моргають. Манера говорити баварців й австрійців виявляє, коли ми дотримуємось Гельпаху, щось вулканічне, вибухове. Баварська вимова, пояснює він, продукує напружені звуки. «На цьому ґрунтується запал, виклик цієї мови, що так подобаються іншим народам. Із цим можна порівняти манеру говорити саксонських тюрингців, м'яву вимову, де майже цілком відсутнє творення напружених звуків: варто порівняти фразочки, як те ніби раптово викинути «Was hab'n S'g'sagt?» із тим «Was haben Sie gesacht?»*, щоб з'ясувати всю відстань між напруженою і м'явою вимовою; на те саме вказують і вирази типу «Do schaugst» і «Nu gugge»**. Завдяки напруженості у префіксах і закінченнях виникає значна елізія звуку («e», не просто показова, але милозвучна («Stross'n» замість «Straße», «G'solcht's» замість «Geselchtes»); таке випадіння переходить і у написання власних назв («Vogel» замість «Vogel»). Ця вибуховість характерна і для зменшувальних суфіксів, чому вони і звучать так дзвінко: «Viecherl», «Maderl»; зовсім інакше сприймає вухо іноземця те швабське, тягуче «le» («Vogele», «Bruderle»), майже як якийсь дисонанс.

Старожил-баварець і австрієць інстинктивно відчують, що їхнє «стиснуте» мовлення якнайкраще підходить для гострого діалогу. Вони шодня готові віддати перевагу їхній говірці, яка лише на перший погляд є важкою, над нудною і вайлуватою літературною німецькою, що має такий розбухий синтаксис. На скількох справді комічних ефектах, протиставляючи баварський діалект вишуканій німецькій мові, зіграв, приміром, Людвіг Тома! Натомість балакучість, багатослів'я чужі баварцєві. Мало схильний він і до

* «Що ви сказали?» (нім.).

** «Дивись-но», «Глянь сюди» (нім.).

лірики, медитування, сентиментальності. Це особливо яскраво засвідчують баварські народні пісні.

Талант баварців і австрійців найпишніше розвинувся в добу бароко, в ту культурну епоху, головної цілі якої, принаймні в католицькій Європі, були найвищим ступенем церковної і династичної репрезентації, в добу, коли мистецтва відмовлялися від завойованих ними за часів Ренесансу особливих позицій і підкорялися впливу маси, розчиняючись у загальному святковому буянні.

Хоча бароко стає мистецьким шансом для Баварії і Австрії і в царині народної драми, проте не слід при цьому випускати з ока обставини зовнішні. Серед них насамперед сусідство з Верхньою Італією, тісні й сталі стосунки з мистецькими містами якої з давніх-давен підтримували Лейпциг, Галле, Гамбург, Берлін та ін. Очевидно, то були не тільки можновладні негоціанти з Верхньої Німеччини, що зналися на мистецтві, а й прості шевці з Верхньої Баварії і тирольські візники, які вже на початку XVI сторіччя, чудуючись, бачили триумф Ренесансу, вишукані й водночас влаштовані з витонченим смаком процесії, що прославляли італійських вельмож. Були ще й інші мистецькі зразки, що ніби закликали себе наслідувати, приміром, блискучі початки уявного малярства Корреджо в Пармі або перший театр Нового часу Палладіо у Віченці. У добу правління Вільгельма IV потоком контрреформації з Італії до Баварії посунули перші єзуїти, які, зміцнивши і забезпечивши своє становище, перетворили вулиці й майдани Мюнхена в суцільний кін, де розігрувалися усілякі вистави і дійства. У постановці п'єси «Естер» 1557-го року брало участь триста чоловік. Видовищу передував святковий похід. Разом з усіма йшли принци і шляхта, а герцог роздавав коштовні хустинки і гобелени. 1568-го року Мюнхен побачив трагедію «Самсон» з хорами Орlando ді Лассо. 1574-го «задня втіхи мешканців міста і всіх околиць» було інсценовано дійство, що відтворювало блискучу перемогу Костянтина Великого. Вистава, участь у якій брали тисяча чоловік, з них понад чотириста верхівців, тривала цілих два дні.

У Відні тридентинець Ніколаус Аванцінус видав п'ять томів драматичних творів. У Зальцбурзі було не менше двадцяти дев'яти отців-бенедиктинців, які виступали драматургами; головну роль серед них грали Симон Реттенбахер і Отто Айхер із Альготтінга. Нарешті 1727-го року Франц Ланг видав формальну драматургію єзуїтської драми, *dissertatio de actione**, що ґрунтується на поезиці Арістотеля і вченні про жести

Квінтіліана. На жаль, рамки нашого дослідження не дають змоги ширше розкрити образ єзуїта Андреа Поццо, глибокі твори якого переслідувалися від Італії до Відня. Як спадщина античного архітектора Вітрувія була зразком для наслідування його будівничими доби Ренесансу, так цілком довершене вчення Андреа Поццо про уявний простір стало зразком для барокових малярів і декораторів.

Тож церкви перетворювалися на дивовижні театральні зали, із ложами, галереями, балюстрадами, сходами, балдахінами, із якоюсь метушнею фігур, орнаментів, оздоб і реквізиту. Простори зіштовхуються, схвильовані, драматичні, заповнюючи геть усі кутки німою виставою і метушнею. Янголята, янголи, страдники і святі накидаються на нас із виразними жестами протагоніста, застигають у якихось граційних балетних позах на карнизах або колонах або ж пурхають туди-сюди, кружляючи у танку гірляндами. Сміливі вбрання, костюми і серпанки здійсмають шумовиння, немов до цього спричинився якийсь безгучний вихор. Вишукані світлові ефекти, в яких враховано все: хід сонця, чистота безхмарного неба, як і сірий свинцевий блиск хмар,— створюють вражаюче видовище, послугуючись тінями і контрастами. Вівтар — той, що ніби сам був свідком Успіння Пресвятої Богородиці, в монастирській церкві поблизу Рора стає сценою, де розігрується фінал великої опери, посеред якої янголи підіймають з собою на крилах примадонну, але на правду догори співачку підносила спеціальна театральна машина, і все це прикрашає її колоратура...

Стельові фрески, стулки вівтаря, картини, виконані олією, малюнки на яслах, пластика й архітектура стають сценою, що її баварець відвоював у звитязних небес.

Можливо, тут хтось спиниться і запише: «Добре, якщо засновники вже є, то що ж далі, коли баварець по-справжньому зустрінеться з театром?» Авжеж, що далі,— далі штука дивна: 1750-го року в Баварії й Тиролі лютувала «епідемія комедії», з півтисячі мистечок, великих і малих, офіційно влаштовували вистави. Близько 1800-го року залишилося десь 50 сіл і сілець, де ще ставили Страсті Христові. А коли згодом Просвітництво накладає на них заборону, коли службовці заходилися вибивати шибки у вікнах і аж втомлювалися, лаючись, то подекуди люди бралися за коси і ланцюги, інсценуючи озброєний заколот. Яке то враження справляло на сучасника тих подій, можемо довідатися з повідомлення Йоганна Пещля, датованого 1784-м роком:

«Під комедією я маю на увазі всі світські і духовні вистави. Сюди входять жонглери, фокусники, канатохідці,

* Дослідження про дію (*лит.*).

маріонетки, комедії, трагедії, весільні кортежі, похоронні процесії, міраклі тощо. За давніших часів у народі було їх сила-силенна; ще 1762-го і 1763-го років у монастирях на Зелений четвер у церкві грали комедію. Вистави Страстей Господніх у Великопісну п'ятницю були справжніми ласощами для голодних для видовищ баварців. На превеликий жаль останніх, вистави ті заборонили. Тепер у деяких місечках і селах часто сходиться молодь і ну розігравати поміж себе виставу. В одному із швабських сіл, підпорядкованих Мюнхену, кілька років тому ледве не спалахнула війна через комедію, не на життя, а на смерть».

Як ми вже бачили, існувала «сила-силенна» духовних вистав, на які не поширювалася дія приписів згори і яких не торкалася западаєність влади, серед них — вінчання і Страсті Христові. Найвідоміша з останніх — то дійство в Обергаммеру 1633-го року, коли лютувала чума, проте поряд з цим була сила місць, де врочисто давали обітницю «краще уславити Господа і святих його плодами земними і всяким життям-буттям», «аби грім небесний стримати» або «страшний землетрус відвернути».

Уже в добу раннього середньовіччя у фантазії наших предків пишну поросль дали Біблія і легенди про святих, і все було пройняте духом безжурності і природності. Поглиблював і розширював усе комічний елемент, основна прикмета автотонного стилю зображення: змагання між апостолами Петром і Іваном, хто першим дістанеться порожнього гробівця Христового, або сцена, коли святі жінки купують прянощі у дрібного торговця. Літургійний стиль пройнятий суцільним переколивим реалізмом.

Це насамперед була пристрасть, яка відповідала потягу до виразності й чіткості. Що в цьому дивного, коли вистави тривали загалом куди більше, аніж того вимагав реальний перебіг подій. 1514 року з Бозена повідомляли, що тамтешні Страсті затягнулись аж на цілий тиждень. Народну виставу доби бароко характеризувало збільшення витрат, у тому числі пов'язаних з технічною стороною театрального явища. Люди вчилися користуватися чудесами техніки, ілюзорними ефектами, що їх створювала механіка. Множились і сюжети: на кін виходила античність з її богами та героями, дивним чином змішавшись зі страдниками і святими християнської церкви, побачена кризь вельми примхливі, проте своєрідні окуляри часу. Тоді у царину драматургії енергійно і багатогранно почали пробиватись й інші мистецтва, насамперед музика.

А тепер дещо підсумуємо: баварці грали завжди. Підстав було багато і найрізноманітніших. Форми різні: прості, вишукані; малі, великі; абстрактні, кон-

кретні; імпровізовані або сценарно витримані, реалістичні або стилізовані; світські або літургійні тощо. Звідси багатоголосся «театральної клавіатури», а «план сценічних образів» майже невичерпний.

Починаючи з бароко, всі акторські ампула існують паралельно в часі, тож праформи і найвищі досягнення сусідять з усіма найможливішими проміжними стадіями. Між 1922-м і 1926-м роками, приміром, можна було спостерігати вишуканий селянський класицизм Обергаммеруауських Страстей, тоді як мешканці Тирольського краю, у Ерлі над Інном, ставили куди примітивніше, неокоричне, проте від того не менш виразне дійство про страждання Ісуса.

Багато чого змінилося від двадцятих років у Ерлі. Щоб вистояти, мешканцям його довелося заапастися досвідом, стати активнішими. Інакше чи взяли б вони на себе ризик такого дорогого починання, як відбудова театру для Страстей Христових? Але відданість їхня цій справі залишилася колишньою. Та й вони не якісь там селюки, ті мешканці Ерля, вони підходять до здійснення свого бажання з грошима Нового часу. Вони не побоялися розпрощатися з досі відомим типом театру, де розігравалися Страсті, прямокутного планування, з тупокутним двосхилим дахом. Новобудова, споруджена з бетону і дерева, для 1500 глядачів, жодним чином не нагадує театр, який 1932-го року згорів від пожежі, ані арену, що вмшала понад 1000 глядачів, зі старовинної гравюри 1578-го року.

Ще й досі можна, якщо рушити в дологу, узявши за вихідний пункт Ерль, пуститися по сліду баварсько-тирольської народної вистави, розшукуючи останню на тому шматку землі, що його можливо обійти годин за десять-дванадцять. Саме тут, з баварського боку Альп, між Обераудорфом і Бранненбургом, лежить село Флінтсбах, де незадовго до смерті Шиллера, 1823-го року, визнали театр моральною інституцією, на знак чого, витлумачивши у народному дусі поетові слова, написали на завісі: «Коли вдаються до чесноти, гребують ганджем, уникають дурниць і чинять усе шляхетно, тоді муза Театру досягає своєї остаточної мети». Якщо ми вийдемо з Ерля і звернемо дорогою на південь, то невдовзі потрапимо в село Еббс, парафіяльна церква якого вирізняється своїм розкішним фасадом. Варто ступити кілька кроків, як зауважуєш, що і тут ставлять вистави, а саме, виставу Андреаса Гофера. І хоча сторіччя вже випробували трагедію про доброго пана і нещасну вдовицю, раз у раз піднімаючи таку претензійну для кону тему, місцевий учитель, проте, узяв і, вдаючись до історичних джерел, написав сценарій власної вистави.

Коли далі опиняєшся в Куфштайні, то

раптом — дивлячись на північ — постерігаєш Пендлінг і Драйбруннейох. А за ними розкинулося найзнаменитіше з сіл, що дали притулок Страстям Христовим, Гирзее, а трохи на схід, на кордоні Тироля і Баварії — Кіферсфельден, який відносить початок свого заохплення театром до 1618-го року і де робітники, котрі добувають мармур, ще і досі ставлять улітку у театральній «клуні» «геройко-романтичні» рицарські вистави.

Так ми перейшли до текстів народних вистав. Багато з них зібрано й опрацьовано філологами, стилістами і різними іншими фахівцями. Ми аж ніяк не прагнемо цього. Сільський театр був і є насамперед мімічним, інакше кажучи, видовищем для очей. При цьому слід переконливо констатувати, що в театрі завжди вистачає незрівнянної густоти мови і широкі поезії. А решта є лише побічним явищем. Вирішальну роль відіграє дія, текст часто залишається тільки поясненням і витлумаченням. Матеріал беруть де завгодно. Запозичуються готові сцени, витворюються сцени на основі Біблії, переказів і народних книг, у більшості випадків автори залишаються анонімними, інсценуються легенди про святих, пишуться невеликі мораліте, сценарії духовних і світських вистав з місцевою і глобальною тематикою (найчастіше езуїтами і бенедиктинцями), вдало експлуатують і без того часто рекламованих і улюблених народних героїв, не обходячи при цьому ані баварського героя Г'язля, ані Женев'єву, ані Вільгельма Телля, ані Агнес Бернауер.

Авжеж, класики теж повинні були все те знати. Приклад того — «Підступність і кохання» Шиллера. Твір цей років 120 тому потрапив до рук якогось баварця, і той миттю зробив з нього таку собі віршовану п'єсу з майже вражаючим кружлянням фігур і ситуацій. Мовний пафос Шиллера набув тупуватої баварської безпосередності. То ніякий не переклад діалектом: то переробка на якийсь інший світ.

За Лунгау, що в Зальцбурзькому краї, поблизу кордону зі Штіріїєю, в одній місцині поставили «Дійство про Давида і Голіафа». Текст, далєбі, належить до так званої процесуальної вистави, можливо, і кін теж споруджували наново у різних місцях, де зупинявся театр. Той текст вартий уваги, піднесений у своїй небагатослівності і вишуканий у своїй принадній широті.

Тож виходить велетень Голіаф, в обладунку, в шоломі, збоку — довгий меч, в руці — важкий спис, білі штани в червону смужку. Він обходить кін, пильно нагядаючи за всім навколо, тоді зупиняється, пихато вип'явши груди, і починає грубим, лунким голосом: «Гей, ви там, я найгрізніший велетень на світі...» Забивши Голіафа, Давид схиляється над мертвим і шосили сурмить йому прямо у

вухо пастушим ріжком. Велетень поволі приходить до тям, відтак підводиться, оглушений, і безпорадним бранцем плентається слідом за Давидом, який, помахуючи своїм капелюхом, на якому майорить пір'я, вимагає від музикантів грати переможний марш.

А тепер дешо інше! Це стосується публіки. Вона жила разом із п'єсою, більше ніж приголомшена. Була ідеальним глядачем, дозволяла себе так захоплювати, зачаровувати матеріалом, процесом, що просто заплющувала очі і пускала повз вуха технічні й інші недоліки, навіть кумедні анахронізми.

Щороку, тільки-но в горах настає зима, ходять по Штірії й Каринтії мандрівні акторські трупи з Баварії і сільські ремісники — від будинку до будинку, розігруючи з широко, проникливою простотою у господі «дійство про ясла». У них немає жодних підмостків, хіба що як якусь особливу прикмету розставляють вони посеред хати квадратний килим. Навколо з чотирьох боків сідають глядачі. Прийнявши стародавній і водночас застиглий вираз обличчя якогось ієрарха, актори декламують свої чотири вірші, ступаючи після кожного крок уперед, і так доходять до самого кінця майданчика, поступачись місцем іншому. Одяг акторів — то лише натяк; аби зазначити свій стан; трьом святим королям цілком досить пожежної каски, кашкета часів першої світової і циліндра, прикрашеного бутафорською зіркою. Той, хто виступає, пропихається наперед від дверей вузьким проходом, який розділяє глядачів. Паузи заповнюються старовинними піснями, що їх у вестибюлі співає гурт акторів. Ще й понині на кордоні Штірії і Каринтії ставлять прості стародавні вистави, що зображають вигнання з Раю Адама і Єви або народження Ісуса, щирої душі. Був свідком таких домашніх вистав у батьківському краї і Макс Мель, письменник із Штірії. Те, про що вони йому розповіли, він із хвилюванням виповів, побачивши дійство про Рай: «Виступ завершився, проте актори виходять ще раз, тепер уже в своєму звичайному одязі, всі актори хором затягують прощальну пісню. Але, співаючи, вони звертаються не до слухачів, а збираються в коло і співають один до одного. Вони співають про прощання, нагадуючи про розставання із цим світом. Для нас, котрі за хвилину вийдуть із приміщення, виповненого тьмяним світлом, у ясний зимовий день і йтимуть засніженими вулицями, де вже стоять авто, питання, що мимоволі могло виникнути в дорозі, було вирішене остаточно: те, що ми побачили, було не пережитком, а прекрасним і хвилюючим мистецтвом.

Тео ВЕННЕМАН

ПРО НАЗВУ МІСТА МЮНХЕН

Щодо того, з якої мови та з яких часів походить назва головного міста землі Баварія — Мюнхен, — і що вона означає, вже близько півтисячоліття панує цілковита однастайність поглядів. Так, наприклад, у «Словнику назв баварських населених пунктів»¹ під гаслом *Мюнхен* читаємо: «Цю назву вперше засвідчено під 1158 р. для означення селища ... *arud* («при») *Munichen*. Інші свідчення: 1283 *Мунхен*. Трапляються латинізовані форми ... *de Монако* (1174 — 1180), ... *de Монахо* (1220 — 1240) і близько 1583 — *Монахіум*, 1588 також *Муніхіум*. Авертін 1533 р. так пояснює цю назву: «Герцог Гайнріх, дванадцятий герцог Баварії, збудував місто Мюнхен на землях Шефтларського монастиря, тому воно й дає таку назву і вводить у свій герб зображення ченця. Назва селища співвідноситься з середньовісньонімецьким *munich* (*Mönch*) — «монах, чернець» і означає «духовне поселення». Латинізовані ж форми ґрунтуються на латинському *monachus* (відповідно італійське *monaco*) — «монах, чернець».

Такий погляд, здається, є загальноприйнятим. Ніде в спеціальній літературі я не знайшов жодної фрази, яка ставила б його під сумнів. Мої колеги, що зросли у Мюнхені, запевняли мене: ця теорія вважається чимось настільки самозрозумілим, що її навіть вивчають на уроках краєзнавства в початковій школі.

До історії Мюнхена останнім часом не раз зверталася «Зюддойче цайтунг» («Південнонімецька газета»). При цьому Рудольф Райзер² вказав на моє твердження про те, що назва Мюнхен зовсім не дотична до ченців, монахів.

Райзер, роблячи свою ремарку, загалом, посилається на мою статтю «До пояснення назв водних об'єктів і населених пунктів Баварії»³. У цій статті моє тлумачення назви *Мюнхен* подано у виносці й за загальними міркуваннями стосовно проблем ономастики та критики різноманітних підходів до їх вирішення відступає на задній план, тож Райзер, — як, можливо, й інші читачі, — міг оминути увагою найістотніше в моїй позиції.

ІДЕТЬСЯ НЕ ЛИШЕ
ПРО МЮНХЕН

У моїй статті «До пояснення назв водних об'єктів і населених пунктів Баварії», як видно вже з її заголовка, мовиться аж ніяк не

в першу чергу про назву населеного пункту *Мюнхен*. Куди більшою мірою ідеться в ній про мовно-історичне включення деяких давніх баварських географічних назв до найдавнішого шару назв європейських. Тому розділи статті й трактують — саме в такій, а не інакшій послідовності — переважно про *Остергофен*, *Партенкірхен*, *Хійзее* й *Хімінг*, *Епфак*, *Мюнхен*, *Мюннерштадт*, *Мюнхберг* і *Менхберг*, *Швабмюнхен*, *Манхінг*, *Ізар*, *Ізен*, *Ізманінг*, *Бішофсгайм*, *Пенцберг*; у статті заторкнуті також численні інші річки й потоки та населені пункти, напр. *Партнах*, *Прін*, *Вальдмюнхен* і *Пассау*.

Правильному мовно-історичному впорядкуванню цих, як і тисяч інших, назв протистоїть уперте намагання мовно-історичних дилетантів тлумачити географічні назви за подібністю їхнього звучання до слів щоденної розмовної мови, тобто, як правило, тлумачити їх хибно. Тлумачі такого типу щонайперше не враховують того, що ті чи інші географічні назви, як і відповідні їм місцевості, загалом, давніші від перших згадок про них у грамотах чи інших документах. У мовознавстві мотивація того чи іншого значення за темним словом сучасного мовного чуття зветься народною етимологією. Я заявляю, що прив'язування географічних назв до слів сучасної мови, чи взагалі до німецької мови, чи також до німецьких імен осіб — має характер народної етимології. Щоправда, у царині ономастики такий рівень дослідження — інтернаціональне явище. Скажімо, «Словник назв баварських населених пунктів» Вольфа-Арміна барона фон Райтценштайна — праця, безперечно, визначна, і як джерело давніх прикладів не оціненна, та водночас це просто-таки скарбівня згаданих народно-етимологічних тлумачень. Але ж на схожих теоретичних засадах розроблено і найновіший «Вступ до англійської ономастики»⁴.

За таких підходів залишається поза увагою, що місцеві назви того чи того району дослідження майже всі у певних видозмінах трапляються й на решті території Європи і вже тому не можуть бути власне німецькими (чи там англійськими).

Далі, не береться до уваги те, що німці в Німеччині, і зокрема в Баварії, є пізнішими переселенцями, так само як і римляни чи навіть кельти. Адже Європа за часів середнього неоліту, за три тисячоліття перед великою добою кельтів, була густо заселена, ба навіть, як гадають, — відповідно до наявних на ті часи життєвих ресурсів, — уперше перенаселена⁵. Отож апіорі вірогідно, що нинішні населені

Перекладено за мюнхенським журналом «Literatur in Bayern» № 37, September 1994.

© С. Горева, 1996, переклад.

пункти ведуть свою історію від найдавніших часів заселення нашого континенту після кінця льодовикового періоду. Але оскільки в численних випадках, коли назва селища, відома від давнини, в основі своєї і сьогодні та сама, доводиться зробити висновок, що назва населеного пункту перейшла через усі часи такого, яку йому дали вже з його появою, — скажімо, запозичивши для нововиниклого селища назву якогось природного об'єкта, що становив характерну прикмету місцевості. Щодо річок, струмків та різного роду водоймищ, то визнання дуже давнього віку їхніх назв справедливе ще більшою мірою⁶. У мовознавчій науці така сталість назв населених пунктів і водних об'єктів вважається важливим відкриттям, попри певне загальновідоме перейменування античних населених пунктів⁷, вона має статус основоположного закону, аксіоми.

БРІД ДЛЯ ВОЛІВ, СВИНЕЙ, ЗАЙЦІВ (І ФРАНКІВ)?

За дуже поширеною в нашому тлумаченні назв звичкою пояснювати кожна назву місцевості через порівняння її зі словами німецькими (чи латинськими або ж кельтськими) замість зіставлення, передусім з іншими географічними назвами, — не додають того, що такі пояснення частенько розсипаються вже внаслідок зіставлення їх з назвами місцевостей на самій лише німецькомовній території.

Ось, наприклад, у якусь хвилину може видатися правомірним, переконливим тлумачення назви нижньофранконського міста *Оксенфурта* (вже 1288 р. — *Оксенвурт*⁸) чи, так самісінько, назви англійського міста *Оксфорда* (912 — *Окснафорд*⁹) як «броду для волів». Але невже-таки Швайнфурт* (близько 720 — *Свінуурде*) справді був «свинячим бродом»? Чи справді там колись гнали через Майн свиней? А якщо так, то чи була це аж така вже визначна подія, що на її честь назвали новопостале селище? І як вписати в таку побудову франкфуртців (тих, що над Майном, і тих, що над Одером)?

Та й з *Газфуртом* (1230 — *Газефурт*) карткова хатка народно-етимологічного тлумачення відразу розпадається; замість «заячого броду»** знаходять пояснення в давньосаксонській, давньочеській, нижньолужицькій та в назві Хаттен. Зате ніде не знайдеш міркування, що брід же, самоочевидна річ, існує для всіх — для людей і для тварин, — і що зовсім не раціонально називати його на честь лише одного типу користувачів, а мабуть-таки швидше він діяв би назву колишнього водного об'єкта, насамперед болота, що його тут колись переходили; і справді, водні об'єкти зі складником назви *Окс-*, *Франк-*,

Свін- та *Газ-* широко розповсюджені в Німеччині й поза її межами¹⁰. Те ж таки стосується й Катценфурта, Гензефурта, Гетценфурта й Кезеворта. Гадана переконливість тлумачень давніх назв на ґрунті сучасної німецької мови, таким чином, виявляється свідченням поверхового підходу і за пильнішого розгляду зникає.

Фрідріх Рюккерт уславив, як він висловився, в автобіографічному вірші і свій день народження — 16 травня, й місто, де поет народився, хоча назви цього міста він не зазначає, а подає описово у поетичних дистихах:

... я народився
Не лише в середині маю —
ще й на середньому Майні.
Там, де Байрейт Жан Полів,
там, де Франкфурт фон Гете, —
Там, поміж них, місцевість,
де породив мене Майн.
Тож би мало зватися Майнфурт
місто, де світ я побачив, —
Вайнфуртом, містом вина, —
без шиплячої — всі його зуть¹¹.

Ця Рюккертова величальна, як мені здається, не позбавлена гіркоти. Поет не міг знати моїх міркувань, поданих вище, а то не мав би підстав для смутку. Бо лише якомусь народно-етимологічному розумінню назв Швайнфурт здається негарною¹². Із свиньми Швайнфурт має стільки ж спільного, як Оксенфурт із волами, Франкфурт із франками, й — тут я наближаюсь до своєї головної теми, — як Мюнхен з монахами.

ХТО БУЛИ ПЕРШІ БАВАРЦІ?

Питання треба поставити точніше: хто були перші європейці? На думку більшості мовознавців, індогерманці* — носії тих мов, до яких належить також кельтська, латинська та німецька разом з баварською, — не є корінним населенням Європи, принаймні Центральної, вони — переселенці з Південного Сходу. Існує багато ознак того, що вони під час свого переселення застали людей і, не в останню чергу, зіткнулися з цілим рядом слів, що їх неможливо було пояснити на матеріалі індогерманському, і через це довелося просто запозичити з мов давнішого населення.

Коли не забувати, що Європа на північ від Альп наприкінці льодовикового періоду, себто десь так із десятків тисяч років тому, була дуже необжита і могла прогудувати хіба що нечисленних мисливців, рибалок та збирачів рослинного харчу, то ви-

* Більш вживаним (зокрема у вітчизняній науковій літературі) і таким, що відповідає науковій істині, є термін *індосвропейці*. Отож тут і далі в статті Т. Веннемана під терміном «індогерманці, індогерманський» слід розуміти «індосвропейці, індосвропейський». (Ред.)

* Der Oxs(e) (нім.), ox (англ.) — віл; das Schwein — свиня (нім.); die Furt — брід (нім.).

** Der Hase — зацьб (нім.).

знаєш за неминучість, що цією частиною континенту заволоділи поселенці з теплішого Півдня, де люди займалися скотарством, а з часом стали розвивати й новий засіб виживання — хліборобство.

Тепер, ось уже з півстоліття, існує думка, що в Південній Європі перед широкою індогерманізацією, насамперед її мов, розмовляли мовою однієї мовної сім'ї, єдина збережена до сьогодні гілка якої — баскська. Наприклад, Йоганнес Губшмід пише: «Широко розповсюджений середземноморський субстрат, позначений також стосунком до східних мов, це, однак, певна річ»¹³.

Відповідно до цього пише і Анне Гермаер у гострокритичній статті, спрямованій проти колишніх поглядів Губшміда: «Цей іберійський субстрат здобув дальше життя в сучасній неіндогерманській баскській, цій доісторичній мові Європи *par excellence*...¹⁴ і був визнаний [Губшмідом] як досить чітко окреслена мовна величина вже для часів давнини. Як такий, він із ярликом «діалект» входить у більш чи менш аморфну структуру тієї потужної неіндогерманської мовної сім'ї, що опанувала Іспанію, Португалію, Південну Францію, Альпи (Лігурію) та деякі райони Середземномор'я (Сардинія)»¹⁵.

Справді, баскська виказує всі ознаки реліктової мови, що збереглася на найбільш західному кінці нашого континенту, та й навіть там — у важкодоступних гірських долинах, куди, — як доведено ще в минулому столітті, — її протягом довгих тисячоліть витіснено, й територія її побутування за нашого часу дедалі звужується. Я називаю цю давню, корінну південноєвропейську мовну сім'ю, відповідно, давньоєвропейською, або ж, оскільки це визначення іншими¹⁶ застосовується вже по-іншому, з іншим значенням, — на честь єдиної збереженої до наших днів гілки вказаної мовної сім'ї — палеобаскською.

Досить лише зв'язати всі наведені міркування до купи, щоб дійти висновку про те, що перед початком індогерманізації мови Європи на північ від Альп, внаслідок просування в північному напрямку південноєвропейців, теж належали до цієї мовної сім'ї, що, таким чином, майже вся Європа була палеобаскською. Ставши на таку точку зору, можемо пояснити, чому індогерманські мови Центральної й Західної Європи мають так дивовижно багато спільного; щонайперше, спільні для всіх них запозичені слова і спільності в розвитку наголосу. Вони набули цих спільностей завдяки контактам із спорідненими між собою і тому взаємно подібними мовами пранаселення Давньої Європи.

ХТО ПРИХОДИТЬ ПЕРШИЙ, ТОЙ І ДАЄ НАЗВУ

Але насамперед наше просте припущення пояснює, — тепер я вже впритул підходжу до своєї центральної теми, — чо-

му всюди в Європі ми подибуємо однакові назви населених пунктів і водних об'єктів? Свій спосіб називання селищ і водних об'єктів — за характерними прикметами природного довкілля, а саме: водних потоків, боліт, гір тощо — південноєвропейці принесли зі своєї південноєвропейської батьківщини і розповсюдили по всій Європі¹⁷. Вони мали можливість це робити, бо ж перед їхньою появою там майже все було ще не назване — адже багато що було вкрите кригою. А індогерманці за своїли ці назви, тільки пристосували їх до своїх мов — у згоді з принципом сталості назв. Кожна нова хвиля переселенців переймала ці назви від своїх попередників: у Баварії це спершу були кельти, за ними — римляни, а після римлян — германці. Навіть американці мали намір збагатити таким-от засвоєнням чужих назв власну мовну систему. Щоб це зрозуміти, ще зовсім недавно треба було всього-на-всього, їдучи 8-м автобусом у напрямку Зальцбурга, звернути увагу на арку з написом: *Lake Chiemsee**.

Останню завершальну фазу цієї передачі назв — від римлян до германців — ми в Баварії можемо добре розпізнати на прикладі тих нечисленних населених пунктів, які через їхнє господарське чи військове значення згадуються в римських джерелах, скажімо: *Ayrсbурr* (*Augusta*), *Кемптен* (*Cambodunum*), *Епфак* (*Abuzacum*), *Партенкірхен* (*Partanum*) і *Пассай* (*Batava*). Звичайно, це стосується й річок та гір, напр. *Дунай* (*Danuvius*), *Лех* (*Licus*) та *Альпи* (*Alpes*). Можна з певністю сказати, що це справедливо і щодо тисяч інших назв, яких римські джерела не згадують.

НАЗВА ІЗАР

Назва Ізар (у VIII — IX ст. — *Ізара*) у цій або злегка переінакшеній формі (напр., *Ізура*, *Ізана*, *Ізала*, *Ізандра*) надзвичайно густо й широко розповсюджена в Європі на північ від Альп. Можливо, найвідоміші такі назви: *Isère* (*Ізара*) у Франції, *Yser* (*Ізара*) в Бельгії, *Ijssel* (*Ізана*) та *Ijsendoorn* (*Ізандра*) в Голландії, а також *Ure* (*Ізура*) в Англії; далі, в Баварії, звісно, ще й *Ізен* (*Ізана*) з ринком під тією ж назвою, і, щоб не забути, повсюдно в Німеччині всі інші Ізебеки, Айсбахи, Айзенбахи й т. ін. Також *Izmanning* (806 — 809 [Копія 824] *Iзаманнінга*) лежить, знов-таки, на Ізарі; *Izmana* — так звалася, мабуть, її притока, але вона чи то зникла, чи її перейменували, — про що, як і про дуже багато інших малих потічків, так жалкують дослідники географічних назв. Зовсім поряд з Баварією, при Існі, під 1290 р. засвідчено якусь Ізіне, що, очевидно, й передала свою назву цьому населеному пунктові. Подібно до цього треба розглядати й назви таких населених пунктів, як *Aйзенбах* та *Айслебен*, а також у Франції *Isigny* (від *Iзініакум*).

* Озеро Хімзее (англ.).

Корінь *Із-* цієї назви водного об'єкта заведено ставити в один ряд з індогерманським коренем *айз-*, *із-* — «дуже швидко рухатися, квапитися», хоча до характеру річки з такою назвою це не раз пасує лише почасти, у більшості ж випадків не пасує аж ніяк.

Але корінь *Із-* надзвичайно часто подибується в Південній Європі, напр. у назвах давніх італійських річок і населених пунктів, таких як *Ізелла*, *Ізаска*, *Ізасте*, *Ізаржус* (*Айзак*), *Ізаріс*, *Ізаурус*. У Сардинії подибуємо назву струмка *Riu Izalle*, а поряд — назву зниклого села *Ізаллі* і назву провінції *Ізаллаї*. У Країні басків в одній долині є назва церковної парафії *Ізура*.

На зв'язок південноєвропейських назв, що мають корінь *Із-*, з розрізюваним у деяких нинішніх баскських словах коренем *із-* — «вода, річка» — вказували й раніше¹⁸. Я поширюю це значення на назви водних об'єктів та похідні від них назви населених пунктів на північ від Альп. Отож я, зокрема, вважаю назву нашої Ізар доіндогерманською, але саме палеобаскською. *Із-ар* означає «річка», причому формотворчий елемент *-ar* цієї загальної назви, треба гадати, надавав словам якогось специфічного відтінку значення, та на сьогодні, черед стільки тисячоліть, утратив цю властивість. *Ізар-а* ж означає — «Ізара, вона», отже, «річка певного роду». Іменникове закінчення *-a* — це палеобаскський показник роду, їхній, так би мовити, означений артикль *der, die, das*, — точнісінько як і в сучасній баскській мові — пор., напр., *gizon* — людина, *gizana*, — чоловік, особа чоловічого роду.

МЮНХЕН І ЙОГО ХРЕЩЕНЕ ДИТЯ

Назва Мюнхен (у відповідних видозмінах поширена не лише в Баварії та в довколишніх місцевостях, а й по всій Європі на північ і на південь від Альп. Співзвучність цієї назви зі словом «монах» (*Mönch*) — середньовісньонімецьке *мюнх* (*münich*), — що походить від грецько-латинського *монахус* (*monachus*), відповідно *монакус* (*monacus*), є чисто випадковою. Серед десятка тисяч назв неминує мають то тут, то там траплятися звукові схожості з відомими словами. Слід звернути увагу на те, що приклад, який фігурує в латиномовній грамоті від 1158 р. (*apud Munichen*), означає «коло Мюнхена», а не, скажімо, «коло монахів» — в останньому випадку мало б бути *apud monacos* (*apud monacos*). Для Авентінового тумачення немає жодних підстав, крім тільки схожості звучання. Таке пояснення ґрунтується на голих здогадах і, отже, є донауковим. У такий же спосіб до появи ономастики витлумачували назви своїх населених пунктів, про що свідчать численні місцеві герби: корова в гербі Кюгбака, ноги в гербі Фюссена, ко-

няча голова — в гербі Росгауптена* і т. д. Я не збираюся вбивати хрещене дитятко Мюнхена, як мені дорікали, я лише хочу показати, що монах у гербі головного міста нашої землі Баварія завдячує свою появу дитинній творчій фантазії.

У своїй статті «До пояснення назв баварських водних об'єктів і населених пунктів» я реконструював найдавнішу форму назви Мюнхена — *Муніка* і поряд з цим — романізовану форму — *Мунікум* (*Municum*), утворену як *Турікум* (*Turikum*), нині *Цюрих*. Численні назви у Франції та Англії, попри всі мовно-історичні зміни, дають можливість дійти висновку, що вони — того ж таки походження, як і наш *Мюнхен*, тобто ведуть свій родовід від *Муніки* (*Munika*), відповідно *Мунікум* (*Municum*), часто також з іншою формою закінчення, скажімо, *Муніакум* (*Muniacum*) або *Мунака* (*Munaca*); напр., у Франції *Moigny* (*Муаньї*, — близько 1350 — *Moigniacum*), в Англії численні *Монктони* (*Monkton*) — приміром, у Девонширі 1244 р. *Мунекетон* (*Muneketon*), а в Дургемі, 1104 — 1108 — *Мунекатун* (*Munecatun*). Назви населених пунктів із коренем *-мун-* (*-mun-*), навіть наша найправильніша у світі назва *Мюнхен* (*München*), є також і в Південній Європі, напр., на Іберійському півострові *villa Munara* (1057), *Munalia* (*Муналія*), *Muniain* (*Мунайїн*), безпосередньо в Країні басків *Muniota* (*Муніота*), численні *Муїтеса* (*Муїтеса*) та *Муїтесас* (*Муїтесас*), *Монеїн* (*Монеїн*) 1154 — *Munius* (*Мунійус*), *Munhoa* (*Мунгоа*), *Mun* (*Муи*), в Тоскані *Mugnone* (*Муїнйоне*), на Сардинії *Stazzo Municca*¹⁹.

МЮНХЕН НА ІЗАР — МІСТО НА БЕРЕГОВІЙ ТЕРАСІ

Щоб раз і назавжди з'ясувати значення всіх цих назв, я мусив би відвідати усі відповідні населені пункти і встановити схожість у їхньому зовнішньому образі в наш час, але насамперед — через вивчення архівних матеріалів — у минулому. Це неможливо здійснити одній людині; виконати цю роботу можна лише в майбутньому — спільними зусиллями всього великого гурту європейських учених-ономастів. Однак я маю змогу бодай внести ясність у розуміння назви головного міста нашої землі Баварія, — про що тут і йдеться.

Який вигляд мав Мюнхен у давнину? Ось що пише про це Лоренц Майер²⁰: «Адже центр Мюнхена розташований на першій нижній терасі берега Ізар, а не власне в ділянці русла річки та її притоку». Що ж до «положення й протяжності преурбанічного «*villa Munichen*», то їх, «безперечно, слід шукати на терасі Старого міста».

Ріхард Бауер пише в «Ліворуч і праворуч від Ізар»²¹: «Мюнхен закладено не на

* Die Kuh — корова, die Füsse — ноги, der Rohhaupt — коняча голова (нім.).

Ізар, а на певній відстані від неї. Майже кілометрова відстань відділяє т. зв. Гайнріхштатт (тобто найдавнішу кам'яну огорожу, яка на сході сягає вежі Старої ратуші) від власне річки, річкового плеса. Тільки західна проміжна тераса, що дуже помітно вивиснується над Талем, Ангером та Грагтенау (так званий ярус Старого міста, кінець якого визначають Зендлінгерштрассе, Ріндермаркт, Петерсбергль, Старий двір та Резиденція), гарантувала першим громадянам надійний захист перед щорічними поверненнями широко розгалуженої Ізар.

Враховуючи сказане вище, — як можна було назвати первісне селище, побудоване на так званому згодом Петерсберглі й довкола нього? Характерною, особливо важливою для мешканців прикметою було те, що, — попри господарські вигідне положення в найвужчому місці річки із зручним переказом, можна було не замочити ніг, що оселились якраз не в ділянці річкового плеса, а «на першій нижній береговій терасі», на (згодом так названій) «терасі Старого міста» (Л. Майер), побудувались на «західній проміжній терасі», яка «дуже помітно вивиснувалась над територією Таля, Ангера та Грагтенау (т. зв. «ярус Старого міста» — Р. Бауер). Згідно з цим описом, Мюнхен початково був «селищем на береговій терасі».

МУНІКА — СЕЛИЩЕ НА БЕРЕГОВІЙ ТЕРАСІ

Як сказано вище, найдавніша, на мою думку, форма назви головного міста землі Баварія — *Муніка* (*Munika*). Ця назва — давньоевропейська (палеобаскська) і розкладається за формальною структурою цієї мови на *Мун-ік-а* (*Mun-ic-a*). Так само за формальною структурою палеобаскської мови, це слово слід читати з кінця до початку: *-а* означає, як у сучасній баскській, «він, вона, воно» (чол., жін., середн. рід), *-ік-* — структурний елемент із загальним значенням «місцевість» (пор. також *Тур-ік-ум* — *Турікум*, тобто *Цюрих*), а *мун-* (*тин-*) означає, як ще й нині в баскській мові, «берег, схил, косогір»²². Отже, *Муніка* (*Munika*) в палеобаскській — мові її походження — за своєю будовою і за свідченням сучасної баскської, — означає точнісінько те саме, що вона мала означати згідно з давніми зображеннями: «селище на береговій терасі». Професор Хуан Луїс Роман дель Серро (університет Аліканте) узяв тим часом цей елемент *мун-*, що, відповідно до характеру розвитку звуків у романських мовах, виступає тут здебільшого як *мон-* із з'ясуванням мною за допомогою дослідження назви Мюнхен значенням «берегова тераса» («*terrazza generalmente Sobre un río*») до свого банку даних для вивчення назв населених пунктів Іберійського півострова. Він назвав мені (в листах тощо) такі паралелі з провінцій Аліканте,

Кастельйон та Валенсія:

Монкофа (*Moncofa*) Кастельйон, 1284 *Монкоффа* (*Moncoffa*) [і т. д., всі з обґрунтуванням]. Принагідно Роман цитує такий опис автора С. Сарту: «El rio Belcaide, que cruza su término en sus avenidas... encharca sus aguas en los campos»²³.

Munera de Segre: «Situado en la terraza fluvial del rio Segre»²⁴.

Moncada (Polinyà de Xùquer, Valencia, 1268 *Moncada*): «Situado en la terraza fluvial del rio Xùquer (lat. Sucro)».

Moncada (Valencia, 1234 *Moncada*, 1347 *Muncada*): «Situado en la terraza fluvial entre los rios Turia y Carraixet»*.

Із французьких Альп він називає Monthion, en terraza fluvial**.

За дальшого пошуку, безперечно, щось би додалося, а дещо випало б. Одне, проте, видається мені безсумнівним: тільки у взаємозв'язку філологічного, історичного та географічного осягнення назв та їхніх носіїв у загальноєвропейських рамках можна перетворити ономастику з дилетантської гри на поважну науку.

ЯКИЙ ВІК МЮНХЕНА?

Утішно те, що моя теорія в цій одній її грані — з'ясування значення назви головного міста Баварії Мюнхена (як цілість теорія, звісно, має ширший зміст) — здатна ламати зашкарублі fronti думки. За панівним нині вченням, Мюнхен — усього-на-всього середньовічне заснування. Хоч довести це документально нема змоги, тлумачення назви нашої столиці як «коло ченців, монахів», допускає лише німецький, аніскільки не давніший Мюнхен.

До цього лише два приклади, обидва — у зв'язку зі статтею Рудольфа Райзера²⁵. Якщо Мюнхен існує лише від часів середньовіччя, тоді визначення Ервіна Шляйха так званого Старого склепу під Петерскірхе на Петерсберглі — серці Мюнхена — римським склепінням не може вважатися правильним. Цілком очевидна річ, що вказане склепіння *не може* в такому разі бути римським, воно *мусить* бути романським, немає навіть потреби це перевіряти. Коли ж я де-небудь пробував ставити Шляйхову думку на обговорення, то щоразу діставав рішучу відсіч.

Тим утішніше для мене те, що сам Райзер зовсім відверто дискутує це питання і навіть наводить нові дані на користь римського походження Мюнхена. Той факт, що вказане питання знов може цілком відверто й без ніякого збентеження

* Мунера де Серге: «Міститься на річковій терасі річки Серге».

Монкада (Полінія де Сукер, Валенсія, 1268, Мункада): «Міститься на річковій терасі річки Сукер (лат. Сухро)».

Монкада (Валенсія, 1234 Монкада, 1347 Мункада): «Міститься на річковій терасі між річками Турія і Каррайсет» (*існ.*).

** Монтіон, на річковій терасі (*існ.*).

ставитись на обговорення,— я хотів би приписати поступовому, нехай поки що й незначному входженню моєї теорії у свідомість сучасників; адже я обстоюю ту думку, що Мюнхен був заснований і названий першими європейцями після кінця льодовикового періоду, щонайменше шість чи скоріш вісім тисяч років тому.

МУНІКА-МУНІГГА-МЮНХЕН?

Другий приклад. Та думка, що *Мюнхен* означає «коло ченців, монахів», спирається виключно на загальноприйнятий ряд свідчень: *Munichen (Munichen)* — 1158, *Мунхен* — 1283 і т. д. До цього ряду не введено подану у статті Райзера з додатками до її тексту форму *Мунігга (Munihha)* з «Тегернзеєзьких конфіскаційних реєстрів» (1030). Ця форма, зрештою, могла б за давньоверхньонімецькою граматику означати «ченці», «монахи», але така назва селища у давньонімецькій мові позбавлена сенсу. Через те-то в цьому *Мунігга* раніше просто не бажали впізнати майбутнє головне місто землі Баварія. «Словник назв баварських населених пунктів» навіть не згадує прикладу *Мунігга*. Лоренц Майер пише: «Взагалі, виявилось неможливим простежити назву й відповідний населений пункт безпосередньо за джерелами до 1158 року. Гадані свідчення для Мюнхена виявляються або неслухняними, або ж нетривкими»²⁶. І Райзер цитує слова Ріхарда Бауера про те, що він «досі мав таке враження, ніби з більшою охотою шукають аргументів проти лінії зв'язків нашого Мюнхена». При тому ця Мунігга стоїть у такому ряду назв — разом з Оууа (Ау) між місцевостями біля Фрайзінга й подібними,— де взагалі жодна інша місцевість із схожою назвою не береться до уваги. Таким чином, і тут potwierджується: теорія диктує аргументи, а не навпаки.

Реконструюючи форму *Муніка (Munica)* поряд з формою *Мунікум (Municum)*, я в своїй статті виходив не з найдавніших форм цієї назви (в чому я покладаюся на Райтценштайнів «Словник...»), а з того відомого явища, що наші найдавніші водні об'єкти на диво часто закінчуються на *-a*, причому закінчення *-um (-um)* у назвах населених пунктів є римською новацією. Подібне відомо й щодо назв річок, як, скажімо, в назві *Лех (Lech)*, що в давнину поряд із своєю давньоєвропейською назвою *Ліка (Lika)* — засвідченою як *Licca* — мав ще й римську назву *Лікус (Licus)*.

Як відомо, приголосний звук *к* (адже літера *с* — це звук *к*) у наявних перед індогерманізацією назвах місцевостей, точнісінько як у запозичених і власне давньоверхньонімецьких словах, у позиції між голосними в устах давньоверхньонімецьких завойовників римського Півдня роз-

винувся у звук *х (ch)*, що за найдавніших часів передавався на письмі здебільшого як *gg* (у кінці слова — *g*), пізніше в усіх випадках (і ще й сьогодні) — як *х (ch)*. До цього один приклад. Назва, яку застали індогерманці,— вже згадуваний *Цюріх (Zürich)*, раніше і в латинській мові — *Турікум (Turicum)* — на мою думку, первісно — *Туріка (Turica)*. Запозичене слово *муніг (muniĥ)*, згодом *мюнх (münch)*, нині *мьонх (Mönch)*, але раніше, в латинській мові — *монакус (monacus)*. Слово власне давньоверхньонімецької мови — *маггон (maggon)*, пізніше *махен (machen)*, але раніше — *макон (makon)* — пор. нижньонімецьке *макен (taken)*, англійське *ту мейк (to make)*. Отож *Мунігга (Munihha)* за цим так званим давньоверхньонімецьким пересуванням звуків є безсумнівним продовженням реконструйованого мною давньоєвропейського *Муніка (Munica)*.

БАВАРІЯ І ЄВРОПА

У своїй уже згадуваній вище праці я показую не лише те, що назва *Мюнхен* не має нічого спільного з ченцями, монахами, а *Ізар* ніяк не «кваплива», але також, наприклад, те, що *Бішофсгайм** зовсім не був чи не є домівкою якогось єпископа, зате має звукові відповідники на широкому просторі від Англії до Іспанії; що *Хімінг* і *Хімзе* названі так не на честь якогось невідомого Хімо, а, знов-таки, мають відповідники в Англії; що *Фюссен (Füssen)*, як уже від римських часів засвідчене *Фотес (Fotes)*, не може мати нічого спільного з ногами, та зате має точні відповідники, знов-таки, в Англії, і що *Пенцберг (Penzberg)* здобув свою назву не від якогось там невідомого *Боніна (Bonin)* чи *Бунні (Bunni)*,— навіть саме це ім'я ніяк не засвідчене прикладами, а вже годі й казати про якусь історичну особу з таким ім'ям,— а, як колишній *Пенненсперг (Pönnensperch)*, 1275, веде лінію давньої Бононії, назва якої, внаслідок закономірного багатогранного дальшого розвитку, дає точні відповідники: у французькій *Булонь (Boulogne)*, в італійській — *Болонья (Bologna)*²⁷.

Отож, сподіваюся, мені вибачать, коли я, гордий за свою другу батьківщину, закінчу цитатою зі своєї власної статті: «Розглянуті вище топоніми (себто назви водних об'єктів і населених пунктів) виразно показують,— насамперед, коли, пильніш приглянувшись, усе чіткіше кажиш можливість сотень подібних до вказаних тут ліній етимологічного зв'язку,— що давні баварські назви місцевостей поширені далеко поза межами нашої Баварської землі. Баварія — не якийсь там парафіальний задвірок, вона з найдавніших часів відкрита нашого континенту є Частиною Європи».

* Das Bischofsheim — домівка єпископа (нім.).

ПРИМІТКИ

¹ Wolf-Armin Frhr. von Reitzenstein, *Lexikon bayerischer Ortsnamen: Herkunft und Bedeutung*, 2 Aufl., München (C.H.Beck), 1991.

² Востанне у його статті «Усі сліди ведуть до пізньої античності» у відділі місцевих і баварських матеріалів «Süddeutschen Zeitung», № 138, 18/19 Juni, 1994, S. 38.

³ Sprachwissenschaft 18 (1993), Heft 4, S.425 — 483.

⁴ Bei Cecily Clark, «Onomastics», in: Richard Hogg (Hrsg.), *The Cambridge History of the English Language*, 2 Bde, Cambridge (Cambridge University Press), 1992, 1, 452 — 489.

⁵ Vgl. John M. Howell, «Jungsteinzeitliche Agrarkulturen in Nordwesteuropa», *Spektrum der Wissenschaft*, Januar 1988, 118 — 125, S.123f.

⁶ Vgl. Gerhard Koß, *Namenforschung. Eine Einführung in die Onomastik*, Tübingen (Max Niemeyer), 1990, 1.

⁷ Можливо, найвідомішим є перейменування (в III ст. до н. е.) етрусської Фельсіни на Бононію (нині Болонья) бойями — кельтським плем'ям, пов'язаним також із назвою Баварія. Vgl. *Der Kleine Pauli: Lexikon der Antike*, München (Deutscher Taschenbuch Verlag), 1979, під гаслами *Бой* та *Болонья*.

⁸ Приклади назв баварських населених пунктів узяті в основному з уже згаданого вище *Lexikon bayerischer Ortsnamen*.

⁹ Vgl. Eilert Ekwall, *The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names*, Oxford (Clarendon Press), 4 Aufl., 1991, гасло *Oxford*.

¹⁰ Vgl. Hans Bahlow, *Deutschlands geographische Namenwelt: Etymologisches Lexikon der Fluß- und Ortsnamen alteuropäischer Herkunft* (1 Aufl. 1965), Lizenzaufl., Frankfurt am Main (Suhrkamp), 1985, під гаслами *Oxsen*, *Franken*, *Schwäyffe* та *Schwaifurt*, *Газете*. — Цю працю, до речі, свого часу критикували за філологічну недосконалість: напр., J. Hartig in *Anzeiger für deutsches Altertum* 79 (1968), 49 — 54, із запереченнями Балова, там-таки, с. 159f, і відповіддю Гартіга, там-таки, с. 160 — 163. Проте без неї не обійтися, коли хочеш здобути загальне уявлення про поширення певних елементів географічних назв.

¹¹ Vgl. Leopold Hirschberg (Hrsg.): *Rückert-Nachlese: Sammlung der zerstreuten Gedichte und Übersetzungen Friedrich Rückerts*, 2 Bde, Weimar, 1910 — 1911, II, 522.

¹² На це вказує вже Балов у згаданій вище праці під гаслом *Schweinfurt*.

¹³ Vgl. *Mediterrane Substrate; Mit besonderer Berücksichtigung des Baskischen und der west-östlichen Sprachbeziehungen*, Bern (A. Francke), 1960, S. 85.

¹⁴ Щодо статті Bouda in *Germanisch-Romanische Monatsschrift* 1951, 129.

¹⁵ In *Indogermanische Forschungen* 63 (1954), 298 — 306, S. 305.

¹⁶ Насамперед Гансом Краге та його прихильниками в питанні про найдавніший шар індогерманських назв річок у Європі, т. зв. давньоевропейську гідроніміку. Пор. для оцінки нинішнього стану цієї теорії працю Юргена Удольфа про назви німецьких річок, що з'явилася у вид-ві Walter de Gruyter, 1994.

¹⁷ У третій частині праці «Bairisch, Deutsch, Germanisch», яка зветься «Die Ausbreitung des Indogermanischen», in *Literatur in Bayern* 14 (Dez. 1988), 44 — 51, я під впливом теорії Ганса Краге (див. попередню примітку) ще дотримувався того погляду, ніби давні назви водних об'єктів були індогерманські. Проти цієї думки я виступив у своїй статті «До пояснення назв баварських водних об'єктів і населених пунктів», а також у багатьох моїх працях, опублікованих пізніше.

¹⁸ Johannes Hubschmid, «Paläosardische Ortsnamen», in *6 Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche: Memorie della Sezione toponomastica*, 2. Teil, hrsg v. C. Battisti, Florenz 1963, 145 — 180, S. 166.

¹⁹ Приклади, які я тут задля стислості здебільшого опускаю, можна знайти в моїй статті, згаданій на початку.

²⁰ «Vom Markt zur Stadt» in: Richard Bauer (Hrsg.), *Geschichte der Stadt München*, München (C.H. Beck), 1992, 13 — 60, S. 26.

²¹ München (Heinrich Hugendubel), 1991, S. 9.

²² Resurrección Maria de Azkue, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbao (Euskaltzaindia), 1984, unter MUNA.

²³ Річка Белькайде, яка в повідль виходить з берегів, обертає довколишні поля на болото.

²⁴ Щодо *Мунера* проф. Роман пише, що цей елемент географічної назви, взагалі, трапляється дуже часто. — У моїй статті (див. вище, прим. 3) для нижньофранкського міста Мюннерштадта реконструйовано доісторичну граматичну основу його назви: Мун-ір-а (Mun-ir-a), що буквально відповідає цій іберійській Мунера-назві. Я не знаю, яке розташування Мюннерштадта, теорія ж передбачає, що його найдавніша частина розташована на прибережній терасі посеред колишньої ділянки затоплення.

²⁵ Пор. вище, прим. 2

²⁶ «Від ринку до міста», с. 15.

²⁷ Чи створили бойї свою Бононія-назву у Франції, Італії та Баварії з власного мовного матеріалу, чи тільки засвоїли вже наявну давньоевропейську, — належить ще встановити.

З німецької переклала Євгенія ГОРЕВА

Гельмут МОРШТАДТ

СИНЬО-БІЛИЙ МІХЕЛЬ

Образ німецького Міхеля, що збирається сховатися під ковдру, обрав ілюстрований часопис «Штерн» лейтмотивом своєї статті про страх німців перед правим радикалізмом (ч. 24, вересень, 1992).

Поміж Майном і Альпами живуть непоступливі люди. Це кожен знає. Отож років десь двадцять тому й доводилося припрошувати їх, щоб зголосилися бути німцями. Щоправда, припрошувачі не цуралися й деяких інших засобів: підтасовування, брехні, підкупу, — спектакль конче мав вийти вдалим. Вистава звалася Німецька Єдність. Результат дістав назву Особливе Становище. Це принаймні мало б заспокоїти і втішити. Але ж ні! Звідкись раптом виринула пекуча проблема: який колір мають почуття — синьо-білий чи чорно-біло-червоний? З того часу німці збагатилися своєю уже понад століття улюбленою темою: ідентичність. Німецький Міхель чи браконьєр Єннервайн? Ось про що йшлося.

Одне від самого початку було поза сумнівами: баварці — то особлива категорія, «Невмируща, більш чи менш наснажена гумором протилежність Півночі, Берлінові». Така характеристика почесного мюнхенця Томаса Манна цілком узгоджується з самооцінкою мюнхенців: «Атмосфера людяності, толерантного індивідуалізму, — сказати б, відсутність личини, — і життєрадісної чуттєвості». Та ось з'являється Бісмарк із таким собі добродієм у шапочці з китичкою і без зайвих церемоній у поведженні. Як відходять од таких людей на

певну відстань, показує Томас Манн у «Будденброках». Його ганзейську героїню Антонію Будденброк робить нещасною її чоловік, верхньобаварський боніван Алоїз Перманедер. «Тонерль, — не дуже галантно «втішає» він її (щойно діставши до рук посаг дружини), — Тонерль, я переходжу на ренту». Йї, фанатично відданий справі честі свого купецького роду, відібрало й мову і будь-яку любов до чоловіка. І якщо отакий чолов'яга, може, ще й трохи симпатизує брикливому Єннервайнові, то, зрештою, маємо образ, який репрезентує цілу націю. Німецький Міхель — дітище Баварії.

Ось баварець виголошує просто-таки неслівські речі, мовляв, жінки «таке дурне бидло», що аж сумнів бере, чи можна взагалі зарахувати їх до мислячих істот. Хоч у лукавстві й хитрощах вони «готові доктори наук», та в поважних справах з них користі «менше, ніж з німецького Міхеля». Зауважимо, що це гарячкує не Алоїз Перманедер, сердитий на свою дружину, яка порушила справу про розлучення, — таку паралель проводить письменник Себастьян Франк. Це було 1541 року. Відтоді німці затямили свою метафору, і в баварських грудях поступово оселяється ширша душа.

А починалося все вельми респектабельно. У самісінькому серці Баварії. 955 року на Лехському полі король Отто Великий з образом архангела Ми-

Перекладено за мюнхенським журналом «Literatur in Bayern», № 31, Marz 1993.

хайла на стягові повів своє військо в бій проти Угорщини. Король виграв битву, і Михайл підняв свій престиж. Як твердять народознавці, не хто інший, а саме архангел Михайл був прапрабатьком німецького Міхеля. Небесний лицар діяв начебто з Божого призову — слово «Міхель» походить з давньоєврейської і означає «Той, хто — як Бог». Біблія зображує архангела як полководця, що у своєрідній військовій акції неделикатно витурив на цей світ бунтівних ангелів, які повстали проти Бога під проводом Сатани. Мабуть, німці так ревно творили культ Михайла, що над ними весело сміялися сусіди. Вони називали німецьких рицарів, та й усе німецьке воїнство загалом — «німецький Міхель». Свідчення такої непоштивості подає джерело від 1545 року, де поет змушує рицарів якогось занепаłego німецького ордену скаржитися:

Дворянчики зіпсуті ми...
Здалися на сміх сусідам всім —
Німецькі Міхелі ми їм!
А що ж? Латини не втнемо —
У карти граєм, п'єм, їмо...

Чи справді воїн Михайл, потрапивши на зуби жартунам-сусідам, обернувся на своїх манівцях у вайлуватого Міхеля — ніхто не знає. Принаймні в XVI ст. образ Міхеля вже такий освоєний, що Франк вільно вживає його як символ нездарності й невченості.

Через століття, в «Аугсбурзькій книзі скарг» 1642 року Міхелеві приписується як чеснота невинність і відверта глупота (втіленням їх постає і Гріммельсгаузенів «Симпліциссімус»).

Економічне диво в Західній Німеччині й злидні на Сході дали поштовх Мірко Шевчукові у 1950 р. для створення такої карикатури на німецького Міхеля. (На застережному знакові напис: «Зональний кордон».)

Міхель, — зображений ще не в шапочці з китичкою, а в капелюсі, — виступає тепер також в авангарді боротьби проти ненімецьких течій у культурі, які так «нерозумно засмічують давню добру материнську німецьку мову всілякими чужими, латинськими, італійськими, іспанськими та французькими словами, що вона вже сама на себе не схожа». Перелицьований у такий спосіб, Міхель тепер стає протагоністом національної ідеї. І знов де-де прозирає, «Марс христіанорум» давнини, християнський небесний проводир! До цього спричинилися насамперед злигодні Тридцятилітньої війни, заповнення Німеччини чужими арміями. А взагалі, припливи і відпливи в бігові історичного часу безнастанно ретують національний архетип, з героя роблячи майже антигероя, із злочинця — жертву. «Якщо не помиляюся, — каже гамбурзький психолог Гофштеттер, — у взаємопереходах образів двох Міхелів лежить проблематичність кожного висловлювання про німецький національний характер. Він за своєю природою діалектичний, і тому вислизає, коли гадаєш, що знайшов для нього тверде визначення».

Перед лицем тих змін, що відбувалися в Європі, оминувши зубожілу внаслідок тридцяти страхітливих років Німеччину, вічно забарний Міхель нарікає:

Я бідний Міхеліссімус.
Матусю, в чім ти прогрішила,
що привести мене на світ
тобі судила Божа сила?
Сусіди потужніють,
розростаються в націю.
А я... я Міхель, та й голі.
Я, бідний Міхель, додому вернув
і здався на віру чудесну.
Коли прогавив я долю земну —
сподіваюсь на ласку небесну.
Покірний лиш Богові і князям
середньовічного часу,
я полюблюю, признаюсь вам,
кислу капусту й ковбаси.

Загруз Міхель у діжці з капустою.
Гете іронізує:

Хай дотепник мре від сміху.
Нам від того втіха є,
що наш любий, славний Міхель
на «Добрідень» нам дає,
що шляхетний дух такий
нам і рідний і близький.

У «Поезії і правді» Гете висміює дядечка Міхеля з його загальновідомою німецькістю, — породженням вузькості духу, — що була не найкращим внеском у літературу.

Аркадієць Август фон Платен втішав

Людвіга Тіка, коли німецька публіка освіти стала його постановку п'єси Кальдерона:

Устам без смаку? Задля свисту й сміху — той плід, що Гесперіди пильнували?!
Отак і Кальдерона освистали:
не диво — освистав німецький Міхель!

Директор мюнхенського придворного театру Франц фон Лінгельштедт удається до політичної сатири:

Пан Міхель і пан пташок Штраус,
мов братики, паристи:
верблюд з одного визирає,
а з другого — філістер.

Люди масштабу Гейне, Фрейліграта і Фаллерслебена, усі — тверді прихильники ідеї єдності Німеччини, марно намагалися розворушити Міхеля. Гейне писав 1840 року: «Мені доводилося раз у раз хапати сердегу Міхеля за носа, аби він прокинувся зі свого здорового богатирського сну. Правда, від того сонний велетенський тільки легенько чхав, але й не думав прокидатися... Одного разу я з відчаю вирішив підпалити його нічного ковпака. Проте ковпак так просяк потім його думного чола, що лише злегка задимів..., а Міхель крізь сон усміхнувся». Таки Міхель справді був не Єннервайн. У Гофмана фон Фаллерслебена бачимо відчайдушний опір:

Ні, Міхель не спатиме, стане він смілим, —
Ніхто йому чорне не зватиме білим!
Хай що там готують — чи мед, чи напасть —
себе одурити він більше не дасть!

Революцію 1848 р. перемогла реакція, національна ідея забукувала. Як писав Гейне 1851 р., німецький Міхель після хвилинного спалаху протесту («як голову гордо біляву він ніс!») знов блаженно заснує і захріп («під крилом тридцяти чотирьох монархів»).

Отож діячі з цього табору фактично саме й були тими людьми, що згодом, після військового демаршу 1871 року, дарували німецькому народові єдність. І баварці переважно більшістю висловилися «за» у «Відгуку, як відлунні грому».

Після своєї азартної гри між Бісмарком та Людвігом II король підписав декларацію про приєднання. Ліві й ліберали, ображені й надломлені, залишили терени національного. Приховані опозиційні настрої спрямовувалися тоді проти політичного прогресу. Єдина держава — то була дразлива тема. Баварія під прусським батоном. Ідентичність образу Міхеля. Усе те давало матеріал для сатириків. Для Міхеля створилася добра

кон'юнктура, він — тема численних баварських публікацій у періодиці. Вони з'являються, мов гриби після дощу. «Німецький Міхель», «Німецький Міхель — мандрівний блазень» — такі й подібні заголовки були звичними для мюнхенських часописів. Мюнхен — місце народження і найуспішнішого сатиричного журналу «Симплиціссімум». Він виходив без перерви від 1896-го по 1944 рік, а припинив своє існування аж 1967 року. Образ Міхеля періоду 48-річного мирного побутування за кайзера Вільгельма здебільшого овіяний національним пафосом. Тогочасні карикатури подають його як міцного чоловіка, що гнівається, бо його люба Німеччина зазнала відчутних втрат після поділу світу. А проте навіть куці політичні свободи часів монархії використовуються з чимраз вищою гідністю. Коли Вільгельм II на борту французького військового корабля «Іфігенія» у 1899 р. заявив: «Про мій флот я не говоритиму — він іще в дитячих черевичках», «Південнонімецький листеноша» відгукнувся на це такою карикатурою: Міхель глибокодумно споглядає з'єднання німецьких кораблів, а під малюнком підпис: «То це лише дитячі черевички? Ну, тоді я з радістю чекатиму рахунку від шевця». Т. Т. Гейне, один із перших художників-карикатуристів і співзасновник «Симплиціссімумса», зобразив Міхеля, який новорічної ночі 1913 — 1914 рр. зазирає через плече пишнотілої ворожки Германії, що саме розклала карти, і пророко каже: «Чи 1914 року ми осоромимось у зовнішній політиці менше, аніж у внутрішній?»

Молитва Міхеля на сон грядущий: «Іще прошу тебе, мій Божже, не дай, щоб я виріс завеликий!..» — Цю карикатуру на стандартного західнонімецького обивателя створив у середині 50-х років Ганс Еріх Келер.

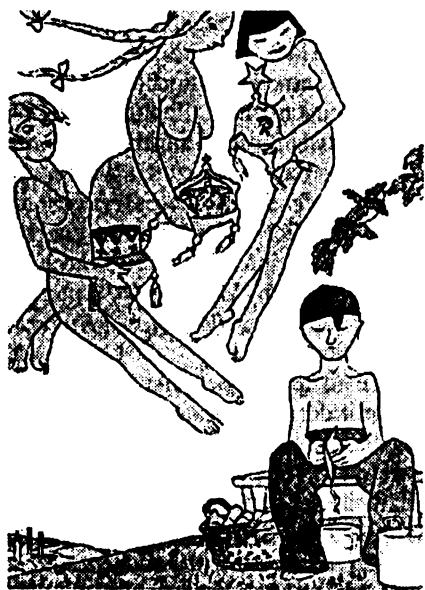
1914 рік приніс війну, і Міхель знов мусив грати героя.

Будь вірний, Міхелю, великий будь!
Покинь дружину і дітей покинь,
свій давній добрий меч візьми і — в путь!
За брамою вже б'є копитом кінь!

Так віршував один із багатьох патріотично настроєних поетів. І навіть якби (що не виключено) Міхель здійснив свій задум, уже давно було твердо встановлено:

Німецькі гармати від Гютера — вір! —
дадуть найміцніший у світі мир!

Не гармати — з'явилися мільярди. А з ними — зоряна доба «Симпліссімумса». Він показує Міхеля роздертим на шматки дзеркальними стінами каюти для представників понад тридцяти партій, кожна з яких бачить його інакше, ніж інші, й силкується перетягти на свій бік. Такі великі художники, як Гульбрансон і Арнольд, підносять Міхеля до рівня вдумливого спостерігача, що

Так борониться 1981 р. ще бідний і хирлявий німецький Міхель від спроб трьох грацій спокусити його — радянським ладом, кайзерівською короною чи кашкетом штурмовика. «Красно дякую за вашу ласку, любі мої пані, — каже їм Міхель, — але поки що у мене немає зайвої одежини, щоб помінятися з вами». Більшість карикатур такого типу опублікував у мюнхенському «Симпліссімумсі» Альберт Ланген.

з гіркою дивиться, як ідуть до занепаду республіка й демократія.

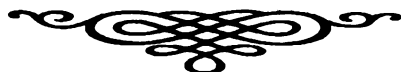
Нацисти попервах навіть не пробували припасувати на Міхеля мундир штурмовика. Чолов'яга в шапочці з китичкою, з помітним черевцем і вічною невпевненістю в собі тоталітарному режимові з його расистською пихою мав видаватися підозрілим.

Але Міхель не загинув у бункері фюрера, він переселився на Захід. Німецька держава на сході, що ставила перепони дальшому існуванню нації, не потребувала ніяких обтяжених віковими традиціями символів. На Заході Міхель існував як крилате слівце і як карикатура. В традиціях політичної сатири працює нині мюнхенець Горст Гайпінгер, чи не найширше публікований німецький карикатурист, що охоче звертається до образу модернізованого Міхеля. 1988 р. він містить у часописі «Бунтен» таку карикатуру: дебеленький середньостатистичний німецький споживач незграбно чалапає через калюжі екологічно згубних стічних вод, не зводячи очей із статуї рапануйського ідола. Типова карикатура 70 — 80 років така: західнонімецький Міхель з'являється для інтерв'ю з іноземним журналістом в образі державного службовця з парасолькою, портфелем і собакою-таксою. Той інтерпретує предмет захисту від дощу в Міхелевих руках як свідчення мілітаристських настроїв, а таксу — як «кривавого фашистського собаку». У такій приземленій і кумедній саморекомендації журналістка Еда Загарра вбачає «самосвідомість, що не сприймає себе поважно, самосвідомість, якої німецька історія досі не знала».

Це написано 1985 року.

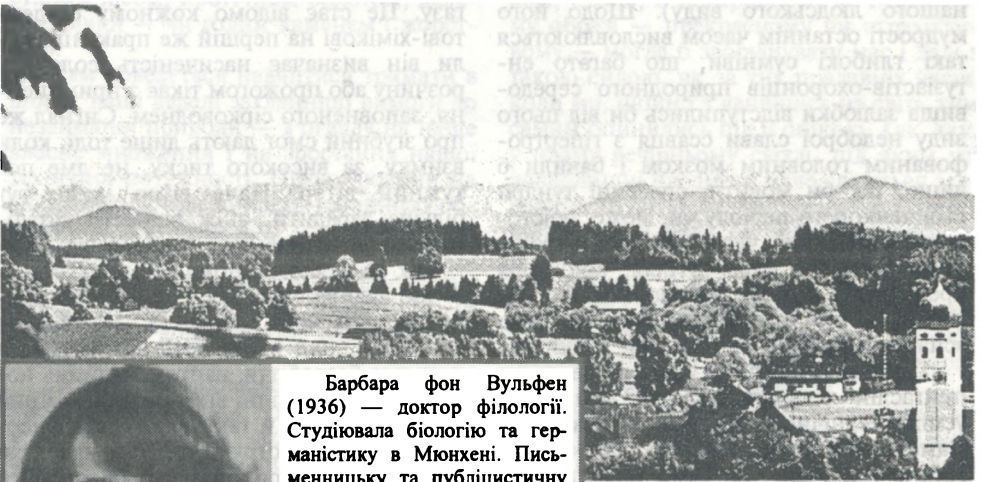
А нині? Чи й тепер німці такі впевнені в собі? Гойерсверда, Росток і Мельн — то валтасарівські віщі знаки на стіні. Сусіди Німеччини занепокоєні. Хто захистить свободу, демократію і права людини? Чи ладен німецький Міхель, як французька Маріанна, надягти на голову фрігійський ковпак? Чи зможе він так само, як вона, спонукати до активної боротьби за демократію і права людини? Питання далеко не риторичне.

З німецької переклала Євгенія ГОРЕВА

Барбара фон ВУЛЬФЕН

ЗГУБА І ВІДРОДЖЕННЯ ПРИРОДИ

Барбара фон Вульфен (1936) — доктор філології. Студіювала біологію та германістику в Мюнхені. Письменницьку та публіцистичну діяльність розпочала 1969 року. Публікується в «Зюддойче цайтунг», «Меркюрі» тощо. У «Текстах і тезах» вийшло друге видання її праці «Межи щастям і гетто. Сім'я — всупереч духові часу?»

«Коли сила, яка нині нам служить, з'явилася нізвідки, то вона чарівнича. Невже стільки віри в чаклунство, стільки наївності, марновірства, ба навіть невігластва — в такі освічені, такі велемудрі нові часи?»

Поволі стало очевидно, що силу цю висотано з реальних речей, з довок-

лишніх речей, звідки ж би це? Це вони, ті довоколишні речі беззастанно віддавали, за все сплачували — і ось тепер сходять зі сцени, помирають...

Місто. Річка й зірки. І дивовижна ніч. І ранок, такий ранок, якого ще зроду не було. Яка в усьому тому була сила! Та є ж іще поезії, вони розкажуть краще, яка мугутня крилася в усьому тому сила».

«Існувало, напевно, більше шансів розбудити в серці якогось пихатого аристократа епохи Людовика XV співчуття до зубожілого народу, ніж укласти в голову одному з тих, кого підхопив вир науково-технічного прогресу, думку, що між нами й речами колись була угода і що ми, саме ми ту угоду зламали».

Ергарт КЕСТНЕР

На початку вісімдесятих років дедалі більше людей почали відчувати на лоні природи дискомфорт, млявість, хворобливість — і шпальти газет переповнилися великими жалями за лісом, скаргами і звинуваченнями. Однак поняття «екологія», яке тоді входило в моду, на очах звузило своє значення. За так званим «екологічним» поглядом на природу стояло таке уявлення про неї, яке походило радше від кібернетики, аніж від живої дійсності. Так, наче тільки й ішлося про електричні дроти, кабельні мережі, всілякі системи моделей та,— це насамперед,— про великий гнів. А власне — проти кого? До ганебного стовпа прику-

вали індустрію. При цьому дивує, як поводяться обвинувачі,— ніби самі вони ніколи не їздять у літню чи зимову відпускні подорожі, та й щодня з роботи й на роботу власним або чужим автомобілем, не користуються новою стереоапаратурою і, звісна річ, найліпшим медичним обслуговуванням.

А що ж тоді ліс?

Пані Барбарі Бонді, літературному критикові та редакторові сторінки «Суспільство й родина» в «Зюддойче цайтунг», спало на думку щоразу починати свою сторінку темою «Ліс». Описувати різні ландшафти з їхніми особливостями, аби показати, що тут, власне, ставиться на карту, які великі можуть бути наші втрати. Отак із 1982 року в газеті з'явилася ціла низка природоохоронних статей, які склали основу книжки «В новому світлі (Застережний некролог природі)».

Перекладено за виданням: Barbara von Wulfen. Lichtwende. Vorsorglicher Nachruf auf die Natur. Zürich: Edition Interform; Osnabruck: Verlag A. Fromm, 1985.

© EDITION INTERFORM, Zürich, 1985.

Проте основа ця — не лише екологічна у вузькому значенні, ані чисто біолого-геологічна. Обидва аспекти важливі, але все-таки вирішальним здається природничо- та культурно-історичний кут зору. Адже ландшафти не є просто незмінними лаштунками для життя-буття «гомо сапієнс» (така нинішня назва нашого людського виду). Щодо його мудрості останнім часом висловлюються такі глибокі сумніви, що багато ентузіастів-охоронців природного середовища залюбки відступились би від цього виду недоброї слави ссавця з гіпертрофованим головним мозком і бачили б лише, так би мовити, спасенні тундри льодовикового періоду чи, може, доісторичні ліси, які через мільйони років обернулись на буре вугілля, або моря крейдяного періоду чи що там ще. От тільки — хто взагалі визначає, що таке «спасенний» і що тоді означає «бачити»?

Позиції гіркого похмілля по ледве-но пригасій великій ейфорії з приводу успіхів технічного прогресу — безглузда. Самозваним пророкам, які віщують загибель природи, так само мало довіри, як і тим, хто провіщав рай на землі. Частенько це, може, навіть ті самі люди. Принаймні для одних і других характерне те, що вони вже неспроможні уявити собі інший кінець світу, як від рук людей,— нехай то буде рай чи планетарна катастрофа.

Початок цього уявлення про майбутнє, уявлення, що простолінійно провадить до спасенного чи грішного кінця земного шляху, ще не такий дуже й давній. Тут є дещо своєрідне. Коли, завдяки Колумбові, з'ясувалося, що Земля куляста, отже, довкруг обмежена; коли, завдяки Коперникові, утвердилося переконання, що Земля обертається навколо Сонця, отже, сама — тільки частинка Всесвіту, і ми зовсім не є його центром,— якраз у цей історичний момент земні мешканці під проводом своїх передових мислителів, таких як Френсіс Бекон, вирішили задля продовження, піднесення, поліпшення власного життя ґрунтовно використати природу, важачи при цьому, хоч і неусвідомлено, на нескінченне посеред обмеженого. Так, ніби втрату колишньої нескінченності, міцно закоріненої у вірі, необхідно було компенсувати ілюзією нової. Цей процес спочатку відбувався повільно, розтягнувшись на цілих триста років, але пізніше, в XIX ст. почалося прискорення. Землю тепер вважали невичерпним резервуаром життєвих ресурсів та багатьох сюрпризів,— чимсь на зразок великого різдвяного подарунка. З іншого боку, попри можливі тьмяні передчуття скрути, була тверда певність, що вода завжди битиме ключем, а повітря, в яко-

му хоч і димлять димарі, незмінно обвіватиме нас свіжістю. Одне слово, вірилося в чари.

Але ж усе це суперечить принципам саме тієї науки, за законами якої ми нині керуємо природою. Вода буде солоною, якщо в неї кинуть солі, повітря зміниться, якщо до нього додати іншого газу. Це стає відомо кожному студенту-хімікові на першій же практиці, коли він визначає насиченість соляного розчину або прожогом тікає з приміщення, заповненого сірководнем. Сигнал же про згубний смог дають лише тоді, коли взимку, за високого тиску, не дме потужний вітер. Наче вітер може тут більше зарадити, аніж віднести отруйний газ десь-інде...

Як за всякого аномального розвитку — що далі вплутуєшся в процес, то важче змінити його напрямом. На західну індустрію, над якою весь час нависала примара безробіття, раптом звідусіль посипалися екологічні вимоги. Вони міцно обплутали наші й так нелегко збалансовані господарчі структури, тим паче, що населення високоіндустріалізованого світу вже давно звикло чимраз підвищувати свої й без того високі претензії, незважаючи на висловлювані вголос протилежні твердження. Для Європи до цього додалася ще й трудність, що чимало її господарчо не об'єднаних, але екологічно скutih одним ланцюгом держав ще й конфронтували з непорушним, поімперському уніфікованим колдосом Східного блоку, ідеологія якого ґрунтувалася на дедалі більшій експлуатації природи, а економічна неспроможність не дозволяла заторкувати екологічні проблеми. Їх розв'язання заступала така собі бадьора пропаганда супроти західних фірм. Адже радянська імперія виробляла товари з багатьма шкідливими речовинами, та й узагалі не була конкурентноспроможною на світовому ринку й не користувалася його увагою.

Така неефективність екологічно особливо небезпечна. Пересічному громадянину ФРН видавалося несправедливим, коли він бачив, наприклад, як його держава оплачує опріснювальні установки хімічним комбінатом НДР, що виробляли дешевий калій,— кошти ці вкладалися, щоб очистити Верру і Везер,— а наслідок був той, що в цих річках перестала водитися навіть невибаглива річкова камбала.

Природа сама по собі — дика. Тривалий час здавалася вона людям неприхильною і небезпечною. Потім вони освоїли, культивували її, стали продавати — вона зробилася жаданою. І ось тепер дика природа повертається й постає перед нами водночас новою і відстрашуючою: голий степ, пустеля, камінь. Хоч би

як ми відтіснили це спустошення, воно знову повертається, і повертається завжди з відстані куди дальшої, ніж та, якої сягають наші руки й наші звичні уявлення. Певна річ, сьогодні від нас залежить, якою та чи та дика місцевість буде цього разу: чудовим, гарно спланованим лістяним лісом, протічним болотом, дельтою річки — чи голим каменем і жорствою.

Нам доведеться навчитися тримати в шорях наші делади захланніші вимоги до незайманої природи — з огляду на наше власне множення і на зростання нашої технічної потужності. Право людини на ліси, річки, гори вимагає негайного обмеження, бо сучасний городинин, цей модерний вид всеїдного мандрівника-гуриста з вовчим апетитом, завдає величезної шкоди природі. Залиште ж їй шанс, якого вона вимагає для вашого ж добра!..

Перенесімо зоопарки на ландшафти. Знов насадимо сади. Цього разу не на краю пустелі, а як захисток для нашої душі, сади з цінних порід дерев, ландшафтні, медитаційні. Такі сади — це теж справжня сучасна природа.

Зразки такого підходу показала Мюнхенська виставка садівництва 1983 року. На занедбаних полях та пасовиськах, на які давно вже наступала західна частина міста, створено по-мистецькому багатоструктуровану місцину. І мільйони відвідувачів, не переобтяжуючи незайману природу, милуються тут не лише традиційними квітковими клумбами, а ще й невеличкими чарівними садочками, водними біотопами, ділянками сухого степу, мокрими луками, квітучими полонинами. Щось схоже вже давно пропонує альпійський зоопарк в Інсбруку. Тут, до певної міри в природному середовищі, демонструють місцевих тварин, що їх поза цим зоопарком коли й зустрінеш, — якщо взагалі зустрінеш, то тільки прикро порушивши спокій їхніх останніх пристановищ: видру, глухаря, пугача, лося, якого впродовж XVII ст. зовсім було винищено в Альпах; рідкісного чорно-червоного ібіса, дуже нечисленні і делади рідкі гніздовища якого трапляються лише на Євфраті та в Марокко.

Старша, друга історія сотворіння світу прирікає людям плекати й берегти сад, що виріс завдяки «потокам (туманам) від землі», які зволожують усі ґрунти». В цій історії подано картину голої, сухої кам'янистої пустелі, якою була земля поверхня до появи рослинності.

Людина — садівничий світу. Щоб ним стати, нам треба ще багато осягти, особливо в науці й техніці, без яких неможливе просування вперед. І передовсім набратися мудрості, — вслід за поетами — нащадками пророків, налаш-

туватися на лет «високих, як дерева, думок», бо інакше нам забракне сили на все чисто, і насамперед на жертви, яких вимагає від нас плекання й збереження саду.

Природа, витіснена й спотворена, та, що все ж таки й далі є нашим притулком, — тоді, в поверненому їй первісному образі — прекрасному чи страхотливому — могла б зворушувати нас і далі з такою силою, як за тих прадавніх часів, коли ми, щойно з'явившись на світі, тим самим опинились під її опікою. Так, так, у цьому вечірньому світлі, під яким усі довколишні предмети наче світяться зсередини, була б навіть ще більша переконливість і сила — сила позачасового походження, яку ми завжди відчуваємо, сприймаючи щось таке очевидне, як ширяння і радісний крик у небі чорних стрижів, цвіт вишні на тлі лісу, дзоркіт прозорого струмка, на дні якого полощуться довгі стебла жовтю.

Поняття «екосистема» аж ніяк не охоплює цілісної картини різних життєвих спільнот, регіонів, ландшафтів Землі. Воно, щонайбільше, відбиває один частковий аспект співгри окремих ланок, коли їх розглядати очима стороннього спостерігача, який цікавиться механікою саморегулюючих систем. Такий погляд сплутує одну необхідну умову з загальним цілим.

Вказана концепція, породжена вже досить застарілим на сьогодні мисленням, втрачає свій колишній блиск. Наш здивований погляд привертають нині не хитромудрі системи, не складні механізми. Ні, нас тепер найдужче вабить багатство образів і та незрівнянна краса, якої досі ще не споглядало жодне око. Є щось божественне в природі, коли вона являється нам у мареві призахідного сонця, що оповиває кожну істоту й предмет своєю аурую. Під таким кутом зору прощання з природою є водночас і вітанням з нею — по закінченні епохи бездоглядного визиску природи людьми.

Споглядаючи інші творіння, такі близькі нам, нами поійменовані і, як ми віднедавна усвідомили, минуші, ми вперше по-справжньому наближаємося до власної шілковитої ідентичності. Зникають вони — зникаємо ми. Загроза екологічної катастрофи співіснує нині з нашим захватом природою й турботою про врятування її розмаїття.

Це — дві сторони того історичного моменту, в який ми помітили другу частину свого земного призначення — відповідальність за все перед нашим світом, яка є ознакою справжньої зрілості.

Обернімо ж наші звичні скарги на уславлення природи!

Лев СНЕГІРЬОВ

КРАЙ У ЦЕНТРІ ЄВРОПИ, АБО ПРО КОРИСТЬ ДЕЯКИХ ІСТОРИЧНИХ ПАРАЛЕЛЕЙ

Людвіго-Максиміліанський університет в Мюнхені.

У першу мить Мюнхен вражає не могутніми автобанами, заповненими тисячами машин, здебільшого німецького виробництва, не стерильною чистотою вулиць і просторих майданів, а класичною й готичною чотирьох-, п'ятиповерхових будинків, які ніби постали з глибини віків.

Важко повірити, що під час другої світової війни мало не півміста було зруйновано масованими нальотами американської авіації. Відбудовували Мюнхен, аж до сімдесятих років, у традиційному стилі, відмовившись од хмарочосів і сучасної архітектури, — хіба що заглиблювалися в землю, зводячи багатоярусні гаражі та крамниці.

Нам пояснили, що така тенденція забудови започаткована стародавнім приписом, за яким жодна міська будівля не може бути вищою за кафедральний собор. А мені спало на гадку інше: певно, покоління, котре відроджувало з руїн місто, вирішило відтворити первісний образ Мюнхена, щоб назавжди поставити хрест на лиховісних соколових.

Мюнхен — столиця Баварії, найбільшої за площею Федеральної землі Німеччини, розташованої між Дунаєм та Альпами у самісінькому центрі Європи, що засвідчує пам'ятний обеліск, поставлений 1805 року Наполеоном. Спершу герцогство, а згодом королівство Баварія існувало як окрема держава 738 літ, до кінця першої світо-

вої війни, коли чимало європейських монархів зреклося трону.

За площею (близько 70 тис. кв. км) і населенням (понад 11 млн. чол.) Баварія значно менша за Україну. Але могутній економічний потенціал краю, рівень його соціального розвитку з усією очевидністю засвідчують взаємовигідність і перспективність українсько-баварських стосунків.

Йдеться не лише про контакти так званих «міст-побратимів» — Київ і Мюнхен, Нюрнберг і Харків, Регенсбург та Одеса, Меммінген і Чернігів, — а й про ділове партнерство, що помітно активізувалося після відкриття в Мюнхені 16 грудня 1992 року першого у світі Генерального консульства України.

Принагідно зазначу, що у мюнхенському небі завжди майорять два державні прапори України — біля консульства та біля офісу Українських міжнародних авіаліній, котрі здійснюють регулярні авіарейси Київ — Мюнхен — Київ.

Історія Баварії знає і злети на вершину розквіту, і провали, сказати б, у безодню. Місцеві жителі залюбки згадують легендарного короля Людвіга II (1864 — 1886), його казкові палаци, багатство велелюдних міст, музичні фестивалі у Байройті, інші всенародні свята завзяятих і працюючих баварців, які любляють також весело, з вигадкою відпочити.

1919 року тут якийсь час існувала одна з перших у світі радянських республік, нині майже забута.

Зате живі зловісні спомини про те,

що саме у Мюнхені 1923 року розпочав свій похід Гітлер, отут, недалечко, він просидів півроку у в'язниці, де й написав свою програмну книжку «Майн кампф».

А втім, хіба не символічно, що Міжнародний трибунал, який засудив фашизм, зібрався в іншому великому місті Баварії — Нюрнберзі?! Що ж до Мюнхена, то на одному з міських майданів зведеноobelіск із Вічним вогнем на пам'ять про незліченні жертви нацизму.

Нашими співбесідниками у Баварії були здебільшого люди творчі — літератори, видавці, критики, художники, театрознавці, та рідко яка розмова з ними не зачіпала питань нинішнього економічного та соціального становища Баварії й України.

Разом з усією Німеччиною, Баварія подолала дві жорстокі економічні кризи: після першої та другої світових воєн. Щоправда шляхи подолання наслідків воєнного лихоліття неабияк різнилися.

Перша світова війна зламала традиційні цінності, усталені критерії, уявлення. За таких обставин, на думку психологів, серед населення, мов пощесь, поширюються неврози істеричного характеру. Одна з ознак недуги — стан афективної двоїстості: людина водночас приймає й заперечує, любить і ненавидить тощо.

Повернути втрачену цілісність допомагає компромісна ідея: пошуки «ворога», що його можуть уособлювати і цілком конкретні постаті або національні угруповання, і доволі абстрактні зовнішні обставини на зразок масонської змови. Люди з такими психічними порушеннями почувають себе хронічними невдатниками з притаманними їм заздрісністю, невдоволенням, страхами, відчаєм. І звичайно ж — нестримним бажанням будь-що покласти край стовпливо дискомфорту існуванню.

На хвилі подібної пощесті і з'являються одіозні фігури типу Гітлера із загостреним комплексом неповноцінності та афектованою констатацією своєї особистості. Висловлена у такий спосіб ідея самоствердження для багатьох німців стала домінуючою, надто спокусливою, щоб розмірковувати й зважувати можливі наслідки, що й спричинилося до пережитої трагедії.

Друга світова війна ввергла Німеччину в ще глибшу кризу, якщо взяти до уваги величезні руйнування і вивезення за межі країни багатьох підприємств у рахунок репарацій. Інфляція сягала такого рівня, що зарплатню виплачували

щодня, аби гроші можна було витратити негайно.

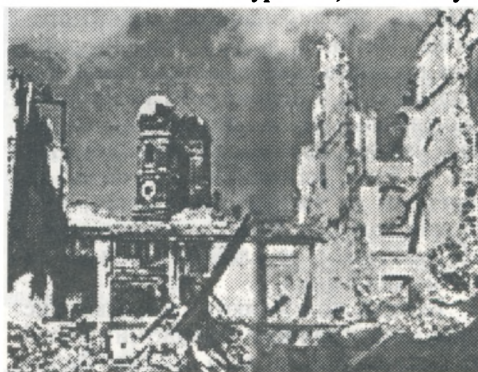
Однак з цієї кризи знайшли зовсім інакший вихід, який полягав у самовідданій праці всіх без винятку, патріотичному єднанні народу, творчих пошуках інтелектуального потенціалу нового покоління, котре відійшло від давніх стереотипів колись казарменої країни.

Звісно, існувала дуже й дуже значна допомога іззовні, зокрема широко відомий план Маршалла, але ж ці кошти не проїли, не розтринькали, не розтягли можновладці — їх було використано задля блага держави і народу.

Лишаючись до певної міри виробником і постачальником високоякісних продуктів харчування для всієї Німеччини, Баварія перетворилася на сучасний індустріальний регіон із розвинутою сферою послуг. Приблизно 42 відсотки суспільного продукту виробляють нині промисловість і ремісництво. Хоча основу економічної політики визначають сектори інвестицій і споживчих товарів, насамперед, у галузі електроніки, однак Баварія стала також помітним центром європейського машино- й автомобілебудування. Досить нагадати, що саме тут розташовані такі велетні, як «Сіменс», БМВ, «Система тех», «Афокон».

І все ж майбутнє свого краю баварці пов'язують із високими технологіями. Численні науково-дослідні заклади, як-от Інститут плазмової фізики ім. Макса Планка, Центр екології та здоров'я, Товариство сприяння прикладним дослідженням Фраунгофера та низка інших створюють умови для динамічного розвитку. Такі високотехнологічні галузі, як мікроелектроніка, лазерна- й біотехніка або розробка нових матеріалів, уже опановано.

Не можна обминути і туризм — вельми прибутковою галуззю господарства Баварії. Щороку тут приймають понад двадцять мільйонів туристів, забезпечу-

Після другої світової війни в руїнах лежали не тільки Мюнхен, але й багато інших міст Баварії.

ючи майже 300 тис. робочих місць, надто у районах, де інфраструктура донедавна була слабо розвинута.

Туристичному бізнесу сприяє продувана підтримка музеїв, замків з історичним минулим, театрів та інших культурних закладів, що їх залюбки відвідують гості. Навіть коли якийсь замок належить приватній особі, держава бере на себе витрати, пов'язані з реставрацією та ремонтом, домовляючись із власником, що — як компенсація — він прийматиме туристичні групи.

У Мюнхені з населенням 1,2 млн. чол. постійно працюють 35 різноманітних музеїв — від картинних галерей, де зібрані твори всіх можливих шкіл і напрямків, чи науково-освітніх експозицій з мінералогії, палеонтології та ін. до таких славетних зібрань матеріально-технічних досягнень людства, як Німецький музей або ж музеїв промислових фірм «Сіменс», БМВ тощо.

Платне відвідування музеїв аж ніяк не покриває їхнього утримання, тож бюджет землі передбачає певні дотації, що дає змогу цим установам не лише існувати, а й розвиватися, збагачуватися новими експонатами.

У картинній галереї відвідувач придбає репродукцію будь-якої з експонованих картин, книжки з питань мистецтва, біографічні нариси про художників, буклети, каталоги. Вся ця друкована продукція виконана кольористо, добротно, коштує недорого, але ж вона розкуповується, приносячи музею додатковий прибуток.

Історію й сучасність, яка, хай пробачать мені банальність, теж стане історією, баварці шанують трепетно, і таке ставлення до минулого й сучасного характеризує духовний стан нації як здоровий та перспективний. А проте слід зазначити, що період гітлеризму геть викреслений з експозицій, жодної згадки — ні в плані схвалення, ані засудження.

На запитання, чому пустили в непам'ять неоднозначний дванадцятилітній відтинок часу в історії країни, нам постійно відповідали, що причину слід шукати в неприйнятті колективної відповідальності за минулу війну й завдані іншим народам страждання. Так, усе це було, всі про це пам'ятають, але призвели до трагедії певні особи, котрі стояли тоді біля керма, — німців огулом звинувачувати не слід, тим більше наступні покоління.

Баварці полюбляють театральні вистави з характерними колоритними особливостями того чи того району.

Край заселений чотирма етнічними групами, які склалися історично, —

власне баварцями, що становлять понад половину всього населення, франконцями, швабами, а після другої світової й переселенцями з Чехії в кількості понад два мільйони чоловік. Усі ці групи, зрозуміло, активно інтегрувалися, але зберегли властиві кожній з них особливості, що відразу впадає в око у національному вбранні й особливо — у самодіяльних театральних виставах.

Безпосередньо в Мюнхені з постійними аншлагами грають драматичний та оперний театри. Опера — одна з найстаріших у Європі. А драма має три сцени: на головній ставлять переважно світову й національну класику, другу сцену віддано модерністським постановкам, третя призначена для аматорських спектаклів.

Шанувальники оперного мистецтва мають змогу почути найкращі в світі голоси, і їм зовсім не заважає те, що опера завжди виконується «мовою оригіналу».

Усі, з ким нам доводилося зустрічатися й розмовляти, подорожуючи Баварією, були людьми ерудованими й делікатними, добре обізнаними щодо нинішнього стану справ на Україні, адже тутешні інформаційні джерела — на найвищому рівні. Наші співбесідники не намагалися навчати, яким шляхом іти Україні, вони лише зверталися до історичного досвіду власної країни.

Про економічну кризу, яка охопила свого часу Баварію і масштаби якої незрівнянні з нинішніми українськими, вже йшлося вище. Та доволі часто виринало ще й поняття «аграрна країна». Баварію також колись орієнтували на сільськогосподарські пріоритети, майже так само, як тепер чинять деякі високопоставлені діячі, твердячи, що аграрна галузь в Україні має бути провідною.

А проте країна, здатна продукувати автомобілі, тепловози, трактори, троллейбуси, танки, літаки, кораблі тощо, країна, що має статус космічної і дістає електроенергію за допомогою атомних електростанцій (біля Мюнхена також працює, і доволі успішно, АЕС), — це безперечно передусім індустріальна потуга. І якщо здійсняться реформи, які дозволять запровадити нові технології на існуючих виробничих площах, Україна зможе увійти до п'ятірки найрозвиненіших країн Європи.

Окрім усього іншого, наша батьківщина володіє багатством, вартість якого перевищує ціну золотих і срібних копалень, що ними колись славилася Баварія, — родючими ґрунтами. Копальні рано чи пізно вичерпуються, а ґрунти, якщо, звісно, господарювати розумно, невичерпні.

Так, баварський аграрний сектор досяг неабиякого рівня, уряд ладен доплачувати фермерам, аби вони не розширювали посівні площі, не збільшували поголів'я худоби. Проблеми надлишку харчових продуктів у Європі стоять так само гостро, як і проблеми нестачі їх у нашій країні.

Не слід забувати, що такого достатку досягли завдяки найвищим технологіям і культурі землеробства, високопродуктивній сільгосптехніці, працелюбності тих, хто присвятив себе сільському господарству.

Баварія без жодних попередніх умов готова поділитися з Україною своїм досвідом, що і здійснюється доволі успішно на рівні окремих областей. Приміром, Сумський сільгоспінститут шороку відряджає до Баварії студентів у рамках обміну, в господарствах Сумщини поліпшується молочне поголів'я, здатне давати до 8000 літрів молока від кожної корови, проводяться регулярні семінари й консультації.

Україна — з її різноманітним ландшафтом, від Карпатських гір до Дніпра, Чорного й Азовського морів, добрими кліматичними умовами, цілющими джерелами мінеральних вод, дуже недешевими у країнах Європи, церквами, музеями, де зберігаються експонати світового значення, зрештою, загальним культурним потенціалом — уже тепер має чим привабити туристів.

Статистика торговельних відносин між Баварією та Україною засвідчує, що 1994 року сума експорту з України становила приблизно 80 млн. марок. Почали здебільшого металовироби, хімічну продукцію, напівфабрикати, одяг. Баварський експорт тоді ж таки обчислювався сумою 175,9 млн. марок і включав машинне устаткування, електротехнічні вироби, транспортні засоби, текстиль, хімічну й фармацевтичну продукцію.

Товарообіг за 1995-й і першу половину 1996 року виявляє тенденцію помітного зростання, докладаються неабиякі зусилля, щоб скоротити негативне для України сальдо зовнішньоторговельного балансу. На превеликий жаль, українські

підприємства, продукція яких могла б зацікавити іноземного покупця, поки що стоять, позбавлені коштів для свого розвитку.

Попри законодавчий безлад в Україні, відсутність до недавнього часу умов для іноземних інвестицій, Баварський об'єднаний банк ще 1993 року здійснив першу аудиторську експертизу за допомогою американської фірми «Артур Андерсен» і надав незалежній Україні перший значний кредит для будівництва заводу по виготовленню поліетилену, котрий підготувала німецька фірма «Ліндс». Йдеться про те, щоб на базі Калуського хіміко-металургійного комбінату «Хлорвініл» (нині концерн «Ориана») виготовляти з місцевих матеріалів поліетиленові труби для транспортування природного газу.

Кількість подібних пропозицій зростатиме, тільки-но в Україні стабілізується, ні, не економічне, а політичне становище, покраяне суперечливими заявами про шляхи розбудови держави. Що ж до економіки, то її стабілізують зовнішні та внутрішні інвестиції, коли всі довкола переконаються в непохитності, усталеності політичної ситуації.

У баварсько-українському співробітництві беруть участь різні інституції. Зокрема Баварський центр менеджменту впродовж 1990 — 1994 рр. організував понад п'ятдесят курсів, де навчалися дев'яност слухачів з України.

Підписано угоду між Україною та фондом Ганса Зайделя, який має своє представництво у Києві. Мюнхенське товариство «Дойче остфорум», як і Баварсько-українське товариство, активно сприяють розвиткові двобічних стосунків на всіх рівнях.

Колись, ще у часи державної незалежності Баварії, легендарний король Людвіг II проголосив:

— Ми хочемо бути німцями й лишатися баварцями.

Дещо перефразуючи цей вислів, Україні також варто заявити:

— Ми є слов'яни, але лишаємось українцями.

Мюнхен — Київ

Іван ПАСЕМКО

завідувач міжнародного відділу Інституту українознавства КНУ ім. Т. Шевченка

УКРАЇНСЬКЕ ДІЙСТВО У НІМЕЦЬКОМУ СВІТІ

Великдень — традиційне свято української громади Баварії.
Фото на стор. 204, 211, 216 Миколи Жикалюка.

Життя і діяльність української еміграції, як своєрідного феномена в історії людства, зокрема в історії багатьох європейських етносів, — це тема, на яку в часи тоталітарного режиму в СРСР поширювалася офіційна заборона. У незалежній Україні ця частка нашої історії неабияк зацікавила вчених, науковців, соціологів, публіцистів, журналістів, зрештою, майстрів художнього слова.

Повоєнні періоди двох великих апокаліпсисів — переселення народів у Європі та світі після завершення першої і другої світових воєн — круто змінили долі вірмен, греків, українців, поляків, євреїв, білорусів, прибалтів. Представники цих та багатьох інших народів з національних, релігійних і особливо політичних мотивів змушені були шукати прихистку кожен поза межами своєї країни.

Під час другої світової війни Німеччина стала тим мурашиним царством — Вавилоном ХХ сторіччя, куди переважно насильно були вивезені мільйони представників окупованих народів Європи,

У статті використано матеріали дослідження д-ра Володимира Маруняка: Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. I. Роки 1945 — 1951. Академічне видавництво д-ра Петра Белея. Мюнхен, 1985. 432 с.

© Іван Пасемко, 1996.

щоб тут, на заводах, фабриках, у концтаборах, секретних заводських підземеллях, на полях бауерів працювали рабами задля зміцнення, а згодом хоча б утримання економічного та мілітарного потенціалу рейху.

Із цього Вавилону після закінчення війни представники народів СРСР хто добровільно, а хто насильно був повернутий до своїх рідних, але найчастіше каторжних місць. Однак частина депортованих та емігрантів залишилася у розтрощеній повоєнній Німеччині впродовж ще 5 — 6 років, аж доки життєвські шляхи їх пролягли до Північної і Південної Америки та Австралії.

Якщо вивчати розмаїття емігрантської родини на теренах Німеччини у перші повоєнні літа, то українці вирізнятимуться своєю організованістю, працьовитістю і наполегливістю в ім'я збереження національної ідентичності. Своєрідність цього явища можна пояснити хіба що відсутністю власної державності. Усвідомлення цього, очевидно, змушувало мільйони наших співвітчизників жертвовно працювати, долати наукові вершини, щоб довести і поневоловачам на Батьківщині, і народам у країнах нового поселення, що українці, українство живуть і розвиваються навіть за найскрутніших соціально-полі-

тичних обставин. Так, зорганізувалися товариства, об'єднання, фундації, партії, університети, інститути, мистецькі гурти, релігійні братства та сестринства, котрі були своєрідними оазами, з яких українство вбирало життєдайні соки, що не давали йому зів'янути в роки найстрашнішого лихоліття та денационалізації. Бо і той привабливий західний світ з досягненнями своєї цивілізації, зі своєю магією високостандартного життя поглинав серця і душі багатьох, змушував забути своє рідне слово та йти манівцями, поповнивши середовище робітництва, фермерства чи престижного класу інтелігенції зарубіжжя. З власного досвіду перебування у США відаю, що навіть така високоцілізована європейська нація, як німці, з плином часу втрачає свою національну ідентичність, майже безслідно розчиняється в англомовному середовищі.

Але тієї повоєнної пори українці, усвідомлюючи відсутність своєї державності, бо УРСР була лише країною-фікцією, необхідною Й. Сталіну для іше одного голосу в ООН чи ЮНЕСКО, демонстрували світові поряд з поляками, євреями та, можливо, вірменами, національну стійкість, непоступливість, відзначаючись прагненням широко організувати своє політичне, освітнє, наукове, культурне та громадське життя. Цього, на жаль, не скажеш про понад десятимільйонну українську діаспору в Росії.

Як відбувалося це українське дійство в західноєвропейському світі, розглянемо на прикладах життя і діяльності українців у південнонімецькій землі Баварії, що була чи не найбільше обплъована та ідеологічно бита за часів тоталітарного режиму в СРСР лише за те, що там за примхою долі опинилася переважна більшість української політичної еміграції в часи останнього повоєнного лихоліття.

Опинись вони, емігранти, у радянській окупаційній зоні Німеччини, кожен добре знає, що з ними сталося б. Мій університетський колега, відомий український поет Микола Петренко, насильно вивезений фашистами з Полтавщини на примусові роботи до Німеччини у свої шістнадцять років, після звільнення був так само насильно депортований до концтабору на Далекому Сході.

Наведу свідчення ще одного полтавця, відомого письменника, лауреата Державної премії України ім. Тараса Шевченка (1992) Івана Багряного, котрий у своєму політичному памфлеті «*Чому я не хочу вертатись до СРСР?*» писав:

«Я вернуся до своєї Вітчизни з мільйонами своїх братів і сестер, що перебувають тут, в Європі, і там, по сибірських концтаборах, тоді, коли тоталітарна кривава більшовицька система буде знесена так, як і

гітлерівська. Коли НКВС піде вслід за гестапо, коли червоний російський фашизм щезне так, як щез фашизм німецький...

Я є українець, робітник з походження, маю 35 років, уроджений на Полтавщині, зараз живу без сталого житла, в вічній нужді, никаючи, як бездомний пес, по Європі, утікаючи перед репатріаційними комісіями з СРСР, що хочуть повернути мене на «родину».

Я не хочу вертатись на ту «родину». Нас тут сотні тисяч тих, що не хочуть вертатись. Нас беруть із застосуванням зброї, але ми чинимо скажений опір, ми волиємо вмерти тут, на чужині, але не вертатись на ту «родину»...

Вони її величають «родина» і ганяються за нами по цілому світу, щоб на аркані потягти нас назад на ту «родину». При одній думці, що вони таки спіймають і повернуть, в мене сивіє волосся, і я вожу з собою дозу ціаністого калію як останній засіб самозахисту перед сталінським соціалізмом, перед тою «родиною»¹.

Я навмисне навів цю надто довгу цитату, щоб у читача склалося об'єктивне враження про те становище, в якому перебувала українська еміграція в повоєнні літа в Німеччині і яка смертельна небезпека чатувала на тих, хто не міг повернутися на Батьківщину. Відомо, що насильне передавання втікачів до радянських рук не припинялося до кінця 1946 р. Іше на один аспект справи хотілося б звернути увагу: радяни мали свої репатріаційні місії в західних окупаційних зонах, але західні аліанти не могли скеровувати своїх спостерігачів до радянської окупаційної зони Німеччини та Австрії, що ускладнювало долю тих емігрантів, про яких так болісно писав Іван Багряний. Бо ж не одне життя можна було б врятувати від московських гулагів, коли б союзницькі репатріаційні місії взяли під свій захист політичних емігрантів з України, Прибалтики, Білорусії на теренах Німеччини, де розкошувала гостра червона коса.

І саме через те, що західні аліанти не могли скеровувати своїх місій у радянську окупаційну зону, від закінчення війни до 1 вересня 1946 року було репатрійовано до Радянського Союзу 5 115 709 осіб: 2 886 157 з радянської зони Німеччини та Австрії та 2 229 552 із західних зон цих країн.

Тому д-р Володимир Маруняк у своїй книжці «Українська еміграція» досить критично оцінює діяльність УНРРА, котра «не виконала свого основного морального завдання — для сотислячних мас ДП вона не стала символом справедливості

¹ Багряний Іван. Публіцистика. Доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есе. Київ. Смолоскип. Фундація ім. Івана Багряного, 1996. С. 22.

західного світу, а залишилась виновником важкої долі багатьох десятків тисяч втікачів зі Східної Європи, віддаючи їх до рук безоглядного червоного режиму»².

Баварія. «Енциклопедія українознавства» стверджує, що зв'язки України з Баварією сягають середньовіччя. У торговельних стосунках перебували Київ і Регенсбург, у якому монастир святого Якова і Гертруди збудовано за матеріальною допомогою Володимира Мономаха. Юриковичі були споріднені з Віттельсбахами за посередництвом угорського роду Арпадів. Політичні зв'язки XVII — XVIII ст. виявлялися участю козаків у Тридцятирічній війні в армії курфюрста Максиміліана I та в планах антиросійської коаліції Пилипа Орлика з курфюрстом Карлом Альбрехтом. У найновіші часи у Мюнхені поряд з іншими працювали видатні українські митці — графік Ю. Нарбут, художник О. Мурашко, скульптор М. Парашук. Після другої світової війни в Баварії постало найбільше скупчення української політичної еміграції, розселеної по численних таборах UNRRA³, пізніше IRO⁴, переважно в Мюнхені, Аугсбурзі, Регенсбурзі, Міттенвальді, Берхтесгадені, Ашаффенбурзі, Байройті, Кауфбойнері.

Як розгорталась культурно-освітня праця у середовищі української еміграції в ті повоєнні літа? Ці питання віднайшли своє розв'язання після проведення т. зв. Регенсбурзького з'їзду Центрального представництва української еміграції, що відбувся в першій половині 1947 р. Відтоді координаційним центром всієї культурно-освітньої діяльності став Відділ культури і освіти ЦПУЕ. Цікаво відзначити, що його функції у британській зоні окупації виконував культурно-освітній референт УЦДК, у французькій зоні — такий же референт зонального представництва ЦПУЕ. Відділ культури і освіти координував діяльність народних університетів, курсів неграмотних або малограмотних, фахових курсів, хорів, оркестрів, драматичних гуртків, що охоплювали десятки тисяч учасників. У сферу діяльності відділу входило також дошкільне виховання, народне, фахове та середнє шкільництво. Але провідним і визначальним залишалось вище шкільництво.

Попередньо зауважимо, що серед емігрантів зі Сходу, зокрема поміж українською та балтійськими еміграціями,

² Д-р. Володимир Маруняк. Українська еміграція. Т. 1. Мюнхен, 1985. С. 138.

³ United Nations Relief and Rehabilitation Administration — Допомогова і реабілітаційна адміністрація Об'єднаних Націй.

⁴ International Refugee Organization — Міжнародна організація для біженців.

опинилася значна кількість висококваліфікованих наукових діячів. Згідно з даними українських наукових товариств, українська еміграція в Німеччині налічувала тоді 277 науковців, в т. ч. 119 професорів університетів та інститутів. Зусиллями прибалтійської професури в Гамбурзі був створений Балтійський університет, але він функціонував лише з березня 1946 р. до кінця 1947 р. Завдяки УНРРА було відкрито ще один університет у Мюнхені, що працював з лютого 1946 р. до травня 1947 р.

Тривалішою була діяльність українських вищих шкіл, що продовжила давні традиції високого українського шкільництва в Австрії та Чехо-Словаччині. Український вільний університет з Праги та Український технічно-господарський інститут з Подебрад після другої світової війни евакуювалися до Баварії. Тут необхідно зазначити, що 1946 року в Баварії існувало аж п'ять шкіл вищого типу для 200-тисячної української еміграції. І якщо до заснування Богословсько-педагогічної академії УАПЦ та Католицької духовної семінарії спричинилися церковно-релігійні потреби двох різних конфесій, то важко знайти виправдання для появи філії УВУ в Аугсбурзі як самостійної вищої школи природничих і математичних наук з 38 студентами і 19 викладачами. Важливим науковим осередком українознавства між двома світовими війнами став Український вільний університет (УВУ).

Другий важливий осередок вищого шкільництва в Баварії — Український технічно-господарський інститут, що після війни опинився в Регенсбурзі (1945 — 1949), згодом перебував у Новому Ульмі, Аугсбурзі, а від 1952 року — в Мюнхені. На баварській землі інститут продовжив традиції Української господарської академії, реорганізованої згодом в Інститут у Подебрадах (Чехо-Словаччина), де свого часу навчався на гідротехнічному відділі ставетний український поет Євген Маланюк. До речі, після закінчення інституту поет отримав диплом інженера.

Першим ректором УТГІ був професор Віктор Доманицький (1945 — 1949), другим — професор Борис Іваницький. Інститут мав чотири факультети; агрономічно-лісовий, інженерний (з будівельним та хіміко-технологічним відділами); економічний (з комерційним, кооперативним, промисловим, статистико-асекураційним відділами та відділом самоврегулювання); ветеринарний і фармацевтичний. Останній факультет з шестисеместровою програмою перебував у Мюнхені, 1949 року сюди ж перебазувалася і решта факультетів із Регенсбурга.

УТГІ видавав періодичний «Науковий бюлетень УТГІ», «Вісті УТГІ», «Наукові записки УТГІ».

Українська економічна висока школа в Мюнхені продовжувала традиції Українського кооперативного інституту ім. Тугана-Барановського в Києві і кооперативного відділу (факультету) Української господарської академії в Подебрадах (Чехо-Словаччина). Ініціаторами створення УЕВШ були професори Микола Величківський, Василь Горбачевський, Борис Мартос та Іван Замша. Після отримання дозволу УНРРА 5 листопада 1945 р. у Високий школі розпочалося навчання. Першим ректором УЕВШ був Борис Мартос (1945 — 1949), а згодом — М. Косенко. За шість років свого існування школа підготувала кадри для державних установ, кооперативних і приватних підприємств. Навчальний процес тривав 8 семестрів і складався з 58 предметів та 3 семінарів.

На землі Баварії короткочасно працювала і Українська католицька духовна семінарія в Гіршберзі. З березня 1946 р. вона перебувала на утриманні УНРРА, а в квітні 1948 р. семінарію перенесли до Кулемберга, що в Голландії.

Такою ж короткочасною на землі Баварії була і діяльність Богословсько-педагогічної академії УАПЦ в Мюнхені, що мала за мету підготовку автокефального православного духовенства. Навчання тут почалося 17 листопада 1946 року, у 1948 році академію визнав баварський уряд. До професорського складу в 1946 — 1949 рр. належало 40 першорядних фахівців і між ними такі славні особистості, як Наталія Полонська-Василенко, Дмитро Чижевський, Олександр Оглоблин, Григорій Ващенко. Академія припинила своє існування в 1950 році.

Яскравою сторінкою в історії української науки залишається Наукове товариство ім. Шевченка — те саме, що було фактично першою українською академією на теренах Австро-Угорщини. Але прийшов так званий «золотий вересень» на західноукраїнські землі, і НТШ уже 14 січня 1940 року не стало. Не стало тієї наукової інституції, дійсними членами якої обиралися найавторитетніші вчені Європи. Фашистські «визволителі» теж не дали згоди на відновлення товариства на теренах генерал-губернаторства. А по війні 52 із 100 дійсних членів НТШ разом із останнім довоєнним головою професором Іваном Раковським опинилися в еміграції. До цього числа науковців приєдналися вчені — втікачі з центральних і східних земель України. 30 червня 1947 року у Мюнхені НТШ відродилося. Головою товариства був обраний той же професор Іван Раковський, заст. голови — професор Зенон Кузеля, генеральним секретарем — професор Володимир Кубійович. Розпочалася діяльність без будь-якої бази — бібліотеки, музеї,

кабінети, лабораторії залишилися у Львові на розтерзання тим, що сиділи у найвищих радянських обласних інстанціях. Це їм протистоятиме директор Наукової бібліотеки ім. Стефаника, теж колишній дійсний член НТШ професор Іларіон Свенціцький, на очах якого з найславетнішої львівської книгозбірні зникали один за одним книжкові раритети, а з Музею образотворчого мистецтва (до речі, створеного професором Свенціцьким за підтримки митрополита Андрея Шептицького) старовинні ікони. Але червоних варварів ніхто не міг зупинити. Тут, у Галичині, їм усе було дозволено.

Відновлене у Баварії НТШ складалося з трьох секцій:

— історично-філософічну очолював професор Іван Мірчук

— філологічну — професор Костянтин Кисілевський

— математично-природничо-лікарську — професор Іван Розгін.

За станом на березень 1949 р. дійсними членами були такі зарубіжні вчені: Ганс Кох, Джордж Сімпсон (історично-філософічна секція), Оляф Брох, Ервін Кошмідер, Андре Мазон, Клярнс Менінг (філологічна); Альберт Ейнштейн — всесвітньознаний автор теорії відносності, Рауль Антоні (математично-природничо-лікарська).

Крім праці в комісіях, яких у трьох секціях налічувалося 13, та в спільних засіданнях секцій, відбувалися також наукові з'їзди членів НТШ (Міттенвальд, вересень 1947 р.; Берхтесгаден, липень 1948 р.).

Тієї пори товариство провадило жваву видавничу діяльність: крім періодичної «Хроніки НТШ», за період 1947 — 1951 рр. підготували і видали тритомну «Енциклопедію українознавства», названу Володимиром Кубійовичем «ЕУ-І»; побачили світ 4 томи «Записок НТШ» та три книги в серії бібліотеки українознавства. Важливою на той час публікацією була «Історія НТШ».

При НТШ також функціонувала бібліотека, що в 1949 році налічувала вже 1421 книжку, 5600 часописів та понад 200 розмаїтих друків. Фінансову базу діяльності товариства переважно творили пожертвування добре організованого українського громадянства на теренах Німеччини, а з перебазуванням НТШ до Сарселя (Франція) тут велику роль відігравали доктор Атанас Фіголь та Євген Фердинанд Борис (останній очолював Патронат «НТШ — Сарсель» у Торонто). У 1951 році, коли в Сарселі поблизу Парижа товариство отримало будинок, завершився мюнхенський період діяльності НТШ.

На підтвердження вже згадуваної активної видавничої діяльності НТШ у са-

мому серці Баварії — Мюнхені назвемо хоча б деякі з тих видань: «В 300-ліття Хмельниччини 1648 — 1948»; Л. Окіншевич «Значне військове товариство»; «Україніка в західноєвропейських мовах»; Андрій Яковлів «Український кодекс 1743 р.» — усе це 1948 рік; томи 156 — 157 — 158. І сьогодні зацікавлять українознавців, правників та істориків «Вступ до расової будови України» Ростислава Єндика, «Союз Хмельницького з Туреччиною 1648 р.» Омеляна Прицака, «Нарис історії українського карного права» та «Ідея гуманності і демократизму в карному праві Княжої України» Ярослава Падоха.

З Баварією тісно пов'язана діяльність іше одного осередку української науки поза межами Батьківщини, а саме УВАН — Української вільної академії наук, що виникла 5 грудня 1945 року, коли після відповідної наради та консультацій було створено першу наукову групу історії та ранньої історії академії.

Протягом «німецького періоду» в структурі УВАН було чотири відділи:

- історико-філологічно-філософічний
- правничо-економічний
- природознавчий з підвідділом медичних наук
- математичний з підвідділом технічних наук.

Персональний склад працівників УВАН розподілявся на дійсних членів, членів-кореспондентів та наукових співробітників. У 1948 — 1949 рр. в академії функціонувало 18 наукових груп, серед яких за кількістю науковців (понад 20 осіб) виділялися групи передньої і ранньої історії; історії та теорії літератури і мовознавства. Тут цікаво підкреслити і такі статистичні особливості: якщо у 1945 р. УВАН починала свою діяльність з 12-а працівниками, то через п'ять років кількість їх зросла до 261 працівника, в т. ч. 54 дійсні члени і 53 члени-кореспонденти.

У процесі переселення українських емігрантів до Північної і Південної Америки та Австралії Президія УВАН, славистичний інститут, секція мовних проблем і проблем української літератури опинилися в Канаді; у Нью-Йорку віднайшли своє пристанище секції української історії, національної і соціальної економіки, природничих наук і медицини. Постали представництва УВАН у Франції, Аргентині та Австралії.

Упродовж 1947 — 1951 рр., як уже згадувалося, вийшла друком тритомна «Енциклопедія українознавства», що відіграла значну роль не лише в західному світі, але дістала значний підпільний резонанс у радянській Україні. Голова НТШ у Львові, член-кореспондент НАН України Олег Романів у передмові до перевидання «Енциклопедії українознавства» розповів

і про вплив, який мало те неординарне видання на хід однієї з ідеологічних нарад у ЦК КПУ 1959 року, коли, зрештою, там вирішили розпочати «роботу над «Українською Радянською Енциклопедією» (УРЕ) у 16 томах, що її галасливо рекламували як першу енциклопедію українського народу, своєрідний атестат його зрілості»⁵. Але кожен український інтелігент, особливо на заході України, добре відає, що УРЕ була далеко не першою українською енциклопедією, як і «Енциклопедія українознавства», бо у Львові — Станіславі — Коломиї впродовж 1930 — 1935 рр. за редакцією доктора Івана Раковського побачила світ «Українська Загальна Енциклопедія» у трьох томах. А створення редакції та видання УРЕ було, перш за все, спрямоване, як стверджувалось на згаданій нараді, «проти будь-яких проявів буржуазної ідеології і насамперед українського буржуазного націоналізму...»

Таку дефініцію українського буржуазного націоналізму мені особисто втовкмачували ще з шкільної парти у Стебниківській середній школі на Львівщині, але й досі не можу збагнути цього явища. Як сільські хлопці з Херсонщини, Єлисаветградщини, Волині, Галичини, Полтавщини, будучи в дитинстві частіше свинопасами, аніж буржуа, я маю на увазі Євгена Маланюка, Уласа Самчука, Богдана Кравціва, Василя Барку, Івана Багряного, з ким ми зустрічалися у повоєнні лихоліття на баварських перехрестях у Німеччині, як ці сільські хлопці могли формувати ідеологію українського буржуазного націоналізму?! Доктор Володимир Маруняк про ту трагічну епоху сконденсовано сказав: «Європа зализувала роз'ятрені війною рани. Домінуючим було не творче шукання, а боротьба за щоденний прожиток і домінування матеріального над духовним. Музи мовчать не тільки під час війни, але й в повоєнному періоді переможеної країни!»⁶

Але українські музи, на щастя, таки не мовчали. У повоєнній Німеччині, а деякий час в Австрії, зібралось троно справді незабутніх і серед них — Євген Маланюк, Юрій Клен, Леонід Мосендз, Олекса Стефанович, Святослав Гординський, Богдан Кравців, Тодось Осьмачка, Оксана Лятуринська, Ростислав Єндик, Іван Багряний, котрі залишили по собі спадщину, гідну геніїв, борців за Україну, але ніяк не за ідеї буржуа, як нам тлумачила радянська пропаганда.

Поважне місце в повоєнному житті у Баварії посідають творчі спллки й організації, на жаль, і сьогодні мало знані в

⁵ Енциклопедія українознавства. Том 1. Перевидання в Україні. Глобус. Київ. 1993. С. 12.

⁶ Д-р Володимир Маруняк, цитована книжка. С. 184.

Україні. Обмежимось хоча б коротеньким переліком: Мистецький український рух (1945 р.), Об'єднання працівників дитячої літератури ім. Л. Глібова, Українська спілка образотворчих мистців (1947 р.) та Об'єднання українських музик (1946 р.) з осідком у Мюнхені, мішаний хор «Україна» (1945 р.), Український оперний ансамбль (Мюнхен), Капела бандуристів у Гослярі, Братство бандуристів ім. О. Вересаєва в Аугсбурзі.

Театральна Кураторія ЦПУЕ координувала діяльність Об'єднання мистців української сцени, в складі якого вирізнялися своєю працею: Український театр ім. Котляревського (Швайнфурт-Ашаффенбург), театр «Розвага» в Новому Ульмі, театр Ом. Урбанського в Мюнхені-Фраймані, Український студентський театр у Мюнхені, Драматичний театр ім. М. Садовського в Фюссені, Театр «Орлік» у Берхтесгадені з оперною секцією І. Туркевич-Мартинцевої. А був іще Ансамбль українських акторів під художнім керівництвом Володимира Блавацького, до складу якого влилося 47 акторів, що свого часу працювали на сценах львівських театральних колективів. До вересня 1947 року ансамбль здійснив 300 постановок, на яких побувало 169 тисяч українських і неукраїнських глядачів.

Продовжувачем традицій славного «Березоля» та Леся Курбаса виступив драматичний ансамбль «Театральна студія» під художнім керівництвом відомого актора й режисера Йосипа Гірянця.

Праця двох останніх колективів під керівництвом Володимира Блавацького та Йосипа Гірянця була справжнім тріумфом українського театального мистецтва в еміграції.

Тиждень української культури в Мюнхені, що проходив 4 — 17 квітня 1948 року з ініціативи Головної управи ЦПУЕ і за організаційної та матеріальної підтримки ЗУАДК (Злученого українсько-американського допомогового комітету) та активної участі ОУМ, ОМУС, УСОМ та ОУЖ, продемонстрував німецькому населенню та представникам американських окупаційних властей багатогранність української культури та досягнення окремих українських акторів і митців. А вже у програмі Тижня були виставки образотворчого і народного мистецтва, сольні концерти співаків і музик, виступи хору «Україна», Капели бандуристів ім. Т. Шевченка, Національного хору Володимира Божики, учнів Балетної школи Валентини Переяславець та драматичні вистави Ансамблю українських аматорів і Театральної студії.

Доречно тут згадати і спілки журналістів, що zorganizувалися на німецькій землі. Серед них відзначи-

мо Союз української демократичної преси, який на з'їзді в Новому Ульмі 2 — 3 червня 1946 р. сформував професійну організацію «Спілка українських журналістів».

Виразно одностороннє політичне спрямування лінії ОУН(б) — УГВР відбивало Національне демократичне об'єднання українських журналістів, що постало в серпні 1946 р.

Упродовж шести років окупаційного режиму в окремих регіонах України видавничча діяльність українців була надзвичайно обмежена. Такі ж обмеження відчували краківські, празькі та берлінські українські видавниччі центри. Тож після завершення війни українські емігранти заходилися надолужувати прогаєне. Наведемо бодай деякі цифри: у повоєнному Мюнхені виходили 402 україномовні видання; Аугсбурзі — 234; Регенсбурзі — 180; Новому Ульмі — 59; Гайденау — 44. Мабуть, ці цифри не йдуть у жодне порівняння з діяльністю українських видавництв за п'ятирічку нашої незалежності. Справжнім центром еміграційної видавниччої справи стала Баварія, де творилося 70% усієї української друкованої продукції. Упродовж 1945 — 1951 рр. проза виходила 209-а виданнями, поезія — 120-а, драма — 28-а, дитяча література — 93-а виданнями.

Питання наукових видань ми вже торкалися при розгляді діяльності НТШ та УВАН, але у цьому випадку лише епізодично розглянемо забезпечення рідної школи підручниками і посібниками за 5 — 6 років повоєнного лихоліття. Тоді українці завдяки своїй енергійності і діловитості видали 82 назви шкільних підручників: історія — 11 назв, література — 6, українська мова — 10, іноземні мови — 7, рахунки-математика-геометрія — 16, географія — 12, інші предмети — 7, букварі-читанки — 13. Не йде в жодне порівняння з рівнем підготовки підручників в Україні до нового 1996/1997 навчального року, коли, за даними Українського радіо на 22.07.1996 р., віддруковано всього 20% потрібної продукції.

Назвемо мюнхенські українські видавництва тієї пори:

«Нашим дітям»	—	література для дітей
«Видавництво ім. М. Хвильового»	—	публікація політичних матеріалів
«Культура»	—	п'ять видань художньої літератури і культурної тематики:
«Скоморох»	—	гумор і сатира.
«Українська трибуна»	—	видання художньої літератури
«Дніпро»	—	«
«Академія»	—	«
«Логос»	—	«
«Вернигора»	—	шкільні підручники
«Братство Св. Покрови при УАПЦ»	—	релігійна тематика

Видавництва УВУ, УВЕШ,
Православної богословської
академії — студійні скрипти
і наукові видання

«Українська
Видавнича Спілка» — різнометні видання
«Українська Накладня» — “
«Кооператива КОС» — “
«З чужої літератури» — “
«Золота Брама» — “
«Стріла» — “

Побіжно зупиняючись на українській періодиці в Німеччині, особливо в Баварії 1945 — 1950 рр., хочеться зіставити показники українських періодичних видань з виданнями інших народів, що зазнали поневолення з боку тоталітарного режиму СРСР. Ось деякі цифри:

українська періодика	— 208 назв
латиська	— 197 “
литовська	— 142 “
польська	— 125 “
білоруська	— 48 “
естонська	— 34 “
російська	— 10 “
мадярська	— 5 “
сербська	— 5 “

Істотно буде тут навести і відповідні цифри щодо накладу, яким виходили періодичні видання 1945 — 1950 рр.:

українська періодика	— 15 млн. прим.
польська	— 14 млн.
латиська	— 12 млн.
литовська	— 10 млн.
іспанська	— 8 млн.
російська	— 2,7 млн.
угорська	— 2 млн.
сербська	— 0,8 млн.
білоруська	— 0,4 млн.

Чимало можна сказати про українські політичні партії, котрі перші відновили свою діяльність у 1946 році. І серед них:

— Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП), лідер Ісаак Мазепа;

— Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР), лідер Яків Зозуля;

— Українська соціалістично-радикальна партія (УСРП), лідер Матвій Стахів.

Усі ці три партії незабаром об'єдналися в Союзі українських соціалістів, прибравши в 1950 році назву Українська соціалістична партія.

У 1947 р. відновила свою діяльність в еміграції галицька партія Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) на чолі з Василем Мудриком.

У 1946 р. виникла нова Українська революційно-демократична партія, лідером якої був спершу Григорій Костюк, а з наступного року відомий український письменник Іван Багряний. Були іще Український національно-державний союз

(УНДС), Союз земель соборної України (СЗСУ), перейменованій згодом на Селянську партію.

Українське політичне життя в еміграції десь наприкінці 1947 року втворило таку схему:

— на правому крилі перебували ОУН(б), ОУН(м) й УСГД

— в центрі — УНДС, УНДО, УРДП і Селянська партія

— на лівому крилі — соціалістичні партії.

Тогочасне громадське життя переважно скеровувалося Центральним представництвом української еміграції, що виникло в листопаді 1945 року. А взагалі на той час у Баварії діяло 17 громадських організацій, серед яких виділялися Пласт, Санітарно-харитативна служба, Об'єднання українських жінок, Спілка української молоді, Союз українських інженерів і техніків на еміграції тощо.

Про студентське життя скажу, що найбільше українських студентів було в Мюнхені — 1538. У квітні 1947 р. вони розподілялися по навчальних закладах наступним чином:

УВУ	— 278
УТП	— 390
УВЕШ	— 241
Німецький університет	— 520
Німецька політехніка	— 90
Академія мистецтв	— 5
Консерваторія	— 10

Широко було зорганізоване і життя українських комбатантів. У 1947 — 1948 рр. сформувалися осередки таких організацій: Союз українських ветеранів, Братство січових стрільців, Об'єднання українських комбатантів, Легія українських повстанців, Корпорація українських комбатантів «Листопад», Карпатська Січ і українське вільне козацтво.

Згодом до них приєдналися ще братство св. Юрія та організація колишніх членів дивізії «Галичина».

Окрему сторінку емігрантського життя у Німеччині становить задоволення духовних запитів переселенців, зокрема діяльність української греко-католицької, української автокефальної православної та євангельської церков. Останню очолював Комітет української євангельської церкви під головуванням суперінтенданта Василя Кузіва.

Заслуговує на увагу господарсько-професійний побут української еміграції та її фахове перенавчання. Наприклад, фаховою підготовкою було зайнято в 1947 році 24 школи з охопленням 876 учнів; на 52 фахових курсах навчалося 1587 чол. Про діапазон зацікавлень наших співвітчизників свідчать назви тих курсів: освітньо-мистецькі, сільськогосподарські, ремісни-

чі, технічні та ін. До числа інших відносилося аж 14 назв! Серед найпопулярніших були курси чужих мов — 1955 чол.; городньо-садівничі — 336 чол.; кравецькі — 1190 чол.; електротехнічні — 216 чол.; рекорд поставили шоферські курси — 2856 слухачів. Ці дані стосуються лише американської зони окупації.

***

Українська нація упродовж ХХ століття не тричі і не чотири рази зазнавала страшної руїни внаслідок воєнних, революційних, соціальних та політичних катаклізмів, що страшним вихором пронеслися по нашій землі. Дві світові війни, революції, громадянська війна, визвольна війна, три голодомори, репресії з їхніми гулагами і концтаборами! Як дорого розплачувався наш народ за помилки і хиби своїх вождів, за нелюдські червоні експерименти чужих вождів чи, врешті-решт, за те, що один народ хотіли зробити «самым великим і самым могучим». Може б нині, в умовах незалежної України, таки задуматись: «Доки ми роз'єднуватимемо наші зусилля? Коли настане час порозуміння, консолідації і злагоди?» Пишу ці рядки і вслухаюсь у виважений текст звернення Українського фонду миру, громадської організації, що закликає нас сказати «Ні!» темним силам розбрату і братогубства: «Забудьмо про чвари між сходом і заходом України, згуртуймося всі ліві і праві, молоді і літні, сини всіх етносів і всіх віросповідань на правовій конституційній основі миру і злагоди в нашому багатостраждальному українському домі». Коли, зрештою, материкові українці збагнуть і зрозуміють: українська еміграція на Заході — це не вороги українського народу, тим більше — вони не українські буржуазні націоналісти, а справжні українські патріоти, будівничі і державотворці своєї Батьківщини за найтяжчих історичних обставин. Вдумайтесь ще раз у вже цитовані рядки політичного памфлету нашого апостола і страдника на чужині Івана Багряного! Не з власної доброї волі, як і мільйони інших українців, він опинився там. Українці в діаспорі — це ті, хто в далекі роки української революції (чомусь усі звикли трактувати революцію 1917 лише російською!) йшов із Заходу, Півдня і Сходу боронити УНР від червоної навали, ті, хто зі сліпою вірою переходив Збруч або ризиковано проривався з окупованого угорськими фашистами Закарпаття, щоб будувати «вільну» радянську Україну, поплатившись потім катуваннями, розстрілами, засланнями, каторжними лісорозробками у лісах Комі АРСР, гулагами та соловками. Українці в діаспорі — це того ж національного скла-

ду борці, котрі, дізнавшись про страхотливий голодомор 1932 — 1933 рр., збирали на заході України зерно, борошно, хліб та везли до Збруча, щоб на кордоні почути те сакральне з вуст московських сатрапів: «Нікакого голода у нас нет!» Парадокс! Але українці вмирали з голоду на найбагатших у світі чорноземах, які так щедро обіцяли і дарували їм більшовики і в 1917-у, і в 1918-у, і в 1919-у. Українська еміграція — це ті українці, що зі зброєю в руках у 1940 — 50-х збиралися з усіх кінців України (брехня, що це були одні західняки — на власні очі бачив і розмовляв з Данком Гончаренком з Вінниччини, який згодом загинув у сутичці з НКВС неподалік Орова на Львівщині) і в лісах Волині та Галичини трошили фашистську нечисть, а коли обставини змінилися, то повернули зброю проти червоної гідри, бо вже з досвіду «золотого вересня» 1939 р. відали добре, що чекає на кожного українця: депортація, сталінські в'язниці, концтабори, розстріли. За таким сценарієм українці далі не могли жити, не могли змиритися з такою аномалією, тому десятки, сотні тисяч, мільйони опинилися поза межами України. Але в Європі, на далеких заоканських континентах, навіть на Зеленому Кліні в Росії українство живе, долає всілякі перепони, береже мову, культуру, звичаї і традиції. Дай, Боже, нашому українству світлих чумацьких шляхів у третьому тисячолітті.

Молодь не забуває могили Степана Бандери в Мюнхені.

УКРАЇНСЬКИЙ МЮНХЕН

Усе, відтворене далі в пам'яті,— тільки спогад, без претензії на історичне дослідження; тим самим і застереження перед претензіями, що нема згадки про когось чи про щось: автор нотує лише те, що запам'яталося.

І запам'яталося насамперед, що невдовзі по закінченні війни, коли були сформовані табори т. зв. «переміщених осіб»,— нас виявилось так багато! Кінець війни застав автора в Австрії, і коли він у середині 1947 року перебазувався до Баварії, табори «переміщених осіб» уже встоялися. Новоприбулому впадало в око, що нас чомусь особливо багато було в Баварії. Великі табори були в самому Мюнхені, на Фраймані; два поруч у Міттенвальді: Сгерказерне і Піонірказерне; в Авгсбурзі, Регенсбурзі, в альпійському Берхтесгадені й на протилежному кінці Баварії, в Новому Ульмі над Дунаєм. Були й інші, більші чи менші, але мені вони мало відомі.

Табори з переважною більшістю українців, хоч існувати їм випало яких п'ять років, уклалися щось на подібну самодостатніх республік зі жвавим громадсько-політичним і літературно-мистецьким життям. Що не табір, то й кілька письменників. Чи не найбільше в Авгсбурзі: вірні послідовники неокласицизму Михайло Орест (Зеров) і Володимир Джавин, з молодших тяжів до них Яр Славутич; зовсім іншого напрямку поет Василь Барка, ще один літературознавець — Петро Одарченко.

У Міттенвальді, окрім Юрія Лавріненка й автора цього спогаду, поети Олекса Стефанович та Тодось Осьмачка. Останній у висліді пережитого до війни був хворий на манію переслідування і з цієї причини мігрував від одного табору до іншого, боячися небезпек, які ніби всюди на нього чигали. До Міттенвальда прибув десь у сорок сьомому чи сорок восьмому році. Попри те за таборового часу опублікував велику поему «Поет», «Думу про Зінька Самгородського» і перший прозовий роман «Старший боярин».

З регенсбурзьких пам'ятаю Євгена Маланюка, Ігоря Костецького (згодом перемістився до Міттенвальда), Леоніда Лимана, публіциста Івана Майстренка. Певно, були й інші.

У моїй уяві якось на одшибі був ново-ульмський табір під управою бандерівців, хоч королював там з гуртом однодумців, з якими заснував партію, що називається УРДП (Українська революційно-демократична партія), й видавав газету «Українські вісті» — Іван Багряний. За тих перших років він відновив з пам'яті й видав збірку поезій «Золотий бумеранг», перерадив перший прозовий твір «Тигрлови» й захоплено працював над п'єсою «Моритурі». До прози повернувся пізніше. З інших був там популярний в Україні, особливо за двадцять років, Анатоль Гак (справжнє прізвище Антипенко), Василь Чапленко, зі Штутгарта найжджав як один з редакторів «Українських вістей» Дмитро Нитченко.

Приватно жили в Мюнхені Юрій Шевельов й Олекса Ізарський, десь під Штутгартом — Григорій Костюк. Не можу пригадати, де жили Улас Самчук і Юрій Косач, який з успіхом продукував романи й написав п'єсу «Ордер» — сатира на советську вояччину й апологія УПА. А як він перекинувся на радянське фільмство й почав їздити в Україну, в його штучно героїзованих біографіях, друкованих у радянській пресі, про тутешню літературну його продукцію делікатно не згадували. Та се вже за межами цього спогаду.

Як порахувати тут перелічених і, либонь, ще більше не згаданих, зокрема випалих з поля обсервації автора галицьких письменників, то разом їх набереться на літературу середньої європейської держави. І що важливе: се була жива література, бо не тільки багато писано, але, як тепер здаватиметься дивовижним, не мало й друковано. Навіть було створене, сказати б, надтаборове літературне об'єднання МУР (Мистецький український рух) під добрими іме-

нами голови Уласа Самчука й головно-го теоретика в особі його заступника — Юрія Шевельова (тоді Шереха). На з'їздах письменників спалахували пристрасні дискусії про шляхи прямування української літератури.

На превеликий жаль, не могу бодай стільки сказати про не менш активне мистецьке життя по таборах, хоч деяке уявлення можна скласти з прикладу близького мені Міттенвальда. Тут працювало кілька добрих малярів, з них пам'ятаю одного Івана Кейвана. Зіновій Лисько упорядковував багатотомове видання музичного фольклору. У гурті во-яків УПА прибув 1947 року винятково талановитий скульптор Михайло Черешньовський і заклав тут свою школу. Щось подібне існувало по інших таборах. Очевидно ж неминуче культивува-лася й художня самодіяльність.

Крім усього іншого, ми мали два та-борові театри: театр-студію Йосипа Гірняка й Олімпії Добровольської в Міттенвальді й ансамбль Володимира Блавацького в Регенсбурзі. Вони обслу-говували архіпелаг таборів по всій Німеччині. А Йосип Гірняк в особі Іларіона Чолгана мав свого драматурга, який постачав для театру-студії дотепні ревії взором «Березоля», а для ансамблю Блавацького написав прегарну ліричну п'єсу «Провулок св. Духа».

З нас був строкатий людський конгломерат. За перших років еміграції ми, представники нової хвилі, застали ще тих, що емігрували за першої декади нашого століття й оселилися у Львові, тобто — емігрували до тодішньої Австрії. На час другої світової війни один з них, Андрій Жук, був громадяни-ном Австрії й жив у Відні. А Володими-рові Дорошенку й Дмитрові Донцову довелося разом з нами емігрувати зі Львова в друге.

Ми застали у великому числі еміг-рантів по першій світовій війні уенерів-ську і гетьманську еміграцію. Ці дві течії в основному зберегли вірність своїм давнім політичним переконанням, хоч дехто з них, як Дмитро Андрієвський, переорієнтувався на позиції ОУН. Уенерівці плекали традиції української державности і продовжували діяльність уряду УНР в екзилі, за їх ініціативою була утворена Українська національна рада: щось на подобу парламенту в ек-зилі. Центром діяльності уенерівців у Баварії був Аугсбург, де доживав віку президент УНР Андрій Ливицький і ко-лишній голова уряду УНР Ісаак Мазепа. Здається, там-таки до виїзду в США жив і міністер Борис Мартос. Інші ви-

значніші діячі УНР ще раніше оселили-ся у Франції й Швейцарії.

Досить був представлений і гене-ралітет Армії УНР. З тих, кого особисто знав в ново-ульському таборі, назву ген. Михайла Омеляновича-Павленка і ген. Миколу Капустяньського у Мюн-хені. У міттенвальдському таборі, хай пробачать мені цей жарг, бо ж ніде не обходиться без комічного, не могла бу-ти винятком й еміграція,— жив достоту опереткового вигляду ген. Палій-Неїло.

Як мазок до кольориту еміграційно-го конгломерату варто згадати й такий випадок. Відоме з історії, що в Цент-ральній Раді проти самостійности Ук-раїни голосувало тільки двоє соціал-де-мократів — Дмитро Чижевський і Кость Кононенко. Тепер, по чверті століття, вони зустрілися інакшими, ніж були тоді. Чижевський виїшов на еміграцію по першій світовій війні й став, відійшовши від політики, визначним ученим-славистом, проф. університетів Німеччини й Америки. А Кононенко емігрував по другій світовій війні і, на-впаки, тут колишній ворог самостійно-сти став вельми політично активним як член проводу ОУН Бандери, а згодом співробітник УГВР.

Масова еміграція по другій світовій війні складалася, важко сказати — з рів-них чи не рівних числом і наскільки, двох частин: з Великої України — зва-них «східняками», та з Галичини й інших західних земель («західняки»). Хоч дехто з ревнителів «соборности» з «західняків» приставав до «східняцької» партії І. Багряного УРДП, і навпаки, окремі з активних «східняків», захоплені динамізмом націоналістичного руху, як згаданий Кононенко чи Василь Гришко (пізніше лідер УРДП), ставали членами проводу ОУН Бандери,— за перших по-воєнних років між «східняками» й «західняками» не обходилося без тертя, а то й гострих конфліктів, що особливо виявилось в сутичках між бандерівцями й уердепівцями Багряного, в яких іноді доходило й до вимахування предметами.

Причиною суперечок, а то й конфліктів був різний життєвий досвід і духовне формування в різних соціаль-но-політичних системах, а звідси роз-ходження в уявленнях про українську радянську людину. Я, наприклад, багато сперечався з одним професором у Па-рижі, який зовсім не знав советчини й був того переконання, що український народ під її впливом безнадійно «спор-чений». я ж, попри властивий мені скептицизм, переконував його, що він, народ, тільки зверхньо кориться тискові

насильства, а як дати йому свободу — вистачить вільно заспівати «Заповіт» і «Ще не вмерла України», як він прокинеться й заговорить рідною мовою. Виявилось: помилялися ми обидва. Його спростувало голосування 1 грудня 1991 р.; я ж не дооцінив належне отруйного впливу русифікації й довголітнього співу «Катюші», замість «Заповіту».

Та минали роки. Термін на означення повоєнної еміграції «переміщені особи» вживався тільки в офіційній мові, ми називали себе емігрантами, а вже за останнє десятиліття удомашнився термін — діяпора. А тим часом ми, «східняки» й «західняки», вирівнялися, не зважаючи на те, хто звідки походив. Повернімося ще раз до сорокових років.

Між таборами встановився живий зв'язок і міграція мешканців з одного в інший. А наче б над федерацією таборових республік відразу визначився нашою столицею Мюнхен. Тут було два центри еміграційної діяльності: на Розенгаймпляці й на Дахауерштрассе, 9. Перший невдовзі втратив своє значення, а великий будинок на кілька поверхів на Дахауерштрассе протягом років був цілий у диспозиції українців, власне, їх центром. Тут містилася редакція тижневика «Українська трибуна». Газета була бандерівська, але не вузькою партійна й редагована на доброму культурному рівні, що можна засвідчити хоча б тим, що редактором її був непартійний вчений з Харкова Микола Глобенко (Оглоблин). Як не помиляюсь, там-таки була редакція ілюстрованого літературно-мистецького журналу «Арка» за редакцією Юрія Шевельова.

Годі було б мені тепер перерахувати, які там містилися інші установи. Але добре пам'ятається, що сюди з'їздилися для полагодження громадських чи особистих справ з усіх земель Німеччини, і кімнати й коридори щоденно були заповнені натовпами не так місцевих, як найджих. Тут можна було зустріти не тільки Євгена Маланюка з баварського Регенсбурга, а й Павла Зайцева з далекого Ганновера, який пізніше переселився до Мюнхена. Виглядало, що весь цей неспокійний натовп був чимось вельми заклопотаний. Так воно й було: в одному куті обговорювалося питання нового пресового органу, в іншому йшлося про відкриття ще однієї навчальної установи. А не бракувало й таких, що клопоталися купівлею-продажем.

Інтелектуальна частина української еміграції й студіююча молодь напливали до Мюнхена не лише тому, що тут діяв УВУ й інші навчальні заклади та НТШ.

По десятиліттю нацистського зди-чавіння почалося культурне відродження Німеччини, і Мюнхен оживав як один з головних її центрів. У драматичних і кінотеатрах почали виставляти доти заборонені п'єси чужих авторів і демонстрували закордонні фільми. Американці видавали газету «Дойче цайтунг», яка приділяла багато уваги інформації з питань світової літератури й мистецтва. Раз у раз можна було потрапити на прилюдні виступи визначних діячів культури з інших країн. Однією з таких подій був виступ у Мюнхені Андре Жіда.

На кінець сорокових — початок п'ятидесятих років почався масовий виїзд українців на постійне поселення по інших континентах, а тим робом скінчилася й грюндерська лихоманка. Почали зникати нашвидкоруч засновані навчальні заклади: у Регенсбурзі припинив свою діяльність Технічно-господарський інститут, зникла Висока економічна школа у Мюнхені (засновник Б. Мартос), та сама доля спіткала короточасну Богословську академію. Перестали виходити «Українська трибуна» й добре редагований тижневик «Час» у Фюрті. З усіх газет, заснованих у сорокових роках, залишилися лише «Українські вісті» у Новому Ульмі, геть пізніше перенесені до США, та орган греко-католицького екзархату «Християнський голос», який незмінно виходить у Мюнхені й тепер.

Але Мюнхен як центр української еміграції (чи пак діаспори) в Німеччині твердо зберігає своє значення. Витримали перевірку часом УВУ й НТШ. Останнє перебазувалося до Франції, УВУ залишився у Мюнхені. Тут стало має осідок Центральне представництво української еміграції в Німеччині (ЦПУЕН). Заходами тих, що лишилися в Європі, були засновані нові періодичні видання вже тривалішого існування: півфіціоз бандерівців «Український самостійник», згодом місячник тієї частини ОУН, що відокремилася від бандерівців і дістала популярну назву — «двійкарі»; бандерівський тижневик «Шлях перемоги». З початку 1951 року почав виходити двотижневик, фінансований дослідно-видавничим товариством «Пролог» у Нью-Йорку, — «Сучасна Україна». До неї пристав Нестор українського літературознавства Григорій Костюк і заклав літературну сторінку. По його виїзді до США редагувати її припало мені.

З 1955 року я перетворив літературну сторінку на окреме видання — «Українську літературну газету». Здекларовано непартійне видання, вона відіграла певну роль і підготувала ґрунт для поя-

ви журналу «Сучасність». Зупиняюся на цих виданнях докладніше не з власних амбіцій редактора, а з уваги на їх значення не тільки для діаспори.

Восени 1960 року ми зустрілися з тодішнім головою товариства «Пролог» Миколою Лебедем і домовилися, що доцільніше замість двох газет рідкої періодичности видавати громадсько-політичний і літературно-мистецький журнал-місячник. Першим головним редактором «Сучасности» припало бути мені. Навколо журналу зосередилася визначніша автура з ділянок літератури, мистецтва й публіцистики. Ми друкували також систематично матеріали самвидаву з України, у журналі й окремими виданнями. У видавництві «Сучасність» вийшла першим виданням книжка Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», збірка поезій Василя Симоненка, памфлети Валентина Мороза й не одне інше.

Я мав змогу надрукувати низку книжок: «Панорама найновішої літератури в УРСР», «Сучасна література в УРСР», монографії «Микола Скрипник» та «Олександр Довженко» й інше. За моєю редакцією вийшла книжка В. Симоненка «Берег чекань» з виправданням сфальшованих поезій у радянських виданнях і з першою публікацією там заборонених віршів та текстологічним коментарем; також збірка вибраних есеїв Євгена Сверстюка «Вибране».

Усе те пробивалося тоді в Україну. Я не схильний перебільшувати його значення, але якийсь вплив воно мало на активізацію руху шістдесятників, а ще більше — на наростання опору, як висловився колись І. Дзюба, «фальшивій добі».

Тепер, коли ми дістали змогу контактуватися з живою Україною, трапилося мені побачити в Музеї української літератури, на вул. Хмельницького в Києві, перефотогографовану в зменшеному майже до сірникової коробки форматі й дбайливо оправлену свою книжку «Сучасна література в УРСР». Її приніс до музею Опанас Заливаха. Дивився на неї зі зворушенням і смутком, що був моторошний час, коли за зухвальство читати й розповсюджувати її Заливаха карався в концтаборі. І не він один...

Ішов час, і з ним прийшла «перестройка». Фатальна для її винахідника

Горбачова, вона провістила кінець імперії в подібі СРСР, а поки що давала нам можливість живішого зв'язку з Україною. Поки що ми не набралися сміливости, їхали більше до нас, ніж ми туди. І як до Німеччини, то передусім до її українського центру в Мюнхені. Наші відвідувачі, жадібні живого слова, почали з того, що випорожнили нам резерви на книжкових полицях. З того тільки радіти б. Так воно й було. Та от з проголошенням самостійности України ми, діаспора, почали віддавати й те, що належало б залишити собі. Поясню на прикладі «Сучасности».

У першій половині вісімдесятих років вона перемістилася до Америки, а тепер — опинилася в Києві. Бракувало там ще одного журналу? Ніщо не заважало киянам його закласти. А «Сучасність» хай би лишилася там, де вона народилася. Тепер діаспора позбулася репрезентативного журналу, і нам нема де надрукуватися. Звісно, київські журнали не відмовляють нам своїх сторінок, але як дасте туди статтю — шастя, як появиться за півроку. До того ж ми з конечности трималися єдино чесно зробленого правопису 1928 року, іноді званого скрипниківським. А академіки Білодід і Русанівський з «подобострастия» угнали літературну мову в так огидно русифіковані «норми», що як редактори з коректорами підстрижуть статтю — сам себе в ній не впізнаєш! Ми однозгідні в принципах, але ще ж не вирівнялися в стилі, і хай би «Сучасність» зі своєю специфікою лишилася органом діаспори. Без неї наша спільна культура бідніша.

Добрий нам приклад: Польща он яка самостійна, а наш сусіда Єжи Гедройць не поспішає віддати Варшаві паризьку «Культуру».

А Мюнхен? Нас у Німеччині набирається щось на двадцять тисяч, з найбільшим скупченням у Мюнхені, і він далі, попри всі зміни, відіграє свою роль українського центру. Але се вже жива дійсність, не для спогадів. Хай розповідають про неї інші.

Мюнхен, серпень 1996 р.

У статті збережено правопис автора

Як не дивно, не тільки весь світ, але й сама Україна лише цього року по-справжньому відкрили для себе феномен Українського Вільного Університету. Складною була доля цього найстарішого вищого учебного закладу української еміграції.

Після поразки Української Народної Республіки значна кількість інтелігенції, змушеної з політичних причин залишити рідний край, зосередилася у Відні. Саме тут, де вже діяв заснований М. Грушевським Український соціологічний інститут, група відомих учених (О. Колесса, І. Ганицький, В. Старосольський та ін.), літераторів із Союзу українських журналістів і письменників (О. Олесь, В. Кушнір, О. Баранів та ін.) та учасників Віденського студентського товариства «Січ» 17 січня 1921 р. «з огляду на занедбання української науки»¹ і «неможливість виховувати молоду генерацію в рідній науці» заснували Український Вільний Університет. На чолі УВУ став видатний філолог, професор Львівського університету Олександр Колесса. Головною метою нового університету було визначено «ширення вищої освіти в усіх напрямках людського знання шляхом наукових викладів та інших форм навчання при забезпеченні повної волі погляду та напрямку думання»; водночас УВУ повинен був «заступити в межах можливості університет державного типу» і розвиватися як «незалежний від інших громадських чинників храм української науки».

У вересні того ж року УВУ був перенесений із столиці Австрії до Праги, де умови

для його розвитку були значно сприятливіші, зважаючи на приязне ставлення і фінансову підтримку з боку урядових кіл та самого президента Чехословаччини Томаша Масарика, який, до речі, 32 роки був професором філософії празького Карлового університету. Саме в гостинних стінах цього поважного учебного і наукового закладу, взявши собі за модель його статут, і розгорнув діяльність УВУ в період між двома світовими війнами. До викладання на двох факультетах — філософічному (з відділами історично-філологічним та природничих наук) і суспільно-правничому (з відділами правничим і економічних наук) були залучені відомі українські вчені, висококваліфікована професура, яких доля привела в еміграцію: історик мистецтва Д. Антонович, філологи С. Смаль-Стоцький та Л. Білешкий, історики й археологи В. Борковський, Д. Дорошенко, В. Щербаківський, О. Лотоцький, географ С. Рудницький, економісти В. Тимошенко, О. Мицюк, хімік І. Горбачевський, юристи С. Дністрянський, Р. Лашенко, В. Старосольський та ін. На протязі перших десяти років роботи УВУ пересічне число студентів було 385, сягнувши найвищої кількості у 1932/33 учебному році; пізніше кількість студентів значно зменшилась². Варто згадати, що в Чехословаччині на той час діяли й інші вищі українські учебні й наукові заклади — Українська господарська академія в Подебрадах (згодом — Український технічно-господарський інститут), Український високий педагогічний інститут у Празі, Інститут громадознавства, Історично-філологічне товариство, Український академічний комітет, Українська наукова асо-

ціація, а також ряд інших товариств і об'єднань.

Діяльність УВУ в Празі, який у 30-х роках виріс у важливий осередок українознавства, тривала аж до кінця другої світової війни. Наступ радянської армії весною 1945 р. примусив професуру університету, яка вже давно була зарахована відповідними радянськими службами до категорії «злісних українських буржуазних націоналістів» і відтак підлягала «ліквідації», залишити Прагу і податися на Захід, покинувши багатющі університетські архіви й бібліотеку. Останній ректор УВУ празького періоду 71-річний Августин Волошин (греко-католицький священник, науковець, короткочасний президент Карпато-Української держави в 1939 р.) був арештований 21 травня 1945 р. і за два місяці загинув у в'язниці.

Новий період у житті Українського Вільного Університету почався з кінця 1945 р. у Баварії, в американській зоні окупації розгромленої нацистської Німеччини, де в численних таборах для переміщених осіб зосередилася більша частина нової хвилі української еміграції: колишніх військовополонених, «остарбайтерів», утікачів від репресій сталінського режиму, інших категорій «ді-пі». Завдяки подвижницькій праці професури УВУ у лютому 1946 р. у неопалюваних шкільних класах, у порожніх і холодних рестораних приміщеннях відновлено читання лекцій на обох факультетах. Уже в першій зимовій семестр лекції в УВУ відвідувало біля ста слухачів, улітку 1946 р. — 134, зимою 1946/47 рр. — 247, улітку 1947 р. — 347, у зимовій семестр 1947/48 р. — 492. Можна уявити ентузіазм і порив до знань молодих українців, які вирвалися із жахів війни, каторжної праці, полону, концтаборів, уникли примусової депортації в СРСР й неминучого сталінського ГУЛАГу і нарешті дістали змогу, хай у злиднях і голоді, але **вчитися**, слухати лекції у вільному університеті. Перші повоєнні ректори Вадим Шербаківський, Іван Мірчук, Ю. Панейко в нових умовах збирають і згуртовують університетську професуру — найвидатніші наукові сили української еміграції. Так, тільки в перше мюнхенське десятиріччя в УВУ серед інших відомих науковців викладали Л. Білецький, В. Державин, Р. Димінський, В. Доманицький, Д. Дорошенко, В. Кубійович, З. Кузеля, В. Міяковський, О. Оглоблін, Л. Окіншевич, Я. Падох, Н. Полонська-Василенко, Я. Рудницький, В. Січинський, Р. Смаль-Стоцький, Ю. Студинський, Д. Чижевський, Ю. Шерех та багато інших.

Важливою подією в історії УВУ стало рішення баварського уряду у вересні 1950 р. про офіційне визнання Українського Вільного Університету, його диплома та наукових ступенів магістра й доктора наук (це рішення було підтверджене 1978 р.). Уже найближчим часом магістерські іспити склали 66 осіб, докторські на обох факультетах — 90 осіб.

Окремим іноземним та українським науковцям та громадським діячам, які розглядали проблеми української історії та державності, присуджується академічний ступінь доктора honoris causa, серед них — К. Меннінгу, В. Кірконелу, Ільку Боршаку та ін.

Тим часом з початку 50-х років відбувається вплив значної частини повоєнної української еміграції до інших країн Європи, Америки й Австралії, через що кількість студентів УВУ зменшилася. Утворюються філіали (делегатури) та інститути заочного навчання УВУ в Нью-Йорку та Сарселі (Франція), Товариства прихильників УВУ в США і Канаді. Навчальна праця УВУ на літніх та осінньо-зимових семестрах (читання лекцій, семінари, консультації та іспити) триває всі наступні десятиріччя, але водночас професура університету приділяє все більшу увагу науково-дослідницькій та видавничій діяльності.

За період своєї мюнхенської роботи науковці УВУ виділили 13 томів «Наукових записок», 16 «Наукових збірників», 43 монографії з літературознавства, мовознавства, мистецтва, етнографії, історії, понад 90 друкованих курсів лекцій, посібників і текстів для навчання, 4 томи української діаспориани, понад 80 буклетів з питань етнології, 9 томів публікацій німецькою мовою Інституту дослідження національних проблем, що діяв у структурі УВУ, 28 томів річного журналу німецькою мовою «Jahrbuch der Ukrainekunde», десятки каталогів курсів та біля 40 інших видань³, з яких нашим дослідникам в Україні до цього часу приступити, на жаль, тільки одиниці.

Розповідаючи про УВУ, не можна не згадати його невід'ємної частини — бібліотеки й архіву. Сьогодні бібліотека налічує понад 25 000 томів із різних галузей україніки — довідкових видань, монографій, художньої літератури, періодики. Дорогоцінну колекцію бібліотеки складають еміграційні видання, включаючи період другої світової війни та повоєнних років. Є також чимало газет і журналів з УРСР, серед них — річники «Всесвіту». Архів містить надзвичайно цінні матеріали і про університет, і про численні громадські організації та окремих діячів у діаспорі. Ці матеріали, що стосуються української науки, літератури, історії, географії, політики, акуратно зібрані, але ще далеко не всі інвентаризовані й описані і чекають своїх дослідників, у тому числі й з України.

Шлях УВУ в мюнхенський період не був встелений трояндами і передусім через те, що університетові не раз доводилося замислюватись над проблемою свого матеріального забезпечення. Дотації баварського уряду могли тільки частково покрити витрати УВУ. На допомогу університетові прийшли Центральне представництво української еміграції, вже згадувані Товариства прихильників УВУ, Кураторія УВУ. Особливу підтримку виявили діячі різних

гілок української церкви — «архипастир скитальців» архієпископ І. Бучко, блаженної пам'яті кардинал Йосип Сліпий, котрий у 70-х роках передав велику суму на придбання будинку, де й нині діє УВУ, їх блаженство Мстислав Скрипник, парох Мюнхена протопресвітор Палладій Дубицький, ієрархи римо-католицької церкви в Римі й Німеччині. Серед меценатів і добродіїв УВУ — випускник університету д-р Петро Поліщук і почесний сенатор УВУ Казимир Герасим, котрі все майно відписали своїй alma mater, та сотні інших патріотів-українців, робітників й інтелігентів, бізнесменів і фермерів, які у різних країнах Заходу склали й складають посильні пожертви на головний український навчальний заклад в діаспорі. Зовсім нещодавно, вже у ювілейному році надійшла приємна звістка, що Федеральний уряд Німеччини та уряд Вільної Держави Баварії поновили фінансову опіку над УВУ та Інститутом для вивчення німецько-українських відносин, який також належить до інфраструктури університету.

Виходячи з політичних реалій ХХ ст., зайве, мабуть, говорити, що УВУ в мюнхенський період, як і в минулі десятиріччя, послідовно дотримувався наукових та національно-державницьких принципів, проголошених ще в рік заснування, і це не могло не викликати до нього ненавистницького ставлення відповідних радянських інстанцій. Діяльність УВУ, дослідження й публікації його професорів були засекречені й заборонені в Україні, аж поки не почали відходити у минуле сумні атрибути комуністичного образу життя. Дуже рідкісні й лаяливі згадки про ці видання дозволялися лише окремим, особливо довіреним і допущеним до бібліотечних спецсхронів науковцям-публіцистам для чергового «виркриття злочинних писань зрадників українського народу — націоналістів».

Наприкінці 80-х років Україна почала пізнавати діяльність Українського Вільного Університету, тут з'явилися гості з України і один із перших серед них — Іван Дзюба, до Києва і Львова стали надходити окремі видання УВУ, а дещо згодом і приїздити його діячі. Авторів цих рядків у жовтні 1990 р. уперше пощастило побувати у стінах УВУ в Мюнхені, зустрітися з його шановними професорами Григорієм Васюковичем, Ігорем Качуровським, Іваном Кошелівцем, Зиновієм Соколюком, познайомитися із скарбами його бібліотеки й архіву і назавжди закохатися у цей храм української науки на чужині.

Після проголошення незалежності України, у листопаді 1992 р., було підписано Договір про співпрацю Міністерства освіти України з УВУ, і таким чином університет, нарешті, був офіційно визнаний нашою державою. На цей час, за словами ректора університету Мирослава Лабуньки, відбувається певне перепрофілювання УВУ: тепер він допомагає тим, хто вже закінчив

університетські студії або навчання в аспірантурі і прагне підвищити свою кваліфікацію або здобути науковий ступінь. Серед слухачів УВУ з'являються юнаки й дівчата з університетських міст України, захишають перші докторські дисертації молоді вчені з Наддніпрянщини й Галичини. За п'ять років гостями УВУ побувало чимало науковців, письменників, журналістів, діячів культури, міністрів, депутатів парламенту з України. Про зростання престижу Українського Вільного Університету в очах керівництва держави може свідчити те, що його двічі (1993 р. як Голова Кабінету Міністрів і 1995 р. як Президент України) відвідав Леонід Кучма, зустрівся з його професурою і керівництвом, цікавився діяльністю УВУ та його проблемами.

Оглядаючи пройдений шлях у рік урочисто відсвяткованого в Мюнхені й Києві ювілею, УВУ міг пишатися тим, що на протязі усієї своєї історії він був вірний ідеалам засновників у плеканні вільної думки й пропаганді української науки на Заході, що в його роботі брали участь найвищі інтелектуальні сили української еміграції, що він підготував для української діаспори тисячі діячів у різних сферах науки, економіки, права, суспільно-політичного життя. Після тривалих дискусій про перспективи університету керівництво УВУ, його діаспорні куратори й покровителі, враховуючи також думку наукових кіл України, прийшли до висновку, що УВУ має і далі продовжувати свою працю в Мюнхені як закордонний український університет, допомагати українським науковцям входити у західний світ, поширювати за кордоном знання про Україну, досліджувати й розвивати дружні взаємини з Баварією та Федеративною Республікою Німеччиною в цілому як центр україністики в цій країні. Українська культурна громадськість може лише підтримати спільну заяву ректора Мирослава Лабуньки, проректора Зиновія Соколюка, деканів Ярослава Розумного та Петра Потічного: «Віriamo, що УВУ, як університет української діаспори, буде й надалі продовжувати свою діяльність в пошуках правди на добро науки і українського народу»⁴.

ПРИМІТКИ

¹ Цитати із «Відозви про заснування УВУ у Відні з дня 10.02.1921 р.» подаються в абзаці за «Бюлетенем Українського Вільного Університету». Ч.І /48, квітень 1996 (Мюнхен)— 42 с. — С. 2.

² Див.: Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні (Репринтне відтворення видання 1949 р.). — К. — 1995. — С. 953.

³ Див.: UFU 1993/1994: Ukrainian Free University. Series: Varia, № 41. Munich (1994). 24 с. + 8 с. іл. — С. 6.

⁴ Бюлетень УВУ. — Ч. I/48. — С. 6.

З М І С Т

ЖУРНАЛУ «ВСЕСВІТ» ЗА 1996 РІК

Маніфест української інтелігенції, № 1.
Привітання українським учасникам Олімпійських ігор-96, № 8 — 9.
Штойбер Едмунд (Німеччина). Вітальне слово. (Пер. з нім.), № 12.

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

ПОЕЗІЯ

Енценсбергер Ганс Магнус (Німеччина). Поезії. (3 нім. пер. Олег Жупанський), № 12.
Із сучасної китайської поезії: Мао Мао. — Бей Дао. — Ян Ліан. — Гу Чхан. — Шу Тхінь. (Пер. Микола Сингаївський), № 3.
Кунце Райнер (Німеччина). Поезії. (3 нім. пер. Леонід Череватенко), № 12.
Мала антологія новітньої лірики: Каролі Коллер. — Ральф Пордзік. — Моніка Кюрцінгер. — Сибілла Гьош. — Кріста Йост. — Вальтраут де Віллінген. — Томас Гайнольд. — Маттіас Кнайп. (3 нім. пер. Олег Жупанський та Ігор Андрущенко), № 12.
О цій страшній хвилині. Антологія сучасної хорватської воєнної лірики: Тін Уєвич. — Борис Білетич. — Тіто Білопавлович. — Вінко Брешич. — Драго Бритвич. — Анте Чавка. — Арсен Дедич. — Дубравко Гортавич. — Славко Мігаліч. — Дубравка Ораїч-Толич. — Желько Сабол. — Мілівой Славічек. — Крешмир Шего. — Антуан Шолян. — Драгутін Тадіянович. — Іван Тольї. — Ігор Зідич. — Сергій Зупічич. (3 хорват. пер. Дмитро Паваличко), № 8 — 9.
Перс Сен-Жон (Франція). Орієнтири. Поема. (3 франц. пер. Михайло Москаленко), № 5 — 6.
Подєвільс Клеменс (Німеччина). Поезії. (3 нім. пер. Леонід Череватенко), № 12.
Рот Еуген (Німеччина). Свято осені. Поема. (3 нім. пер. Олександр Мокровольський), № 12.
Тардьє Жан (Франція). Поезії. (3 франц. пер. Віктор Коптілов), № 2.
Штаудагер Вільгельм (Німеччина). Чому це так. Вірш. (3 ротенбургської говірки пер. Олександр Мокровольський), № 12.

ПРОЗА — ДРАМАТУРГІЯ

Бересен Одд (Норвегія). Сумне життя та Історія Норвезького Народу. (3 норв. пер. Ярослав Довгополій, Володимир Карачинцев), № 8 — 9.
Босман Герман Чарлз (ΠΑΡ). У тіні акації. Оповідання. (3 англ. пер. Наталія Кулінич), № 1.
Валентін Карл (Німеччина). У капелюшній крамниці. — Палітурник Ваннінгер. Гуморески. (3 нім. пер. Олександр Мокровольський), № 12.
Вальєхо Антоніо Буєро (Іспанія). Сон розуму. Фантазія на 2 дії. (3 ісп. пер. Лев Олевський та Олег Микитенко), № 4.
Вентурі Марчелло (Італія). Не в той бік. Історія одного фашиста. Повість. (3 італ. пер. Володимир Чайковський), № 2.
Енде Міхаель (Німеччина). Перший урок. Оповідання з Лабіринту. (3 нім. пер. Євгенія Горева), № 12.
Жене Жан (Франція). Покоївки. П'єса. — Як грати покійок. (3 франц. пер. Юрій Покальчук), № 1.
Зюскінд Патрік (Німеччина). Контрабас. Радіо-п'єса. (3 нім. пер. Ірина Фрідріх), № 12.
Кейн Джеймс М. (США). Листоноша дзвонить двічі. Повість. (3 англ. пер. Андрій Євса), № 1.

Кінг Френсіс (Англія). Заморжена музика. Роман. (3 англ. пер. Ольга Бреслаєвська), № 7.
Королева Наталена (Укр. діаспора). Quid est veritas? Що є істина? Історична повість, № 2, 3, 4.
Кортасар Хуліо (Аргентина). Ліліана плаче. — Рукопис, знайдений у кишені. — Кроки по слідах. Оповідання. (3 іспан. пер. Юрій Покальчук), № 10 — 11.
Краусер Гельмут (Німеччина). Гідність у виборі передостанніх слів. Оповідання. (3 нім. пер. Євгенія Горева), № 12.
Кунце Райнер (Німеччина). Коротка проза. (3 нім. пер. Леонід Череватенко), № 12.
Нараян Р. К. (США). Балакун. Роман. (3 англ. пер. Іван Яндола), № 5 — 6.
Розендорфер Герберт (Німеччина). У дощ. Оповідання. (3 нім. пер. Олександр Логашенко), № 12.
Шпріндінг Альберт фон (Німеччина). Родовід. Повість. (3 нім. пер. Олександр Мокровольський), № 12.

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА — СКАРБНИЦЯ

Німецька та англійська поезія в перекладі Леоніда Череватенка: Андреас Гріфіус. — Мартін Опіш. — Йоганн-Вольфганг Гете. — Бертольт Брехт. — Еріх Арендт. — Неллі Сакс. — Йо Шульц (Німеччина); Райнер Марія Рільке (Австрія); Бен Джонсон. — Томас Мур. — Джон Донн (Англія), № 4.

МАЙСТРИ ДЕТЕКТИВУ

Леру Гастон (Франція). Таємниця Жовтої кімнати. Роман. (3 франц. пер. Катерина Квітницька-Рижова), № 4, 5 — 6, 7.
Лямур Луїс (США). Кід Родело. Роман-вестерн. (3 англ. пер. Ернест Маринін), № 2.

КЛУБ ЛЮБИТЕЛІВ ФАНТАСТИКИ

Адамс Дуглас (Англія). Ресторан на краю Всесвіту. Повість. (3 англ. пер. Павло Насада), № 3.
Аллен Вуді (США). Кугельмасова пригода. Оповідання. (3 англ. пер. Павло Насада), № 7.
Амері Карл (Німеччина). Падіння міста Пассау. Фантастична повість. (3 нім. пер. Анатолій Оташко), № 12.
Фінні Джек (США). Я боюся. Оповідання. (3 англ. пер. Павло Насада), № 5 — 6.
Шеклі Роберт (США). Ворогові — вдвічі більше. Оповідання. (3 англ. пер. Іван Яндола), № 4.

НА ЗАКІНЧЕННЯ НОМЕРА

Коллін Джордж (Англія). Підміна. Оповідання. (3 англ. пер. Павло Насада), № 1.
Моем Вільям Сомерсет (Англія). Друг у біді. Оповідання. (3 англ. пер. Володимир Рамаченко), № 8 — 9.
Понс Моріс (Франція). Син пекаря. Оповідання. (3 франц. пер. Олександра Геретюк), № 3.
Рук Дафне (ΠΑΡ). Фікізоло. Оповідання. (3 англ. пер. Наталія Кулінич), № 10 — 11.
Світ Джеф (США). За межею. Оповідання. (3 англ. пер. Євген Левченко), № 2.

З ЛІТ МИНУЛИХ

Гайзе Пауль (Німеччина). З глибини. Вірш. (3 нім. пер. Ігор Качуровський), № 12.

Гайм Георг (Німеччина). Поезії. (З нім. пер. Тимофій Гаврилів), № 2.
Пімарайніш Бернардо (Бразилія). Шукач діамантів. Роман. (З португ. пер. Анатоль Перепадя), № 10 — 11.
Джібран Халіл (Ліван, США). 3 книги афоризмів «Пісок і піна». (З англ. пер. Павло Насада), № 7.
Пруст Марсель (Франція). На Сваннову сторону. Роман. (З франц. пер. Анатоль Перепадя), № 8 — 9, 10 — 11.
Фіндджеральд Френсіс Скотт (США). Відпущення гріхів. Оповідання. (З англ. пер. Олександр Гавинський), № 8 — 9.

СКАРБНИЦЯ

Аліг'єрі Данте (Італія). Пекло. Пісня Х. (З італ. пер. Максим Стріха), № 10 — 11.
Браунінг Елізабет Баррет (Англія). Португальські сонети. (З англ. пер. Олег Зювський), № 1.
Вінок середньовічної баварської лірики: Анонім. — Вольфрам фон Ешенбах. — Конрад з Вюрцбурга. — Конрадин Гогенштауфен. — Вальтер фон дер Фегельвайде. — Ганс Сакс. (З нім. пер. Ігор Качуровський), № 12.
Пісня про Нібелунгів. Поема. Пригоди I, II, III. (З середньовіжної нім. пер. Анатолій Онишко), № 12.
Повість про Далле та Мухтара. (З індійського фарсі пер. Роман Гамада), № 1.
Шекспір Вільям (Англія). Sonnets. — Сонети. (З англ. пер. Павло Грабовський, Іван Франко, Дмитро Паламарчук, Дмитро Павличко, Остап Тарнавський, Юрко Кочержинський, Самуїл Маршак), № 8 — 9.

ПИСЬМЕННИК. ЛІТЕРАТУРА. ЖИТТЯ

Буценко Олександр. В основі всього — любов (Інтерв'ю з іспанським драматургом Антоніо Буєро Вальєхо), № 4.
Вічний Шекспір:
Від редакції.
Дашевський Семен. У зусір'ї Голуба та Фенікс. — Габлевич Марія. Точка зору. «Forty Name is will...» — Шекспірівська хронологія. Уклав Олег Микитенко, № 8 — 9.

Гаврилів Тимофій. Поет і Танатос: ушанування бога смерті, № 2.
Гюбер Йохен (Німеччина). Драматичні події навколо нового роману Гюнтера Грасса. (Пер. з нім.), № 8 — 9.
Довгополий Ярослав, Карачинцев Володимир. Норвегія. Сторінки історії, № 8 — 9.
Еліот Томас Стернз (Англія). Данте. Пекло. Есе. (З англ. пер. Максим Стріха), № 10 — 11.
Жене Жан. Що залишилося від Рембрандта? (З франц. пер. Каріна Майстренко), № 1.
Завадович Роман (США). Передмова редактора до першого видання «Quid est veritas?», № 2.
Інтерв'ю Жана Жене для журналу «Плейбой». (З франц. пер. Каріна Майстренко), № 1.
Коптілов Віктор. Гірка іронія Жана Тардьє, № 2.
Королева Наталена. Слово від автора, № 2.
Майстренко Каріна. Ангел зла, № 1.
Мао Мао (Китай). Кілька зауваг до сучасної китайської поезії. (Пер. Микола Сингаївський), № 3.
Народ без літератури — література без народу, № 12.
Онишко Анатолій. Різноміжні паралелі, № 12.
Перс Сен-Жон. Про тематику поеми «Орієнтири». (З франц. пер. Михайло Москаленко), № 5 — 6.
Покальчук Юрій. Руйнування звичного як спосіб пізнання, № 1.
Полотнюк Ярема. «Далле та Мухтар» і персоні-індійська література, № 1.

Про поезію Сен-Жон Перса. Підготував Михайло Москаленко, № 5 — 6.
Тад'є Жан-Ів (Франція). Хроніка життя і творчості Марселя Пруста. (З франц. пер. Анатоль Перепадя), № 10 — 11.
Творек Елізабет (Німеччина). «Монацензія». Літературний архів та бібліотека — центр тяжіння культури. (З нім. пер. Юрій Рыбачук), № 12.
Томчани Василь. Лауреати Нобелівської премії з літератури, № 2.
Філіпп Міхаель (Німеччина). «Фортеця палітримів» — осередок духовності. (З нім. пер. Тетяна Терьошина), № 10 — 11.
Цегетмаєр Ганс (Німеччина). Баварія — колиска німецької літератури. (Пер. з нім.), № 12.
Череватенко Леонід. Розповідь про відхилені переклади, № 4.
Шедль Сузанна (Німеччина). Баварська література. (Пер. з нім.), № 12.

З ПОГЛЯДУ РЕЦЕНЗЕНТА

Кривенко Маргарита. Література злочину та викриття: сторінками історії, № 3.
Погребенник Ярослава. У мерехтливому сьвіті часу. (Переклади українських поетів XIX — XX ст. німецькою мовою. — К.: Знання, 1994), № 3.
Стріха Максим. Тисячоліття в державі українського перекладу. («Тисячоліття. Поетичний переклад України-Руси». Упорядник та автор передмови Михайло Москаленко. — К.: Дніпро, 1995), № 1.

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ СТУДІЇ

Арсенюк Ольга. Платонічна любов та українські перекладачі, № 8 — 9.

СВІТ ЦЕЙ

Бродель Фернан (Франція). Час світу. (З франц. пер. Григорій Філіпчук), № 4, 5 — 6.
Веннеман Тео (Німеччина). Про назву міста Мюнхен (З нім. пер. Євгенія Горєва), № 12.
Зілгалов Василь. Від ілюзій — до первинної реальності, № 7.
Мілош Чеслав (Польща). Сон розуму. (З поль. пер. Анатолій Мозиленко), № 1.
Сайд Едвард В. (США). Вступ до книги «Орієнталізм». (З англ. пер. Олена Левченко), № 3.
Тен Іпполіт (Франція). Філософія мистецтва. Розділ перший: Природа художнього твору. — Розділ другий: Виникнення художніх творів. (З франц. пер. Ігор Гарник), № 2, 3.
Трунгпа Чог'ям (Індія). Гра ілюзій. Життя і вчення Наропи. (Слово про автора та переклад з англ. Ярослава Литовченка), № 7, 8 — 9.
Фесенко Володимир. Люди Восьмого дня: Бернадос та Бердяєв, № 10 — 11.

ШЛЯХИ МИСТЕЦТВА

Архітектор Радослав Жук: Корнієнко Валентин. Молоде вино сучасності. Качуровський Василь. Архітектурні проекти Радослава Жука та його думки про українську архітектуру, № 7.

Білецький Платон. Мистецтво Баварії, № 12.
Вишеський Станіслав. Любити обох, або Періодична система відповідей, № 1.
Вишеський Станіслав. Матерія нуля і ходовий вітер, № 8 — 9.
Іванкін Ігор. Камінь із дна ріки юрської доби, № 7.

І м п р е з а :

Су Жозеп (Каталонія). Також — свободу. (З *капіт. пер. Олександр Буценко*);
Буценко Олександр. Націленість у майбутнє;
Андрухович Юрій. «Імпреза» як сумнів на тлі міжсезоння, № 1.

Ліппл Алоїс Йоганес, Фельдгюттер Вільфред (Німеччина). Народна драма альпійських низин. (Пер. з нім.), № 12.
«Мистецтво повинне визволяти, а не розважати». Інтерв'ю з Янушем С. Пасербом (Польща). (З *поль. пер. Олена Прилико*), № 7.
Примак Олена. Одержимі пластикою, № 3.
Приходько Петро. Чари японського саду, № 2.
Собко Ярослава. Мішель де Серевіль: У Києві тридцять років потому, № 10 — 11.
Соуден Дора (Ізраїль). Ізраїльський танець 1995 року. (З *англ. пер. Євген Левченко*), № 7.

АКЦЕНТИ СУЧАСНОСТІ

Бача Юрій (Словаччина). «Політичне русинство» — політична провокація, № 4.
Булле-Жеркур Фліпп (Франція). Східна Європа: німецький вал. (З *франц. пер. Ярослава Собко*), № 7.
Едвард Майк (США). Чорнобиль: життя поряд з монстром. (З *англ. пер. Олена Борисюк*), № 1.
Зерницька Ольга. Теле- і відеопіратство та національне телебачення, № 8 — 9.
Кундера Мілан (Чехія). Чеське парі. (Пер. Ярослава Собко), № 5 — 6.
Моршталт Гельмут (Німеччина). Синьо-білий Міхель. (З *нім. пер. Євгенія Горева*), № 12.
Осадчук Богдан (Польща). Як вийти з глухого кута? (З *поль. пер. Анатолій Могиленко*), № 2.
Рябчук Микола. Українська безпека з погляду британського політолога, № 1.
Сазерленд Джон (Англія). Катастрофа в справі захисту авторських прав. (З *англ. пер. Сергій Снігур*), № 10 — 11.

УКРАЇНІКА

Анцишидн Ігор. Україна в зарубіжній фантастиці, № 7.
Герольд Мар'янна (Швейцарія). Вікно у Швейцарію. (З *нім. пер. Ігор Андрущенко*), № 5 — 6.
Драч Іван. Бразильська Україна, № 5 — 6.
Євтух Володимир. «Ми, український народ, — громадяни України всіх національностей». *Інтерв'ю взяла Ярослава Собко*, № 8 — 9.
Колесниченко-Братунь Наталія. Еміграція душі, або Феномен митця-емігранта в контексті українського менталітету, № 5 — 6.
Колісник Роман (Канада). Слово про «Слово», № 4.
Кошелівещ Іван. Український Мюнхен, № 12.
Лободовський Юзеф (Польща). Українська еміграційна література. (З *поль. пер. Людмила Сірик*), № 1.
Микитенко Олег. Український Вільний Університет у Мюнхені: 75 років діяльності, № 12.
Нахлік Євген. Німецька література й наука в рецензії Пантелеймона Куліша, № 4.
Овсій Іван. Українська діаспора: спроби наукового розрізу, № 1.
Пасемко Іван. Українське дійство у німецькому світі, № 12.
Покальчук Юрій. Перші організації українців Великобританії, № 2.

Рябчук Микола. Українка на конгресі американських славістів, № 5 — 6.
Рябчук Микола. Час збирати «каміння незгоди», № 3.
Сірик Людмила. Золота струна Юзефа Лободовського, № 1.
Соколянський Марк, Цибульська Вікторія. Українські ремінісценції Джозефа Конрада, № 8 — 9.
Соловей Елеонора. Скворода і світ, № 7.
Сорока Микола. Ще раз про дзвони Афону, № 7.
Стрілко Андрій. Сторіччя Паранської України. — Спомини про Івана Франка в далекій Парані, № 5 — 6.
Тарнавська Марта (США). «Всесвіт» — вікно України у світ, № 3.
Хоружий Григорій. Баварія — потужний регіон Європи, № 12.

СВІДОЦТВА ЕПОХИ

Райнер Янош М. (Угорщина). Трагічна доля прем'єр-міністра. (Переклад з *угорської*), № 10 — 11.

КРАЇНИ. МІСТА. ЛЮДИ

Жанерас Себастья (Каталонія). Мова та культура в Каталонії. (З *капіт. пер. Маргарита Жердинівська*), № 8 — 9.
Пікар Патриція (Франція). Сингапур: тоталітарна держава, тропічний варіант. (З *франц. пер. Ярослава Собко*), № 8 — 9.
Ричка Володимир. Дзвони Афону, № 1.
Снігирьов Лев. Край у центрі Європи, або Про користь деяких історичних паралелей, № 12.

ОЙКУМЕНА

Вульфен Барбара фон (Німеччина). Згуба і відродження природи. Есе. (З *нім. пер. Віра Чайковська*), № 12.

ФАКТ... І ЗА ФАКТОМ

Бурганський Гарій. Фінікійці в Америці, № 1.
Суліга Ян Вігольд. Таро. Карти, які віщують долю. (З *поль. пер. Павло Волошин*), № 4, 5 — 6, 7, 8 — 9, 10 — 11.

ПАНОРАМА, № 3, № 7.

Жунчан Хе, Хун Чжу (Китай). Літературні новини з Китаю, № 5 — 6.
Нове видання НТШ, № 1.
Рябчук Микола. Новий роман Рушді. — Воннегут проти телебачення. — Українознавча програма ім. Петра Ящика в Колумбійському університеті, № 2.
У колі Панаса Феденка, № 5 — 6.
Ю. К. Тричі в канадській антології. — Українська поезія в італійському альманасі, № 1.

БАВАРСЬКА ПАНОРАМА, № 12.

Новий лауреат премії ім. Миколи Лукаша (Анатоль Перепада), № 2.

До читачів з приводу продажу журналу вроздріб, № 8 — 9.

Зміст журналу «Всесвіт» за 1996 рік, № 12.

INHALT

PROF. DR. HRYHORIJ KHORUZYJ, Generalkonsul der Ukraine in München. Bayern — eine Kraftvolle Region in Europa	4
Grüßwort des Bayerischen Ministerpräsidenten DR. EDMUND STOIBER	5

MODERNE LITERATUR

REINER KUNZE. Gedichte. — Kurze Proza. <i>Übersetzung von Leonid Tscherewatenko</i>	17
ALBERT VON SCHIRNDING. Herkommen. Erzählung. <i>Übersetzung von Oleksandr Mokrovolskyj</i>	24
HANS MAGNUS ENZENSBERGER. Gedichte. <i>Übersetzung von Oleg Shupanskyj</i>	61
PATRICK SÜSKIND. Der Kontrabaß. Hörspiel. <i>Übersetzung von Iryna Friedrich</i>	63
EUGEN ROTH. Oktoberfest. Gedicht. <i>Übersetzung von Oleksandr Mokrovolskyj</i>	81
HERBERT ROZENDORFER. Im Regen. Erzählung. <i>Übersetzung von Oleksij Lohwynenko</i>	83
CLEMENS PODEWILS. Gedichte. <i>Übersetzung von L. Tscherewatenko</i>	92
MICHAEL ENDE. Hand in Hand gehen zwei eine Straße hinunter. Erzählung aus dem Labyrinth. <i>Übersetzung von Eugenia Goreva</i>	93
Kleine Anthologie neuer Lyrik: KAROLY KOLLER. — RALPH PORDZIK. — MONIKA KÜRZINGER. — SIBILLE HÖSCH. — CHRISTA JOST. — WALTRAUT DE WILLINGEN. <i>Übersetzung von O. Shupanskyj</i> ; THOMAS HEINOLD. — MATTHIAS KNEIP. <i>Übersetzung</i> <i>von Ihor Andruschtschenko</i>	99
HELMUT KRAUSSER. Die Würde in der Auswahl der vorletzten Worte. Erzählung. <i>Über-</i> <i>setzung von E. Goreva</i>	103
CARL AMERY. Der Untergang der Stadt Passau. Science Fiction-Roman. <i>Übersetzung</i> <i>von Anatolij Onyschko</i>	106
KARL VALENTIN. Im Hutladen. — Buchbinder Wanninger. Humoristische Miniaturen. <i>Übersetzung von O. Mokrovolskyj</i>	151
WILHELM STAUDACHER. Wos solls. Gedicht in Rothenburger Mundart. <i>Übersetzung</i> <i>von O. Mokrovolskyj</i>	154

AUS VERGANGEN JAHREN

PAUL HEISE. Aus Tiefe. Gedicht. <i>Übersetzung von Ihor Kaczurowskyj</i>	60
--	----

SCHATZTRUHE

Der Kranz das alte Bayerische Poesie: ANONYM. — HERR WOLFRAM VON ESCHEN- BACH. — KONRAD VON WÜRZBURG. — KONRADIN GOGENSTAUFEN. — WAL- THER VON DER VOGELWEIDE. — HANS SACHS. <i>Übersetzung von Ihor Kaczurowskyj</i>	155
Das Nibelungenlied. Abenteuer I, II, III. <i>Übersetzung von A. Onyschko</i>	157

SCHRIFTSTELLER. LITERATUR. LEBEN

ANATOLIJ ONYSCHKO. Die auseinandergehenden Parallelen	168
Volk ohne Literatur — Literatur ohne Volk	170
HANS ZEHETMAIR. Bayern — Wiege deutscher Literatur. (Aus dem Deutschen)	170
SUSANNE SCHEDL. Bayerische Literatur. (Aus dem Deutschen)	170
ELIZABETH TWOREK. «Monacensia». Literaturarchiv und Bibliothek — ein kultureller Anziehungspunkt. (Aus dem Deutschen)	179

WEGE DER KUNST

PLATON BILETSKYJ. Blick auf bayerische Malerei	10
ALOIS JOHANNES LIPPL UND WILFRIED FELDHÜTTER. Das alpenländische Volksschauspiel. (Aus dem Deutschen)	181

WELT DER IDEEN

THEO VENNEMANN. Der Name der Landeshauptstadt München. (Aus dem Deutschen)	188
--	-----

AKZENTE DER GEGENWART

HELMUT MORSTADT. Michel Weiß-Blau. (Aus dem Deutschen)	193
--	-----

OECUMENE

BARBARA VON WULFFEN. Abschied und Ankunft der Natur. (Aus dem Deutschen)	197
--	-----

LÄNDERN. STÄDTE. LEUTE

LEV SNEGIREV. Ein Land in Mittel-Europa, oder über den Nutzen von historischen Parallelen	200
--	-----

UKRAINIK

IWAN PASEMKO. Ukrainisches Tätigkeit in deutscher Umwelt	205
IWAN KOSZELIWEK. Ukrainisches München	212

OLEH MYKYTENKO. Die Ukrainische Freie Universität in München: 75 Jahren des Wirkens	216
--	-----

BAYERISCHES PANORAMA	
Daten aus der bayerischen Geschichte	22
Der bayerische Dialekt	154
«Daimler-Benz Aerospace» — Werbung	2
Inhalt der Zeitschrift «Wseswit» — 1996	219

ЗМІСТ

ГРИГОРІЙ ХОРУЖИЙ , генеральний консул України в Мюнхені. Баварія — потужний регіон Європи	4
ЕДМУНД ШТОЙБЕР , прем'єр-міністр Вільної Держави Баварії. Вігальне слово .	5

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

РАЙНЕР КУНЦЕ . Поезії. — <i>Коротка проза. Переклав Леонід Череватенко</i>	17
АЛЬБЕРТ ФОН ШІРНДІНГ . Родовід. Повість. <i>Переклав Олександр Мокровольський</i>	24
ГАНС МАГНУС ЕНЦЕНСБЕРГЕР . Поезії. <i>Переклав Олег Жуванський</i> .	61
ПАТРИК ЗЮСКІНД . <i>Контрабас. Радіоп'єса. Переклала Ірина Фрідріх</i>	63
ЕУГЕН РОТ . <i>Свято осені. Поема. Переклав О. Мокровольський</i>	81
ГЕРБЕРТ РОЗЕНДОРФЕР . <i>У дощ. Оповідання. Переклав Олекса Логвиненко</i>	83
КЛЕМЕНС ПОДЕВІЛЬС . Поезії. <i>Переклав Л. Череватенко</i>	92
МІХАЕЛЬ ЕНДЕ . <i>Перший урок. Оповідання з Лабіринту. Переклала Євгенія Горєва</i>	93
<i>Мала антологія новітньої лірики: Каролі КОЛЛЕР. — РАЛЬФ ПОРДЦІК. —</i>	
<i>МОНІКА КЮРЦІНГЕР. — СИБІЛЛА ГЬОШ. — КРИСТА ЙОСТ. — ВАЛЬТРАУТ ДЕ</i>	
<i>ВІЛЛІНГЕН. — ТОМАС ГАЙНОЛЬД. — МАТТІАС КНАЙП. Переклали О. Жуванський</i>	
<i>та Ігор Андрущенко</i>	99
ГЕЛЬМУТ КРАУСЕР . <i>Гідність у виборі передостанніх слів. Оповідання. Переклала</i>	
<i>Є. Горєва</i>	103
КАРЛ АМЕРІ . <i>Падіння міста Пассау. Фантастична повість. Переклав Анатолій Онишко</i>	106
КАРЛ ВАЛЕНТИН . <i>У капелюшний крамничі. — Палітурник Ваннінгер. Гуморески.</i>	
<i>Переклав О. Мокровольський</i>	151
ВІЛЬГЕЛЬМ ШТАУДАГЕР . <i>Чому це так. Вірш. З ротенбурзької говірки переклав</i>	
<i>О. Мокровольський</i>	154

З ЛІТ МИНУЛИХ

ПАУЛЬ ГАЙЗЕ . <i>З глибини. Вірш. Переклав Ігор Качуровський</i>	60
---	----

СКАРБНИЦЯ

Вінок середньовічної баварської лірики: АНОНІМ. — ВОЛЬФРАМ ФОН	
ЕШЕНБАХ. — КОНРАД З ВЮРЦБУРГА. — КОНРАДІН ГОГЕНШТАУФЕН. —	
ВАЛЬТЕР ФОН ДЕР ФОГЕЛЬВАЙДЕ. — ГАНС САКС. Переклав І. Качуровський	155
Пісня про Нібелунгів. Поема. Пригоди I, II, III. З середньовічної німецької переклав	
А. Онишко	157

ПИСЬМЕННИК. ЛІТЕРАТУРА. ЖИТТЯ

АНАТОЛІЙ ОНИШКО . <i>Різноміжні паралелі</i>	168
Народ без літератури — література без народу	170
СУЗАННА ШЕДЛЬ . <i>Баварська література</i>	170
ГАНС ЦЕГЕТМАЄР . <i>Баварія — колыска німецької літератури</i>	171
ЕЛІЗАБЕТ ТВОРЕК . <i>«Монастир». Літературний архів та бібліотека — центр</i>	
<i>тяжіння культури</i>	179

ШЛЯХИ МИСТЕЦТВА

ПЛАТОН БІЛЕЦЬКИЙ . <i>Мистецтво Баварії</i>	10
АЛОЇС ЙОГАНЕС ЛІППЛ, ВІЛЬФРЕД ФЕЛЬДГЮТТЕР.	
Народна драма альпійських низин	181

СВІТ ІДЕЙ

ТЕО ВЕННЕМАН . <i>Про назву міста Мюнхен</i>	186
---	-----

АКЦЕНТИ СУЧАСНОСТІ

ГЕЛЬМУТ МОРШТАДТ . <i>Сяньо-білий Міхель</i>	193
---	-----

ОЙКУМЕНА

БАРБАРА ФОН ВУЛЬФЕН . <i>Згуба і відродження природи. Есе</i>	197
--	-----

КРАЇНИ. МІСТА. ЛЮДИ

ЛЕВ СНЕГІРЬОВ . <i>Край у центрі Європи,</i>	
<i>або Про користь деяких історичних паралелей</i>	200

УКРАЇНІКА

ІВАН ПАСЕМКО. Українське дійство у німецькому світі	204
ІВАН КОШЕЛІВЕЦЬ. Український Мюнхен	212
ОЛЕГ МИКИТЕНКО. Український Вільний Університет у Мюнхені: 75 років діяльності	216

БАВАРСЬКА ПАНОРАМА

Історичні дати	22
Баварський діалект	153
Славні люди про Баварію	156, 196
Реклама фірми «Даймлер-Бенц аероспейс»	2

Зміст журналу «Всесвіт» за 1996 рік	219
---	-----

Головний редактор Олег Микитенко.

Редакційна колегія:

Віктор Батюк
Дмитро Білоус
Іван Дзюба
Дмитро Затонський
Юрій Кочубей
Роман Лубківський
Володимир Митрофанов

*зав. відділом
художньої літератури*

Дмитро Наливайко
Марина Новикова
Дмитро Павличко
Юрій Покальчук
Микола Рябчук
Лев Снегірьов
Григорій Філіпчук
Віктор Шоваку

*заст. головного редактора
комерційний директор
відповідальний секретар*

Редакція:

художня проза, драматургія Іван Білик
Олександр Терех
Валентин Корніснко
поезія, мистецтво Олег Жупанський
публіцистика, україніка Ярослава Собко
критика Михайло Москаленко
художня редакція Віктор Кузьменко
технічна редакція Ніна Бабюк
коректура Наталя Дроботун
Галина Колінько
секретар редакції Валентина Касьянова

Адреса редакції: 252021, Київ-21, вул. М. Грушевського, 34/1

Телефони:

головний редактор, заступник головного редактора	293-13-18
відповідальний секретар	293-06-13
відділ художньої літератури	293-06-13
відділи поезії, критики, публіцистики і україніки	293-29-61
художнього оформлення	293-27-10
комерційний директор	293-27-10
телефакс	(044) 293-28-88

Художнє оформлення номера Віктора Кузьменка

На 1-й стор. обкладинки: Франц Марк (1880 — 1916). Синій кінь. 1911. Міська галерея у Дамі Ленбаха, Мюнхен.

«Всесвіт» — журнал іноземної літератури, № 12, грудень 1996. Видання редакції журналу «Всесвіт». Зареєстрований Державним комітетом України по книговидавництву, поліграфії та книгорозповсюдженню. Серія КВ, № 478 від 03.03.1994.

Дизайн, набір та верстка комп'ютерного центру редакції журналу «Всесвіт». Підписано до друку 4. 11. 96. Формат 70 x 108/16. Папір офсетний. Офсетний друк. 19,6 умовн.-друк. арк. 23,65 умовн. фарбовідб. 24,88 обл.-вид. арк. Тираж 40000.
Зам. 0126609.

Передплатна ціна — за каталогом МЗУ. Ціна в роздріб договірна.

Віддруковано на комбінаті друку видавництва «Преса України»,
252047, Київ-47, проспект Перемоги, 50.

МАЛЬОВНИЧА БАВАРІЯ.

Музей просто неба
«Баварський ліс»
демонструє сільську архітектуру
17 — 19 ст.

Замок Нойшванштайн.

Мюнхен.
Олімпійський стадіон
(75 000 місць).

— Найкращі новорічні
вітання з Баварії,
дорогі читачі
«Всесвіту»!

